

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SELÇUKLU ARAŞTIRMALARI MERKEZİ

Selçuklu Araştırmaları Dergisi

Selçuk University, Seljuk Researches Centre
Journal of Seljuk Studies

ISSN 1015-2105
E-ISSN 2548-0154

YIL:V SAYI:5 ARALIK 2016 | YEAR:V ISSUE:5 DECEMBER 2016

5

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ SELÇUKLU ARAŞTIRMALARI MERKEZİ

**SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SELÇUKLU ARAŞTIRMALARI DERGİSİ**

**SELÇUK UNIVERSITY
JOURNAL OF SELJUK STUDIES**

E-ISSN 2548-0154

P-ISSN 1015-2105

Yılda iki defa yayımlanan (Aralık-Haziran), hakemli, yaygın süreli bir dergidir.

SAYI / ISSUE: 5- GÜZ / AUTUMN

KONYA 2016

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ SELÇUKLU ARAŞTIRMALARI MERKEZİ
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ SELÇUKLU ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ SELÇUK UNIVERSITY JOURNAL OF SELJUK STUDIES

E-ISSN 2548-0154

P-ISSN 1015-2105

GÜZ/AUTUMN 2016- SAYI/ISSUE: 5

•
SÜ. Selçuklu Araştırmaları Merkezi Adına Sahibi Merkez Müdürü /Owner on behalf of the Seljuk Researches Centre

Doç. Dr. Mehmet Ali HACIGÖKMEN (Centre Direktor)- *Selçuk Üniversitesi*

•
Yazı İşleri Müdürü- Editör / Editor-in- Chief

Yrd. Doç. Dr. Sefer SOLMAZ- *Selçuk Üniversitesi*

•
Editör Yardımcısı / Editorial Asistant

Yrd. Doç. Dr. Zehra ODABAŞI- *Selçuk Üniversitesi*

•
Sekreteryaya / Secretariat

Selma DÜLGEROĞLU

Arş. Gör. Hatice AKSOY

•
YAYIM KURULU/ EDITORIAL BOARD

Doç. Dr. Ali TEMİZEL -*Selçuk Üniversitesi*

Doç. Dr. Mehmet Ali HACIGÖKMEN- *Selçuk Üniversitesi*

Yrd. Doç. Dr. Sefer SOLMAZ- *Selçuk Üniversitesi*

Yrd. Doç. Dr. Zehra ODABAŞI- *Selçuk Üniversitesi*

•
İLETİŞİM / CONTACTS

Adres / Adress: Selçuklu Araştırmaları Merkezi Alaaddin Keykubad
Kampüsü 42031 Konya

Telefon: +90 0332 223 2547

Web: <http://usad.selcuk.edu.tr/usad/index>

e-mail: usad.selcuk@gmail.com

•
TEKNİK HAZIRLIK / TECNİCAL PREPARATION

Grafik- Tasarım / Grafik- Design: Okt. Harun YILDIZ

Dizgi / Composition: Selma DÜLGEROĞLU

SUNUŞ

Üniversitemiz, bünyesinde bulundurduğu fakülte, enstitü, araştırma merkezleriyle ülkemizin en önemli eğitim kurumlarından birisidir. Akademik birimlerinde görevli deneyimli kadrolarıyla üniversitemiz adına yapılan yayınlar, araştırmalar ve projeler bizler için gurur vesilesi olmaktadır. Ayrıca her yıl mezun ettiği ve ülke sathına gönderdiği öğrencileri ile de ne kadar öğünse azdır.

Selçukluların 900 yıldır kadim başkenti Konya'nın ve Türkiye'nin en eski ve en büyük eğitim kurumlarından birisi olan Selçuk Üniversitesi'nin, *Selçuklu Araştırmaları Merkezi* aracılığıyla Selçuklu Tarihi ve Medeniyeti çalışmalarına yapacağı yayınlar, konferanslar, sempozyumlarla öncülük edeceğine inanıyorum. Bu vesileyle yayın hayatına 1986 yılında başlayıp, 1989 yılına kadar dört yıl süreyle yayınlanan Selçuk Dergisi'nin, yeniden "*Selçuklu Araştırmaları Dergisi*" adıyla 5. sayıdan itibaren yayınlanmaya başlamasıyla üniversitemizin Selçuklu Tarihi ve Medeniyeti çalışmalarına öncülük edecek olması bize mutluluk vermektedir. Ayrıca *Selçuklu Araştırmaları Merkezi*'nin Selçukluların başkenti Konya'da "*Selçuklu Araştırmaları Dergisi*"nden başka, daha birçok başarılı çalışma ve projelere imza atıp Üniversitemizin yüz akı olacağına güvenim tamdır.

Öncelikle "*Selçuklu Araştırmaları Dergisi*"ne yazılarıyla katkıda bulunan bilim insanlarımıza, derginin hazırlanıp basılması aşamasına kadar olan süreçte emeği geçen herkese teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN
Selçuk Üniversitesi Rektörü

EDİTÖR'DEN

XI. yüzyılın ortalarına doğru Horasan'da kurulan ve hızla sınırlarını genişletmeye başlayan Selçuklular, Karahanlılar ve Gaznelilerden sonra o coğrafyada kurulan üçüncü Türk-İslâm devletidir. Selçuklular hızla sınırlarını Çin sınırından, Akdeniz'e kadar genişletmişler, İslâm dünyasını Batınîlere, Haçlılara, Moğollara ve Karahitaylara karşı askerî, siyasi, dinî ve fikrî yönlerden muhafaza etmişler, dönemin en güçlü devleti haline gelerek, İslam dünyasının liderliğini elde etmişlerdir.

Selçuklular batıya karşı resmî bir fetih politikası izleyerek bugün vatan edindiğimiz ve üzerinde yaşadığımız Anadolu'yu bize armağan etmişlerdir. Böylelikle Anadolu'da kurulacak olan başta Türkiye Selçukluları ve Osmanlılar olmak üzere diğer Türk Devletlerinin kurulmasına zemin hazırlamışlar, teşkilat ve medeniyet bakımından da onlara kaynaklık etmişlerdir.

Selçuklular meydana getirdikleri teşkilat ve medeniyet ile Türk-İslâm Tarihinde yeni bir devir açmışlar ve bu döneme önemli katkılar sağlayarak, kendilerinden sonra gelen Türk Devletlerine de öncülük etmişlerdir. Topraklarının genişliği yaklaşık 10 milyon km²'nin üzerinde olan Selçukluların sınırları içerisinde bugün 27 tane devlet bulunmakta olup buralardaki Selçuklu bakiyeleri günümüze kadar ulaşmıştır.

Türk Tarihinin önemli bir dönemini kapsamasına rağmen Selçuklu Tarihi ile ilgili yeterli çalışmaların yapıldığı söylenemez. Bu nedenle Selçuklu Tarihi ve Medeniyeti'nin bütün yönleri ile detaylı bir şekilde ortaya konulması gerekmektedir. Bunun için de en önemli görev 1975 yılında Türkiye Selçuklularının başkenti Konya'da kurulan Selçuk Üniversitesi'ne düşmektedir. Bu amaçla 1985 yılında üniversite bünyesinde *Selçuklu Araştırmaları Merkezi* kurulmuştur. *Selçuklu Araştırmaları Merkezi* tarafından şimdiye kadar Selçuklu Tarihi ile ilgili ulusal ve uluslararası kongreler ve sempozyumlar, paneller ve konferanslar gibi birtakım bilimsel aktiviteler gerçekleştirilmiştir. Bunların içinde

en önemlisi yılda bir sayı olarak yayınlanmış Selçuk Dergisi'dir. Selçuk Dergisi 1986-1989 yılları arasında 4. sayıya kadar çıkmıştır.

Selçuklu Araştırmaları Merkezi'nin Müdürlüğü'ne mesai arkadaşım Doç. Dr. Mehmet Ali Hacıgökmen'in müdür olarak atanmasıyla birlikte, Selçuklu Araştırmaları Merkezi'nin yönetimini birlikte üstlendik. Diğer mesai arkadaşlarımız Prof. Dr. Mustafa Demirci ve Yrd. Doç. Dr. Zehra Odabaşı ile birlikte bu araştırma merkezini yeniden canlandırmak ve aktif hale getirmek için bir takım planlamalar yaptık. Bunların içinde bizim için en önemlisi Selçuk Dergisi'nin, uzun bir aradan sonra yeniden yayın hayatına başlaması olmuştur. 5. sayıdan itibaren *Selçuklu Araştırmaları Dergisi* adıyla yoluna devam edecek olan bu dergi, *Altaylardan Selçuklu'ya*, *Selçuklu'dan Günümüze* anlayışıyla yoluna devam edecektir. Ülkemizdeki bütün Selçuklu Tarihçileri, dergi için makale kabulüne başladığından haberdar edilmiştir. Dergimize yoğun bir teveccüh olmuş kısa sürede 5. sayıda yayınlanacak olan makaleler toplanmıştır. Hakem sürecinden geçirilen makalelerden uygun olanlar için yayınlanma kararı alınmıştır.

Selçuklu Araştırmaları Dergisi ilkbahar ve güz olmak üzere yılda 2 sayı olarak, hem basılacak hem de elektronik ortamda yayınlanacaktır. Selçuklu Tarihi ve Medeniyeti ağırlıklı olacak bu dergiye tarihin diğer alanları ile ilgili nitelikli makaleler de kabul edilecektir.

Gün; ötelenen, ihmal ve göz ardı edilen Selçuklu Tarihini ayağa kaldırmak için çaba ve gayret günüdür. Selçuklu Tarihi ve Medeniyeti temelinde Türk Tarihi ile ilgili nitelikli araştırmaların yapıldığı yıllarda buluşmak dileğiyle...

Yrd. Doç. Dr. Sefer SOLMAZ
Selçuklu Araştırmaları Dergisi Editörü

YAYIM İLKELERİ

1. Yayınlanacak yazılar Selçuklu Tarihi, Medeniyeti ve sanatı ile ilgili ve daha önce herhangi bir yerde yayınlanmamış, araştırmaya dayalı özgün makaleler olmalıdır.
2. Bilimsel toplantılarda sunulan bildirimler, daha önce başka bir dergide veya bildiri kitapçığında yayımlanmamışsa yayımlanmak üzere değerlendirmeye alınabilir. Bildiri kitapçığında ya da başka bir yerde yayımlanan yazılar ne sebeple olursa olsun yayımlanmaz. Dergi yönetimi gönderilen yazıların daha önce başka bir yerde yayımlanıp yayımlanmadığını araştırmak mecburiyetinde değildir. Durumun etik sorumluluğu makale sahibine aittir.
3. Derginin yazım dili Türkiye Türkçesidir. Ancak her sayıda derginin üçte birini geçmeyecek şekilde İngilizce, Almanca, Fransızca, Arapça, Farsça yazılara da yer verilebilir.
4. Türkçe çalışmalara, İngilizce, Almanca, Fransızca, Arapça, Farsça / İngilizce, Almanca, Fransızca, Arapça, Farsça çalışmalara ise 200 kelimeyi geçmeyen Türkçe ve İngilizce özet yapılmalı, özetle birlikte anahtar kelimeler bulunmalıdır.
5. "Selçuklu Araştırmaları Dergisi"ne gönderilen yazılar, önce yayım kurulunca dergi ilkelerine uygunluk açısından incelenir ve uygun bulunanlar, o alandaki çalışmalarıyla tanınmış iki hakeme gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süreyle saklanır. Hakem raporlarından biri olumsuz olduğu takdirde, yazı üçüncü hakeme gönderilir; o rapor da olumsuz geldiği takdirde yazı yayımlanmaz. Yazarlar, hakemlerin görüş ve önerileri doğrultusunda düzeltmelerini yaparlar. Yayım kabul edilmeyen yazılar iade edilmez; ancak yazarın istemesi hâlinde bir nüshası kendisine verilir. Hakemler kendilerine gönderilen yazıyı 21 gün içinde değerlendirir. Bu süre içerisinde raporunu göndermeyen hakeme ulaşılarak değerlendirme için 7 gün ek süre verilir. Hakem bu sürede de raporunu göndermezse hakemliği düşürülür.
6. Makaleler Selçuk Araştırmaları Merkezi Müdürlüğüne posta veya e-mail ile (<http://usad.selcuk.edu.tr/usad/index>) gönderilebileceği gibi, elden de teslim edilebilir. Gönderilen yazıların ekinde, yazar(lar)ın e-mail adres(ler)i (elden veya postayla teslimlerde), her zaman ulaşılabilecek bir telefon numarası (Cep telefonu tercih edilmelidir.) ve kargoyla ödemeli gönderimler için daimî adresler bulunmalıdır.
7. Dergi basıldıktan sonra ilgili sayıda yazısı bulunan yazarlara birer adet dergi teslim edilir. Yazar Konya dışında ise adresine ödemeli olarak gönderilir.
8. Dergimiz bahar (haziran) ve güz (aralık) olmak üzere yılda iki sayı yayımlanır.

MAKALE YAZIM KURALLARI

1. Başlık

Her yazının yazıldığı dilde, Türkçe başlığının yanında İngilizce, Fransızca, Almanca, Farsça, Arapça dillerinden biri ile başlık bulunmalıdır. Yazının içeriğini kısa, açık ve yeterli ölçüde yansıtacak nitelikte olmalı, büyük harflerle ve koyu yazılmalı, on beş kelimeyi geçmemelidir.

2. Yazar Ad(lar)ı ve Adres(ler)i

Yazı başlığının sağ altında olmalı, soyadın tamamı büyük harflerle yazılmalı, yazarın unvanı, kurumu ve elektronik posta adresi dipnotta belirtilmelidir.

3. Özet ve Anahtar Kelimeler

Türkçe özet çalışmanın amacını, kapsamını ve sonuçlarını yansıtmalıdır. Özet en az elli, en fazla iki yüz kelime uzunlukta olmalı, özeti bir satır altına en az üç, en fazla sekiz kelimedenden oluşan Türkçe anahtar kelimeler yazılmalıdır. Ayrıca özet İngilizce, Fransızca, Almanca, Arapça, Farsça dillerinde biri ile yapılmalı başlığın ve anahtar kelimelerin özeti yapılan dille yapılmalıdır. Yabancı dilde yazılan makalelerde de Türkçe ve yazılan dilde başlık, özet ve anahtar kelimeler yer almalıdır. Yabancı dildeki özetlerde dil yanlışları olmamasına özen gösterilmelidir.

4. Ana Metin

Makaleler, IBM uyumlu bilgisayar ve Microsoft Word yazılım programı kullanılarak yirmi beş sayfayı geçmeyecek şekilde yazılması tercih edilir. Sayfa yapısı A4 ebadında, kenar boşlukları sağdan, soldan, üstten ve alttan 3 cm olmak üzere, 14 nk satır aralığıyla, iki yandan hizalı ve paragraf arası boşluğu, öncesi ve sonrası 14 nk olacak şekilde ayarlanmalı ve sayfa numarası sayfanın alt ortasına verilmelidir. Makalede Palatino veya Palatino Linotype yazı karakterleri kullanılmalı, satır sonunda heceleme yapılmamalıdır. Paragraf başlarında bir "TAB" tuşu kullanılmalıdır. Noktalama işaretleri kendilerinden önceki kelimelere bitişik yazılmalıdır. Söz konusu işaretlerden sonra bir harflik boşluk bırakılmalıdır.

Çalışma, dil bilgisi kurallarına uygun olmalıdır. Makalede noktalama işaretlerinin kullanımında, kelime ve kısaltmaların yazımında en son çıkan TDK Yazım Kılavuzu esas alınmalı, açık ve yalın bir anlatım yolu izlenmeli, amaç ve kapsam dışına taşan gereksiz bilgilere yer verilmemelidir. Makalenin hazırlanmasında geçerli bilimsel yöntemlere uyulmalı, çalışmanın konusu, amacı, kapsamı, hazırlanma gerekçesi vb. bilgiler yeterli ölçüde ve belirli bir düzen içinde verilmelidir.

Bir makalede sıra ile özet, ana metnin bölümleri, kaynakça ve (varsa) ekler bulunmalıdır. "Giriş", "Sonuç" gibi başlıklar kullanıp kullanmama, çalışmanın

türüne ve konunun gereğine bağlıdır. Fakat makalenin bir sonuç paragrafı bulunmalıdır. “Sonuç” araştırmanın amaç ve kapsamına uygun olmalı, ana çizgileriyle ve öz olarak verilmelidir. Metinde sözü edilmeyen hususlara “sonuç”ta yer verilmemelidir. Belli bir düzen sağlamak amacıyla ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir.

Ana Başlıklar: Tamamı büyük harflerle ve koyu yazılmalıdır.

Ara Başlıklar: Tamamı koyu olarak yazılacak; ancak her kelimenin ilk harfi büyük olacak ve başlık sonunda satırbaşı yapılacaktır.

Alt Başlıklar: Tamamı koyu olarak yazılacak; ancak başlığın ilk kelimesindeki birinci harf büyük sonraki kelime/kelimelerin ilk harfi küçük olacak ve başlık sonunda satırbaşı yapılacaktır.

Şekil, Tablo ve Fotoğraflar: Şekil, tablo ve fotoğraflar yazım alanı dışına taşmamalı, gerekiyorsa her biri ayrı bir sayfada yer almalıdır. Şekil ve tablolar numaralandırılmalı ve içeriğine göre Türkçe ve İngilizce olarak adlandırılmalıdır. Numara ve başlıklar, şekillerin altına, tabloların üstüne gelecek biçimde kelimelerin yalnızca ilk harfleri büyük olarak yazılmalı, ayrıca küçültmede ve basımda zorluk çıkarmaması için siyah mürekkeple, düzgün ve yeterli çizgi kalınlığında aydınlar veya beyaz kâğıda çizilmelidir. Tablolar, “WORD” programındaki tablo komutuyla yapılmalıdır. Zorunlu durumlarda ise “EXCEL” tabloları kullanılabilir. Gerekliğinde açıklayıcı dipnotlar veya kısaltmalar, şekil ve tabloların hemen altında verilmelidir. Ayrıca şekiller için belirlenen kurallara uyulmalıdır. Şekil, tablo ve resimlerin on sayfayı aşmaması tercih edilir. Şekil, tablo ve resimler aynen basılabilecek nitelikte olmak şartıyla metin içindeki yerlerine yerleştirilmelidir.

Dipnotlar: 8 punto tek aralık yazılmalıdır. Sayfa iki yana dayalı ve paragraf girintisi 0.5 cm olmalıdır. Dipnot ayıraç çizgisi olmamalıdır. Metin içindeki atıflar sayfa altına dipnot şeklinde 1’den başlayarak numaralandırılmalıdır. Bunun dışında metin içinde atıf yapılmamalıdır. Dipnotlarda kaynaklar verilirken, kitap ve dergi ismi italik olmalı, makale isimleri tırnak içerisinde düz olarak verilmelidir. Dipnotlarda, ilk geçtiği yerde kaynak künyesi tam olarak verilmeli, daha sonra a.g.e., a.g.m., veya a.g.t. gibi yazarın belirlediği kısaltmalarla yazılmalıdır. Bir yazarın birden fazla kitap ve makalesi kullanılıyorsa ikinci eserin ilk kullanımından sonra, yazarın soyadı, sonra kitap veya makalenin tam veya

kısaltılmış adı verilmelidir. Çok yazarlı kaynakların ilk geçtiği yerde yazarların tümü yazılmalı, daha sonrakiler de kısaltılarak verilmelidir.

Örnekler:

Kitap:

Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu-Klasik Çağ, 1300-1600*, çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009, 11. bs., s.115.

Sonraki atıflarda: İnalçık, *a.g.e.*, s.123.

Yazarın birden fazla eseri olması halinde, sonraki dipnotlarda: İnalçık, *Klasik Çağ*, s.123.

Makale:

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mütelea", *Belleten*, c.III/S.9 [veya III/9] (1939),s.101.

Kaynakça

Makalelerde kullanılan kaynak ve araştırmalar makale sonunda bu başlık altında gösterilmelidir. Kaynakça, bu başlık altında yeni bir sayfadan başlamalı ve 9 punto yazılmalıdır. Sadece metin içinde atıfta bulunan kaynaklar yer almalı ve yazarların soyadına göre alfabetik olarak düzenlenmelidir:

İnalçık Halil, *Osmanlı İmparatorluğu-Klasik Çağ, 1300-1600*, (çev. Ruşen Sezer), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009.

Uzunçarşılı İsmail Hakkı, "Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mütelea", *Belleten*,c.III/S.9 [veya III/9] (1939), ss.96-106.

Makale:

Uzunçarşılı İsmail Hakkı, "Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mütelea", *Belleten*, c.III/sy.9 [veya III/9] (1939),s.101.

Ansiklopedi Maddesi

Hülagü, M. Metin, "Gazi Ethem Paşa", *DİA*, XIII, İstanbul 1996, s.449.

Şahinoğlu, Nazif "Bahaeddin Veled" *DİA*, IV, İstanbul, 1991, s.40

• Kaynakçada ansiklopedi cilt sayısı belirtilirken, orijinalinde Roma rakamıyla cilt sayısı belirtmişse Roma rakamları, yaygın rakamlar kullanılmışsa yaygın rakamlar kullanılır.

• Kaynakçada yer alan eser ve makale künyelerinde yazarın önce soyadı (küçük harflerle), sonra adı yazılmalıdır.

• Kaynakçadaki kitap sayısı *italik* yazılmalıdır.

- Kaynakçadaki makale isimleri tırnak içinde ve düz yazılmalıdır.
- Kaynakçada kitaplarda sayfa aralığı verilmemelidir.
- Kaynakçadaki makalelerin bütününe ait sayfa aralığı gösterilmelidir.
- Kaynakçadaki künye bilgi sıralaması aşağıda belirtilen şekilde olmalıdır.

Kitap:

Fallmerayer, Jakob Philipp, *Trabzon İmparatorluğunun Tarihi*, çev. Ahmet Cevat Eren, yay. haz. Celalettin Yavuz – İsmail Hacifettahoğlu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.

Makale:

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, “1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Suretle İlan Edildiğine Dair”, *Bellekten*, c. XX, Nisan 1956, S. 77, s. 103-174.

Ekler – Albüm – Osmanlıca Tıpkıbasımlarda vb.

- Metne eklenmesi istenen resim, çizim, harita veya belgelerin bir kopyası (USB, DVD, CD) içerisinde ve yüksek çözünürlükte (JPG, TIFF gibi bilgisayar formatında) teslim edilmelidir.
- Resim ve belge türünden tüm materyaller numaralandırılmalı ve altına açıklamaları yazılmalıdır.
- Metinde sayfa aralarına eklenecek olan şekiller için uygun büyüklükte boşluklar bırakılmalı veya resimlerin nereye geleceği anlaşılır bir şekilde belirtilmelidir.
- Resim veya şekil altı yazıları 10 punto ve italik olmalıdır.
- Eserde, Latin alfabesi dışında başka bir alfabeyle (Arap alfabesi, Çin alfabesi vb.) yazılmış bölümler metinde olması gereken yere yazar tarafından yerleştirilmeli, farklı olan yazı tipi Kuruma iletilmelidir.
- Yazarlar indekse girecek kelimelerin listesini alfabetik sıralamayla göndermelidir. Sayfa numaraları grafik tasarım esnasında sayfa düzenine göre konulacaktır.

DANIŖMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. A. Yaşar OCAK	TOBB Üniversitesi
Prof. Dr. Abdülkerim ÖZAYDIN	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Abdüsselam ULUÇAM	Batman Üniversitesi
Prof. Dr. Adnan KARAIŖMAİLOĐLU	Kırıkkale Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet ÇAYÇI	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet TAŖKIN	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Ali BORAN	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Aydın USTA	Mimar Sinan Üniversitesi
Prof. Dr. Cüneyt KANAT	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Ebru ALTAN	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Ergin AYAN	Ordu Üniversitesi
Prof. Dr. Gülay ÖĞÜN BEZER	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan BAHAR	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. İlhan ERDEM	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. İlyas GÖKHAN	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Jonathan HARRİS	University of London
Prof. Dr. M. Said POLAT	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Mahmut KAFES	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet ÇELİK	Ankara Teknoloji Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet ERSAN	Ege üniversitesi
Prof. Dr. Mikail BAYRAM	Emekli Öğretim Üyesi
Prof. Dr. Mohamed Salem BAAMER	King Abduaziz University
Prof. Dr. Mustafa Sabri KÜÇÜKAŖCI	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Nermin ŖAMAN DOĞAN	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Osman Gazi ÖZGÜDENLİ	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Recep DİKİCİ	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Sabri Abdel - Latif SALIM	Fayoum University
Prof. Dr. Salim KOCA	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Seyfullah KARA	Karabük Üniversitesi
Prof. Dr. Tuncer BAYKARA	Ege Üniversitesi Emekli Öğretim Üyesi
Prof. Dr. Yusuf ÖZ	Kırıkkale Üniversitesi
Prof. Dr. Z. Kenan BİLİCİ	Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Abdullah KAYA	Cumhuriyet Üniversitesi
Doç. Dr. Adnan ÇEVİK	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet OCAK	İzzet Baysal Üniversitesi
Doç. Dr. Ali TEMİZEL	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Ayşe D. KUŖCU	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Bekir BİÇER	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Cihan PİYADEOĞLU	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Doç. Dr. Erhan GÖKSU	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Halil İbrahim GÖK	Kırıkkale Üniversitesi

Doç. Dr. Hasan Hüseyin ADALIOĞLU	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Doç. Dr. Haşim ŞAHİN	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. İsmail ÇİFTÇİOĞLU	Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. Muharrem KESİK	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa UYAR	Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Nuri ŞİMŞEKLER	Tahran Büyükelçiliği Kültür Ataşesi
Doç. Dr. Ömer Soner HUNKAN	Trakya Üniversitesi
Doç. Dr. Tayfun Altay ÖZCAN	Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. Tülay METİN	İzzet Baysal Üniversitesi
Doç. Dr. Süleyman ÖZBEK	Gazi Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Abdurrahim TUFANTOZ	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ahmet AKŞİT	Niğde Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ali ERTUĞRUL	Düzce Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ayşe ATICI ARAYANCAN	Hitit Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Emine UYUMAZ	Mimar Sinan Üniversitesi Emekli Öğretim Üyesi
Yrd. Doç. Dr. Hüseyin KAYHAN	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. İbrahim BALIK	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mustafa AKKUŞ	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mustafa ALİCAN	Adıyaman Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Rüstem BOZER	Ankara Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Sadi S. KUCUR	Marmara Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Selim KAYA	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Tahir AŞİROV	Bülent Ecevit Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Tolga BOZKURT	Ankara Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Yaşar ERDEMİR	Selçuk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Zekeriya ŞİMŞİR	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Dr. Alan MURRAY	University of Leeds
Dr. Alfred. J. ANDREA	University of Vermont, USA
Dr. Jason ROCHE	Manchester Metropolitan University

5. SAYININ HAKEMLERİ / REFEREES OF ISSUE 5

Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Aydın USTA	Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
Prof. Dr. İlham ERDEM	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Galip EKEN	Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet ERSAN	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa DAŞ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa DEMİRCİ	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Özdemir KOÇAK	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Abdullah KAYA	Cumhuriyet Üniversitesi
Doç. Dr. Ali TEMİZEL	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Ayşe Dudu KUŞCU	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Bekir BİÇER	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Erkan GÖKSU	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Halil İbrahim Gök	Kırıkkale Üniversitesi
Doç. Dr. Osman KUNDURACI	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Süleyman ÖZBEK	Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Tülay METİN	Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Adnan ESKİKURT	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ahmet SAĞLAM	Artvin Çoruh Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Çağatay BENHÜR	Selçuk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Fatma KALPAKLI	Selçuk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mustafa AKKUŞ	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Kemal Ramazan HAYKIRAN	Adnan Menderes Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Yaşar ERDEMİR	Selçuk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Zafer KARADEMİR	Cumhuriyet Üniversitesi

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

MAKALELER / ARTICLES	s./p.
I. Haçlı Seferinin Başarıya Ulaşmasında Büyük Selçuklular'ın İçinde Bulunduğu Siyâsî ve İçtimâî Şartların Rolü <i>The Role Of The Socio-Political Conditions Of The Great Seljuk Empire At The Time Of The First Crusaders' Success</i> Abdülkerim ÖZAYDIN ***	1-18
Konya ve Payitaht Oluşu <i>Konya And Consist Of Capital City</i> Tuncer BAYKARA ***	19-24
Türkiye Selçuklu Devletini'nin Temel İç ve Dış Politikaları ve Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev (1192-1196, 1205-1211) <i>The Fundamental Domestic And Foreign Policies Of The Anatolian Seljuk Sultanate And Sultan Giyath Ad-Din Kaykhusraw I</i> Salim KOCA ***	25-67
Coğrafi Perspektiften Myriokefalon Savaşı'nın Yeri Ve Konya Bağırsak Boğazı <i>Battle Of Myriokephalon And Konya Bağırsak Pass From Geographical Perspective</i> Mehmet Akif CEYLAN ***	69-94
Sultan Alp Arslan Nasıl Öldürüldü? <i>How Was Sultan Alp Arslan Killed</i> Muharrem KESİK ***	95-115
Çift Başlı Kartal ve Selçuklular <i>Double-Headed Eagle And Seljuks</i> Erkan GÖKSU ***	117-141
Selçuklu Tarihinin Az Bilinen Bir Kaynağı: Hasan-ı Yazdî'nin <i>Câmi'U't-Tevârih-i Hasanî</i> İsimli Eseri <i>A Little Known Source Of Saljuq History: Hasan-ı Yazdî's Jâmi' At-Tawârih-i Hasanî</i> Bülent ÖZKUZUGÜDENLİ ***	143-166

- Mengücekli Askerî Savunma Yapılarından Birisi: Divriği Kalesi **167-180**
One Of The Menguceks' Military Defense Structures: Divriği Castle
Abdullah KAYA
***
- Târîh-i Beyhakî'ye Göre Selçuklu-Gazneli İlişkileri ve Selçuklu Algısı **181-204**
Seljuk-Ghaznavids Relations And The Perception Of Seljuk According To Târîh-i
Beyhakî
Mustafa AKKUŞ & İzzetullah ZEKİ
***
- IV. Haçlı Seferinin Balkanların Etnik Yapısına Etkileri **205-226**
The Effects Of The Fourth Crusades On The Ethnical Structure Of The Balkans
Mehmet YILMAZ
***
- Selçukludan Günümüze Konya'da Halıcılık Örneğinde Bir Selçuklu
Halısında Renk Analizi **227-238**
From Seljukians To Today A Case Study In Carpet Business In Konya: A Color
Analysis Of A Seljukian Carpet
Ahmet AYTAÇ
***
- Sovyetler Birliği Dönemi Ders Kitaplarında Eskiçağ Tarihi Ve Eski Türk
Tarihi'nin Öğretimi **239-252**
Teaching Antique Age And Ancient Turkish History In The Textbook Of The Soviet
Union Period
Mehmet Ali KAPAR
***
- Karatay Medresesi'nin Biçimlendirilmesi ve Mimari Anlam Boyutu **253-270**
Formatting The Karatay Madrasah And Architectural Sense Extent
Zehra ODABAŞI
***

I. HAÇLI SEFERİNİN BAŞARIYA ULAŞMASINDA BÜYÜK SELÇUKLULAR'IN İÇİNDE BULUNDUĞU SİYÂSÎ VE İÇTİMÂÎ ŞARTLARIN ROLÜ *

THE ROLE OF THE SOCİO-POLİTİCAL CONDİTİONS OF THE GREAT SELJUK EMPIRE AT THE TIME OF THE FİRST CRUSADERS' SUCCESS

Abdülkerim ÖZAYDIN*

Öz

I. Haçlı Seferinin başarıya ulaşmasındaki en önemli faktör hiç şüphesiz Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda merkezi otoritenin sarsılması ve zaafa uğratılmasıdır. Buna sebep olan siyasi ve içtimai olayları şu başlıklar altında değerlendirmek istiyorum.

1) Sultan Melikşah'm 1092'de ölümü üzerine oğulları ve hanedanın diğer mensupları arasında devam eden taht kavgaları.

Büyük Selçuklular bir Türk-İslâm devleti olmak itibarıyla diğer Türk-İslâm devletlerinde de değişik ölçülerde gördüğümüz üzere eski Türk töre ve gelenekleriyle İslâmî unsurların kaynaşmasından oluşan bir yapıya sahipti. Eski Türk hakimiyet anlayışını benimseyen Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda tahta geçme konusunda belirlenmiş kesin bir kural yoktu. Bunun sonucu olarak da gerek sultanların sağlıklarında ve gerekse ölümlerinden sonra saltanatı ele geçirmek amacıyla girilen taht kavgaları hiç eksik olmamıştır. Bu yüzden merkezi otorite zaafa uğramış ve Haçlılara karşı güçlü bir mücadele verilememiştir.

2) Hasan Sabbah liderliğindeki Bâtınîlerin sinsice faaliyetleri ve devlete verdiği zararlar.

Aşırı şîî fırkalardan biri olan ve İsmailiyye, Haşîsiyye, Zenadîka, Melâhîde, İbahîyye, Ta'limiyye gibi çeşitli isimlerle anılan Bâtınîlik Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nu meşgul eden ve merkezî otoriteyi zaafa uğratan başlıca problemlerden biri olmuştur. Bâtınîler/İsmâîlîler son derece kuvvetli bir zekâyâ yüksek ihtilâlcilik ve teşkilatçılık vasıflarına sahip olan Hasan Sabbah

---

* Prof.Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü e-mail: ozaydina@istanbul.edu.tr

liderliğinde faal ve muntazam bir teşkilat kurarak siyasi ve sosyal açıdan devlete ciddi zarar vermiş ve Haçlılarla mücadeleyi engellemiştir.

3) Emîrlerin çıkarıcı politikaları.

Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun sarsıntılara maruz kalmasında ve devlet otoritesinin zedelenmesinde şüphesiz ki emirlerin çıkarıcı politikaları da önemli rol oynamıştır. İdarelerinde geniş topraklar ve maiyetlerinde mühim askeri kuvvetler bulunan büyük iktasah sahibi emîrlerin bazen sultanla bazen de kendi aralarında mücadeleye giriştikleri, iktasahlarını yetersiz gören emîrlerin de bireysel veya müşterek olarak hükümdara isyan ettiklerini görüyoruz. Bu da Haçlılarla gerektiği şekilde mücadeleye mani olmuştur.

4) İş başındaki vezirlerin ve diğer devlet adamlarının ehliyetsizliği.

Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda vezirler hükümdarın mutlak vekili sıfatıyla geniş yetkilerle donatılmıştı. Nizamülmülk Siyasetnâme'de sultan ve ülkenin dirlik ve düzeninin vezirin iyi veya kötü olmasına bağlı olduğunu, eğer vezir liyakatli ise ülkenin bayındır, halkın hoşnut, hükümdarın da gönlünün rahat olacağını, eğer vezir yeteneksiz ve icraatı olumsuz ise sultan ve ülkenin zarar göreceğini belirtir.

Nizamülmülk'ün Bâtmîler tarafından şehit edilmesinden sonra liyakatsiz ve sadece kendi şahsi çıkarlarını düşünen vezirlerin işbaşına gelmesi devlet otoritesine gölge düşürmüş ve Haçlı istilasına karşı gerekli tedbirler alınamamıştır.

5) Türkmen, Arap ve diğer kabilelerin çıkardığı zorluklar.

Mahallî emîrlerinin idaresinde yağma ve ganimet peşinde koşan kabileler de merkezi hükümeti meşgul eden faktörlerden biriydi. Bu kabileler çeşitli amaçlarla isyan eden emîrlere ve maceraperestlere katılmaya hazırdı. Çok çabuk taraf değiştiren bu kabileler de siyâsî ve sosyal kargaşaya sebep oluyor ve devlet Haçlılarla mücadele edeceği yerde enerjisini bunlarla mücadeleye harcamak zorunda kalıyordu.

6) Hatunların ve diğer kadınların siyasi rolleri ve çevirdiği entrikalar.

Merkezi otoritenin zaafa uğramasında saray kadınlarının ihtirasları ve siyasi faaliyetlerinin de küçümsenmeyecek yeri vardır. Politik mücadelede ve çekişmelerde en göze çarpan Hatun entrika ve ihtiraslarıyla devlet otoritesinin birinci derecede sarsılmasında etkili olanı hiç şüphesiz Melikşah'ın hanımı denilen Terken Hatun'dur. Terken Hatun'un sadece Sultan Melikşah üzerinde değil, onun emîr ve kumandanları üzerinde de büyük etkisi vardı. Terken Hatun Melikşah'ın ölümünden sonra da kumandanlar üzerindeki nüfuz ve otoritesini devam ettirmiştir. 4-5 yaşlarındaki oğlu Mahmud'u tahta geçirmek amacıyla halife, ulema ve kumandanlar üzerinde baskı kurmak için her yola başvurmuş, Sultan Melikşah'ın en büyük oğlu Berkıyaruk'a karşı ciddi bir mücadele vermiştir. Netice itibarıyla bu mücadele ve taht kavgası devlet otoritesinin sarsılmasına sebep olmuştur.

7) Mezhep Çatışmaları.

Haçlı istilası sırasında Büyük Selçuklu ülkesindeki mezhep çatışmaları da sosyal yapıyı sarsan ve Haçlılara karşı birlikte hareket etmeyi engelleyen faktörlerden biridir. Mezhep çatışmaları Şii'lerle Sünnîler arasında olduğu gibi bizzat Sünnî mezhep mensupları arasında da eksik olmuyordu. Bu da İslâm toplumunun Haçlılara karşı birlikte hareket etme duygusuna kısmen de olsa zarar veriyordu.

Anahtar Kelimeler

I.Haçlı seferleri, Selçuklular, Haçlılar, Hasan Sabbah, Melikşah

Abstract

The most important factor for the success of the First Crusade, no doubt, is debilitation of the central authority in the Great Seljuk Empire. I want to evaluate the political and social events which led to such situation under the following topics.

1. After Melik Shah's death in 1092, the on-going fights for the throne between his sons and dynasty members.

As a Turkish-Islamic state the Great Seljuk Empire, like other Turkish-Islamic states, has a structure which is also composed of ancient Turkish customs and Islamic elements. There was no certain rule to come to the throne in the Great Seljuk Empire which adopted ancient Turkish state mentality, concerning accession. As a result of this, constant fights for the throne both during the lifetime of sultans and after their deaths, were frequent. So, the central authority's power declined and couldn't successfully campaign against the Crusades.

2. Clandestine activities of the Batinis led by Hasan Sabbah and the consequent damages to the state

Batinies, which was one of the extreme Shiite sect and took up different names such as Ismailies, Hashishies, Zanadika, Malahida, Ibahiyya and Ta'limiyya, was one of the principal problems which occupied and debilitated central authority in the Great Seljuk Empire. Batinies/Ismailies, seriously damaged the state in political and social aspects and impeded with the fight against the Crusaders, led by Hasan Sabbah who had keen intelligence, revolutionary and organizer qualifications.

3. Self-seeker policies of Emirs

It is without question, self-seeker policies of emirs played an important role in blowing serious injury to the state authority of the Great Seljuk Empire. We see that the emirs, who had great iqta, extensive land and military force at their side, clashed with the sultan and amongst themselves. We also see when they at the sight of their iqta's revolt against the sultan separately or jointly. These conflicts prevented a strong struggle against the Crusaders as was required.

4. Unqualified viziers and other statesmen

The viziers in the Great Seljuk Empire had extensive authority as the absolute deputy of sultans. In his Siyasatnama, Nizamulmulk remarks that peace and harmony in the state depends on the competent vizier, if the vizier is capable the state would develop, people would be content and the sultan would be pleased, otherwise the sultan and the state would suffer.

After the martyrdom of Nizamulmulk by the Batinies, acceding viziers who were incapable and completely self-seeking, overshadowed the state authority and couldn't take measures against the Crusaders' invasion.

5. Difficulties caused by Turkmen, Arab and other tribes

Under the rule of the local emirs, the tribes which were after plundering and looting, were one of the factors which occupied the central government at the time. These tribes were ready to join to the rebellious emirs and adventurers. The tribes could quickly change sides and the ensuing socio-

political chaos, curbed the state's power and therefore the state had to spend its energy rather than using it for the fight against the Crusaders.

6. Political Role of hatuns or other women and their intricacies

On the suffering of the central authority, passions of court's women and their political activities had an important role. In terms of political struggle and conflict, the most salient hatun was Terken Hatun, who was the wife of Melik Shah and was efficient in shaking of the state authority in the first place. Terken Hatun had extensive influence not only over her husband, Sultan Melik Shah, but also sultan's emirs and commanders. Her extensive influence on the statesmen continued after his husband's death. She resorted to numerous plots to enthrone her about 5 years old son, Mahmud, and exercised influence over the caliph, ulama and commanders, and also put up a fight against Berkyaruk, the older son of Melik Shah. In conclusion, this struggle and fight for the throne led to the weakening of the state authority.

7. Sectarian Tensions

Sectarian tensions in the territory of the Great Seljuk Empire during the Crusade invasion were one of the factors which afflicted social structure and disrupted the fight against the Crusaders together. Sectarian tensions could be seen between the Shiite and Sunnies and even between the members of Sunni sects. And these tensions were partially damaging to the ultimate struggle against the Crusaders.

Keywords

The First Crusaders, Crusades, Hasan Sabbah, Melik Shah's

GİRİŞ

Hilâl - Haç, Doğu - Batı mücadelesinin en önemli safhasını teşkil eden Haçlı seferleri Hıristiyan Avrupa'nın Kudüs ve kutsal saydıkları diğer yerleri müslümanların zulmünden kurtarmak bahanesi ve parolasıyla başlattıkları dinî olmaktan çok siyâsî amaçlı askerî bir harekâttir.

Malum olduğu üzere Kudüs h. 17/m. 638 yılında Hz. Ömer zamanında fethedilmişti. Hıristiyanlar Kudüs'ü müslümanların zulmünden kurtarmak için neden şimdiye kadar beklemişlerdi? Türkiye'de Haçlı seferleriyle ilgili ilk doktora tezini hazırlayan rahmetli Hocamız Prof. Dr. Işın Demirkent'in isabetle belirttiği gibi Haçlı seferlerinin asıl hedefi İslâm hâkimiyetindeki Doğu'yu ve özellikle müslüman Türkler'in hâkimiyet tesis ettikleri Suriye ve Filistin ile ebedî vatan yaptıkları Anadolu'yu işgal ve istilâ edip burada siyâsî hâkimiyet kurmak ve böylece Hıristiyan âleminin Batı sınırlarını güvence altına almaktı.

Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun ve Ortaçağ İslâm dünyasının en seçkin devlet adamlarından Vezir Nizâmülmülk ve Sultan Melikşah'ın birbirlerini takiben vefat etmeleri Şark-İslâm İslâm dünyasını siyâsî ve içtimâî açıdan büyük bir buhrana sürüklemiş, devlet taht kavgaları, Bâtınî cinayetleri, Emîrler arasındaki çıkar çatışmaları, vezirlerin liyakâtsizliği, saraydaki hatunların entrikaları, Türkmenler'in, Arap ve diğer kabilelerin sebep olduğu olaylar ve mezhep çatışmalarıyla sarsılmıştı.

İslâm dünyasının içine düştüğü bu sıkıntılı durumu kaçırılmaması gereken bir fırsat olarak değerlendiren Hıristiyan dünyasının dinî lideri Papa II. Urbanus 18-28 Kasım 1095 tarihleri arasında topladığı Clermont konsilinde Haçlı Seferi için çağrıda bulundu. Bu çağrı üzerine yola çıkan I. Haçlı seferi orduları Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan'ın kahramanca mücadelesine rağmen Anadolu toprakları üzerinden geçerek kutsal şehir Kudüs'e ulaşmayı başardılar.

Şimdi Birinci Haçlı seferinin başarıya ulaşmasına sebep olan faktörler üzerinde ana hatlarıyla durmak istiyorum.

1. Sultan Melikşah'ın 1092'de Ölümü Üzerine Oğulları ve Hanedanın Diğer Mensupları Arasında Başlayan ve Yıllarca Devam Eden Taht Kavgaları.

Büyük Selçuklular bir Türk-İslâm devleti olmak itibarıyla eski Türk töre ve gelenekleriyle İslâmî unsurların kaynaşmasından oluşan bir yapıya sahipti. Buna göre "Hükümdarı Tanrı tayin eder" ve Tanrı kime siyâsî hâkimiyet ve devleti idare etme yetkisi yani "kut" bağışlamışsa ona kudret ve başarı ihsan eder". Tanrının kime kut ihsan ettiği bilinmediğinden hükümdar soyundan olan herkes

mağlup olduğu takdirde yay kirişiyile boğulmayı göze alarak saltanat için mücadele etme hakkına sahiptir. Bu anlayış tahta çıkışta her türlü beşerî tertip ve kuralları sonuçsuz bırakmış, sultanların şehzâdelerden herhangi birini veliahd tayin edip devlet erkânı ve kumandanlardan biat almaları da tahta geçiş için bir çözüm yolu teşkil etmemiştir. Veliiaht tayinini kendi meşru haklarına bir nevi tecavüz olarak gören hanedan mensupları tahtta hak iddia etmekten asla vazgeçmemişlerdir. Bu anlayış ve düşünce doğrultusunda Sultan Melikşah'ın ölümünden sonra başlayan taht kavgaları yıllarca devam etmiş, devletin inhitat ve inkırazına, ülkenin siyâsî, içtimâî ve iktisâdî açıdan büyük sıkıntılara maruz kalmasına ve Birinci Haçlı Seferi'nin başarıya ulaşmasına sebep olmuştur.

Sultan Melikşah'ın hanımı Terken Hatun ile diğer hanımı Zübeyde Hatun'dan doğan oğlu Berkyaruk arasında başlayan taht kavgalarına daha sonra Suriye Selçuklu Meliki Tutuş, Sultan Melikşah'ın diğer çocukları Muhammed Tapar ve Sencer ile hanedanın diğer mensupları da katılmıştır.

Sultan Melikşah'ın ölümünü gizleyen ve 4-5 yaşlarındaki oğlu Mahmud'u tahta çıkarmak için seferber olan Terken Hatun asker ve kumandanlara büyük meblağlar dağıtarak onu destekleyeceklerine dair yemin aldı ve Halife Muktedî-Biemrillah'ı tehdit ederek bazı şartlar dahilinde Mahmud'un saltanatını tasdik etmek zorunda bıraktı (22 Şevval 485/25 Kasım 1092).¹

Nizâmülmülk'e bağlı gulamlar da Berkyaruk'u İsfahan'da Sultan ilan ettiler, daha sonra da Rey şehrine götürüp tahta çıkardılar. Terken Hatun 3 milyon dinar dağıtıp askerleri Berkyaruk ile savaşa sevk etti. 16 Zilhicce 485 (17 Ocak 1093) tarihinde Hemedan-Kerec arasındaki Bürûcird'de yapılan savaş Berkyaruk'un zaferiyle sonuçlandı.²

Berkyaruk daha sonra Terken Hatun ve Mahmud'u İsfahan'da kuşattı. Terken Hatun Berkyaruk'a 500.000 dinar vererek ülke topraklarının bir kısmının, İsfahan ve Fars'ın oğluna bırakılması şartıyla onunla anlaştı.³

Ancak antlaşmadan memnun kalmayan Terken Hatun Berkyaruk'un dayısı Azerbaycan meliki İsmail b. Alpsungur Yakutî'ye haber gönderip Berkyaruk'u bertaraf etmesi halinde kendisiyle evleneceğini söyledi. İsmail bu teklifi kabul edip yeğeni Berkyaruk ile 486 (1093) tarihinde Kerec yakınlarında savaşa girdi.

¹ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi târihi'l-mülük ve'l-ümem*, Haydarâbâd/Dekken 1359, IX, 62-63; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih* (nşr. C. J. Tornberg), Beyrut 1386/1966, X, 211, 214-215; Bûndârî, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi* (trc. Kıvameddin Burslan), İstanbul 1943, s. 83-84; İbnü'l-İbrî, *Târihu Muhtasari'd-düvel*, Beyrut 1890, s. 337; Reşîdüddin Fazlullah-ı Hemedânî, *Câmi'u't-tevârih* (nşr. Ahmed Ateş), Ankara 1960, s. 56; Hamdullah Müstevfi-yi Kazvînî, *Târih-i Güzîde*, Tahran 1339, s. 440.

² İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, IX, 63, 67; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 211, 214-215; Bûndârî, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, s. 84; Hüseyinî, *Ahbârü'd-devleti's-Selçukîyye* (trc. Necâti Lugal), Ankara 1944, s. 51 vd.; Hamdullah Müstevfi-yi Kazvînî, *Târih-i Güzîde*, s. 440.

³ Ravendî, I, 138; Reşîdüddin, s. 56; Hamdullah Müstevfi-yi Kazvînî, s. 440.

Ancak mağlûp oldu ve daha sonra Berkyaruk'u destekleyen kumandanlar tarafından öldürüldü (Şaban 486 /Ağustos-Eylül 1093).⁴

Terken Hatun İsmail'in öldürülmesi üzerine el-Cezîre ve Diyarbekir tarafında hâkimiyet tesis etmiş olan başka bir taht müddeisi, Berkyaruk'un amcası Tutuş ile ittifak tesis etmek üzere Isfahan'dan yola çıkmış, ancak yolda hastalanıp geri dönmüş ve Ramazan 487 (Eylül-Ekim 1094) tarihinde vefat etmiştir. Ondan bir ay sonra da oğlu Mahmud vefat edince Berkyaruk önemli bir rakibinden kurtulmuş oldu.⁵

Saltanatı 14 Muharrem 487 (3 Şubat 1094) tarihinde Abbâsî Halifesi Muktedî-Biemrillah tarafından tasdik edilen Berkyaruk Terken Hatun gibi ihtiraslı bir rakibinden kurtulmuştu, ancak şimdi tahtın kudretli adaylarından amcası Tutuş ve diğer amcası Tekiş ile mücadele etmek zorundaydı. Sultan Melikşah'ı ziyaret etmek üzere Bağdat'a giderken onun vefat haberini alıp saltanatını ilân eden Tutuş Dimaşk'a dönüp muazzam bir ordu hazırladıktan sonra Rahbe ve Nusaybin'i ele geçirip Musul üzerine yürüdü. Musul Emîri İbrahim b. Kureyş ile yaptığı Mudayya Savaşı'nda 10.000 kişi hayatını kaybetti (2 Rebülevvel 486 /2 Nisan 1093). Daha sonra Musul, Halep, Urfa, Antakya, Harran ve Rakka'yı da ele geçiren Tutuş Azerbaycan üzerine yürüdü. Berkyaruk Tutuş'un ilerleyişini durdurmak için girdiği savaşta mağlûp olup Isfahan'a sığındı (Şevval 487 /Ekim-Kasım 1094). Burada yeni bir ordu hazırlayıp Tutuş üzerine yürüdü. 17 Safer 488 (26 Şubat 1095) tarihinde Rey şehri yakınlarında Dâşilû denilen yerde meydana gelen savaş Berkyaruk'un zaferi ve Tutuş'un ölümüyle sonuçlandı.⁶ Öte yandan Tekiş'in 487 (1094) yılında isyan amacıyla hazırlık yaptığını öğrenen Berkyaruk onu daha teşebbüs aşamasında yay kirişiyile boğdurarak bertaraf etmişti.

Terken Hatun, İsmail b. Alpsungur Yakutî ve Tutuş'un ölümünden sonra merkezî otoriteden yana tavır alan kuvvetler yıllardır devam eden büyük bir buhranı bertaraf etmiş oluyordu. Şimdi sıra ülkenin her tarafında merkezî otoriteyi tesis etmeye gelmişti. Ancak Berkyaruk merkezî otoriteyi tesis edemedi yeni rakipleriyle mücadele etmek zorunda kaldı. Nitekim 489 (1096) yılında amcası Arslan Angun Horasan'da saltanat davasıyla ayaklandı. Berkyaruk önce diğer amcası Börîpars'ı, daha sonra da kardeşi Sencer'i Arslan Argun'un üzerine sevketti. Bu sırada Arslan Argun 17 Safer 490/ 3 Şubat 1097 tarihinde bir gulamı tarafından öldürüldü. Berkyaruk devrinde isyan edenlerden biri de Çağrı Bey'in torunu Emîr-i Emîran Muhammed b. Süleyman idi. Emîr-i

⁴ İbnü'l-Esîr, X, 224; Râvendî, I, 138; Reşîdüddin, s. 57.

⁵ İbnü'l-Cevzî, IX, 84; İbnü'l-Esîr, X, 234, 239-240; Bundârî, s. 84; Hüseyinî, s. 51-52; Râvendî, I, 139; İbnü'l-İbrî, *Abu'l-Farac Tarihi* (trc. Ömer Rıza Doğrul), Ankara 1950, II, 335; Reşîdüddin, s. 58.

⁶ Geniş bilgi için bk. Abdülkerim Özeydin, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, İstanbul 2001, s. 24-46.

Emîran'ın isyanı Melik Sencer tarafından yedi ay sonra bastırıldı ve esir alınıp gözlerine mil çekildi (490 /1097) .⁷

Kudüs'ün işgali üzerine 492 yılı Ramazan ayında (Temmuz-Ağustos 1099) Kadı Ebû Sa'd el-Herevî başkanlığındaki bir heyet Halife Mustazhir Billah'tan yardım istemek üzere Bağdat'a geldi. Halifenin Sultan Berkyaruk'a gönderdiği heyet Hulvan'a geldiğinde Sultan Berkyaruk'un veziri Mecdü'l-Mülk'ün öldürüldüğünü, kardeşi Gence Meliki Muhammed Tapar'ın da Müeyyidülmülk'ün tahrikiyle Atabegi Kutlugtekin'i öldürüp ağabeyine karşı saltanat davasıyla isyan ettiğini öğrenince hiçbir sonuç alamadan geri döndü.⁸ Bu arada Halife Mustazhir-Billah da Muhammed Tapar'ın saltanatını tasdik edip adına hutbe okuttu (17 Zilhicce 492/4 Kasım 1099).⁹

Sultan Berkyaruk ile Muhammed Tapar saltanat davasıyla beş defa karşılaştılar. Halife Bağdat'ta kim daha güçlüyse onu sultan ilân edip adına hutbe okutuyordu. Sultan Berkyaruk ile Muhammed Tapar son olarak 8 Cemâziyelevvel 496 (17 Şubat 1103) tarihinde karşılaştılar. Ancak yıllardır devam eden savaşların ülkede fitne ve fesada sebep olduğunu, halkın mallarının yağmalandığını, şehirlerin tahrip edildiğini, köylerin yakılıp yıkıldığını, saltanat davasıyla ortaya çıkanların da bu savaşlar yüzünden güçsüz düştüğünü, büyük emîr ve kumandanların tahakküm ve zorbalıklarını sürdürmek gayesiyle bu savaşların devamından yana olduğunu gören Sultan Berkyaruk ve Muhammed Tapar uzun müzakerelerden sonra 5 yıldır devam eden savaşlara Rebûlâhir 497 (Ocak 1104) tarihinde ülke topraklarını aralarında taksim ettikleri bir antlaşmayla son verdiler.¹⁰

Böylece Sultan Melikşah'ın ölümünden itibaren aralıksız devam eden, merkezî otoriteyi zaafa uğratmak suretiyle devleti yıpratın, siyâsî, içtimâî ve iktisâdî açıdan büyük buhranlara ve on binlerce müslümanın haksız yere ölümüne sebep olan taht kavgaları ancak 12 yıl sonra sona ermiş oluyordu.

Bu 12 yıl zarfında taht kavgaları ve müslümanların birbirleriyle mücadele içinde olmalarından istifade eden Haçlılar başta Urfa, Antakya ve Kudüs olmak üzere Anadolu, Suriye ve Filistin'de birçok İslâm şehrini işgal ve istilâ edip binlerce müslümanı katletmişlerdir.

⁷ İbnü'l-Esîr, X, 265-266

⁸ İbnü'l-Cevzî, IX, 109-110; İbnü'l-Esîr, X, 281-282, 284, 287-290; Râvendî, I, 142; Reşîdüddin, s. 62-63.

⁹ İbnü'l-Cevzî, IX, 109; İbnü'l-Esîr, X, 289; İbnü'l-İbrî, *Abu'l-Farac Tarihi*, II, 341.

¹⁰ İbnü'l-Cevzî, IX, 138; İbnü'l-Esîr, X, 369-370; Hüseyinî, s. 54; Hamdullah Müstevfi-yi Kazvîni, s. 443-444; Erdoğan Merçil, "Haçlı Seferleri Sırasında Büyük Selçuklu Devleti'nin Durumu", *Selçuklular (Makaleler)*, İstanbul 2011, s. 125-131.

2. Hasan Sabbah Liderliğindeki Bâtınîler'in Faaliyetleri ve Devlete Verdiği Zararlar.

Tarihte Nizâriyye, Haşîşiyye ve İsmâiliyye gibi çeşitli adlarla anılan Bâtınîler 483 (1090) tarihinde Alamut'ta bir Nizârî-İsmâilî devleti kuran Hasan Sabbah ile yeni bir hüviyet kazandılar. Bâtınîler onun zamanında bir taraftan dâileri aracılığıyla taraftar kazanmaya çalışırken bir yandan da fedâileri vasıtasıyla muhaliflerini tehdit ve kendilerine mahsus usûllerde yani hançerle katlediyorlardı. Bâtınîler kuvvetli bir zekâyâ yüksek ihtilâlcilik ve teşkilâtçılık vasıflarına sahip olan Hasan Sabbah ile etrafa dehşet saçıyor, siyâsî ve içtimâî yapıyı sarsarak devlet otoritesini zaafa uğratiyorlardı.

Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun en güçlü olduğu Sultan Melikşah zamanında (1072-1092) bile devleti zaafa uğratmak için sinsi ve kuvvetli bir örgüt halinde çalışan bu mezhep mensupları Sultan Melikşah'ın ölümünden sonra başlayan taht kavgalarının yarattığı ortamdaki istifade ederek daha çok cinayet işlemeye başladılar. Bâtınîler'e muhalif olan Fahrülmülk'ü vezir tayin ettiği için bizzat Sultan Berkyaruk'a bile saldırmaktan çekinmediler (Ramazan 498/Eylül 1095). Sultan Berkyaruk devrinde (1092-1104) sayıları artan ve daha fazla güçlenen Bâtınîler Rey Reîsi Ebû Müslim, Emîr Porsuk, Berkyaruk'un annesi Zübeyde Hatun'un veziri Abdurrahman es-Sümeiremî, Emîr Üner, Emîr Bilge Bey, Vaiz Ebû Câfer b. Meşşât ve Ebû Muzaffer el-Hucendî gibi emîr, devlet adamı ve âlimleri katlettiler. Bâtınî faaliyetlerinin giderek artması üzerine taht kavgalarının devam ettiği, sıkıntılı günlerde ordusunda Bâtınîler'i istihdam eden ve onlara tolerans gösteren Sultan Berkyaruk devlet adamlarının ciddî ikazları karşısında Bâtınîler üzerine bizzat sefer düzenlemiş, ayrıca Emîr Bozkuş ve Çavlı Sakavu gibi kumandanlarını da Bâtınîler'i bertaraf etmekle görevlendirmiştir.¹¹

Bâtınîler Muhammed Tapar devrinde de cinayet işlemeye devam ettiler. Taht kavgaları sırasında Muhammed Tapar'ı destekleyen Emîr Erkuş, Emîr Sermez ve Emîr Gümüş'ün yanı sıra Hıms hâkimi Cenâhuddevle Hüseyin, Hanefî fakîhi ve Nişabur kadısı Ebû'l-Alâ Saîd b. Ebû Muhammed, Vezir Fahrülmülk b. Nizamülmülk, İsfahan Kadısı Ubeydullah b. Ali el-Hatîbî, Şâfiî Fakîhi Abdülvâhid b. İsmail, Musul Emîri Mevdûd, Meraga Emîri Ahmedîl gibi meşhur simalar da Bâtınî fedâileri tarafından öldürülmüştür. Bâtınîler'le mücadeleyi küffâr ile mücadeleye tercih eden Muhammed Tapar onlarla çok ciddi bir şekilde mücadele etmiş ve ağır darbeler indirmiş olmasına rağmen istediği sonucu alamamıştır.¹² Başta meşhur müfessir Zemahşerî ve Gazzâlî olmak üzere çok

¹¹ Geniş bilgi için bk. Abdülkerim Özaydın, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, İstanbul 2001, s. 89-92.

¹² Abdülkerim Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*, Ankara 1990, s. 75-88.

sayıda İslâm âlimi Bâtınîler'le mücadelesi sebebiyle Sultan Muhammed Tapar'ı takdir etmiştir.

Biz burada Bâtınîler'in işlediği cinayetlerin sadece bir bölümünü zikrettik. Bu dönemde Bâtınî cinayetleri öylesine yaygınlaşmış ve halk öylesine korkutulmuştu ki, bir insan vakt-i mu'tâdında evine dönmezse onun Bâtınî fedâîleri tarafından öldürüldüğüne inanılır ve taziye için oturulurdu. Hiç kimse tek başına dışarı çıkmaya cesaret edemez olmuştu. Devamlı olarak hayatlarını kaybetme tehlikesi içinde olan devlet adamları ve kumandanlar zırhla dolaşıyor ve kefenlelerini yanlarında taşıyorlardı.¹³

Bâtınî cinayet ve faaliyetlerine bizzat şahit olan Selçuklu vezirlerinden Enûşirvan b. Hâlid-i Kâşânî (ö. 532/1137) bu devirde halkın ve devlet adamlarının içinde bulunduğu acıklı durumu özetle şöyle tasvir eder: "Felâketler geldi, tuhaf olaylar oldu... Neticede Bâtınîler birdenbire büyük güç sahibi oldular. Bunlar yollardan emniyeti kaldırıp büyüklere ölüm yağdırdılar. Bir Bâtınî fedâîsi kendisinin öldürüleceğini bile bile bir topluluğa saldırır ve onları herkesin gözü önünde öldürürdü. Hükümdarlardan hiç biri kendini bunlardan korumak için çare bulamadı. Bunlar halkın her sınıfına karışmış olduklarından insanlarda Bâtınîler'den korunma düşüncesinden başka bir düşünce kalmadı. Tahta geçen sultanlar en yakın adamlarına bile güvenemez olmuştu".¹⁴

İslâm tarihinin tedkikinden açıkça anlaşılacağı üzere hiçbir mezhep bunlar kadar huzursuzluğa ve haksız yere kan dökülmesine sebep olmamış ve hiç biri devlete bunlar kadar zarar vermemiştir. Meşhur Şâfiî fakîhi Abdülkahir el-Bağdâdî'nin (ö. 429/1037-38) ifadesiyle: "Bâtınîler'in müslümanlara vermiş olduğu zarar, Yahudiler'in, Hıristiyanlar'ın ve mecûsîlerin vermiş olduğu zarardan daha büyüktür. Hatta materyalistlerin ve kâfirlerin öteki kollarının sebep olduğu zararlardan daha büyüktür".¹⁵

İbnü'l-Esîr Haçlılar'la mücadelesiyle tanınan mücahid kumandan Mevdûd'un 507 (1113) tarihinde Bâtınîler tarafından öldürülmesi üzerine Kudüs Kralı Baudouin'in Tuğtekin'e gönderdiği mektupta: "İslâmın direği olan bir kumandanı bir bayram günü Allah'ın evinde öldüren ümmet elbette Allah tarafından mahvedilmeye lâyıktır" dediğini babasından naklen rivayet eder.¹⁶

Selçuklular taht kavgalarının sebep olduğu siyâsî ve içtimâî sıkıntılar yanında bir de devleti zaafa uğratmak için çalışan Bâtınîler'le mücadele etmek

¹³ İbnü'l-Cevzî, IX, 120; İbnü'l-Esîr, X, 314, 390; Bernard Lewis, *Haşîşiler* (trc. Ali Aktan), İstanbul 1995, s. 45; Özaydın, *Sultan Berkyaruk*, s. 86.

¹⁴ Bundârî, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, s. 66-68.

¹⁵ Abdülkadir b. Tahir b. Muhammed el-Bağdâdî, *el-Fark beyne fırak* (trc. E. Ruhi Fiğlalı), İstanbul 1979, s. 258.

¹⁶ *el-Kâmil fi't-târîh*, X, 497.

zorunda kalmışlardır. Hiç şüphesiz bu durum Haçlı istilasını kolaylaştıran faktörlerden biridir.

3. Emîrlerin Çıkarıcı Politikası

Birinci Haçlı seferinin başarıya ulaşmasında çıkar peşinde koşan muhteris emîrlerin de önemli bir payı vardı. Sultan Melikşah'ın ölümünden sonra tahta çıkan çocuk yaştaki sultanlar iyi hizmetlerine karşılık muhteris emîrlere en verimli şehir ve eyaletlerini iktâ ederek onları cömertçe ödüllendiriyorlardı. Böylece giderek güçlenen emîrler küçük emîrlerin iktalarını da kendi topraklarına katmak için mücadele ediyorlardı. Genç sultanlar bazan bu emîrlerin ihtiraslarını engellemek için diğer bazı emîrlerle işbirliği yapmak zorunda kalıyorlardı. Bu durum devleti giderek zayıflatan bir iç savaşa dönüşüyordu. Bunlara Yarıktaş ve Kodan'ın, Emîr Üner ve Seyfüddevle Sadaka'nın isyanlarını, Rıdvan ile Dukak arasındaki savaşları, Tuğtekin'in Basra'yı, Behram'ın Âne'yi işgallerini örnek gösterebiliriz. Emîrlerin Musul'a hâkimiyet için verdikleri mücadeleler de bunun tipik bir örneğini teşkil eder.¹⁷

Merkezî otoriteyi tesis etmek için hem Selçuklu hanedan mensupları hem de muhteris emîrlerle mücadele etmek zorunda kalan Muhammed Tapar 498-501/1105-1108 yılları arasında Emîr Ayaz, hanedandan Mengüpars, Hille Emîri Seyfüddevle Sadaka ve Emîr Çavlı ile mücadele etmek zorunda kalmıştır.¹⁸

Bütün bunlar bir yandan devlet otoritesini zaafa uğrattırken diğer yandan da Haçlılar'ın İslâm şehirlerini işgalini kolaylaştırıyor, daha sonra da bu şehirleri geri almak için başlatılan mücadelenin akamete uğramasına sebep oluyordu.

Bu hususla ilgili birkaç olayı kısaca arz etmek istiyorum:

Haçlılar'ın 3 Haziran 1098 tarihinde Antakya'yı işgal etmeleri üzerine Sultan Berkyaruk Musul Emîri Kürboğa'yı Antakya Emîri Yağısıyan'a yardıma gönderdi. Büyük bir orduyla yola çıkan Kürboğa 10 Haziran 1098'de Antakya önüne geldi ve şehri kuşatmaya başladı. Burada Selçuklu ordusuna katılan Dımaşk Selçuklu Meliki Dukak, Atabeg Tuğtekin, Hıms hâkimi Cenâhuddevle Hüseyin, Sincar Hâkimi Arslantaş ve Artukoğlu Sökmen Başkomutan Kürboğa'nın kendilerini aşağılayıcı tavrından rahatsız olup ordugâhtan ayrıldılar. Türkmenler de Araplar'la anlaşamayıp ordugâhı terk ettiler.

Müslüman emîrler ve kavimler arasındaki bu anlaşmazlık, açlıktan leş yemek zorunda kalan Haçlılar'ı cesaretlendirdi ve umumî bir hurûc harekâtı başlatarak İslâm ordusunu bozguna uğrattılar. Kürboğa'nın yanındaki emîrleri

¹⁷ İbnü'l-Cevzî, IX, 110; İbnü'l-Esîr, X, 221, 241-242, 258-259, 266-267, 281-282, 285, 297, 384; Hüseyinî, s. 61; Kazvîni, s. 441; Râvendî, I, 145; Reşîdüddin, s. 61; Mawlavî Fadıl Sanaullah, *The Decline of the Saljuqid Empire*, Calcutta 1938, s. 17 vd., 30, 103; Özeydın, *Sultan Berkyaruk*, s. 154-159.

¹⁸ Abdülkerim Özeydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, s. 51-54.

küçümsemesi ve emîrlerin de birbirlerine güvensizlikleri 100.000 kişilik Selçuklu ordusunun sefalet içindeki Haçlılar karşısında bozguna uğrayıp dağılmasına sebep oldu.¹⁹ Bu başarısızlık Haçlılar'a Kudüs yolunu açmış, Suriye ve Filistin toprakları Haçlı istilasına maruz kalmıştır.

Trablus Emîri İbn Ammâr ile Dımaşk Atabegi Tuğtekin 500 (1106-1107) yılında Sultan Muhammed Tapar'a üst üste mektuplar göndererek Haçlı saldırılarına karşı yardım istediler. Sultan da büyük bir orduyu Emîr Çavlı komutasında yardıma gönderdi. Ayrıca Musul Emîri Çökürmüş ve Hille Emîri Seyfûddeve Sadaka'ya da haber gönderip bu sefere katılmalarını istedi. Ancak Çökürmüş ve Sadaka Çavlı ile anlaşamadıkları için sefere katılmadılar.²⁰

Trablus Emîri İbn Ammâr ve Tuğtekin'in oğlu Böri 501 (1108) tarihinde Bağdat'ta bulunan Muhammed Tapar'ı ziyaret ederek acil yardım istemiş, ancak emîrler arasındaki çekişmeler yüzünden bu yardım da gerçekleşmemiştir.²¹

Sultan Muhammed Tapar 502 (1108) tarihinde Emîr Çavlı'ya haber gönderip Trablus hâkimi İbn Ammâr ile birlikte Haçlılar'a karşı cihada çıkmasını emretti. Ancak Emîr Mevdûd, Halep Selçuklu Meliki Rıdvan ve Çavlı arasındaki anlaşmazlık bu sefere mâni oldu. Hatta Rıdvan, Çavlı'ya karşı Antakya Prinkepsi Tankred ile işbirliği yaptı. Çavlı Telbaşir yakınlarındaki savaşta mağlûp oldu (Safer 502/Eylül 1108). Çok sayıda müslümanın şehid düştüğü bu savaş aslında muhteris emîrler arasındaki şursuzca çekişmenin ve çıkar çatışmasının acı bir sonucu idi.²²

503 (1109) tarihinde Bağdat'a gelen Sultan Muhammed Tapar Selçuklu meliklerine, Atabeg Tuğtekin ve Büyük Selçuklu emîrlere haber gönderip Haçlılar'a karşı başlatacağı cihad harekâtı için hazırlanmalarını istedi. Ancak bu

¹⁹ İbnü'l-Kalânîsî, *Zeylû Târîhi Dımaşk*, (nşr. H. F. Amedroz), Beyrut 1908, s. 135-136; Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayinâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)* (trc. Hrant D. Andreasyan), Ankara 1962, s. 197-198; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, II, 132, 135-136; İbnü'l-İbrî, *Abû'l-Farac Tarihi*, II, 339; a.mlf., *Târîhu Muhtasari'd-düvel*, s. 342; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi* (trc. Fikret İşıltan), Ankara 1986, I, 183-184, 190-191, 205; Ali Sevim, "Halep Selçuklu Melikliği", *SAD*, sy. 2 (Ankara 1971), s. 31; Abdülkerim Özaydın, *Sultan Berkyaruk*, s. 99-102; a.mlf., "Selçuklu Emîri Kürboğa", *TD*, sy. 36, İstanbul 2000, s. 405-421; Işın Demirkent, "Kürboğa", *DİA*, XXVI, 562-563; Ebru Altan, *Antakya Haçlı Prinkepsliği Tarihi Kuruluş Devri (1098-1112)*, İstanbul 2014, s. 60-98.

²⁰ İbnü'l-Kalânîsî, s. 156; İbnü'l-Esîr, X, 411 vd., 422 vd.; Sibî İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'l-zamân fi târîhi'l-a'yân*, Haydarâbâd 1370/1951, VII/1, s. 19; Runciman, II, 63; Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar*, s. 93-94.

²¹ İbnü'l-Kalânîsî, s. 160-161; İbnü'l-Esîr, X, 457 vd.; Runciman, II, 63 vd.; Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar*, s. 96-97.

²² İbnü'l-Esîr, X, 461, 463-464, 466; Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayinâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, Ankara 1962, s. 234-235; İbnü'l-İbrî, *Abû'l-Farac Tarihi*, II, 348-349; Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118)*, Ankara 1990, s. 112-118; Runciman, II, 112-114; Cl. Cahen, *La Syrie du Nord*, Paris 1940, s. 249 vd.

da emîrlar arasındaki çekişmeler ve merkezî otoritenin yeterince tesis edilememesinden dolayı gerçekleşmedi.²³

Sultan Muhammed Tapar 504 (1111) yılında emîrlere haber gönderip cihad için hazırlanmalarını istedi. Oğlu Melik Mesûd'u da Emîr Mevdûd ile birlikte Musul'a gönderdi. Meraga Emîri Ahmedîl, Ahlatşah Sökmen el-Kutbî gibi çok sayıda emîr de bu orduya katılacaktı. Selçuklu ordusu Telbâşir'i kuşattığı sırada Haçlılar'ın Telbâşir hâkimi Joscelin de Courtenay birtakım hediye ve vaadlerle Ahmedîl'i ordudan ayrılmaya ikna etti. Sultanın emriyle Tuğtekin'in orduya katılmasından rahatsız olan Rıdvan ve diğer bazı emîrlar de ordugâhı terkettiler. Porsukoğlu Porsuk ve Sökmen el-Kutbî'nin askerleri de ordudan ayrıldılar, ordugâhta sadece Mevdûd ve Tuğtekin kalmıştı. Emîrlar arasındaki ihtilaflar Musul Emîri Mevdûd komutasındaki Selçuklu ordusunun bu seferinin de başarısızlıkla sonuçlanmasına sebep oldu.²⁴

Mevdûd'un 507 (1113) tarihinde Bâtınîler tarafından şehid edilmesi üzerine Sultan Muhammed Tapar Aksungur el-Porsukî'yi Musul valiliğine tayin ederek Haçlılar'la cihada memur etti. Selçuklu ordusu 507 (1114) tarihinde Urfa önlerine gelerek şehri bir süre kuşattı. Aksungur el-Porsukî İlgazî'nin sefere katılmamasına öfkelenerek oğlu Ayaz'ı tevkif etti. İki büyük kumandan arasında başlayan bu mücadele yüzünden bu seferden de bir sonuç alınamadı.²⁵

Bunun üzerine Sultan Porsuk oğlu Porsuk kumandasındaki büyük bir orduyu cihada sevketti. Porsuk oğlu Porsuk'un 19 Muharrem 509 (14 Haziran 1115) tarihinde Tuğtekin'e ait olan Hama'yı ele geçirip Kırhan b. Karaca'ya teslim etmesi emîrlar arasında rahatsızlık yarattı. Tuğtekin de Porsuk'un Dimaşk'ı zaptetmesinden korkup Antakya hâkimi Roger'den yardım istedi. İlgazî de onlara katıldı. Bu müttefikler 23 Rebûlâhir 509 (15 Eylül 1115) tarihinde Teldânis'te Selçuklu ordusuna saldırıp birçok kişiyi öldürdüler. Müslüman emîrların bu ihaneti yüzünden Selçuklu sultanları bir daha Suriye'yi hâkimiyet altına almaya teşebbüs edemediler. Haçlılar da bu sayede daha rahat hareket etme imkânı buldular.²⁶

Az sayıda da olsa aralarındaki ihtilafları bir kenara itip Haçlılar karşısında birlikte hareket eden emîrlar de vardı. Bunlara örnek olarak da Musul Emîri

²³ İbnü'l-Kalanîsî, s. 165; İbnü'l-Esîr, X, 478; Sibt İbnü'l-Cevzî, VII/1, s. 30-31; Özeydın, *Sultan Muhammed Tapar*, s. 98-99.

²⁴ İbnü'l-Kalanîsî, s. 174-177; Urfalı Mateos, s. 240, 243; İbnü'l-Esîr, X, 481-483, 486-487; İbnü'l-Adîm, II, 158-161; Sibt İbnü'l-Cevzî, s. 35-36; İbnü'l-İbrî, *Abû'l-Farac Tarihi*, II, 350-351; Sevim, "Halep Selçuklu Melikliği", *SAD*, II, 37 vd.; Özeydın, *Sultan Muhammed Tapar*, s. 108-116.

²⁵ Urfalı Mateos, s. 253-254; İbnü'l-Esîr, X, 501-502; İbnü'l-İbrî, II, 352-354; Runciman, II, 128; Özeydın, *Sultan Muhammed Tapar*, s. 126-130.

²⁶ Urfalı Mateos, s. 258; İbnü'l-Esîr, X, 509-510; İbnü'l-Adîm, II, 174-175; Runciman, II, 131; Harold S. Fink, "The Role of Damascus in the History the Crusades", *Muslim World*, XLIX (1959), s. 47; Özeydın, *Sultan Muhammed Tapar*, s. 126-135; Runciman, II, 131.

Çökürmüş ile Artukoğlu Sökmen'i gösterebiliriz. Bu iki emîr birlikte hareket ederek 9 Şaban 497 (7 Mayıs 1104) tarihinde vuku bulan Harran Savaşı'nda Haçlı ordularını mağlûp ederek Urfa Haçlı Kontu Boudouin du Bourg ile Telbaşır Senyörü Joscelin'i esir almayı başarmışlardı.

Baudouin'in fidye karşılığında serbest bırakılması halinde fidyeden daha çok pay almak isteyen Çökürmüş'ün adamlarının Baudouin'i kendi çadırlarına götürmek istemelerinden rahatsız olan askerlerinin Çökürmüş'e saldırmak üzere hazırlık yaptıklarını gören Sökmen onlara: "Müslümanların bu gazâdan duydukları sevinç bizim aramızdaki şahsî ihtilâflar sebebiyle kedere dönüşmesin. Kinimi söndürmek için düşmanları müslümanlara güldürecek bir yolu asla tercih etmem" demiştir.²⁷

4. İş Başındaki Vezirlerin ve Diğer Devlet Adamlarının Ehliyetsizliği

Nizâmülmülk *Siyasetnâme*'de sultan ve memleketin dirlik ve düzeninin vezirin iyi veya kötü olmasına bağlı olduğunu, eğer vezir iyi olursa halkın hoşnut, hükümdarın gönlünün rahat olacağını, eğer vezirin icraatı olumsuz ise sultanın ve ülkesinin zarar göreceğini belirtir.²⁸

Ortaçağ İslâm dünyasının en seçkin vezirlerinden biri olan Nizâmülmülk'ün ölümünden sonra iş başına gelen ve şahsî çıkarlarından başka bir şey düşünmeyen vezirler muhteris emîrlerin dümen suyunda giderek devletin bu yüce makamına gölge düşürmüş, devlet otoritesini zaafa uğratmışlardır. Çağdaş vezir Enûşirvan b. Hâlid-i Kâşânî *Fütûru zamani's-sudûr ve sudûru zamâni'l-fütûr* (Vezirler devrinin fetreti ve fetret devrinin vezirleri) adlı eserinde bu devrin vezirlerinin ne kadar ehliyetsiz kişiler olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Meşhur tarihçi Ravendî de "Ne yazık ki, vezirlerin faziletli, bilgili, akıllı ve kudretli oldukları zamanlar geçti. Şimdi vezirlik bir kölenin şâkirdine kalmıştır"²⁹ diyerek aynı gerçeği dile getirmektedir.

Kabiliyetli olan vezirler de ülkeye hizmet etmekten çok şahsî çıkarlarını düşünmüşlerdir. Tâcülmülk (1092-93) ve Müeyyidülmülk'ü (1094-95) buna örnek gösterebiliriz. Fahrülmülk b. Nizâmülmülk rüşvet ve hediye vererek Berkyaruk'un veziri olmuştu (1095-96). Mecdülmülk entrikalarıyla meşhur bir vezirdi (1096-98). Ebü'l-Mehâsin Abdülcilil ed-Dihistânî zalim ve kabiliyetsiz biriydi (1099-1101). Hafîrû'l-mülk (1101-1104) hem Berkyaruk'a hem de Muhammed Tapar'a şahsî çıkarları için ihanet etmişti.³⁰

²⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 375.

²⁸ *Siyasetnâme* (trc. Mehmet Altay Köymen), Ankara 1982, s. 23-24.

²⁹ *Râhatü's-sudûr*, I, 126.

³⁰ Özeydin, *Sultan Berkyaruk*, s. 149-154.

5. Hatunlar ve Diğer Kadınların Siyâsî Rollerini ve Çevirdikleri Entrikalar.

Büyük Selçuklu Devleti'nin kaderini etkileyen faktörler arasında saray kadınlarının ihtirasları ve siyâsî faaliyetlerinin küçümsenmeyecek bir yeri vardır. Politik mücadele ve çekişmelerde kadın müdahalesi Selçuklu Devleti'nin göze çarpan bir özelliği idi. Eski Türkler'de ve Selçuklular'da hatunların müstesna bir yeri olduğunu çok iyi bilen Nizâmülmülk bundan dolayı vezirlerin hatunları memnun etmeleri gerektiğini işaret eder.³¹ Ancak Terken Hatun ile girdiği mücadele onun bu tavsiyesine kendisinin de uymadığını göstermektedir. Hatunların siyâsî statüleri hemen hemen erkeklerle aynı idi. Devrin devlet adamları ve emîrleri arasında evlilik yoluyla kurulan akrabalıklara atfedilen önem de bunu açıkça göstermektedir.³²

Siyâsî hayata müdahil olan kadınlar arasında en fazla dikkat çeken hiç şüphesiz entrika ve ihtiraslarıyla devlet otoritesinin sarsılmasında birinci derecede etkili olan Sultan Melikşah'ın hanımı Terken Hatun'dur. Siyâsî mücadelesine taht kavgalarından bahsederken yer verdiğimiz Terken Hatun hem Melikşah hem de devlet erkânı ve kumandanlar üzerinde büyük bir nüfuza sahipti. Terken Hatun veziri Tacülmülk ile işbirliği yaparak Nizâmülmülk'ü sultanın gözünden düşürmüştür. Askerlere rüşvet dağıtıp halifeyi tehdit ederek oğlunu sultan ilân ettirmeyi başaran Terken Hatun ihtiras ve entrikalarıyla Selçuklu Devleti'ni iç savaşlara ve buhrana sürüklemiş, Haçlı seferleri öncesinde devleti zaafa düşürmüştür.³³

Siyâsî hayatta çeşitli olaylara katılan kadınlar arasında Sultan Melikşah'ın diğer hanımı Berkyaruk'un annesi Zübeyde Hatun, Melikşah'ın halası Safiyye Hatun, Tutuş'un karısı ve Rıdvan'ın annesi, Tutuş'un diğer hanımı Dukak'ın annesi Safvetülmülk, Muhammed Tapar'ın hanımı Gevher Hatun'u da zikredebiliriz.³⁴

6. Mezhep Çatışmaları

İslâm toplumu Haçlı seferleri öncesinde mezhep çatışmaları sebebiyle aralarındaki siyâsî ve içtimâî dayanışmadan mahrum kalmıştı. Sünnîler ile Şii'ler arasındaki çatışmalar öylesine yaygınlaşmıştı ki bunlar artık ahvâl-i âdiyeden

³¹ *Siyasetnâme*, s. 194 vd.

³² Sanaullah, *a.g.e.*, s. 8-9.

³³ Nizâmülmülk, s. 194 vd.; İbnü'l-Esîr, X, 210-211, 214-216, 220, 224, 239, 247, 314; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, İstanbul 1969, s. 162-163; Gülay Öğün Bezer, "Terken Hatun", *DİA*, XL, 510.

³⁴ İbnü'l-Kalanîsî, s. 133; İbnü'l-Esîr, X, 220-221, 246-247, 288, 375-376, 390-392, 458-459, 504-505; Bundârî, s. 64, 72-73, 80, 83-84, 86, 102, 110-111, 115; Özeydin, *Sultan Berkyaruk*, s. 160-167.

sayılır olmuştur. Ancak sünnî mezhep mensupları da zaman zaman birbirlerini tekfir ve katledecek kadar ileri gitmişlerdi.

Bu çatışmalara dair sadece üç örnek vermeyeceğim.

Meselâ 469 (1077) tarihinde Ebü'l-Kasım Kuşeyrî'nin oğlu Ebû Nasr'ın Nizamiye Medresesi'nde yaptığı vaazdan etkilenen Şâfiîler Hanbelîlere saldırmış ve birçok kişi hayatını kaybetmiştir.³⁵ Sayılarının çokluğuna güvenen Hanbelîler özellikle Eş'arîlere karşı şiddete başvuruyorlardı. Aynı yılın sonlarında vuku bulan ve ertesi yıl da devam eden çatışmalarda 20 kişi hayatını kaybetmiş ve olaylar ancak halifenin müdahalesiyle son bulmuştu.³⁶

475 (1082-83) yılında Eş'arî âlim Ebü'l-Kasım el-Bekrî el-Mağribî Nizâmiye Medresesi'ndeki bir vaazında Hanbelîleri tekfir edince büyük olaylar çıkmıştır.³⁷

489 (1096) tarihinde ise Hanefîlerle Şâfiîler birlik olup Nîşabur'da Kerrâmiye fırkası mensuplarına saldırıp medreselerini yakmışlar ve bu olaylar sırasında çok sayıda insan hayatını kaybetmiştir.³⁸

Görüldüğü üzere Haçlı seferi öncesinde bağnazlık ve taassuptan kaynaklanan Müslüman halkı birbirine düşüren fikrî tartışmalar zaman zaman silâhlı çatışmaya dönüşmüştür. Bu çatışmalar müslümanların birbirlerine güvenlerini yok etmiş ve müşterek düşman Haçlılar'a karşı birlikte hareket etmelerini engellemiştir.³⁹

7. Türkmen, Arap ve Diğer Kabilelerin Çıkardığı Zorluklar.

Selçuklu sultanları bunca mesele ve sıkıntılar yetmiyormuş gibi bir de mahallî liderlerin emrinde ganimet toplamak ve benzeri gayelerle kargaşa çıkaran kabilelerle uğraşmak zorunda kalmışlardır. Bunlar herhangi bir şehri veya saltanatı ele geçirmek isteyen maceraperestlere katılmaya hazırdılar. Bu kabilelerin ne zaman ne yapacağı belli olmadığı için hem müttelikler hem de düşmanları için aynı derecede tehlikeliydiler. Çok kritik anlarda rahatlıkla taraf değiştirebiliyorlardı. Yağmacılıklarıyla meşhur Hafâce kabileleri Sultan Melikşah'ın ölümünün doğurduğu otorite boşluğundan yararlanarak hacıları ve onlara refakat eden askerleri kılıçtan geçirmişlerdir. Arap ve Türkmen

³⁵ İbnü'l-Esîr, X, 104-105; Bundârî, s. 53; Sibt İbnü'l-Cevzî, (nşr. Ali Sevim), s. 186-187.

³⁶ Sibt İbnü'l-Cevzî, (nşr. Ali Sevim), s. 187 vd.; İbn Keşîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, Beyrut 1977, XII, 117; Sübkî, *Tabakatü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ* (nşr. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv – Mahmud Muhammed et-Tanâhî, Kahire 1385/1966, IV, 235.

³⁷ İbnü'l-Cevzî, IX, 3-4; İbnü'l-Esîr, X, 124-125; Sibt İbnü'l-Cevzî, VII/2, s. 17-18.

³⁸ İbnü'l-Esîr, X, 251.

³⁹ Mezhep çatışmaları hakkında geniş bilgi için bk. Ahmet Ocak, *Selçukluların Dinî Siyaseti 1040-1092*, İstanbul 2002.; Seyfullah Kara, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavğaları*, İstanbul 2007.

kabileleriyle Mağribli kabileler de Selçuklu sultanlarını çeşitli vesilelerle meşgul etmişler ve devlet otoritesine zarar vermişlerdir.⁴⁰

SONUÇ

Özetle ifade etmek gerekirse Birinci Haçlı seferi sırasında 12 yıldır devam eden taht kavgaları, Hasan Sabbah'ın fedâîleri vasıtasıyla işlettiği cinayetler, emîrlerin ihtirasları, vezirlerin liyakatsizliği, hatunlarının saray entrikaları, bağnazlık ve taassuptan kaynaklanan mezhep çatışmaları ve nihayet Arap, Türkmen ve diğer kabilelerin yağma ve tahribatı yüzünden Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun merkezî otoritesi sarsılmış, on binlerce insan hayatını kaybetmiş, köyler ve şehirler yakılıp yıkılmış, ülke siyâsî, iktisadî ve içtimâî buhranlara sürüklenmiş, enerjisini iç çatışmalarda tüketen İslâm toplumu birlik ve tesanüdünü kaybetmiş ve bu yüzden Haçlılara karşı topyekûn bir cihad harekâtını gerçekleştirememiştir.

Hiç şüphesiz bunlar Birinci Haçlı seferinin başarıya ulaşmasını sağlayan en önemli faktörler arasında yer alır. Bu fırsatı iyi değerlendiren Haçlılar Türkiye Selçuklu hükümdarları I. Kılıç Arslan'ın kahramanca mücadelesine rağmen Anadolu toprakları üzerinden geçerek Kudüs'e ulaşmayı başardılar. Ülkelerinden binlerce kilometre uzakta 10 Mart 1098'de Urfa Haçlı Kontluğu'nu (1098-1146), 3 Haziran 1098'de Antakya Prinkepsliği'ni (1098-1268), 15 Temmuz 1099'da Kudüs Haçlı Krallığı'nu ve nihayet 12 Temmuz 1109'da Trablus Haçlı Kontluğu'nu (1109-1289) kurmaya ve yıllarca buralarda hüküm sürmeye muvaffak oldular. Selçuklular bahsettiğimiz siyâsî ve içtimâî sıkıntılarla karşı karşıya kalmamış olsaydı hiç şüphesiz müslümanlar Haçlıların İslâm topraklarında birtakım devletler kurmalarına izin vermeyecekler, kurulmuş olsa bile Anadolu, Suriye ve Filistin'deki Haçlı hâkimiyetine son vermek için yıllarca İmadeddîn Zengî'yi Selahaddîn Eyyûbî'yi, Sultan Baybars'ı ve el-Melikü'l-Eşref Halil b. Kalavun'u beklemek zorunda kalmayacaklardı.

⁴⁰ İbnü'l-Kalânîsî, s. 122; İbnü'l-Cevzî, IX, 63; İbnü'l-Esîr, X, 217, 246; Sanaullah, s. 17-35.

KAYNAKÇA

- ALTAN, Ebru, *Antakya Haçlı Prinkepsliği Tarihi Kuruluş Devri (1098-1112)*, İstanbul 2014.
- LEWIS, Bernard, *Haşîşiler*, trc. Ali Aktan, İstanbul 1995.
- BÜNDÂRÎ, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, trc. Kıvameddin Burslan, İstanbul 1943.
- CAHEN, Claude, *La Syrie du Nord*, Paris 1940.
- el-BAGDÂDÎ, Abdülkadir b. Tahir b. Muhammed, *el-Fark beyne fırak*, trc. E. Ruhi Fiğlalı, İstanbul 1979.
- KAZVİNÎ, Hamdullah Müstevfi-i, *Târîh-i Güzîde*, Tahran 1339.
- FINK, Harold S., "The Role of Damascus in the History the Crusades", *Muslim World*, XLIX/1, (1959), s. 41-53.
- HÜSEYNÎ, *Ahbâru'd-devleti's-Selçukıyye*, trc. Necâti Lugal, Ankara 1944.
- DEMİRKENT, Işın, "Kürboğa", *DİA*, XXVI, Ankara 2002, 562-563.
- İBN KEŞİR, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, XII, Beyrut 1977.
- İBNÜ'L-ADÎM, *Zübdetü'l-Haleb*, II, nşr. Sâmi ed-Dehhân, Dimaşk 1968.
- İBNÜ'L-CEVZÎ, *el-Muntazam fi târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, Haydarâbâd/Dekken 1359.
- İBNÜ'L-ESÎR, *el-Kâmil fi't-târîh*, nşr. C. J. Tornberg, X, Beyrut 1386/1966.
- İBNÜ'L-İBRÎ, *Târîhu Muhtasari'd-düvel*, Beyrut 1890.
- İBNÜ'L-İBRÎ, *Abu'l-Farac Tarihi*, trc. Ömer Rıza Doğrul, II, Ankara 1950.
- İBNÜ'L-KALÂNİSÎ, *Zeylû Târîhi Dimaşk*, nşr. H. F. Amedroz, Beyrut 1908.
- KARA, Seyfullah, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaları*, İstanbul 2007.
- SANAULLAH, Mawlavi Fadıl, *The Decline of the Saljuqid Empire*, Calcutta 1938.
- MERÇİL, Erdoğan, "Haçlı Seferleri Srasında Büyük Selçuklu Devleti'nin Durumu", *Selçuklular (Makaleler)*, İstanbul 2011, s. 125-132.
- NİZÂMÜLMÜLK, *Siyasetnâme*, trc. Mehmet Altay Köymen, Ankara 1982.
- OCAK, Ahmet, *Selçukluların Dinî Siyaseti 1040-1092*, İstanbul 2002.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, "Selçuklu Emîrî Kürboğa", *Tarih Dergisi*, sy. 36, İstanbul 2000, s. 405-421.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, İstanbul 2001.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*, Ankara 1990.
- RAVENDÎ, *Râhatü's-sudûr*, trc. Ahmet Ateş, I, Ankara 1957.
- REŞİDÜDDİN FAZLULLAH-I HEMEDÂNÎ, *Câmi'u't-tevârih*, nşr. Ahmed Ateş, Ankara 1960.
- RUNCİMAN, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi*, trc. Fikret Işıltan, I, Ankara 1986.
- SEVİM, Ali, "Halep Selçuklu Melikliği", *SAD*, sy. 2, Ankara 1971, s. 1-66.
- SİBT İBNÜ'L-CEVZÎ, *Mir'âtü'z-zamân fi târihi'l-a'yân*, VII/1, Haydarâbâd 1370/1951.
- SÜBKÎ, *Tabakatü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*, nşr. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv - Mahmud Muhammed et-Tanâhî, IV, Kahire 1385/1966.
- URFALI MATEOS, *Urfalı Mateos Vekayinâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, trc. Hrant D. Andreasyan, Ankara 1962.

KONYA VE PAYİTAHT OLUŞU KONYA AND CONSIST OF CAPITAL CITY

Tuncer BAYKARA*

Öz

Haçlı Seferleri ile Konya arasında ilginç bir ilişki vardır. Şöyle ki 1071 sonrasında, Selçuklu Kutalmış oğulları doğrudan İstanbul'u hedeflemişlerdi. Bu yüzden idare merkezleri de oraya ulaşan yol üzerindeki İznik şehri oldu. I. Haçlı Seferi sonunda burası kısa bir sürede elden çıkınca, ülke içinde daha güvenli veya ulaşılması zor bir yer arandı. Bunun sonucu Konya, XII. yy başlarından itibaren Selçuklu Kutalmış evladının merkezi oldu.

Konya merkezine düşman (hasım) güçlerin ulaşması ve tehdit etmesi bir yüzyıl sonra oldu. Gerçi Bizans güçleri de tehdit etti ama onlar kolaylıkla bertaraf edilmişti. 1190 senesinde bir başka Haçlı ordusu Konya şehrini etkiledi. Selçuklu iç çekişmelerinin de etkilediği bu yıllarda Konya, bir idare/devlet merkezi olmanın nimetlerini de yaşıyordu. Bu sebeple Haçlıların şehre ve çevresine verdikleri zarar kısa bir sürede giderildi ve Konya hızlı bir gelişme sürecine girdi.

Anahtar Kelimeler

Haçlı seferleri, Selçuklu, Bizans,

Abstract

There is an interesting relationship between the Crusades and Konya. After 1071, the Sultanate of Rum aimed for the city of Istanbul directly. Therefore it was the city of Iznik on the road to Istanbul that was their center of government. After this location has been lost for a short time during the first crusade another location, which is more secure or harder to reach, was searched for. As a result Konya became the center of the Sultanate after the beginning of 12th century.

It took another century for hostile forces to reach Konya and threaten the city. Although Byzantine forces also posed a threat they were also easily eliminated. In 1190 another Crusader army affected the city of Konya. Konya was enjoying the benefits of being the center of government during these years when the Seljuqid internal contentions were also effective. Therefore the damage by the crusaders to the city and it's environ was resolved in a short time and Konya has started an era of quick development.

Keywords

Crusader, Seljuqid, Byzantine

Giriş

Türkiye Selçukluları Devrinde Konya şehri, benim 1980'li yıllardaki doçentlik çalışmam idi. O zamanki kurallara göre bağımsız bir çalışma yapıyordu ve ben de Konya'yı tercih etmiştim. Neticede eski ve dönen çalışmalarımın (Türkiye Selçuklularında Taşra Yönetimi: Vilayet) da birikimi ile kısa bir sürede Konya'yı hazırlayıp Üniversitelerarası Kurul'a teslim etmiş idim. Şimdilerde hepsi de rahmetli olan hocalarım içinde Selçuklu dönemini iyi bilenlerin başında Osman Turan gelmekle birlikte o Üniversite dışında idi. Geridekilerin ve benim jüride olanlar içinde de Mehmet Altay Köymen, İbrahim Kafesoğlu'na göre Anadolu sahasına yönelen çalışmalara başlamıştı. Benim çalışmamı takdirle karşılayan Köymen, oradaki bir haritayı özellikle raporunda zikretmiş idi. Bunda Türklerin 1071 sonrasında doğrudan Konya'ya yönelmedikleri, asıl hedeflerinin İstanbul olduğu vurgulanmıştı. Konya'nın paytaht olması 1097 sonrasında gündeme gelmişti.

Rahmetli Köymen bu küçük haritayı önemli bir buluşun eseri olarak hep belirtmiş, kendisini konu üzerinde daha geniş düşünmeye zorladığını söylerdi. Benim o zamanın bilgilerine göre, Kutalmış evladının öncelikle İstanbul'a yönelmesinin sebebi, Anadolu yol düzeninin Bizans, yani İstanbul merkezli olması idi. Hedef İstanbul olunca öncelikle oraya doğru gidilmesi esas olacaktı.

Evet, vaktiyle bütün yollar Roma'ya çıkarmış; Bizans döneminde ise bütün yollar artık İstanbul'a çıkıyordu. Ve Türkler, Kutalmış evladı da bu genel eğilimin gereğini yapmış, İstanbul'a yönelmişti. Kutalmış evladı, İstanbul yolu üzerindeki önemli merkez İznik'e ulaştı ve orasını merkez/paytaht ederek asıl amaca yönelik bir üs olarak kullanmak istedi.

İstanbul'a hâkim olmak amacıyla, Kutalmışoğlu Süleyman Beğ yalnız değildi. XI. yüzyıl ikinci yarısında 1071 sonrasında tüm askeri gücüyle İstanbul'a yönelen bir başka Türk kumandanı daha vardı: Çaka Beğ. Çaka Beğ, ilk askeri harekâtında başarılı olamayıp esir düşmüş idi. Onun hangi boydan olduğu veya dayandığı büyük bir Türk kitesinin olup olmadığı şimdilik bilinmiyor. Fakat çağında çok önemli bir kişi olmalı ki onun kızı ile Kutalmış-oğullarından Kılıçarslan evlenecektir.

Çaka Beğ'in de hedefi İstanbul idi ve bunun için yeni müttefikler aramış ve bulmuştu. Bu gayesi için Doğu Avrupa'daki öteki Türk boyları, mesela Peçenekler ile işbirliği yapmakta idi. İstanbul'a sıkışıp kalan Bizans müşkil durumda kalmıştı; doğudan Kılıçarslan, batıdan da Çaka Beğ İstanbul'u tehdit ediyordu. Buna karşı Bizans siyaseti devreye girdi ve başarılı oldu; Çaka Beğ damadı Kılıçarslan eliyle bertaraf edildi. Çaka Beğ'in dayandığı ve müttefik olduğu Peçenek Türkleri ise bir başka Türk boyu Kumanlara kırdırıldı.

Kılıçarslan kendisi doğudan İstanbul'a büyük ve güçlü bir hareket yönelmedi; Avrupada hazırlandığını duyduğu Haçlılar üzerine geliyordu. İstanbul'a doğru harekâtında artık tek kalmış olan Kılıçarslan, İstanbul emelininin imkânsızlığını bir tarihte görmüş olmalı. 1096 da başlayan olaylar sonucu İstanbul'a hâkim olmak imkânsızlaşmıştı. O zaman ne yapacaktı?

Kılıçarslan'ın müstakbel siyasetinde iki hedef oldu. Ya burada kalacaktı, ya da KUTALMIŞ evladı olarak Büyük Selçuklu yönetimine talip olacaktı. Öncelikle Haçlı güçlerini tehdidi bertaraf edilmeli idi; Haçlıların sayıları çok olunca kaleye çıkışıp kalmak istemedi ve İznik'den ayrıldı ve Haçlıları açık alanda savaşa zorlayıp yok etmek istedi.

Savaşları anlatmayacağız. Ama hem Kutalmış evladı, hem de öteki Türk kumandanları, İznik'de durulamayacağını anlamışlardı.

Konya, genelde XI. Yüzyıla gelinceye kadar Anadolu ortasında büyük ve etkili sayılmayacak bir yerleşmedir. Ancak onun Türk ve dünya tarihindeki önemi, Haçlı seferleri ile ortaya çıkacak ve belirlenmiştir.

Birinci Haçlı seferinde Kutalmış evladının merkezi İznik'en elden çıkması ile Selçuklular, yeni coğrafyada kolaylıkla ulaşamayacak yeni bir merkez aradılar. Larende, Garsaura ve İconium adlı Bizans taşra yerleşmeleri çoktan Türklerin eline geçmiş bulunuyordu. Şikarî bu üç merkez arasındaki çekişmenin ve sonucunun gelişmesine dair önemli kayıtlara sahiptir. Çünkü bu yerleşmelerin her üçü de kendilerine göre etkili yerlerde olup, hepsinin de bir merkez olmak bakımından üstünlükleri veya zaafı, bir başka ifade ile olumlu ve olumsuz yönleri vardı. Bu tür çekişmelerin demek ki Şikari devrine kadar söylentileri deveren etmiş.

Şikari (*Karaman-name*, M.Sözen-N.Sakaoğlu, 2011 İstanbul, s.101 ve dev.) Doğudan gelen Beyin önce Aksaray'a geldiğini bir süre oturduğunu belirtir. Sonra bir av sırasında Larende'ye ulaşır ve güzel âb u havası olduğunu görür. Bir nice yıl burada kalır. Bu süre içinde Beylerinden birisi Konya'dan söz edince orayı görüp beğenir. Konya etrafındaki ili, yani dağınık yaşayan Türkleri sürüp Konya'ya yerleştirip orayı mamur eyler. Bundan sonra bir süre Larende'de bir süre de Konya'da oturur.

Bir başka boyun önderi olan Ertuğrul, doğudan Aksaray'a gelir ve orada bir eyyam kalır. Onun bir oğlu olup adı da Kılıçarslan'dır. Kılıçarslan bir zaman sonra Konya'da oturmayı tercih ederek orasını pay-taht yapar. Konya'da yirmi sene kadar oturur. Bu sırada Konya'ya Frenk gelir ve etrafı yağma eder. Bu kayıt muhtemelen Üçüncü Haçlı Seferinin izleridir.

Şikari'deki bu karışık olaylar sırasında bir suda boğulma olayından da söz edilir. Fakat bu suda boğulma rivayeti Haçlı kralı kadar belki Habur çayındaki

I.Kılıçarslanın boğulmasını da yansıtabilir; fakat 1190 daki boğulma Şikari'ye daha yakın tarihli olduğundan bu ihtimal güçlüdür.

Görülüyor ki Şikari, erken devirlerde bu üç yerleşim merkezinin de hakkını vermeye çabalamıştır. Bu sadece bir hak verme değil, bir başka gerçeğin ifadesi de olabilir. Şikari'nin, Kutalmış evladına sempatisi olmamasına rağmen, Konya şehrini ayrı tuttuğu muhakkaktır. Bir başka ifade ile Kutalmış evladı ile Konya'yı özdeşleştirmemiş olabilir. Bu sebeple İznik'in elden çıkmasından sonraki Paytaht seçme olayının yıllarca sürdüğünü işaret edebilir. 1097 de İznik elden çıkınca, Konya'nın tercihi ile bitecek uzun bir süreç başlamıştır.

Bu üç merkezin hepsi de merkezi yaylada bulunuyordu. Hepsi de hem ova kesiminde yer alıyor, hem de yayla ve dağlara yakın bulunuyordu. Üçü adeta bir saç ayağı gibi birbirini tamamlamakta idiler. Doğudakinden başlayarak bu küçük yerleşmeleri gözden geçirelim.

a. Garsaura sonradan Aksaray adını alacak olup, ülkenin doğu kesimi ile yakından ilgili olabilirdi. Gerçi ülkenin merkezi ve kuzey kesimleri ile de ulaşım bağları ile kurulabilirdi. Öteki merkezlere göre, daha az önemli bir aday sayılabilirdi.

b. Larende yaylanın aşağı kesiminde yer almakta olup, daha çok güney kesimi ile rahat ilişkilerde bulunabilirdi. Onun da kuzey ve batı ile münasebetleri ötekilere göre daha geridedir. Yeri ve konumu ile hiç de bütün Anadolu'yu kapsayabilecek durumda değildi; ama yeni yollar ve tesislerle da pekâlâ Diyar-ı Rum'un bir merkezi olabilirdi.

c. İconium, öteki yörelerle de çok daha kolaylıkla ilişki kurabilen bir mevkide idi. Eskiden beri hem Efesos, hem de daha sonraki zamanlarda Bizans/İstanbul ile ilişkisi vardı. Bu sebeple öteki yerlere göre üstünlüğü dolayısıyla tercih edilmişti. Bu tercihin haklı olduğu da zaman için de ortaya çıkacaktır.

Şehir ve yerleşim olarak da gelişmeye ve büyümeye elverişli fiziki şartlar içermekte idi. Savunma imkânları, hem uzaktan (Gevale) hem de doğrudan surlar ve yapay tahkimat ile güçlendirilebilecekti.

Sonuç olarak Kutalmış evladı ilk haçlı seferinin, kendilerinin merkezini kaybettirmesi açısından, bu felaketin ardından yıllar sürmüş olması gereken bir arayışın ardından Konya'yı merkez olarak seçtiler. Bu tercih sonucu eski İconium, artık Konya adını alıp yepyeni bir görev de üstlenecektir. Eski Bizans/ Roma kasabası zaman içinde tam anlamıyla bir şehir halini alacaktır.

Diyar-ı Rum/ Anadolu Sahası Selçuklu Tercih Olmak Gereken Yerleşimlerin İklimlerinin Mukayesesi.

İklim Değerleri için, farklı tarihlerde alınan değerler arasında az da olsa bazı farklar vardır. Bunlar bize göre önemli değildir. Çünkü ancak uzun süreli (en azından 50 yıllık) rasatlar tercih edilmelidir. Fakat bu kadar uzun süreli Rasatlar pak yoktur. Bu sebeple aşağıdaki değerlerin, hepsini aynı kaynaktan aldık. Bu sebeple mukayese imkânı olabilir.

1. İZNİK:

Rasat alınan yerin irtifa: 98 m.
Yıllık ortalama: 14,2 C
Yıllık yağış: 589 mm.
Kurak aylar: 8,7 ve 6.
Yağışlı.....: 1,12,12.

2. İÇ ANADOLU ŞEHİRLERİ:

	KONYA	Larende/KARAMAN	AKSARAY
İrtifa:	1029 m.	971 m.	1036 m.
Yıllık sıcaklık:	11,3 c.	11,8 c	12,0 s
Yıllık Yağış: mm	337 mm	354 mm	396 mm
Kurak aylar:	8,7,9	8,7,9	7,8,9
Yağışlı :	5,1,12 (82 gün)	4,12,5	1,12,2 (71 gün)

Bu üç yerleşimin Konya dışındaki hiç birinde, şehre çok yakın bir yemyeşil vadi yok gibidir. Meram bu açıdan, Konya yakınlarına gelen hemen herkesin dikkatini çekmiştir.

İklim değerleri bakımından bu üç yerleşim yerinin birbirinden pek farkı yok gibidir. Hepsi de Türkistandaki geleneksel Türk şehrinin iklim değerleri ile bir ve beraber gibidir.

Türkistan Şehirleri:

Taraz:	Oş	Türkistan/Yesi	Sayram
628 m.	978 m.	212 m.	673 m.
10,7 c	11,7 c	12,1 c	11,6 c
327 mm	379 mm	203 mm	556 mm
8,9,7 (kurak aylar)	8,9,7	8,9,7	8,7,9
4,3,5 (yağışlı)	3,4,5	4,12,3	3,4,12

Sonuç olarak diyebiliriz ki

Şikarî'deki dağınık bilgiler, Türklerin Anadolu ortalarında bir paytaht aramalarını yansıtmış olabilir. Hatta biraz daha abartmalı olarak diyebiliriz ki karar vericiler bu üç merkezde belirli sürelerde, bir-iki yaz ve kış oturmuşlardır. Bu sebeple Konya'nın paytaht oluşu ile ilgili olarak teklif edilen ve şimdilik kabul edilen 1116 tarihi, pekâlâ gerçek olarak kabul edilebilir. Bu arayış ve karar verme süreci en azından on yıldan fazla devam etmiş olması yadırganmaz.

TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİNİN TEMEL İÇ VE DIŞ POLİTİKALARI ve SULTAN I. GIYÂSEDDİN KEYHÜSREV

(1192-1196, 1205-1211)

THE FUNDAMENTAL DOMESTIC AND FOREIGN POLICIES OF THE ANATOLIAN SELJUK SULTANATE AND SULTAN GIYATH AD-DIN KAYKHUSRAW I

Salim KOCA*

“Bir devlet adamı, geride
bıraktığı eser kadar büyüktür”.
Napoléon

Öz

Türklerin Malazgirt zaferinden itibaren 15-20 yıl içinde Anadolu'yu fethetmeleri ve burada kendi devletlerini kurmalarından sonra Batı dünyası ile Bizans'ın başlıca gayesi, Türkiye Selçuklu Devletini yıkmak ve Türkleri Anadolu'dan geldikleri yere atmak veya bu ülkede imha etmek olmuştur. Bunlar karşılık Türkiye Selçuklu hükümdarları da Türk tarihinin en ağır ve en çetin vatan savunması yapmışlardır. Onlar bununla da kalmamışlar, II Haçlı serleri sonucunda (1147-1148) Batı dünyasının, Miryokefalon zaferi sonucunda da (1176) Bizans'ın emellerine tamamen son vererek, Anadolu'yu istikrara kavuşturmuşlardır. Bundan sonra Türkiye Selçuklu hükümdarlarından Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev (1205-1211), devletlerini maddeten ve manen geliştirmek için bazı temel iç ve dış politikalar uygulamışlardır. Bu politikalardan biri, devleti sarılmış bir kara devleti olmaktan kurtarıp doğal sınırlarına ulaştırmak, diğeri de Selçuklu ekonomisini dış dünyaya açmak ve onunla bütünleştirmektir. Sultan Keyhüsrev'in temelini attığı bu politikalar, oğulları İzzeddin Keykâvus (1211-1220) ve Alâeddin Keykubâd (1220-1237) tarafından devam edilerek, gerçek hedefine ulaştırılmıştır. Böylece Anadolu, tarihinin hiçbir devrinde görülmemiş şekilde iktisadî ve medenî bakımdan büyük bir gelişmeye sahne olmuştur.

---

* Prof. Dr. Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fak. Öğretim Üyesi. skoca@gazi.edu.tr

Bu küçük araştırmanın gayesi, Sultan I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in, özelliği ve önemi henüz tam olarak ortaya konamamış olan bu iki temel politikasını ve diğer faaliyetlerini ortaya koyarak, bu başarılı sultanın tarihte oynadığı rolü belirtmektir.

Anahtar Kelimeler

Sultan II. Kılıç Arslan, Sultan II. Süleymanşâh, Veliâht Tayini, Sultan I. Gıyâseddîn Keyhüsrev, İmparator Laskaris, Kadı Tirmizî, Doğal Sınırlar, Antalya'nın Fethi, Ekonomiye Dış Dünyaya Açmak, Mezalim Divanı (Yüksek Mahkeme), Şeyh Mecdeddîn İshak, Ahîler, Sürpriz Baskın, Panik.

Abstract

Following the conquest of Anatolia by the Turks within 15-20 years after the victory of Manzikert and the Turks establishing their own states in this land, the primary purpose of the Western World and Byzantium was to destroy the Anatolian Seljuk Sultanate and expel the Turks out of Anatolia back to where they came from, or destroy them in this country. In return, Anatolian Seljuk rulers had to conduct the gravest and most difficult homeland defense in Turkic history. Not being contented with this, they also brought stability to Anatolia by completely putting an end to the desires of the Western World at the end of the Second Crusade (1147-1148) and those of Byzantium as a result of the victory of Myriokephalon (1176). Afterwards, the Anatolian Seljuk ruler Sultan Giyath ad-Din Kaykhusraw I (1205-1211) started carrying out some fundamental domestic and foreign policies in order to physically and spiritually improve his sultanate. One of these policies was to free the sultanate from being a landlocked country and expand it towards its natural borders, while the other policy was to open up and incorporate Seljuk economy to the outside world. These policies established by Sultan Kaykhusraw were continued by his sons 'Izz ad-Din Kaykawus (1211-1220) and 'Ala ad-Din Kayqubad (1220-1237), who successfully reached these policies to their real goals. Thus, Anatolia witnessed a great economic and civilized improvement not seen throughout its entire history.

The aim of this small research is to reveal these two fundamental policies, whose characteristics and importance have not been asserted yet, of Sultan Giyath ad-Din Kaykhusraw I and his other activities, and to emphasize the role played by this successful sultan in history.

Keywords

Sultan Kilij Arslan II, Sultan Suleiman Shah II, Appointment of Heir Apparent, Sultan Giyath ad-Din Kaykhusraw I, Emperor Laskaris, Qadi Tirmizî, Natural Borders, Conquest of Antalya, Opening up the Economy to the Outside World, Diwan al-Mazalim (High Court), Sheikh Majd ad-Din Ishaq, Akhis, Surprise Raid, Panic.

GİRİŞ

Türkiye Selçuklu Devleti, kuruluşundan henüz 20 yıl geçmişti ki¹, iki büyük dış tehdit ve tehlike ile karşı karşıya gelmiştir. Bu tehdit ve tehlikelerden biri Batı Hıristiyan Dünyasından (Haçlılar), diğeri de Selçukluların sınır komşusu olan Bizans'tan gelmekteydi. Gerek Batı Hıristiyan Dünyasının gerekse Bizans'ın gayesi, aşağı yukarı aynı idi; Türkiye Selçuklu Devletini yıkmak, Türkleri Anadolu'dan tamamen atmak veya burada imha etmektir. Türkiye Selçuklu hükümdarları, takriben bir asırdan fazla bir süre bu iki büyük tehdit ve tehlike ile uğraşmak zorunda kalmışlardır. Kısaca söylememiz gerekirse, ilk Selçuklu hükümdarları, Batı Hıristiyan Dünyasına ve Bizans'a karşı Türk tarihinin en ağır ve en çetin vatan savunmasını yapmışlardır. Daha önemlisi, onlar, bu gayretleri sonucunda özellikle Batı Hıristiyan Dünyasına Anadolu'nun bir Türk yurdu olduğu gerçeğini kabul ve tescil ettirmişlerdir. Nitekim Batı Hıristiyan Dünyası, II. Haçlı seferi sırasında Türklerle dopdolu olarak gördüğü ve onların büyük bir gayretle savunduğu Anadolu'yu, bundan böyle Türk vatanı anlamında "**Türkiye**" (Turchia, Turquia) adıyla anmaya başlamıştır².

Türkiye Selçuklu hükümdarları, geç de olsa aynı başarıyı Bizans karşısında da elde etmişlerdir: Bizans, Türklerin Malazgirt zaferinden sonra Anadolu'da gerçekleştirdikleri **fetih, göç, yerleşme ve teşkilatlanma faaliyetlerini** hep geçici bir faaliyet olarak değerlendirmiş, onları buradan atma gayesi güderek, bu hususta defalarca teşebbüste bulunmuştur. Fakat Türkiye Selçuklu Devletinin beşinci hükümdarı **Sultan II. Kılıç Arslan** (1155-1192), Miryokefalon zaferi (1176) ile Bizans'ın Türkleri Anadolu'dan sürüp çıkarma plânına tamamen son vermiştir. Başka bir ifade ile söylemek gerekirse, Bizans, bu yenilgi ile Malazgirt meydan savaşından beri 105 yıl taşımış olduğu Anadolu'yu Türklerden geri alma ümit ve emelini tamamen yitirmiştir. Tıpkı Batı Dünyası gibi o da, bu yenilgiden sonra Anadolu'nun bir Türk vatanı olduğu gerçeğini ister istemez kabul etmek ve onaylamak zorunda kalmıştır³.

Miryokefalon zaferiyle Bizans'ın bütün emellerine son vermek; Türk siyasi birliği önünde en büyük engel olan Dânişmendli Beyliklerini (Kayseri şubesi: 1169, Sivas şubesi: 1175, Malatya şubesi: 1178) birer birer ortadan kaldırmak ve topraklarını ilhak etmek suretiyle Anadolu'yu büyük ölçüde istikrara kavuşturmuş olan Sultan II. Kılıç Arslan ve onu takip eden Türkiye Selçuklu hükümdarları, bundan sonra Anadolu'nun şartlarına ve idare ettikleri toplumun

¹ Türkiye Selçuklu Devletinin kuruluş tarihi olarak genellikle 1077 yılı kabul edilmektedir.

² **Turan**, 1971: 196; **Turan**, 1980: 295, 355 vd.; **Cahen**, 2002: 100; Ayrıca bkz. **Dânişmend**, 1966: 119-124; **Koca**, 2000: 57.

³ **Köymen**, 1977: 30; **Turan**, 1971: 210; **Kafesoğlu**, 1972: 95; **Gordlevski**, 1988: 48; **Cahen**, 1984: 116; **Kienitz**, tarihsiz: 123; **Çay**, 1987: 83; **Koca**, 1997: 7.

ihtiyaçlarına uygun bazı politika ve faaliyetler göstermişlerdir. Bu politika ve faaliyetleri şu şekilde belirtmek mümkündür:

1-) Türkiye Selçuklu hükümdarları, I. Haçlı Seferi sonucunda sahilleri ve sahillere yakın yerleri Bizans'a ve Haçlılara kaptırarak, İç Anadolu yaylasına çekilmek zorunda kalmışlardır. Devletleri de, bir kara devleti hâline gelerek, dört taraftan sarılmıştır. Bu durumda kendilerini koruyamayacaklarını ve savunamayacaklarını anlamış olan Türkiye Selçuklu hükümdarları, bundan böyle devleti, dört taraftan sarılmış bir kara devleti olmaktan kurtarıp doğal sınırlarına, yani denizlere ulaştırma politikasına ve faaliyetine yönelmişlerdir. Bundan dolayı onlar, bütün güçlerini ve enerjilerini bu gaye üzerinde toplamışlardır. Bütün seferlerini ve savaşlarını da bu gayelerini gerçekleştirmek için birer vasıta olarak kullanmışlardır.

2-) Bütün Türk hükümdarları gibi Türkiye Selçuklu hükümdarlarının da başlıca gayesi, toplumu bütünüyle refaha ulaştırmak ve refah içinde yaşatmaktır. Fakat onlar, Türkiye Selçuklu Devletinin ilk yüzyılı içinde iç ve dış meselelerinin çokluğu ve yoğunluğu yüzünden ekonomik meselelerle yakından ilgilenme fırsatı ve imkânı bulamamışlardır. Başka bir ifade ile söylemek gerekirse onlar, ancak devletin sınırlarını doğal sınırlarına ulaştırma ve Anadolu'da Türk siyasî birliğini kurma politikalarında belirli bir başarı elde ettikten sonra ekonomik meseleleri ele alabilmişlerdir. Türkiye Selçuklu hükümdarları, bu hususta önce ekonominin temel altyapısını (yol, köprü, kervansaray, han vs. gibi)⁴ kurup geliştirerek, doğu-batı, kuzey-güney ülkeleri arasında işleyen dünya transit ticaretinin Anadolu'dan geçmesini sağlamışlardır. Onlar, bununla da kalmamışlar, yaptıkları uluslararası antlaşmalarla Selçuklu ticaretini dış dünyaya açmışlar ve onunla bütünleştirmişlerdir. Böylece Anadolu, tarihinin hiçbir devrinde görülmemiş şekilde iktisadî ve medenî bakımdan büyük bir gelişmeye sahne olmuştur. Bu gelişmenin etkisi topluma, refah, mutluluk ve zenginlik olarak yansımıştır.

3-) Bilindiği gibi, Selçuklu ve Türkmen beyleri, Malazgirt zaferinden sonra Anadolu'da fethettikleri yerlerde kendi devletlerini ve beyliklerini kurmuşlardı. Bu devletlerin ve beyliklerin tek tek dış istilâlara ve tehditlere karşı koymaları çok zor idi. Bu, ancak güçlerini birleştirdikleri takdirde mümkün olabilirdi. Anadolu'nun en büyük Türk devletini kurmuş olan Selçuklu hükümdarları,

⁴ Anadolu'da, ekonominin temel altyapısı olan kervansaray inşasına, ilk defa Sultan II. Kılıç Arslan zamanında (1155-1192) başlanmıştır. Tarihî kayıtlara göre, Sultan II. Kılıç Arslan zamanında **Konya-Aksaray** ve **Konya-Akşehir yolları** üzerinde olmak üzere iki kervansaray inşa edilmiştir. Bunlardan Konya-Aksaray yolu üzerindeki kervansaray Sultan II. Kılıç Arslan'a, Konya-Akşehir yolu üzerindeki kervansaray ise devlet adamı Altun-apa'ya aittir (**Anonim Selçuk-nâme**, 1952: 25/38; **Turan**, 1946: X, 476). Fakat, her iki kervansaray da zamanın ve iklimin yıpratıcı etkisi ve ihmal sonucunda yerle bir olmuş, zamanımıza ulaşamamıştır.

buradaki varlıklarını koruyabilmek ve savunabilmek için Türkiye Selçuklu Devleti hâkimiyeti altında Anadolu'da Türk siyasî birliğini kurma politikası ve faaliyeti gütmüşlerdir. Bu politikanın ve faaliyetin gereği olarak onlar, Türk soyundan olan devletleri ve beylikleri birer birer ortadan kaldırıp topraklarını ilhak ederken başka soydan ve kültürden olan devletleri ve beylikleri de belirli statülerle kendilerine bağlayarak, Anadolu'da büyük ölçüde Türk siyasî birliğini kurmuşlardır.

Burada özellikle belirtelim ki, bu politikalarından ilk ikisinin temelini atan Türkiye Selçuklu hükümdarı Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev'dir. Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev, kısa saltanat döneminde Antalya'yı fethederek (1207), devletin sınırlarını güneyde doğal sınırlarına, yani Akdeniz'e, Samsun üzerine yaptığı seferle de Karadeniz'e ulaştırmıştır. O, bununla da kalmamış, bu fetihten sonra Kıbrıs Frankları ve Venediklilerle ticareti karşılıklı düzenleyen birer antlaşma yaparak, Selçuklu ekonomisini dış dünyaya açmış ve onunla bütünleştirmiştir. Bu antlaşmalardan sonra Batı ülkelerinde deniz yoluyla Anadolu'ya, Anadolu'dan da Batı ülkelerine mal akışı son derece hızlanmıştır.

Biz, bu küçük araştırmamızda Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in, özelliği ve önemi henüz tam olarak ortaya konamamış olan bu iki temel politikasını ve diğer faaliyetlerini ortaya koyarak, bu başarılı sultanın tarihte oynadığı rolü belirtmeye çalışacağız. Daha önce **Osman Turan**, **Tuncer Baykara** ve **Selim Kaya** gibi bilim adamları, Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev hakkında birer araştırma yapmışlarsa da onlardan hiçbiri konuyu Türkiye Selçuklu hükümdarlarının izledikleri iç ve dış politikalar açısından ele alıp incelememiştir⁵.

Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev ve devrinin en temel ve en sağlam kaynağını, İbn Bîbî'nin edebî ifadelerle bezeli kroniği oluşturmaktadır. Dolayısıyla Sultan Keyhüsrev ve devri hakkında en çok bilgi bu kronikte bulunmaktadır. Kendisine özgü bir üslubu olan İbn Bîbî, Türkiye Selçuklu devri ile ilgili tasvirlerini özellikle zamanın ve olayların rengine ve anlayışına boyamak suretiyle ortaya koymuştur. Bu sebeptendir ki, onun kroniğinde olayların gerçek yüzü, ancak ana hatları ve genel çizgileriyle tasvir edilebilmiştir. Bazı gerçekleri içinde gizlemek gayesiyle başvuru alan ayrıntıya ise, bu eserde pek fazla yer verilmemiştir.

---

⁵ **Osman Turan**, Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul 1971; **Tuncer Baykara**, Gıyâseddin Keyhüsrev (1154-1211), Gazi-Şehit, Ankara 1997; **Selim Kaya**, I. Gıyâseddin Keyhüsrev ve II. Süleymanşah Dönemi Selçuklu Tarihi (1192-1211), Ankara 2006. Bunlardan Tuncer Baykara'nın çalışması, bilimsel iddiası ve kaygısı olmayan, aydınlar için yazılmış bir kompilyondur.

A-) SULTAN I. GIYÂSEDDÎN KEYHÜSREV'İN BİRİNCİ SALTANAT DÖNEMİ (1192-1196)

1-) Türk Devlet Geleneği ve Sultan II. Kılıç Arslan'ın Siyasî Vasiyeti

Türkiye Selçuklu Devletinin beşinci hükümdarı II. Kılıç Arslan (1155-1192), 1185 yılında saltanatının 30 yılını doldurmuş bulunuyordu. Sultan, bu 30 yıllık süreyi yoğun askerî ve siyasî faaliyetlerle geçirmişti. Artık o, 70 yaşını aşmış, ihtiyarlanmış ve yorulmuştu. Devamlı mücadele, özellikle birbirini takip eden sürekli savaşlar ve seferler, onu, maddeten ve manen çok yıpratmıştı. Üstelik o, ayaklarından da malul hâle gelmiş bulunuyordu. Yükünü oğulları arasında paylaştırıp yaşlılık günlerini dinlenmek suretiyle, rahat ve huzur içinde geçirmek istemekteydi. O, bu arzusunu iki önemli kararla ortaya koymuştur. Bu kararlardan biri, Türk devlet geleneğine uygun olarak, Selçuklu ülkesini 11 oğlu arasında paylaştırarak, her birinin idaresine bir şehir veya bölge vermektir. Diğeri ise en küçük oğlu Gıyâseddîn Keyhüsrev'i kendisine veliaht ve halef yapmaktır. Sultan II. Kılıç Arslan, 1185 yılında birinci arzusunu, 1192 yılında da ikinci arzusunu gerçekleştirmiştir⁶.

Sultan II. Kılıç Arslan'ın Türk egemenlik anlayışına ve devlet geleneklerine uygun olarak yapmış olduğu bu uygulama, onun en büyük siyasî hatası olmuştur. Zira bu uygulama ile Türkiye Selçuklu Devleti parçalanmış, biri metbu' (tâbi olunan), on biri vassal (tâbi) olmak üzere 12 küçük siyasî teşekkül meydana çıkmıştır. Bundan sonra Sultan Kılıç Arslan metbu' hükümdar olarak Konya'da oturmuş, oğulları da tâbi (vassal) hükümdar (melik) olarak kendilerine verilen yerleri idare etmişlerdir. Onlar, vassalık yükümlülüklerini ve sorumluluklarını 3-4 yıl düzenli bir şekilde yerine getirmişlerdir. Başka bir deyişle her vassal melik, sahip olduğu bölgede, metbu' hükümdarın, yani babalarının siyasetine aykırı olmamak üzere kendi özel siyasetini ve faaliyetini yürütmüştür⁷.

Sultan Kılıç Arslan'ın oğulları arasında miras taksimi ve metbu-tâbi ilişkisinde görülmeyen problem, veliaht tayini konusunda açık bir şekilde kendisini göstermiştir: Sultan II. Kılıç Arslan, büyük oğulları dururken en küçük oğlu Gıyâseddîn Keyhüsrev'i veliaht tayin etme eğilimi göstermiştir. Hâlbuki bu

⁶ İbn Bîbî, 1956: 22; 1996: I, 41; Selçuknâme, 2007: 20; İbnü'l-Esîr, 1987: XII, 83; Aksarayî, 2000: 23; Niğdeli Kadı Ahmed, 2015: I, 439; Münecimbaşı, 2001: II, 25 vd.; Cenâbî Mustafa Efendi, 1994: 10; Turan, 1971: 217; Wittek, 1970: 194-198. Kaynakların verdiği bilgiye göre, bu şehzâdelerin adları ile idarelerine bırakılan şehirler şöyle idi: Kutbeddîn Melikşâh : Sivas ve Aksaray. Rükneddîn Süleymanşâh : Tokat ve çevresi. Nasreddîn Berkharukşâh : Niksar ve Koyluhisar. Nizâmeddîn Argunşâh : Amasya. Muizzeddîn Kayserşâh : Malatya. Müğiseddîn Tuğrulşâh : Elbistan. Nureddîn Sultanşâh : Kayseri. Muhyiddîn Mesud : Ankara, Çankırı, Kastamonu, Eskişehir. Arslanşâh : Niğde. Sancarsâh : Ereğli. Gıyâseddîn Keyhüsrev : Uluborlu ve Kütahya.

⁷ İbn Bîbî, 1956: 22; 1996: I, 41; Turan, 1971: 217. vd.

sırada sultanın oğullarının çoğu, babalarının aksine, büyük kardeşleri Tokat meliki Süleymanşâh'a tahta çıkması gereken hanedan üyesi gözüyle bakmaktaydı. Süleymanşâh, Sultan II. Kılıç Arslan'ın oğulları arasında en kudretli şahsiyet olarak temayüz etmiş bir melik idi. Dolayısıyla o, kardeşleri nezdinde Selçuklu tahtına en çok yaraşan aday olarak görülmekteydi. Keyhüsrev'i ise, bu sırada Süleymanşâh'a göre ehliyet ve liyakat bakımından zayıf ve yetersiz bulmaktaydılar. Hatta onun, gerek barış, gerekse savaş zamanındaki güçlüklerle baş edemeyeceğine inanmaktaydılar. Bu yüzden babalarının temayülüne karşı oluşan muhâlefet, Tokat meliki Süleymanşâh'ın etrafında toplandı. Süleymanşâh, kardeşlerinden daha geniş bir ufka sahipti. O, bu toplantıda akıllıca bir davranış gösterdi; veliahtlık hakkını dile getirmekte acele etmedi; aksine babasının temayülünü saygıyla karşılamak gerektiğini söyleyerek, kardeşlerinin tepkisini yatıştırdı⁸. Çünkü Süleymanşâh, babalarının sağlığında ve babalarının kararına karşı yapılacak bir müdahalenin, kardeşi Keyhüsrev'i kuvvetlendirmekten başka bir işe yaramayacağını çok iyi biliyordu. Ayrıca o, erken yapılmış bir teşebbüsle geleceğini tehlikeye atmak da istememiştir. Dolayısıyla o, kendi hukukunu kuvvet ve mücadele yoluyla elde edeceği uygun zamanı sabırla bekleye başlamıştır.

2-) İktidarı Elde Etmek İçin Babasına Tahakküm Eden Oğul (Kutbeddîn Melikşâh) ve İktidarı Bırakmamak İçin Oğluna Direnen Baba (Sultan II. Kılıç Arslan)

Tokat meliki Süleymanşâh'ın veliahtlık konusunda babasının fikrine gösterdiği saygıyı, Sivas ve Aksaray meliki Kutbeddîn Melikşâh gösterememiştir. Sultan II. Kılıç Arslan ile oğulları arasındaki metbu-tâbi ilişkisi, 1189 yılında, Sivas ve Aksaray Meliki Kutbeddîn Melikşâh'ın "**kuvvet ve mücadele**" yöntemini kullanarak⁹, tahtı ele geçirmek gayesiyle Konya üzerine yürümesi üzerine birden bozulmuştur.

Kutbeddîn Melikşâh, en büyük oğul olması dolayısıyla tahtı kendisi için bir hak olarak görmekteydi. Hatta o, babasının zamanından önce tahtı kendisine devretmesini arzu etmekteydi. Bu gaye ile Konya'ya yerleşen melik Melikşâh, iktidarı kendine devretmesi için babasını sıkıştırmaya başlamıştır. Kılıç Arslan, oğlunun bu zorbaca tavrına ve isteğine boyun eğmemiş, sonuna kadar direnmiştir. Bu arada Melikşâh, babasına bir savaş esiriymiş gibi muamele ederek, onu zor durumlara düşürmüştür. Hatta onu, en çirkin bir şekilde göz

⁸ **İbn Bîbî**, 1956: 27-30; 1996: I, 47-50; **Selçuknâme**, 2007: 20 vd.; **Yazıcızâde Ali**, 2009: 174 vd.; **Mirhand**, 2015: 270.

⁹ Türkiye Selçuklu Devletinde tahta çıkma yöntemleri için bkz. **S. Koca**, Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri, Ankara 2011, s. 303 vd.

hapsinde tutmuştur¹⁰. Böylece o, hem babasına hem de tarihe karşı nankörlüğün ve ihanetin en çirkin örneğini sergilemiştir. İşte tam bu sırada harekete geçen Haçlı ordusu, Kılıç Arslan'ı hazırlıksız ve güç bir durumda yakalamıştır. Kılıç Arslan'ın Haçlı ordusunu durdurmak için Akşehir'e gönderdiği ordu başarılı olamamıştır. Bu Haçlı ordusu gelip Konya'da kuşatmıştır. Kılıç Arslan ve oğlu Melikşâh, Konya'yı büyük bir gayretle savundularsa da şehir düşmüştür.

Melik Kutbeddîn Melikşâh, Haçlı tehlikesini atlattıktan sonra da babasını sıkıştırmaya devam etmiştir. Buna rağmen Sultan II. Kılıç Arslan, bu oğlunu kendisine veliaht ve halef yapmamak için kuvvetli bir direniş göstermiştir. Öte yandan Sultan Kılıç Arslan, Haçlı tehlikesini atlattıktan sonra bir ara kaçıp Kayseri meliki Sultanşâh'a sığınmış ise de onu da aynı tavır ve istek içinde bulmuştur. Hayatının en ağır darbesini kendi oğullarından yemiş olan Kılıç Arslan, bu defa en küçük oğlu Gıyâseddîn Keyhüsrev'in yanına gitmiş ve onu kendisine veliaht ve halef tayin etmiştir. Daha da önemlisi, devletin parçalanmış olarak ortada kalmasına gönlü razı olmayan Sultan II. Kılıç Arslan, "**vefâlı evlat**" olarak gördüğü en küçük oğlu Uluborlu meliki Gıyâseddîn Keyhüsrev'in idaresi altında devleti tekrar birleştirmek istemiş; fakat onun, buna ömrü yetmemiştir. Geride, parçalanmış bir devlet bırakarak, 1192 yılında hayata gözlerini yummuştur.

3-) Sultan II. Kılıç Arslan'dan Sonra Türkiye Selçuklu Devletinin Durumu

Sultan II. Kılıç Arslan'ın ölümü ile Türkiye Selçuklu tahtı fiilen sultanın en küçük oğlu **Gıyâseddîn Keyhüsrev'e** kaldı (1192). Keyhüsrev, sadece Konya ve çevresi ile meliklik bölgesi olan Ulu Borlu ve Kütahya'ya hükmediyordu. Daha doğrusu o, sultanlık otoritesini ancak sahip olduğu bölgede kullanabiliyordu. Kardeşleri üzerinde ise, hiçbir hâkimiyeti yoktu. Hatta onun, kardeşleri üzerinde hâkimiyet kurma ve Selçuklu ülkesini kendi idaresi altında birleştirme gibi bir niyeti ve gayreti bulunmuyordu. Her melik, kendi bölgesinde hüküm sürüyordu. Keyhüsrev ise, devletin ve ülkenin parçalanmış hâline âdeta razı olmuş gibiydi. Daha doğrusu bu sırada sultanın otoritesi, Selçuklu ülkesini yeniden birleştirebilecek yeterlilikte değildi.

Öte yandan Selçuklu melikleri, Gıyâseddîn Keyhüsrev'in sultanlığını kabul etmediler. Buna rağmen onların hiçbiri, saltanat hukukuna ve geleneklerine aykırı herhangi bir harekette de bulunmadı. Daha açık bir ifade ile söylememiz gerekirse, onlardan hiçbiri "**sultan**" unvanını alıp kullanmaya cesaret edemedi¹¹. Bu durum dört yıl sürdü. Bu arada, Keyhüsrev'in en büyük ve en tehlikeli rakipleri olan **Melikşâh ve Sultanşâh** arka arkaya öldü.

¹⁰ İbnü'l Esîr, 1987: XII, 82.

¹¹ Turan, 1971: 239.

Gıyâseddin Keyhüsrev'in şahsı ve tahtı için tehlikeli olabilecek iki kardeşi daha vardı. Bunlardan biri Tokat meliki **Rükneddin Süleymanşâh**, diğeri ise Ankara, Çankırı, Kastamonu, Bolu ve Eskişehir meliki **Muhyiddin Mesud** idi. Bu dört yıl içinde, her iki melik de Keyhüsrev'in iktidarına karşı herhangi bir harekette bulunmadı. Bu melikler, kendi bölgelerinde faaliyet göstererek, özellikle Bizans'a karşı topraklarını genişlettiler. Meselâ, Süleymanşâh, Samsun yöresini fethederek, devletin sınırlarını Karadeniz'e ulaştırdı¹². Aynı şekilde Muhyiddin Mesud da, Safranbolu'yu Bizans'tan alarak topraklarına kattı¹³. Şair bir zat olan Muhyiddin Mesud, bununla da kalmadı, devrin en ünlü şairlerini, ediplerini ve bilim adamlarını etrafında toplayarak, Ankara'yı Anadolu'nun bilim ve kültür merkezi hâline getirmeye çalıştı¹⁴.

Bu dönemde, tıpkı kardeşleri Muhyiddin Mesud ve Süleymanşâh gibi Keyhüsrev'in de hedefi Bizans olmuştur. Sultan Keyhüsrev ile Bizans İmparatoru II. Aleksios'un arasının bozulmasına sebep olan olay şöyle cereyan etmiştir: Mısır Eyyübî hükümdarı el-Aziz Osman, İmparator Aleksios'a hediye olarak iki at göndermiştir. Hediyelerden biri Selçuklu ülkesinden geçerken sakatlanmıştır. Sultan Keyhüsrev, bu yüzden hediyeleri Konya'da alıkoymuş, İmparatora da bu durumu bildirip kendisinden özür dilemiştir. Bu durumu onur meselesi yapan İmparator, bu sırada, Konya'dan İstanbul'a mal götüren bir grup tüccarı tutuklayıp, mallarına el koymak suretiyle misillemede bulunarak, Selçuklu ticaretine ağır bir darbe vurmuştur. Sultan Keyhüsrev, tutuklanan tüccarların serbest bırakılması, mallarının da geri verilmesi şartıyla eski barış antlaşmasının yenilenmesini istedi. Fakat İmparator, Keyhüsrev ile anlaşmaya yanaşmadı. Bunun üzerine Keyhüsrev, ordusu ile Batı Anadolu'ya girdi; Denizli yöresine kadar Menderes havzası boyunca geniş bir akın hareketinde bulundu; çok miktarda esir (5 bin) ve ganimetle geri döndü. Bunları Selçuklu ülkesine nakletmeden önce her birinin adları ve memleketleri ile ilgili kayıtlar tutturdu. Nakil sırasında da bunların rahatlarını, güvenliklerini ve yiyeceklerini düzenli olarak sağladı¹⁵.

Sultan Keyhüsrev'in asıl bundan sonra yaptığı önemlidir: **Sultan Keyhüsrev, toplayıp getirdiği Rum köylülere esir ve köle muamelesi yapmadı; onları gruplara ayırdı; her bir grubu Akşehir ve çevresindeki köylere yerleştirdi. Her aileye, konut, arazi, tarım âleti ve tohumluk buğday dağıttı. Kendilerini toparlayabilmeleri ve tekrar üretici olabilmeleri için de bu çiftçileri beş yıl vergiden muaf tuttu. Canlarının ve mallarının emniyette olduğunu söyledi.**

¹² Turan, 1971: 219.

¹³ Turan, 1971: 219.

¹⁴ Ateş, 1945: 108 vd.

¹⁵ Niketas, 2013. 53 vdd.

İmparatorla barış yapınca herkesi kurtuluş akçesi (fidye-yi necat) almadan memleketine göndereceğini ilân etti¹⁶. Bu tutum, hiç kuşkusuz, Selçuklu hükümdarlarının insan hak ve hukukuna ne kadar önem ve değer verdiklerini gösterdiği gibi tarımı koruyucu ve teşvik edici politikalarının da güzel bir örneğini oluşturmaktadır.

Gıyâseddîn Keyhüsrev'in çok miktarda esir ve ganimetle sonuçlanan bu geniş akın hareketi, Bizans imparatorunun gözünü korkuttu. İmparator, hemen Keyhüsrev ile bir barış antlaşması yapmak zorunda kaldı. Keyhüsrev, bu antlaşmadan sonra Akşehir ve çevresine yerleştirmiş olduğu yerli halka, eski yurtlarına dönmelerine izin verdi. Bu tutsak yerli halktan hiçbiri geri dönmediği gibi, onlara sağlanan imkânları duyan yerli halktan daha birçok kimse Selçuklu ülkesine göç etmeye başladı. Çünkü yerli halk, kendilerini ağır vergiler altında ezen Bizans yönetiminden hiç memnun değildi. Buna karşılık Selçuklu yönetimi, kendilerine karşılıksız olarak konut, arazi, tarım âleti, tohumluk buğday vermişti. Üstelik uzun bir süre vergiden de muaf tutmuştu¹⁷.

Bu tarihî olay bize, Bizans ve Selçuklu idarelerinin birbirinden tamamen farklı özellikte ve anlayışta olduklarını göstermektedir: Görüldüğü gibi Hıristiyan halk, tarihin hiçbir devrinde kendi memleketinin idaresinden böyle maddî ve manevî bir ilgi, himaye ve destek görmüş değildir. Bu yüzden Anadolu'nun yerli halkı sultanın bu erdemli davranışından son derece etkilenmiştir.

4-) Türkiye Selçuklu Tahtından Sürgüne (1196)

Tokat ve çevresine hâkim olan Süleymanşâh, son derece yetenekli ve enerjik bir melik idi. Babasının son zamanlarında başlayan iktidar mücadelesinin dışında kalarak, kendi bölgesindeki gücünü devamlı artırmış; Samsun'u alarak Karadeniz sahillerine kadar topraklarını genişletmiştir. Bu arada kardeşi Kutbeddîn Melikşâh'ın hareketlerini dikkatle takip ederek, ondan gelebilecek bir saldırıya karşı daima tedbirli ve hazırlıklı bulunmuştur. Diğer kardeşleri gibi Kutbeddîn Melikşâh'a karşı çekingen davranmamıştır. Hatta ona karşı, daima meydan okuyan bir tavır içinde olmuştur¹⁸.

Bir süre iktidar mücadelesinin dışında kalmasına rağmen, Süleymanşâh'ın da gayesi, Selçuklu tahtı idi. Bunun için o, diğer kardeşleri gibi Gıyâseddîn

¹⁶ Niketas, 2013: 55 vd.; Turan, 1971: 240.

¹⁷ Turan, 1971: 240. Yerli halk, İstiklâl savaşından sonra Yunanistan ile yapılan nüfus mübadelesi antlaşmasına kadar Akşehir yöresinde yaşamıştır. Nüfus mübadelesi antlaşmasından sonra bu halk zorunlu olarak buradan alınıp Yunanistan'a gönderilmiştir.

¹⁸ İbn Bibi, 1956: 59; 1996: I, 78. Süleymanşâh, yazdığı bir şiirde kardeşi Kutbeddîn Melik-şâh'a karşı tavrını şöyle ifade etmiştir: "Ey Kutup, felek gibi senden baş çekmem, seni bir nokta gibi daireye çekmeyince. Başının kâsesinden perçemini çekmezsem, vücudumun derileri omzumdan çıksın".

Keyhüsrev'in hükümdarlığını tanımadı. Fakat hemen harekete de geçmedi. Şartların kendi lehine olgunlaşması için bir süre bekledi. Bu arada, babası II. Kılıç Arslan ve kardeşlerinden Kutbeddîn Melikşâh ile Sultânşâh vefat etti. Böylece, Süleymanşâh'ın önündeki en büyük engelden ikisi kendiliğinden ortadan kalkmış oldu. Artık, şartların kendisi için uygun hâle geldiğine kanaat getiren Süleymanşâh, Selçuklu tahtı için harekete geçerek, derhal Melikşâh'ın ve Sultânşâh'ın mülklerine (*Sivas, Aksaray ve Kayseri*) el koydu. Bu arada, diğer kardeşlerine meliklik haklarını tanıyacağına dair birer menşur göndererek, onlardan gelebilecek herhangi bir hareketi ve tepkiyi önlemeye çalıştı. Ayrıca, kendisine itaat etmekten kaçınan kardeşlerini de mülklerini ellerinden almakla tehdit etti. Bundan sonra, ordusunu alıp Türkiye Selçuklu tahtını ele geçirmek için Aksaray üzerinden Konya önlerine geldi ve şehri kuşattı¹⁹.

Süleymanşâh, harekete geçer-geçmez tahtta bulunan kardeşi Gıyâseddin Keyhüsrev'i ağır bir iddia ile suçladı. Bu iddianın mahiyeti şu idi: Keyhüsrev, iktidara sahip olmak için babaları Kılıç Arslan'ı zehirlemişti. Süleymanşâh, bu durumu, Keyhüsrev'in yanından kaçarak, kendisine sığınmış olan Selçuklu komutanlarından öğrenmişti. Süleymanşâh'a göre, kardeşi Keyhüsrev, kendi adını âdî ve korkunç bir cinayetle lekelemiş bulunuyordu. İktidara sahip olmak için babalarını öldürmüş olan Keyhüsrev'in mutlaka cezalandırılması ve tahttan uzaklaştırılması gerekmektedir²⁰. Kendisi de, bu cezalandırmayı yapmak ve onu tahttan uzaklaştırmak için Konya üzerine yürümekteydi.

Burada hemen belirtelim ki, tarihçi, kaynağın gösterdiği bu sebebe inanmamıştır. Bu olay için daha başka ve daha derin bir sebep aramıştır: Her şeyden önce Süleymanşâh'ın bu iddiası, şartlar düşünüldüğünde akla ve mantığa uygun gözükmediği gibi tarihî gerçeklere de pek uygun düşmemektedir. Zira Gıyâseddin Keyhüsrev'in babasının ölümünden çok, yaşamasına ihtiyacı vardı. Daha doğrusu o, babası sayesinde bütün kardeşlerini bertaraf edebilecek ve tahtın rakipsiz sahibi olabilecekti. Fakat babasının ölümü, Gıyâseddin Keyhüsrev'i bu destekten ve himayeden mahrum bırakmıştır. Yukarıda görüldüğü gibi, Gıyâseddin Keyhüsrev, babasının ölümünden sonra kardeşi Kutbeddîn Melikşâh ile yaptığı savaşı hemen durdurmuş ve bir daha da onunla mücadeleyi göze alamamıştır. Öyleyse, Süleymanşâh'ın ileri sürdüğü iddianın temelinde yatan düşünce ne idi? Dikkatli bir tarihçi, bu davranışın altında yatan gayenin ne olduğunu kolayca fark edebilir: **Öyle anlaşılıyor ki, Süleymanşâh'ın bu iddiası, kendi teşebbüsünü halk arasında meşru ve haklı bir dava olarak gösterebilmek, hatta halkın ve ordunun desteğini kazanabilmek için ortaya**

¹⁹ İbn Bîbî, 1956: 31; 1996: I, 51; Selçuknâme, 2007: 21; Yazıcızâde Ali, 2009: 176 vd.

²⁰ Anonim Selçuk-nâme, 1952: 26 vd.; İbn Bîbî, 1956: 27 vdd.; 1996: I, 47 vdd.

atılmış bir propagandadan ibaret idi²¹. Nitekim bu propaganda, onun asıl niyetini fark edilmeyecek şekilde peçelemiştir ve kendisine de umduğu faydayı sağlamıştır.

Süleymanşâh, görünürde kardeşi Gıyâseddîn Keyhüsrev'i cezalandırmak; fakat gerçekte ise, Selçuklu tahtını ele geçirmek gayesiyle Konya'yı kuşattı. Fakat Süleymanşâh, bu kuşatmadan dört ay gibi uzun bir süre sonuç alamadı. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in birlikleri²² ile şehir halkı, beldelerini büyük bir azim ve kararlılıkla savunarak, Süleymanşâh'ın ordusunu şehrin bahçelerine ve bostanlarına bile yanaştırmamışlardır²³. Bu gayretten güdülen maksat, Süleymanşâh'ın ordusunun şehrin bahçelerinde ve bostanlarında ekonomik tahrip yapmasını önlemektir. Zira bu tür kuşatmalarda, şehir surlarının önündeki ekili ve dikili sahalardan tahrip edilmesi, şehir halkının direncini ve cesaretini kırmakta ve böylece şehrin düşmesini kolaylaştırmaktaydı.

Kuşatmanın uzaması ve Konya'nın dışarı ile irtibatının kesilmesi, şehir halkını sıkıntıya soktu. Şehirde yiyecek ve içecek sıkıntısı baş gösterdi. Devletin ve Konya halkının ileri gelenlerine göre, bu meseleye acil bir çözüm bulunması gerekmektedir. Aksi takdirde, yani Süleymanşâh'ın şehre zorla girmesi hâlinde hem kendileri hem de Sultan Keyhüsrev için tehlikeli olacaktır. **Böylece Ahîler ve İğdişler**²⁴ gibi şehrin ileri gelenleri toplanarak, halkı sıkıntıdan kurtaracak, beldelerinin tahrip olmasını engelleyecek, Gıyâseddîn Keyhüsrev'in tahtını ve hayatını kurtaracak ve Süleymanşâh'ı tatmin edecek bir çözüm bulmaya çalıştılar. Bunlardan Ahî reisleri, güvenilirlik ve sadakat bakımından değerlerini ispat ettiler; yaptıkları durum değerlendirmesinde, daha önce Keyhüsrev'e

²¹ Turan, 1971: 244 vd. Nitekim Sultan I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in karakteri ve söz konusu olay üzerinde yapılacak tarafsız bir inceleme, bu iddianın ne kadar dayanaksız ve çürük olduğunu gösterecektir.

²² İbn Bibî'ye göre, bu sırada Konya'yı savunan Selçuklu ordusunun sayısı 60 bin civarında idi.

²³ İbn Bibî, 1956: 32; 1996: I, 52; Selçuknâme, 2007: 21; Yazıcızâde Ali, 2009: 177.

²⁴ "İğdiş" sözü "beslemek, yetiştirmek, terbiye etmek" anlamına gelen eski Türkçe "igdi-" filinden yapılmış bir isim olup, "beslenmiş, yetiştirilmiş, terbiye edilmiş" demektir. İğdiş adı, ilk defa Karahanlı döneminde yazılmış ünlü siyaset kitabı Kutadgu Bilig'de geçer. Kutadgu Bilig'in yazarı Yusuf Has Hâcib'e göre, İğdişler, Karahanlı döneminde şehir halkının ve ordunun yiyecek ve mal ihtiyacını sağlamaktan sorumlu sosyal bir zümre idiler. Dolayısıyla kımız, süt, yün, yağ, yoğurt, peynir gibi yiyecekler ile evin rahatını temin eden yaygı ve keçe gibi malzemeler, hep İğdişler tarafından üretilirdi. XII. yüzyılın sonlarından itibaren Türkiye Selçuklularında da görülen bu zümre, Farsça kaynaklarda "igdişân", Arapça kaynaklarda da "egâdişe" şeklinde anılmıştır. Başlarındaki reislere de "igdiş başı", "emîr-i igdişân" veya "emîrü'l-egâdişe" denmiştir. İğdişlerin görevlerine gelince, bunlar vergi yazmak, vergi toplamak gibi genellikle malî işlerdi. İğdişler, tıpkı Ahîler gibi devlet protokolünde yer almışlar ve gerektiği zaman şehirlerinin savunmasına katılmışlardır. İğdişler hakkında geniş bilgi için bkz., Cahen, Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler, 1984, s. 193 vd. ; Sümer, Selçuklular Tarihinde İğdişler, TDAD, 35, (1985), s. 9-23; Baykara, Türkiye Selçukluları Devrinde Konya, Ankara 1985, s. 101-104.

verdikleri söze bağlı kalarak, sonuna kadar sultanın yanında savaşma kararı aldılar. Zira onlar, bütün Konya ileri gelenleri gibi, Gıyâseddin Keyhüsrev, 1192 yılında Türkiye Selçuklu tahtına çıkarken, topluca onun yanında yer alıp, her türlü faaliyetinde kendisine destek vereceklerine dair söz vermişler, yani bağlılık yemini (biat) etmişlerdi²⁵. Fakat Ahî reislerinde görülen bu kararlılık ve cesaret, başta İğdişler olmak üzere diğer Konya ileri gelenlerinde görülüyordu. Bunlar, iki hanedan üyesinin arasına girip, Melik Süleymanşâh'a, davasından vazgeçmesi karşılığında yüklü bir miktarda "**sefer masrafı**" (*na'l-bahâ*)²⁶ ödeme teklifinde bulundular. Fakat bu teklif, Süleymanşâh'ı amacına ulaşma hususunda daha da kararlı hâle getirmekten başka bir işe yaramadı. Başka bir ifade ile söylemek gerekirse, son derece kararlı bir melik olan Süleymanşâh, hak ve davasından en ufak geri adım atmadı. O, her türlü uzlaşma önerisini geri çevirerek, amacından vazgeçmeyeceğini bildirdi. Maddî fedakârlıkta bulunarak Gıyâseddin Keyhüsrev'in tahtını ve iktidarını kurtaramayacaklarını anlayan devlet adamları ve Konya ileri gelenleri, bu defa sultanın hayatını kurtaracak yeni bir çözüm ürettiler. Sultan Gıyâseddin Keyhüsrev'in de katıldığı bu yeni çözüm şekli şöyle idi: **Gıyâseddin Keyhüsrev, Türkiye Selçuklu tahtını ve Konya'yı kardeşi Süleymanşâh'a teslim edecek ve buna karşılık Süleymanşâh da, kardeşi Keyhüsrev'in hayatına dokunmayacak, maiyetiyle birlikte istediği yere gitmesine izin verecekti. Bu hususta taraflar anlaşmaya varınca, devlet adamları, Konya ileri gelenleri ve Ahî reislerinin şahitliğinde bir ahitname düzenlendi ve imzalandı.** Bu anlaşmadan sonra, Keyhüsrev maiyeti ile birlikte Konya'yı terk ederken, Süleymanşâh da, ordusu ile şehre girerek, Selçuklu tahtına çıktı²⁷.

Ahî birliklerinin Anadolu'da ne zaman kurulduğu bilinmemektedir; fakat, yukarıda kısaca zikrettiğimiz tarihî olay açıkça göstermektedir ki, XII. yüzyılın sonlarına doğru Türkiye Selçuklu Devletinin merkezi Konya'da, hem siyasî hem de askerî faaliyetlerde rol oynayan kuvvetli Ahî birlikleri bulunmakta idi. Görüldüğü gibi, bu Ahî birlikleri, siyasî ve askerî olaylarda daima meşru iktidarın yanında yer almışlar; cesur, kararlı, güvenilir ve istikrarlı bir davranış

²⁵ Tahta çıkan her hanedan üyesi, devlet adamlarından ve büyük komutanlardan biat (bağlılık yemini) almaktaydı. Bu biat teorik olarak hükümdarın iktidarına meşruiyet sağlamaktaydı. Fakat bu biatin pratikte kesin bir karşılığı yoktu. Zira devlet adamlarının ve komutanların sözlerinde durup durmayacaklarına dair bir garanti yoktu.

²⁶ "*Na'l bahâ*" hakkında bilgi almak için bkz. E. Merçil, *Na'l Baha ve Kullanılışına Dair Örnekler*, Belleten, LX, 227, (1996), 21-32; S. Koca, *Selçuklularda Ordu ve Askerî Kültür*, Ankara 2005, 227-229.

²⁷ *İbn Bîbî*, 1956: 31-35; 1996: 51-55; *Selçuknâme*, 2007: 21 vd.; *Yazıcızâde Ali*, 2009: 177 vd.d.

sergilemişlerdir. Özellikle, hanedan üyeleri arasında yapılan sözleşme metinleri bile ancak onların şahitliği ve onayı ile geçerlilik kazanmıştır²⁸.

Tahtını kardeşi Süleymanşâh'a kaptırmuş olan Gıyâseddîn Keyhüsrev, maiyetiyle birlikte sürgün hayatının ilk durağı olan Konya'nın Lâdik köyüne geldi. Bizans'a sığınmak niyetindeydi. Fakat burada, köylülerin saldırısına ve hakaretine uğradı. Adamları dövüldü, malları elinden alındı. Bundan sonra, kardeşi Süleymanşâh'a sitem dolu bir mektup yazarak Lâdik halkını kendisine şikâyet eden ma'zûl (*azledilmiş, tahtını kaybetmiş*) Sultan Gıyâseddîn Keyhüsrev, anı bir kararla yolunu değiştirdi; Ermeni Baronluğuna sığınmak üzere Lârende (*Karaman*) istikametine yöneldi²⁹.

Tahtını kaybetmiş Keyhüsrev'in sürgüne giderken başına gelenler, kuvvetli bir hanedan bilincine sahip olan Süleymanşâh'ı son derece incitmiştir. Bu olay üzerine Süleymanşâh, hemen Lâdik'e adamlarından birini göndererek, kardeşini ve adamlarını döven, mallarını elinden alan köylüleri ödüllendireceğini söyledi. Yaptıklarına karşılık sultandan büyük ödüller alacağını sanan köylüler, âdeta birbirleriyle yarışarcasına vurgundan ele geçirdikleri eşyalarla saraya koştular. Böylece suçlu köylüleri sarayın önünde toplamış olan Süleymanşâh, hepsini tutuklatıp ağır bir şekilde cezalandırdı. Köylerini de yaktırdı. Ayrıca, bir daha böyle bir hareketin tekrarlanmaması için **"Selçuklulara küstahlık ve edepsizlik edenlerin, nankörlük yapanların âkıbeti ve cezası budur"** şeklinde sözlerle durumu halka ilân etti³⁰.

Gıyâseddîn Keyhüsrev, Konya'yı terk ederken, çocuk yaşta olan oğulları **İzzeddîn Keykâvus** ile **Alâaddîn Keykubâd**'ı yanına alamamıştı. Daha doğrusu o, telâşından çocuklarını sarayda unutmuştu. Yeğenlerine şefkat ve sevgi göstererek gönüllerini alan yeni sultan Süleymanşâh, onları, istekleri üzerine bir müfreze eşliğinde atabeyleri **Seyfeddîn Ayaba** ile birlikte babalarının arkasından gönderdi. Gıyâseddîn Keyhüsrev, oğulları ile Ermeni sınırında buluştu. Bundan sonra Gıyâseddîn Keyhüsrev, Ermeni Baronluğunu, Eyyûbî ve Selçuklu meliklerini birer birer ziyaret edip, yardım ve destek aradı. Fakat o, aradığı yardım ve desteği hiçbir yerde bulamadı. Son umut yeri olarak, Karadeniz üzerinden İstanbul'a giderek Bizans imparatoruna sığındı³¹.

²⁸ Ahilerin Türkiye Selçuklu devrindeki rollerine dair bkz. S. Koca, Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri, Ankara2011, s. 441-453.

²⁹ **İbn Bîbî**, 1956: 36; 1996: I, 55 vd.; **Selçuknâme**, 2007: 22; **Yazıcızâde Ali**, 2009: 180 vd.

³⁰ **İbn Bîbî**, 1956: 36-39; 1996: I, 5558; **Selçuknâme**, 2007: 22 vd.; **Yazıcızâde Ali**, 2009: 182 vd..

³¹ **İbn Bîbî**, 1956: 38-52; 1996: I, 56-70; **Selçuknâme**, 2007: 23-26; **Yazıcızâde Ali**, 2009: 183-195; **İbnü'l-Esîr**, 1987: XII, 169; **Ebü'l-Ferec Tarihi**, 1950: II, 474; **Cenâbî Mustafa Efendi**, 1994: 12.

B-) SULTAN I. GIYÂSEDDİN KEYHÜSREV'İN İKİNCİ SALTANAT DÖNEMİ (1205-1211)

1-) Sürgünden Türkiye Selçuklu Tahtına (1205)

1205 yılı Keyhüsrev için mutluluk getirmiştir. Zira bu yıl içinde Batı Uçları, Keyhüsrev'in kaderini belirleyen bir faaliyete sahne olmuştur: Bilindiği gibi, Sultan II. Kılıç Arslan, 1175 tarihinde Dânişmendlilerin Sivas şubesine son verince, Yağıbasan oğullarından **Muzafferiddîn Mahmûd, Zahîreddîn İli ve Bedreddîn Yusuf** kardeşlere **Batı Uçlarını** vererek, onların gaza faaliyetlerindeki tecrübelerinden yararlanmak istemiştir. Batı Uçlarına hâkim olan Yağıbasan oğulları, burada kısa süre içinde Selçuklu iktidarını değiştirebilecek bir güce ulaşmışlardır. Nitekim, Süleymanşâh'tan sonra Selçuklu tahtına henüz çocuk yaşta olan oğlu III. Kılıç Arslan'ın geçirilmesi³², onların böyle bir teşebbüste bulunabilmeleri için çok uygun bir fırsat ve ortam yaratmış bulunuyordu. Tarihin önelerine çıkardığı bu fırsattan yararlanmasını iyi bilen Yağıbasan oğulları, **Atabeg Mübârizeddîn Er-tokuş** ve diğer beylerle anlaşarak, çocuk sultan III. Kılıç Arslan'ı devirip, İstanbul'da sürgünde bulunan Gıyâseddin Keyhüsrev'i tahta çıkarmaya karar verdiler³³. Kararlarını destekleyen beylerden bu hususta imzalı birer ahitname aldılar. O zaman Anadolu'da kullanılan beş dili ana dili gibi bilen ve konuşan **Hâcib Zekeriya'yı**, bu ahitnameleri İstanbul'a götürmek ve kararlarını Keyhüsrev'e bildirmek üzere görevlendirdiler. Bu faaliyeti son derece gizli tutan Yağıbasan oğulları, imzalı ahitnameleri içi oyulmuş bir asanın içine yerleştirerek, Hâcib Zekeriya'ya verdiler. Bundan sonra Hâcib Zekeriya'yı, tanınmaması ve faaliyetlerinin anlaşılması için papaz kılığına sokarak yola çıkardılar³⁴. Zira, bu faaliyetlerin duyulması ve öğrenilmesi, harekete önderlik eden ve katılan beylerin hem hayatlarını, hem de faaliyetlerini tehlikeye sokabilirdi.

Hâcib Zekeriya, dikkati çekmeden kolayca Bizans ülkesine girdi ve Keyhüsrev'i, kayın pederi Mavrozomes'in malikânesinde buldu³⁵. Henüz

³² III. Kılıç Arslan bu sırada 11 yaşındaydı.

³³ **Aksarayî**, 1944: 32; 2000: 24; **İbn Bibî**, 1956: 76 vd.; 1996: I, 97; **Selçuknâme**, 2007: 32; **İbnü'l-Esîr**, 1987: XII, 169; **Ebû'l-Ferec Tarihi**, 1950: II, 486; **Ahbâr-ı Selâçika-yı Rûm**, 1971/1350: 391; **Müneccimbaşı**, 2001: II, 34.

³⁴ **İbn Bibî** 1956: 76 vd.; 1996: I, 97; **Selçuknâme**, 2007: 32; **Yazıcızâde Ali**, 2009: 216; **Müneccimbaşı**, 2001: II, 34 vd.

³⁵ Gıyâseddin Keyhüsrev, Latinlerin İstanbul'u işgal etmeleri üzerine, imparatorun da tavsiyesi ile Komnenoslar hanedanından olan Mavrozomes'in kaynaklarda yeri bir ada olarak tarif edilen malikânesine çekilmiştir. Bundan sonra Mavrozomes'in kızı ile evlenen Keyhüsrev, geçim sıkıntısından kurtulduğu gibi, kendisini ve maiyetini Latinlerin tehlikesinden koruyacak emin bir yer bulmuştur. Gerçekten de, Mavrozomes'in malikânesi, hem Keyhüsrev hem de oğulları için âdeta bir huzur ve sükûn yuvası olmuştur. Keyhüsrev, burada türlü içkilerle gurbet acısını

kardeşinin ölüm haberini ve Selçuklu tahtında meydana gelen değişikliği duymamış olan Keyhüsrev'e durumu anlattı ve Yağlıbasan oğullarının davetini bildirdi. Asanın içinde getirmiş olduğu ahitnameleri ona verdi. Keyhüsrev, bu habere çok sevindi³⁶. Çünkü, sürgün hayatı artık sona ermiş ve tahtın yolu kendisine tekrar açılmıştı. Bu haberle, şehzadelere de parlak bir geleceğin ilk müjdesi gelmişti. Öte yandan, kısa sürede hazırlığını tamamlayan Keyhüsrev, maiyetini ve kayın pederini yanına alıp, mutluluk içinde Selçuklu ülkesine doğru hareket etti.

Keyhüsrev'in kafilesi İznik'te ilk engel ile karşılaştı: İznik Rum İmparatoru Theodore Laskaris, III. Kılıç Arslan ile bir antlaşma yaptığını ileri sürerek, Keyhüsrev ve maiyetini tutuklamaya kalkıştı. Daha doğrusu o, bu fırsatı kendi lehine değerlendirmek, yani Keyhüsrev'den bazı tavizler koparmak istiyordu. Keyhüsrev, Laskaris'in böylesine fırsatçı ve çıkarıcı davranışına fena hâlde sinirlendiyse de, onun şu anda yapabileceği pek fazla bir şey yoktu. Mavrozomes'in arabuluculuğunda tartışmalı geçen uzun bir görüşmelerden sonra Keyhüsrev, uç bölgesinde bulunan "**Honas, Lâdik ve diğer yerlerle birlikte bütün kaleleri Laskaris'e bırakmak**" şartıyla onunla anlaşmaya vardı. Ayrıca, Keyhüsrev, adı geçen yerleri Laskaris'in memurlarına teslim edinceye kadar, şehzadeler (Keykâvus ve Keykubâd kardeşler) İznik'te rehin kalacaklardı. Keyhüsrev, istemeyerek de olsa oğullarını İznik'te rehin bırakıp, gözü arkada kalmış olarak, yoluna devam etmek zorunda kaldı³⁷.

Keyhüsrev ve maiyeti, kısa sürede Batı Uçlarında daha önce kendisinin meliklik merkezi olan **Uluborlu**'ya ulaştı³⁸. Burada kendisini bekleyen beylerle buluştu. Hazırlığını süratle tamamlayan Keyhüsrev, kendisini destekleyen beylerle tam Konya'ya doğru harekete geçmek üzere idi ki, Hacib Zekeriya oğullarını kurtarmış olarak Uluborlu'ya geldi³⁹. Böylece, önemli bir meselesini de halletmiş, yani oğullarına kavuşmuş olan Keyhüsrev, gönül rahatlığı içinde uç kuvvetleriyle birlikte Konya üzerine yürüdü.

Konya önlerine gelen Keyhüsrev'in, şehre girmesi pek kolay olmadı: Süleymanşâh'a vefa gösteren şehir halkı ve ileri gelenleri, oğlu III. Kılıç Arslan'ın hayatını ve saltanatını korumak azmindeydi. Bundan dolayı onlar, hemen

---

hafifletmeye çalışıyordu. Şehzadeler (İzzeddîn Keykâvus ve Alâeddîn Keykubâd) ise, her gün atabeyleri Seyfeddîn Ayaba tarafından düzenli bir şekilde sürdürülen eğitim ve öğretimlerini bitirince, kara ve deniz avına çıkarak, hoşça vakit geçiriyorlardı (**İbn Bîbî**, 1956: 57 vd.; 1996: I, 76; **Selçuknâme**, 2007: 32; **Yazıcızâde Ali**, 1902: 45; **Duda**, 1959: 30).

³⁶ **İbn Bîbî**, 1956: 77-80; 1996: I, 98-100; **Selçuknâme**, 2007: 32; **Yazıcızâde Ali**, 2009: 218 vd. .

³⁷ **İbn Bîbî**, 1956: 80 vd.; 1996: I, 101; **Selçuknâme**, 2007: 33; **Yazıcızâde Ali**, 2009: 219; **Müneccimbaşı**, 2001: II, 35.

³⁸ **Aksarayî**, 1944: 32; 2000: 24; **Selçuknâme**, 2007: 33; **İbn Bîbî**, 1956: 92; 1996: I, 113.

³⁹ **İbn Bîbî**, 1956: 80-84; 1996: I, 102-104; **Selçuknâme**, 2007: 33; **Yazıcızâde Ali**, 2009: 221 vd. **Müneccimbaşı**, 2001: II, 35.

---

surların kapılarını kapatarak, savunmaya geçtiler. Şehri kuşatan Keyhüsrev, Konya halkından beklenmedik derecede sert bir direniş gördü. Selçuklu ordusunun ve Konya halkının direnişi, Keyhüsrev için tam bir sürpriz oldu. Zira o, böyle bir direnişle karşılaşacağını aklının ucundan bile geçirmemişti. İşin daha kötüsü, o, bu direnişi kırıp, şehre giremedi. Kuşatma bir ay sürdü. Bu arada Keyhüsrev, şehrin teslimini sağlayabilmek için surların dışında bulunan ekili ve dikili sahaları tahrip ettirdi; binaları yıktırdı. Bu ekonomik tahrip, Konya halkının ne gözünü yıldırabilirdi ve ne de kararından vazgeçirebildi. Fakat aynı kararlılık, III. Kılıç Arslan'da bulunmuyordu. Daha doğrusu, onun çocuk ruhu bu şiddete ve baskıya dayanamadı. Şehir halkının daha fazla zarar görmemesi ve sıkıntı çekmemesi için tahtından feragat etmeye karar verdi. Fakat şehrin ileri gelenleri, kararlarında hâlâ direniyorlardı⁴⁰.

Devletin merkezi Konya'ya girmek, Keyhüsrev'in bu sırada sahip olduğu vasıta ve imkânların çok daha fazlasını gerektirmekteydi. Başka bir ifade ile söylemek gerekirse, Selçuklu ordusu ve Konya halkı direndiği müddetçe Keyhüsrev'in işi çok zordu. Kış mevsimi gelmiş, soğuklar enikonu kendini hissettirmeye başlamıştı. Bu durum, her iki tarafı da aynı derecede sıkıntıya soktu. Uğradığı başarısızlıktan dolayı şaşırılmış bir vaziyette olan Keyhüsrev, kışı geçirmek üzere Ilgın'a (Âb-ı Germ) çekildi. Tam bu sırada, Keyhüsrev'in işini kolaylaştıracak bir gelişme oldu: Konya halkı ile Aksaray halkı arasında Sultan II. Kılıç Arslan zamanından beri sürüp gelen bir rekabet vardı. Keyhüsrev'in uğradığı başarısızlığı duyan Aksaray ileri gelenleri, durumu kendi lehlerine değerlendirmek istediler. Onlar, hemen şehrin valisini kovdular; Keyhüsrev adına hutbe okuttular ve Keyhüsrev lehine gösteride bulundular. Bu durum Konya halkının ve ileri gelenlerinin kıskançlığına sebep oldu. Şehirlerinin üstünlüğünü yitirip, itibar kaybedeceğini düşünen Konya ileri gelenleri, fikir değiştirip direnişten vazgeçtiler⁴¹. Gönderdikleri elçi vasıtasıyla, Kılıç Arslan'ın tahtı kendisine bırakacağını bildirdiler. Fakat buna karşılık kendisinin de bir zamanlar kardeşi Rükneddîn Süleymanşâh'ın yaptığı iyiliği hatırlayarak, yeğeninin hayatına dokunmaması ve idaresine de bir şehrin verilmesi gerektiğini ileri sürdüler. Keyhüsrev, şehir ileri gelenlerinin isteklerini kabul ederek, III. Kılıç Arslan'a babasının meliklik merkezi olan Tokat'ı verdiğini bildirdi. Bu hususta kendisine bir menşur gönderdi. Böylece şehre giren Keyhüsrev, 9 yıl süren uzun bir sürgün hayatından sonra, ikinci defa Selçuklu tahtına çıktı⁴².

⁴⁰ İbn Bîbî, 1956: 84 vd.; 1996: I, 105; Selçuknâme, 2007: 34; Yazıcızâde Ali, 2009: 222 vd. .

⁴¹ İbnü'l-Esir, 1987: XII, 169 vd.; Ebû'l-Ferec Tarihi, 1950: II, 486; Müneccimbaşı, 2001: II, 35 vd.; Cenâbî Mustafa Efendi; 1994: 13 vd.

⁴² İbn Bîbî, 1956: 86-88; 1996: I, 106-108; Yazıcızâde Ali, 2009: 224 vd.; İbn Vâsıl, 1953-60: III, 166; Ahbâr-ı Selâçika-yı Rûm, 1971/1350: 391.

2-) Sultan I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in İlk İcraatı

Uç beylerinin desteği ile Selçuklu Devletinin tahtına ikinci defa oturan Gıyâseddîn Keyhüsrev, elinden tahtını ve tacını aldığı yeğeni III. Kılıç Arslan'a başlangıçta iyi davrandı. Kendisine çeşitli hediyeler vererek gönlünü aldı. Onun, ortalık yatışınca kadar Konya'nın batısında bulunan Gevâle kalesinde bir süre oturmasını istedi. Fakat, asıl düşüncesinin bu olmadığı, aradan çok zaman geçmeden anlaşıldı. Zira Keyhüsrev, III. Kılıç Arslan'ı Tokat'a hiçbir zaman göndermedi. Kaynaklarda Kılıç Arslan'ın adının bir daha geçmemesi göz önüne alınırca, bu bahtsız sultan Gevâle kalesinde Keyhüsrev'in emri ile öldürülmüş olmalıdır. Nitekim devrin kaynaklarında, bu durumu destekleyen bazı bilgiler bulunmaktadır⁴³.

Sultan Gıyâseddîn Keyhüsrev, III. Kılıç Arslan'ı ortadan kaldırmakla yetinmedi; Konya'ya girmek isterken kendisine muhâlefet eden kişileri de ağır bir şekilde cezalandırdı. Onun cezalandırdığı kişilerin başında **Kadı Tirmizî** başta geliyordu. Kuşatma sırasında Konya kadısı olan Tirmizî, yetkili bir hukuk adamı olarak, Keyhüsrev'in İstanbul'da İslâm dinine aykırı bir hayat yaşadığını ileri sürmüş ve bu yüzden tahta çıkmasının uygun olamayacağı şeklinde bir fetva vermişti. Bu fetva da, Konya halkının Keyhüsrev'e karşı direnmesinde son derece etkili olmuştu. Keyhüsrev, kendisine güçlük çıkararak ve şahsiyetini zedeleyen bu fetvadan dolayı Kadı Tirmizî'yi affedememiş ve onu Türk tarihinde hiç görülmemiş bir şekilde cezalandırmış, yani idam ettirmiştir⁴⁴. Bu idam karşısında son derece etkilenmiş olan Konya halkı, kadının cenazesinde gözyaşları ve iniltilere boğularak, sonsuz bir acıya gömülmüştür.

Bu yargısız infaz olayından hemen sonra halk arasında, Kadı Tirmizî'nin masumiyeti hususunda genel bir feryat yükselmiştir. Bu yargısız infaz karşısında bütün şehir halkı acı, ıstırap ve nefret dalgalarıyla çalkalanmıştır. Bu durum üzerine sultanın yaptırmış olduğu bir araştırma, Kadı Tirmizî'nin suçsuzluğunu ortaya koymuştur. Bundan sonra sultanın vicdan azabı yakasını serbest bırakmamış, saltanatının ilk günlerini ona zehir etmiştir. Hâlbuki başlangıçta, bu olay üzerinde yapılacak tarafsız bir inceleme, bu uydurma masalı çürütmek için yeterli olacaktı. Fakat Sultan, infazdan önce bu incelemeyi yaptırmamıştır. Böylece, ortaya şöyle bir gerçek çıkmıştır: Sultan Keyhüsrev, bu konuda gizli fesat odakları tarafından sürdürülen iftiraya kolayca kanmış, basit bir araştırma sonucunda ortaya çıkabilecek olan gerçeğe sırtını çevirmiştir. Böylece o, hayatının en büyük hatasını yapmıştır.

⁴³ Aksarayî, 1944: 32; 2000: 25; Ebû'l-Ferec Tarihi, 1950: II, 486; Niğdeli Kadı Ahmed, 2015: I, 441; Ahmed bin Mahmûd, 1977: II, 150; Münecimbaşı, 2001: II, 36.

⁴⁴ İbn Bîbî, 1956: 95 vd.; 1996: I, 115; Yazıcızâde Ali, 2009: 232; .

Sultan Keyhüsrev'in saltanatının ilk yıllarında Anadolu'da kuraklık, sel baskını ve salgın hastalık gibi arka arkaya doğal âfetler meydana gelmiştir. Halk, Kadı Tirmizî'yi evliya seviyesine yükselterek, bu doğal âfetleri, Sultan Keyhüsrev'in yapmış olduğu yargısız infaza karşı ilâhî bir ceza olarak değerlendirmiştir. Bu durumdan son derece etkilenmiş olan Sultan Keyhüsrev, vicdan azabını dindirmek veya azaltmak için Tirmizî ailesinden özür dilemiş ve verdiği hediyelerle aile fertlerinin gönlünü almaya çalışmıştır⁴⁵. Böylece hatalı bir icraatın doğurmuş olduğu bunalım sona ermiştir.

Sultan Keyhüsrev, Kadı Tirmizî meselesinden sonra Şam'da bulunan devrin en büyük bilgini **Şeyh Mecdeddîn İshak**'a bir mektup yazarak, kendisini Konya'ya davet etti. Keyhüsrev, daha önce yanında bulunan ve yakın dostu olan, fakat kendisinin sürgüne çıkması ile Konya'yı terk edip, Şam'a yerleşmiş olan bu büyük bilginden şehzâdelerin eğitimi ve öğretimi için faydalanmak istiyordu. Şeyh Mecdeddîn İshak, Sultanın isteğini yerine getirmekten kaçınmadı; hemen Konya'ya döndü⁴⁶.

Keyhüsrev, eski Türk devlet geleneğine uygun olarak, oğullarının her birini bir vilâyete tayin etti. Bunlardan büyük oğlu **İzzeddîn Keykâvus**'un idaresine **Malatya**'yı verdi. Şeyh Mecdeddîn İshak'ı da eğitimi ve öğrenimini tamamlamak üzere onun yanında görevlendirdi. Aynı şekilde ikinci oğul **Alâeddîn Keykubâd**'ı da bazı beylerin ve komutanların nezaretinde **Tokat**'a gönderdi⁴⁷. Daha sonra kendisine **Koyluhisar**'ın verildiğini öğrendiğimiz üçüncü oğul **Celâleddîn Keyferîdûn** ise bu sırada henüz doğmamış idi.

Keyhüsrev'in yapmış olduğu bu tayinler, babası II. Kılıç Arslan'ın daha önce yapmış olduğu tayinlerden tamamen farklı idi. Nitekim Keyhüsrev, babasının geçirmiş olduğu acı tecrübeden gerekli dersi almış olmalı ki, şehzâdelere tıpkı vassal birer melik gibi geniş yetkiler vermemiştir. Onlara, sadece birer vali gibi kendi adına idare hakkı tanımıştır. Böylece, Sultan II. Süleymanşâh tarafından güçlükle sağlanmış olan devletin merkezîyetçi yapısı, Keyhüsrev zamanında da özenle korunmuştur⁴⁸.

Selçuklularda, şehzâdeleri herhangi bir bölgenin idaresine tayin etmenin, daha sonra üstlenecekleri idarî ve askerî görevlere onları önceden hazırlamak gibi pratik bir gayesi vardı. Böyle bir tayinle şehzâdeler, daha sorumluluk mevkiine gelmeden, kendilerini yetiştirme imkânını buluyorlardı. Tahta çıktıkları zaman da, ağır memleket meseleleri altında ezilip kalmıyorlardı. Öte yandan, şehzâdelerin idarî ve askerî bilgi ve tecrübelerini arttırmalarında, kendilerine

⁴⁵ İbn Bîbî, 1956: 95; 1996: I, 115; Yazıcızâde Ali, 2009: 232 vd.

⁴⁶ İbn Bîbî, 1956: 91-93; 1996: I, 111-113; Yazıcızâde Ali, 2009: 230 vd.

⁴⁷ İbn Bîbî, 1956: 90, 93; 1996: I, 110, 114; Yazıcızâde Ali, 2009: 231; Münecçimbaşı, 2001: II, 36.

⁴⁸ Krş. Turan, 1971: 276.

devletin en tecrübeli komutanları yardımcı oluyorlardı. Nitekim Sultan Keyhüsrev, **Çaşnigîr Mübârizeddîn Çavlı, Emîr-i Ahûr Zeyneddîn Beşâra ve Emîr-i Meclis Mübârizeddîn Behramşâh** gibi devletin en tecrübeli komutanlarını İzzeddîn Keykâvus'un yanına vermiş, onlar da kendilerine verilen görevi başarıyla yerine getirmişlerdir.

Sultan Gıyâseddîn Keyhüsrev, tahta ikinci defa çıktığı sırada Türkiye Selçuklu Devleti güçlü durumunu korumaktaydı. Daha doğrusu, iktidar değişikliği, devletin siyasî ve askerî gücünü hiç etkilememişti. Öyle ki, Sultan I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in desteği ve himayesi, her yerde aranmaktaydı. Meselâ, Eyyûbîlere karşı istiklallerini korumaya çalışan **Harput Artuklu ve Sümeysat Eyyûbî melikleri**, Sultan I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e başvurarak, bağlılıklarını bildirip, himaye talebinde bulunmuşlardı. Tâbilik sembolü olarak da, Sultan I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in adına para bastırıp, hutbe okutmaya başlamışlardı⁴⁹.

Öte yandan, Sultan II. Kılıç Arslan zamanından beri Selçuklu hükümdarlarını metbu olarak tanıyan **Erzincan Mengüçük hükümdarının** tavrında da bir değişiklik olmamıştır. O da, Keyhüsrev'e bağlılığını sürdürmüştür. Erzurum Selçuklu kolunun başında bulunan kardeşi **Tuğrulşâh** ise, tıpkı Süleymanşâh'a olduğu gibi Keyhüsrev'e de bir vali gibi bağlı ve itaatli idi⁵⁰.

Gıyâseddîn Keyhüsrev'in, ikinci defa tahta çıkmasından sonraki ilk icraatlarından biri de, başta Mavrozomes olmak üzere onun yakınlarına ve akrabalarına çeşitli hediyelerle unvan ve makamlar vermek oldu. Bunlardan özellikle Mavrozomes'e verdiği unvan ve makam hepsinden yüksek ve önemli idi. Beklemediği ve ummadığı halde onu, Batı Uçlarından Denizli ve Honas yöresine melik olarak tayin etti⁵¹. Bilindiği gibi, Bizans'ın ünlü Komnenos ailesinden olan Mavrozomes, İstanbul'un Lâtinler tarafından işgal edilmesi üzerine burada sürgün hayatı yaşayan Keyhüsrev'i himayesine almak suretiyle onu malikânesinde konuk etmiş, kızını da kendisine eş olarak vermişti. Keyhüsrev, ikinci defa Selçuklu tahtına davet edilince, kayınpederi Mavrozomes'i ve akrabalarını da yanına alarak, onları Konya'ya getirmişti. Bu arada Keyhüsrev, İznik-Rum İmparatoru Laskaris ile aralarındaki ilişkilerin düzenlenmesinde, Mavrozomes'i danışman ve arabulucu olarak kullanmıştır.

Batı Uçlarından Denizli ve Honas yöresi, Sultan I. Mesud zamanından beri Türkmenlerin yoğun bir şekilde toplandıkları ve kendi boy beylerinin yönetiminde sahillere doğru Batı Anadolu topraklarına akın yaptıkları bir saha idi. **Sultan I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Mavrozomes'i bu yöreye melik tayin etmekten maksadı, Batı Anadolu'da gittikçe kuvvetlenen İznik-Rum**

⁴⁹ İbnü'l-Esir, 1987: XII, 170; Münecimbaşı, 2001: II, 37; Cenâbî Mustafa Efendi, 1994: 14.

⁵⁰ Turan, 1971: 277.

⁵¹ İbn Bîbî, 1956: 90; 1996: I, 110.

İmparatoru Laskaris'in karşısına bir rakip çıkarmak ve kendisine tâbi olan birini Bizans'ın mirasına ortak etmek idi⁵². Daha da önemlisi, bu yolla Batı Anadolu'daki fetihlerinde kendisine sağlam bir hak ve meşruiyet sağlamaktı. Fakat, Melik Mavrozomes'in Denizli ve Honas yöresindeki idaresi çok uzun sürmemiştir. O, bir süre sonra yöreden ayrılarak, Konya'ya gelmiş ve merkezî idarede görev almıştır. Melik Mavrozomes, Müslüman olmamasına rağmen Gıyâseddin Keyhüsrev'den sonra sırayla Türkiye Selçuklu tahtına çıkan İzzeddin Keykâvus ve Alâaddin Keykubâd'ın hükümdarlıkları zamanında da yerini ve mevkiini koruyarak, devlet hayatında başlıca rol oynamıştır⁵³.

3-) Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in Karadeniz Ticaret Yolunu Açma ve Güvenlik Altına Alma Politikası: Samsun Üzerine Sefer

Bilindiği gibi, 1204 yılında, Bizans İmparatorluğunun parçalanması⁵⁴, Türkiye Selçuklu Devletinin lehine olmuştu. Her şeyden önce, Türkiye Selçuklu Devletinin karşısında artık, bir ve bütün hâlinde bir Bizans İmparatorluğu bulunmuyordu. Ordusu ve teşkilâtı tamamen dağılmıştı. Bizans'ın varisi olarak ortaya çıkan devletler ise, henüz kuruluş safhasında olup, askerî bakımdan son derece zayıf durumda idiler. Üstelik bunlar, kendi aralarında kıyasıya bir rekabet içine girmiş bulunuyorlardı. Hatta birbirlerini yok etmeye çalışıyorlardı. Bu durum, Türkiye Selçuklu Devletinin birden önemini artırdı. Daha doğrusu bu gelişme, Selçuklu Devletini Anadolu'da dostluğu ve ittifakı aranan bir devlet hâline getirdi. Nitekim, batıdan Lâtinler, doğudan David ve Aleksios kardeşler tarafından sıkıştırılan İznik Rum İmparatoru Laskaris, Türkiye Selçuklu Devletine yanaşarak, Keyhüsrev ile dostluk ve ittifak antlaşması yaptı⁵⁵. Bu antlaşma, her iki taraf için de yararlı oldu. Daha doğrusu, bu antlaşma ile arkalarını güvenlik altına alan her iki hükümdar, rakipleriyle kolayca mücadele etme imkânı buldular.

Bizans İmparatorluğunun parçalanması, Türkiye Selçuklu Devletinin sadece lehine değil, aynı zamanda aleyhine de bazı gelişmelere yol açtı. Zira bu parçalanmadan dolayı, Bizans'ın Karadeniz ve Akdeniz sahil bölgelerinde bulunan topraklarında yer yer otorite boşlukları meydana geldi. Bu otorite

⁵² Krş. Turan, 1971: 281.

⁵³ İbn Bibî, 1956: 266, 267, 305,, 334 vdd. 1996: I, 284, 285, 320, 345 vdd.; Yazıcızâde Ali, 2009: 227; 444 vd.

⁵⁴ IV. Haçlı seferi sırasında Haçlı liderleri, İstanbul'daki Bizans idaresine son verip burada bir Latin Devleti kurarlarken Anadolu'da da Bizans'ın devamı ve kolu olarak iki ayrı Rum Devleti meydana çıkmıştır. Bunlar biri Trabzon Rum Devleti, diğeri İznik Rum Devletidir. Trabzon Rum Devletini Komnenos ailesin Aleksios ve David kardeşler, İznik Rum Devletini de Bizans İmparatoru III. Aleksios'un damadı olan yetenekli komutan Theodore Laskaris kurmuştur.

⁵⁵ Niketas, 1971: 593.

boşluğundan yararlanan bazı şâhuslar, bölgenin önemli ticaret merkezlerini birer birer ele geçirdiler. Meselâ, **Sabbas** adında bir Rum, Samsun şehrini ele geçirip⁵⁶, burada kendi idaresini oluşturmuş bulunuyordu. Laskaris'i metbu tanımak suretiyle İznik Rum İmparatorluğunun himayesine girmiş olan Sabbas, burada Trabzon Rum İmparatoru Aleksios ile Sinop ve Ereğli hâkimi David kardeşlere karşı istiklâlini ve yönetimini korumaya çalışıyordu. Fakat, bu sırada Latinlerle mücadele hâlinde olan Laskaris'in Sabbas'a yardım etmesi mümkün gözüküyordu.

Karadeniz bölgesinin bu yöresi Sultan II. Süleymanşâh'ın meliklik döneminde fethedildiği zaman, Samsun'un yanı başına Müslümanların bir ticaret kolonisi yerleşmişti. Bu koloni kısa sürede büyüyerek, bir şehir halini almıştı. Müslüman Samsun ile Hıristiyan Samsun halkı arasında başlangıçtan beri karşılıklı ticarî çıkarlara dayanan iyi bir uyum vardı. Fakat batıdan David, doğudan Aleksios kardeşlerin Samsun'u kısa süre içinine alıp sıkıştırmaları, hem Müslüman kolonisinin faaliyetlerini hem de Sabbas yönetimini tehlikeye soktu. Bunun üzerine, Müslüman tüccarlar, Keyhüsrev'den, Sabbas da Laskaris'den yardım istediler⁵⁷.

Böylece, Trabzon Rum İmparatorluğu ile Samsun hâkimi Sabbas arasında başlayan mücadele, bölgedeki güvenliği ve huzuru tamamen yok etti. Samsun ve Sinop limanları işlemez hâle geldi. Deniz ve kara ticaret yolları kapandı. Kırım ve İstanbul ile Samsun ve Sinop arasındaki ticarî faaliyetler birden kesildi. Aynı şekilde, İslâm ülkelerinden gelip, Samsun ve Sinop'a ulaşan kervanlar, Sivas'ta yığılıp kaldı. Yollar açılmadığı için tüccarlar sıkıntıya düşerek büyük zararlara uğradılar. Bunlardan ancak, malını düşük fiyata satıp, sermayesini kurtarabilenler kârli sayıldı⁵⁸.

Keyhüsrev, Aleksios ve David kardeşleri cezalandırmak ve kapanan ticaret yollarını açıp güvenlik altına almak gayesiyle Orta Karadeniz üzerine bir sefer düzenledi. Ordusu ile bölgeye gelen Keyhüsrev, Trabzon Rum ordusunu yenerek Samsun'u kurtardı. Yenilen Aleksios, ancak kaçmak suretiyle canını kurtarabildi. Seferini başarıyla tamamlayan Keyhüsrev, ticaret yollarını tekrar açtı ve güvenlik altına aldı. Keyhüsrev, bu seferde elde ettiği başarıyı yeterli bulmuş olmalı ki; Samsun'u ilhak etmedi⁵⁹.

⁵⁶ Samsun Limanı, Karadeniz'in en işlek limanı olup İslâm ülkeleri ile kuzey ülkeleri arasındaki ticarete aracılık ediyordu.

⁵⁷ **Turan**, 1971: 279.

⁵⁸ **İbnü'l-Esîr**, 1987: XII, 201.

⁵⁹ **İbnü'l-Esîr**, 1987: XII, 201; **Turan**, 1971: 280.

4-) Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in Devleti Kara Devleti Olmaktan Kurtarma ve Sınırlarını Denizlere Ulaştırma Politikası: Antalya'nın Fethi (1207)

Keyhüsrev, kuzey ticaret yollarını açıp, güvenlik altına aldıktan sonra güneye yöneldi. Tıpkı Sabbas'ın Samsun'da yaptığı gibi **Aldobrandini** adında bir İtalyan da, Bizans İmparatorluğunun parçalanması ile ortaya çıkan otorite boşluğundan yararlanmak suretiyle Antalya'yı ele geçirmiş bulunuyordu. Üstelik, İslâm ve Avrupa ülkeleri ile ticaret yapan tüccarların malları Antalya limanında soyulmuştu. Bunun üzerine tüccarlar, Aldobrandini'yi Sultan Keyhüsrev'e şikâyet ederek, kendisinden yardım istediler⁶⁰.

Keyhüsrev, ordusunu toplayarak, yakma ve yıkma silâhlarıyla birlikte Aldobrandini'nin üzerine yürüdü. **Keyhüsrev'in amacı, sadece Aldobrandini'yi cezalandırmak değildi, aynı zamanda Antalya'yı ele geçirip, devleti sarılmış olmaktan kurtarmak, sınırları denizlere ulaştırmak ve ticaret yollarını açarak güvenlik altına almaktı.**

Ticaret yolunu takip eden Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev, ordusu ile Antalya önlerine geldi ve şehri kuşattı. Mancınıklardan atılan gülle ve ok yağmuru ile kale savunucuları baskı altına alındı. Burçlar tahrip edildi. Şehir düşmek üzere idi. Öte yandan, içinde bulunduğu tehlikeyi anlamış olan Aldobrandini, Kıbrıs Frank Krallığını metbu tanıyarak acele yardım istedi. Kıbrıs Frank kralı, Antalya'yı savunmak üzere bir deniz filosu (*birkaç savaş gemisinden oluşan küçük donanma*) gönderdi. Bu donanmanın içindeki birlikler, deniz tarafından şehre girerek, kaleye yerleştiler. Bunun üzerine Keyhüsrev geri çekilmek zorunda kaldı. Fakat, Antalya'yı almaktan vazgeçmedi. Bu defa şehri uzaktan abluka altına aldı. Antalya halkı korku ve sıkıntı içinde idi. Kimse, surların dışına çıkmaya kolay kolay cesaret edemiyordu. Çıkanlar ise, Selçuklu birlikleri tarafından hemen tutsak alınıyorlardı⁶¹.

Kıbrıs Frankları, güvenilir bir müttefik değillerdi. Bunlar, Rumların içinde buldukları zor durumdan yararlanarak, Antalya şehrinin idaresine el koymuşlardır.

Antalya Rumları, Frankların yönetiminden memnun olmadılar. Ayrıca onlar, kuşatma yüzünden büyük bir sıkıntı içine düşmüş bulunuyorlardı. Öte yandan, inançlara ve kültürlere saygılı olan âdil Selçuklu yönetimi Anadolu'nun her yerinde aranan ve tercih edilen bir yönetimdi. Antalya'da da aynı durum meydana geldi. Âdil Selçuklu yönetimini tercih eden yerli halk, gizlice haber gönderip, Keyhüsrev'i Antalya'ya davet etti ve kendisine yardım vaadinde

⁶⁰ İbn Bîbî, 1956: 95 vd.; 1996: I, 115-117; Yazıcızâde Ali, 2009: 233 vd.; Münecimbaşı, 2001: II, 38.

⁶¹ İbnü'l-Esîr, 1987: XII, 209; Ebû'l-Ferec Tarihi, 1950: II, 488; Münecimbaşı, 2001: II, 37.

bulundu⁶². Antalya kuşatmasında henüz bir sonuç alamamış olan Sultan Keyhüsrev, talihin önüne çıkardığı bu önemli fırsatı kaçırmak istemedi. Zira, Keyhüsrev için fırsat kaçırılmayacak kadar uygundu. Şehrin surları iyi durumda ise de, Fraklar kuvvetleri, bu surları her taraftan savunabilecek sayıda değildi. Bu gelişme üzerine Keyhüsrev, uzaktan kuşatmadan vazgeçip, tekrar yakın kuşatmaya geçti. Surların önünde mancınıklar kuruldu. Selçuklu ordusu tekrar hücumla geçti. Özellikle, Konya'nın eski sipahîlerinden **Hüsameddîn Yavlak Arslan**⁶³, ölümü hiçe sayan bir cesaretle ileri atıldı. Merdivenler vasıtasıyla süratle surların üstüne çıkıp, sultanın sancağını burçlara dikti. Bu durum Selçuklu ordusunu coşturdu. Zira Selçuklu askerlerinin surların üzerine çıkma hususunda gösterdikleri cesaret ve gayret, her türlü övgünün üzerinde idi. Selçuklu ordusu, yerli halkın yardımıyla açılan kapılardan içeri girdi. Kısa sürede, Aldobrandini ve Frank birliklerinin direnişini kıran Sultan Keyhüsrev, şehri ve kaleyi teslim aldı (1207)⁶⁴.

Antalya'nın fethi ile Türkiye Selçuklu Devleti, tamamen sarılmış olmaktan kurtarılmış oldu. Devlet artık kara devleti olmaktan çıkarıldı. Sınırları da denizlere ulaştırıldı. Türkiye Selçuklu Devletine, Antalya gibi dış dünya ile irtibatını sağlayan önemli bir ihracat ve ithalat limanı kazandırıldı. Burası, daha sonra sahillerin fethinde rol oynayacak olan deniz kuvvetleri için bir üs hâline getirildi. Daha da önemlisi, Keyhüsrev'in Kıbrıs Frankları ve Venediklerle yaptığı ticareti karşılıklı düzenleyen bir antlaşma⁶⁵ sonucunda Selçuklu ekonomisi dış dünyaya açıldı ve onunla bütünleştirildi. Böylece, sınırlar ötesinde de mal akışı hızlanmış ve güvenlik altına alınmış oldu.

Bir süre Antalya'da kalan Keyhüsrev, yaptığı düzenlemeler ve aldığı tedbirlerle şehri bir Türk ve İslâm beldesi hâline getirdi: Tahta çıkmasında Yağbasan oğulları ile başlıca rol oynamış olan **Mübârizeddîn Er-tokuş'u** şehrin ve yörenin **sübaşısı** (*askerî vali*) yaptı. Şehre **kadı, imam, hatip ve müezzin** tayin etti. Minber ve mihrap koydurmak suretiyle bazı yapıları camiye çevirdi. Kale ve burçları tamir ettirip, içini silâh ve erzak ile doldurdu⁶⁶.

Bundan sonra Sultan Keyhüsrev, elde edilen ganimetin beşte birini (hums, pençüyek) devlet hazinesine aldırdı. Geri kalanı da ordu mensuplarına dağıttı. Ticarî faaliyetleri kolaylaştırmak ve teşvik etmek için "baç ve geçiş vergileri"ni tamamen kaldırdı. Malları soyulan tüccarların zararlarını da, devlet

⁶² İbnü'l-Esîr, 1987: XII, 209; Ebû'l-Ferec Tarihi, 1950: II, 488; Münecimbaşı, 2001: II, 37 vd. Cenâbî Mustafa Efendi, 1994: 15.

⁶³ Yazıcızâde Ali'ye göre, Yavlak Arslan, Oğuzların Salur boyuna mensup idi.

⁶⁴ İbn Bîbî, 1956: 98; 1996: I, 118; Yazıcızâde Ali, 2009: 236; Ravendî, 1960: II, 424; Münecimbaşı, 2001: II, 37 vd.

⁶⁵ Turan, 1988: 139; Savvides, 1981: 140; Koca, 1997: 66 vd.

⁶⁶ İbn Bîbî, 1956: 99; 1996: I, 119; Yazıcızâde Ali, 2009: 237 vd.; Münecimbaşı, 2001: II, 38.

hazinesinden tazmin ettirdi. Bu, bir bakıma devlet sigortası olup, zamanına göre ileri bir anlayış idi⁶⁷. Selçuklu hükümdarlarının bu politika ile güttükleri maksat ise, hiç şüphesiz, ekonomik faaliyetleri korumak ve teşvik etmek suretiyle ticaretin gelişmesini sağlamaktı.

5-) Sultan I. Gyâseddîn Keyhüsrev'in Güney Ticaret Yolunu Açma ve Güvenlik Altına Alma Politikası:

Ermeniler Üzerine Sefer

Keyhüsrev'in Antalya'dan sonra hedefi Çukurova Ermeni Baronluğu oldu. Çünkü, Süleymanşâh'ın ölümünden sonra Selçuklu iktidarında arka arkaya yaşanan iki bunalımı kendi lehine değerlendiren Ermeni Baronu **Leon**, Selçuklu Devletinin vassallığından ayrıldığı gibi, Selçuklu uçlarına da tecavüz etmeye başlamıştı. Onun bu tecavüzlerinden, özellikle Göksu kaynak havzasında toplanmış olan **Türkmenler**, çok zarar görmüşlerdi. Ermeni orduları, Türkmenlerin büyük bir kısmını esir almış, mallarını da yağma etmişti. Aynı Ermeni orduları, sadece Türkmenler üzerine değil, Halep üzerine de saldırılar düzenleyerek, Eyyûbî ülkesine de zarar vermişlerdi. Ermeni Baronluğunun hem Selçuklu hem de Eyyûbî ülkesine saldırıları yüzünden bölgede huzur ve güven kalmamıştı. Özellikle, Anadolu ve İslâm ülkeleri arasında işleyen kervan yolları tehlikeli hâle gelmişti⁶⁸. Keyhüsrev, Ermeni Baronunu cezalandırmak, tekrar kervan yollarını güvenlik altına almak için, Halep Eyyûbî hükümdarı **Melik Zâhir**'in gönderdiği yardımcı kuvveti de yanına alarak, ordusuyla harekete geçti (1208). İlk hedefi, Mısır Eyyûbîleri tarafından işgal edilmiş olan Maraş oldu. Keyhüsrev, Maraş'ı kurtardıktan sonra⁶⁹ Çukurova'nın kilit noktası olan **Pertüs kalesi** üzerine yöneldi. Çünkü bu önemli kale, Sultan II. Kılıç Arslan tarafından alınmış olup, daha sonra elden çıkmış idi. Keyhüsrev, sıkı bir kuşatma sonucunda kaleyi düşürdü. Kalenin komutanı olan Ermeni Baronu Leon'un oğlu Gregoire'yi esir aldı. Ermeni Baronu Leon, Keyhüsrev'in karşısına çıkmaya cesaret edemedi. Pertüs kalesinin fethi, tıpkı Antalya'nın fethinde olduğu gibi İslâm dünyasında sevinçle karşılandı. Keyhüsrev'in başarısını öven kasideler yazıldı⁷⁰.

Keyhüsrev'in amacı, Ermeni Baronu Leon'u yakalayıp, tamamen etkisiz hâle getirmektir. Fakat, soğuklar bir hayli artmış ve kar yağmaya başlamıştı. Bu yüzden

⁶⁷ **İbn Bîbî**, 1956: 99-101; 1996: I, 119-121; **Yazıcızâde Ali**, 2009: 238 vd.; **Turan**, 1971: 285.

⁶⁸ **İbn Vasıl**, 1953-60: III, 170 vd.; **İbnü'l-Esîr**, 1987: XII, 199 vd.

⁶⁹ Gıyâseddin Keyhüsrev, Eyyûbî işgali altından kurtardığı Maraş'ın idaresini komutanlarından Hüsâmeddîn Hasan'a vermiştir. Hüsâmeddîn Hasan'dan sonra oğlu İbrahim ve torunu Nusretüddîn Hasan, arka arkaya Maraş'a idareci tayin edilmiştir. Her iki bey tarafından da çok iyi idare ve imar edilen Maraş, bölgenin en mamur ve en müreffeh beldesi haline gelmiştir (Geniş bilgi için bkz. **Mükrimin Halil Yınanç**, Maraş Emîrleri, TOEM, 82- 83, 85, 1340-41, 281-299, 340-352, 85-100).

⁷⁰ **Ravendî**, 1960: II, 425-428; **Müneccimbaşı**, 2001: II, 38 vd.

ordunun harekâtı son derece güçleşmişti. Bundan dolayı, Keyhüsrev, seferine son verip, geri dönmek zorunda kaldı. Buna rağmen Keyhüsrev'in seferi etkisiz kalmadı. Selçuklu ordusunun harekâtından bir hayli korkmuş olan Baron Leon, Mısır Eyyûbî hükümdarı Melik Âdil ve Halep Eyyûbî Meliki Zâhir aracılığı ile Keyhüsrev'den özür dileyerek barış istedi. Keyhüsrev, "**Müslüman esirleri serbest bırakmak, tazminat ödemek ve Melik Zâhir'in topraklarına bir daha saldırıda bulunmamak**" şartıyla Ermeni Baronunun barış isteğini kabul etti⁷¹. Böylece, bölge, tekrar asayiş ve huzura kavuşmuş oldu.

6-) Sultan Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Gaza ve Fetih Politikası:

Alaşehir Savaşı

a-) Savaşın Sebepleri

İstanbul'un Haçlılar tarafından işgalinden sonra İznik merkez olmak üzere Batı Anadolu'da bir devlet kurmuş olan Theodora Laskaris, sürgünden dönerken İznik'te Gıyâseddîn Keyhüsrev'e bir hayli güçlük çıkarmıştı. Bu durumda, Gıyâseddîn Keyhüsrev'in tahta çıkar çıkmaz ilk iş olarak Theodora Laskaris ile hesaplaşması bekleniyordu. Fakat Keyhüsrev, bu hesaplaşmayı kendisi için daha uygun bir zamana bırakmıştı. Hatta onunla bir antlaşma yaparak, arkasını güvenlik altına almıştı. Bundan sonra bütün gücünü ve enerjisini Selçuklu ekonomisinin önündeki engelleri kaldırma faaliyeti üzerinde toplayan Keyhüsrev, 6 yıl süren bir faaliyet sonucunda İslâm ülkelerinden gelen ve Karadeniz'e ulaşan ticaret yollarını açıp, güvenlik altına almış, Antalya'yı fethederek devletin sınırlarını Akdeniz'e ulaştırmış, Kıbrıs Franklarıyla yaptığı antlaşmalarla Selçuklu ekonomisini dış dünyaya açmış ve onunla bütünleştirmişti. Bu esaslı faaliyetlerden sonra sıra, Theodora Laskaris ile hesaplaşmaya gelmiştir.

Bu hesaplaşmayı zorunlu kılan başka sebepler de vardı: Biraz yukarıda belirtildiği gibi, Laskaris, vergi vermek suretiyle Gıyâseddîn Keyhüsrev ile barış antlaşması yaparak, onunla arasını düzeltmişti. Böylece arkasını emniyet altına almış olan Laskaris, İstanbul'daki Latinlere ve Karadeniz bölgesindeki Komnenos ailesine karşı başarılı bir mücadele vererek, Batı Anadolu'daki hâkimiyetini bir hayli güçlendirmişti. Artık Laskaris, bu güçlü durumuna güvenerek, Selçuklu Devletine vergi vermekte isteksizlik göstermeye başlamıştı⁷². Bu durum ise Sultan I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'i son derece rahatsız etmiştir.

Laskaris'in kuvvetlenmesinden rahatsız olan sadece Keyhüsrev değildi. İstanbul'daki Latin imparatoru Henri de aynı duygu ve düşünce içindeydi. Bu gelişme, iki hükümdarı birbirine yaklaştırmış ve aynı tehdit karşısında onları bir ittifak kurmaya zorlamıştı. Nitekim İmparator Henri, yazdığı bir mektupta,

⁷¹ İbn Vasıl, 1953-60: III, 187; Turan, 1971: 285-287.

⁷² İbn Bîbî, 1956: 103; 1996: I, 123; Yazıcızâde Ali, 2009: 240.

“Laskaris’e karşı Selçuklu Sultanı ile antlaşma yapmanın bir Katolik için şerefli bir hareket olduğunu” Batıdaki dostlarına bildirmiş bulunuyordu⁷³. Gerçekten de 1209 yılında, İmparator Henri ile Türkiye Selçuklu Devleti arasında Venediklilerin aracılığıyla gizli bir antlaşma yapılmıştı. Bu ittifaka karşılık, Laskaris de, Kilikya Ermeni Baronu II. Leon ile temasa geçerek, onunla anlaşmıştı⁷⁴.

Bu durumda, Keyhüsrev’in Laskaris’in üzerine yürüyebilmesi için yine de kendisine bir sebep ve bahane bulması gerekiyordu. Fakat, bu hususta onun yeni bir arayış içine girmesine gerek kalmadı. Zira, sebep ve bahane, kendiliğinden ortaya çıktı. O da şu idi: Haçlılara karşı koyamayarak İstanbul’dan kaçmış olan meşru Bizans İmparatoru III. Aleksios, bir süre şurada burada dolaştıktan sonra gelip Gıyâseddin Keyhüsrev’e sığınmıştı. Aleksios, tahtının damadı Laskaris tarafından gasp edildiğini iddia ediyor ve onu Keyhüsrev vasıtasıyla tekrar elde etmek istiyordu. Bunun için de Keyhüsrev’i Laskaris’e karşı durmadan tahrik ve teşvik ediyordu. Bu durumda, Keyhüsrev, Aleksios’un isteğine karşı daha fazla ilgisiz kalamadı. Zira, Keyhüsrev ile Aleksios arasında daha önceden kurulmuş sağlam bir dostluk vardı. Daha doğrusu, Keyhüsrev, vaktiyle tahtını kardeşi Süleymanşâh’a kaptırınca, Aleksios’a sığınmıştı. Aleksios da onu bir sultan gibi karşılamış ve uzun süre sarayında ağırlamıştı. Bundan dolayı Keyhüsrev, Aleksios’a minnet ve şükran hisleriyle doluydu. Şimdi görev sırası kendisindeydi. Keyhüsrev, Aleksios’un davasına sahip çıkmak ve destek vermek suretiyle ona karşı minnet ve şükran borcunu ödemek istiyordu.

Gıyâseddin Keyhüsrev, durumu değerlendirmek ve görüşlerini almak üzere devlet adamlarını ve komutanları toplantıya çağırıldı. Sultan bu toplantıda şu değerlendirmeyi yaptı: **“Laskaris’in beldelerinden atalarımızdan miras kalmış olan ülkemize dönmek istediğimiz zaman o, bizim maksat göğsümüzün üzerine engel ve yasak koydu. Boş sözlerin ve aslı olmayan lafların eteğine yapıştı. Yüce ve ulu Tanrı’nın faziletinin yardımıyla muradımıza erip amacımıza ulaştığımız zaman, onun hatalarının üzerinden bağışlama ve göz yumma adımlarıyla geçtik. Eğer sen düşmandan güçlüysen, gücüne şükretmek için onu affet’ düsturunu kendimize ilke edindik. Fakat buna rağmen o, boyun eğme yolunu takip edeceği, bize taraf olma nuruna sahip olacağı yerde, tekrar başkaldırma ve ayrılık sözü etmeye başladı. Gizlilik perdesinden cefa makamını çalmakta, savaş ve kavga türküsü söylemektedir. Eğer bu olayın telâfisi, bu durumun düzeltilmesi konusunda doğru bir karar ve isabetli bir tedbir alınmaz ve bu akılsızlığa çare bulunmazsa, sonunda kudretli eli, onun sebep olacağı vahşeti giderme hususunda âciz kalabilir ve o iş büyük bir zarar**

⁷³ Turan, 1971: 288.

⁷⁴ Ostrogorsky, 1986, 396 vd.

açabilir. Bu durumu gören diğer yönetilenler de boyunlarını hile ve tuzak halkasına sokarak, ayaklarını saltanat dergâhına bağlılık yolunun dışına koyabilirler. Şimdiye kadar akıllarına gelmemiş olan bağımsızlık sevdasına düşebilirler. Çünkü akıllı kimseler, 'Başa gelecek bir iş hafife alınmamalıdır, karıncayı yılan görmek gerekir ki, sonunda onun ejderha olmasından pişmanlık duyulmasın' demişler⁷⁵.

Sultan Keyhüsrev, bu değerlendirmede kendi fikirlerini haklı gösterecek oldukça sağlam mantikî deliller ileri sürmüştür.

Devlet adamları ve komutanlar, bu değerlendirmeye karşılık şu cevabı verdiler: "Sultan tarafından kesin olarak bilinmektedir ki, anlaşma kurallarını bozmak, vaat edilen şeylerden sapmak beğenilmeyen bir davranış ve çirkin bir harekettir. Şüphesiz o işin sonu kötü, sonucu uğursuz olur. (...) Laskaris, bağlılık yolundan sapmışsa, vaat, iyilik, uyarı ve tehdit yolları henüz kapanmış değildir. Kendisine elçiler gönderip, ona kulluk görevlerinin şartlarını yerine getirmesi, üzerine düşeni yapması hususunda sert bir uyarıda bulunarak, ceza ile tehdit etmek gerekir. Eğer o tehditten sakınır, affa sebep olabilecek özrü dilerse, ona, 'Bugün azarlanacak değilsiniz' âyetini okumak, değerini artıracak bu tavrı üzerine kendisine hoşgörülü ve anlayışlı davranmak gerekir. Eğer büyük bir aptallık gösterir, inada ve isyana meyleder, ayrılığı gayrılığı meslek edinirse, o ağır hastanın tedavisi konusunda, 'Tedavinin son şekli dağlamadır' ilacı kullanılır"⁷⁶.

Görüldüğü gibi, Laskaris meselesinde Sultan ile devlet adamları ve komutanlar arasında hiçbir görüş farkı bulunmamaktadır. Fakat devlet adamları ve komutanlar, önce Laskaris'in uyarılmasını ve hatta korkutulmasını, bu işe yaramazsa o zaman harekete geçilmesini tavsiye etmektedirler. Buna karşılık, Keyhüsrev de, bir âyeti referans göstererek, "uyarı ve korkutma" yönteminin işe yaramayacağı şeklindeki düşüncesini şu sözlerle açıklar: "Hiç şüphe yok ki, hükümdarlık geleneğinde ve saltanat konusunda sabır, hoşgörü, iyi geçinme ve barışçı davranış beğenilen ve ilgi duyulan bir yöntemdir. Fakat bunlar yerinde ve zamanında işe yarar. Laskaris belâsının ve hastalığının tedavisi için kınama ve azar maddelerinden yapılmış şeker ve sirke şurubunun bir faydası olmaz. Laskaris'in hasta damarlarının atışlarını düzene koymak, ancak Hint demirinden yapılmış olan neşterle mümkün olur. 'Sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler' âyeti, onların bu halini açıklamaktadır. Bizde, onların aptallığı ve cahilliği konusunda geniş bilgi bulunmaktadır. Bundan dolayı, bu konuda onları uyarma ve tehdit yolunu tutmak, hiçbir şekilde faydalı ve başarılı

⁷⁵ İbn Bîbî, 1956: 103; 1996: I, 123; Yazıcızâde Ali, 2009: 241.

⁷⁶ İbn Bîbî, 1956: 104 vd.; 1996 124 vd.; Yazıcızâde Ali, 2009: 241.

olamaz. 'Şüphe yok ki, başlarına gelecekler, uyarıya da uyarıya da birdir, inanmazlar' ⁷⁷.

Bu düşüncesine rağmen Keyhüsrev, yine de **"uyarmak ve korkutmak için"** Laskaris'e bir elçi gönderdi. Keyhüsrev bu elçi vasıtasıyla ona, **"kayınpederinin yanında bulunduğunu bildirip, Batı Anadolu'daki hâkimiyetini haksız olarak elde ettiğini"** hatırlattı. Bu uyarı Laskaris'i son derece korkuttu. Bunun üzerine Laskaris, kayınpederi III. Aleksios'a karşı tutum ve davranışlarını öğrenmek için devlet adamlarını ve komutanları toplantıya çağırdı. Bu toplantıda, devlet adamları ve komutanların hepsi, kendisine sonuna kadar bağlı kalacaklarına dair söz verdiler. Böylece Laskaris, üzerinden korkuyu atıp, cesaretini yeniden topladı⁷⁸. Bundan sonra o, Keyhüsrev'i karşılamak üzere hemen hazırlıklara başladı.

Öte yandan, Sultan Gıyâseddin Keyhüsrev, yaptığı toplantıda çıkacağı sefer için niyetinin, bir zamanlar Laskaris'in kendisine çıkardığı güçlüğe ve onun daha sonra aralarındaki anlaşma şartlarına uymamasına bir karşılık vermek şeklinde ortaya koyduysa da, asıl niyeti bu değildi. **Onun asıl niyeti, babasının ölümünden beri durmuş olan gaza ve cihat faaliyetlerini tekrar başlatmak ve bu suretle Batı Anadolu'nun fethini tamamlamaktı**⁷⁹. Zira, Laskaris'in İznik'te kurmuş olduğu devlet gittikçe kuvvetlenmekte ve Türkiye Selçuklu Devletine kafa tutar bir duruma gelmekteydi. Keyhüsrev'e göre, bu durum hiç şüphesiz Türkiye Selçuklu Devleti için önemli bir tehlike olup, bu tehlikenin iş isten geçmeden mutlaka önünün alınması lâzım idi.

b-) Orduların Hazırlığı ve Hareketi

Artık bu hususta kararını vermiş olan Gıyâseddin Keyhüsrev, sefer için Konya'nın **Ruzbe ovasında** otağını kurdurdu. Vilâyetlerdeki sübaşılara, uç beylerine, tâbi meliklere ve hükümdarlara gönderdiği bir fermanla da Selçuklu ordusunu gaza ve cihada çağırdı. Sultanın fermanına uyan Selçuklu beyleri, emirlerindeki silâhlı kuvvetlerle birer birer gelip, Ruzbe ovasında toplanmaya başladılar. Bu arada otağın önünde durmandan çalan mehter, dağı ve ovayı inleyen nağmeleriyle Selçuklu ordusunu gaza ve cihada hazırlamaktaydı. Başka bir deyişle, Ruzbe ovasında borulardan ve davullardan göklere canlı melodiler yükseliyor, yer yerinden oynuyordu. Çavuşlar ise, bir taraftan yeni gelen birlikleri düzene sokmakta, diğer taraftan da orduya sızmaya çalışan kötü niyetli kişileri karargâhın etrafından uzaklaştırmaktaydılar⁸⁰. Böylece hazırlığını kısa

⁷⁷ İbn Bîbî, 1956: 105; 1996: I, 125; Yazıcızâde Ali, 2009: 241 vd.

⁷⁸ Niketas, 1971: III, 594.

⁷⁹ Niketas, 1971: III, 594; Akropolites, 2008: 28. .

⁸⁰ İbn Bîbî, 1956: 106; 1996: I, 126; Yazıcızâde Ali, 2009: 243.

sürede tamamlamış olan Keyhüsrev, Selçuklu ordusunu Batı Anadolu istikametinde harekete geçirdi.

Keyhüsrev'in ilk hedefi Alaşehir idi⁸¹. Çünkü Alaşehir, kalın ve yüksek surlarla çevrili bir şehir olup, burada Laskaris'in kuvvetli bir garnizonu bulunuyordu. Eğer Alaşehir düşürülürse, Batı Anadolu topraklarının ele geçirilmesi ve Laskaris'in ortadan kaldırılması oldukça kolay olacaktı⁸².

Öte yandan, İznik Rum İmparatoru Laskaris de **Rum, Latin, Alman, Alan ve Kıpçak Türklerinden** oluşan büyük bir ordu topladı⁸³. Ayrıca, ordusunu en iyi savaşçılar (profesyonel) ve **Frank** (*Frenk=Fransız*) askerleriyle sağlaştırtıp kuvvetlendirdi. Fakat o, ordusunun ağırlıklarını taşıyan bir konvoy oluşturmadı. Süratli hareket edebilmek için askerlerine yiyecek ve giyecek gibi ihtiyaç maddelerini yanlarına almalarını emretti. Selçuklu ordusunun yerini öğrenebilmek için de, ileriye casuslar gönderdi. Bundan sonra Laskaris ordusunu alarak, süratle yola koyuldu. Ordusunu mümkün olan en büyük süratle yürütmekteydi. Bundan amacı, Keyhüsrev'den önce Alaşehir'e varmaktı⁸⁴. Çünkü o, bu stratejik mevki kaybetmişti takdirde, Keyhüsrev'i bir daha durduramayacağını ve Batı Anadolu'yu savunmanın son derece güç olacağını çok iyi biliyordu.

Laskaris, ordusuyla Alaşehir sınırına vardığı zaman, casusları kendisine Selçuklu ordusunun yaklaşmakta olduğunu bildirdiler. Bunun üzerine Laskaris, bu zamana kadar yanında tutmuş olduğu Selçuklu elçisini, serbest bırakarak, onu Gıyâseddîn Keyhüsrev'e gönderdi⁸⁵.

c-) Gâlibiyetten Bozguna

Aşağı yukarı aynı zamanda Alaşehir önlerine gelmiş olan Türkiye Selçuklu ve İznik Rum orduları, bir meydan savaşı yapmak üzere hemen saf düzenine geçtiler. Her iki ordunun da savaş düzeni, klâsik tipte, yani "**merkez** (*kalp*), **sağ kol** (*meymene*) ve **sol kol** (*meysere*)" şeklinde kurulmuştu. Her iki hükümdar da kendi merkez kuvvetlerinin başında yer almıştı⁸⁶.

⁸¹ Niketas ve Akropolites, Keyhüsrev'in hedefinin Denizli'nin batısındaki **Antiochia kalesi** olduğunu ve savaşın da burada geçtiğini söyler.

⁸² **Niketas**, 1971: III, 594 vd.

⁸³ Bazı Grek kaynaklarında Laskaris'in topladığı ordunun sayı bakımından Selçuklu ordusundan daha çok olduğu belirtilmiştir. Fakat Niketas, Laskaris'in topladığı ordunun 2 bin civarında olduğunu söyler. Kanaatimizce, bu sayı çok küçültülmüştür. Eğer, Laskaris bu kadar küçük bir orduya sahip olsaydı, Keyhüsrev'in karşısına çıkmaya cesaret bile edemezdi.

⁸⁴ **İbn Bîbî**, 1956: 107; 1996: I, 127; **Yazıcızâde Ali**, 2009: 243 vd.; **Niketas**, 1971: III, 595; Krş. **Akropolites**, 2008: 29.

⁸⁵ **İbn Bîbî**, 1956: 107; 1996: I, 106 vd.; **Yazıcızâde Ali**, 2009: 244; Krş. **Akropolites**, 2008: 29.

⁸⁶ **İbn Bîbî**, 1956: 107-109; 1996: I, 127-129; **Yazıcızâde Ali**, 2009: 244 vd. .

İbn Bîbî kroniğinde savaş hakkında yapılan tasvirde şu bilgilere yer verilmiştir: Savaş, İznik Rum ordusunun saldırısı ile başladı. Laskaris, önce, savaş gücüne çok güvendiği Lâtin birliklerini ileri sürdü. Bundan amacı, çok iyi savaşçı olan Lâtin birlikleriyle Selçuklu ordusunun gözünü yıldırmaktı. Lâtin birlikleri, kahramanca, fakat boşuna savaştılar; bedenî güçlerinin ve silâhlarının kendilerine sağladığı üstünlüğü bile kullanamadılar; birkaç saat içinde bütün birlikleri imha olundu. Laskaris, bu defa başta Rumlar olmak üzere bütün kuvvetlerini savaşa soktu. Fakat bunlar, Lâtinlerden daha dayanıksız çıktı. Büyük bir kısmı, daha ilk çarpışmada savaş meydanını terk edip kaçmaya başladı. Ancak pek az kısmı ümitsizce de olsa, Laskaris'in yanında kalıp, direnmeye devam etti⁸⁷. Artık, savaşın âkıbeti belli olmuştu.

Ordusunun merkez kuvvetlerinin başında, sırtında zırhı, başında miğferi, omzunda güzü ve yayı, belinde kılıcı, elinde mızrağı ve kalkanı bulunduğu hâlde atının üzerinde savaşı yöneten Gıyâseddin Keyhüsrev, birden atını ileri sürdü; savaş meydanında kalan Rum birliklerinin üzerine doğru yürüdü. Bundan maksadı, bizzat Laskaris'i bertaraf etmek suretiyle bir an önce kesin sonuca gitmektir. Gıyâseddin Keyhüsrev, savaş meydanının ortasına geldiğinde, atının üzerinde ümitsizce mücadele eden Laskaris ile karşılaştı. Her iki hükümdar da birbirini görüp tanıdı. Rakibini bulmuş olan Keyhüsrev, hemen saldırıya geçti. Sultan Keyhüsrev, elindeki mızrakla Laskaris'e öyle bir darbe vurdu ki, İmparatorun miğferi başından fırladı; kendisi de atının üzerinden baygın bir halde yere düştü. İmparatorun bu durumunu gören Rum askerleri, büyük bir korkuya kapılarak, topluca kaçtılar. Sultan Gıyâseddin Keyhüsrev, imparatorun meydana çıkan dazlak başını kastederek, ona "Ey kel" (*Ey kundus*) diye bağırdı. Sultanın muhafızları, yerde baygın bir şekilde yatan Laskaris'i hemen öldürmek istediler. Fakat Sultan Keyhüsrev, onlara izin vermedi. Hatta o, yenilmiş rakibinin daha fazla ezilmesine ve aşağılanmasına gönlü razı olmadı. Bunun için Sultan Keyhüsrev, muhafızlarına, biraz kendisine gelmiş olan Laskaris'i yerinden kaldırıp, atına bindirmelerini ve serbest bırakmalarını emretti. Hayatının başışlanmış olmasından dolayı çok sevinen Laskaris, kaçan soydaşlarına yetişmek üzere süratle savaş meydanını terk etti⁸⁸.

Artık savaş, tamamen bitmiş gözüküyordu. Türkiye Selçuklu ordusu, Rumlara karşı Miryokefalon'dan sonra ikinci büyük zaferi kazanmıştı. Laskaris ve askerleri, olanca kuvvetleriyle kaçmaktaydı. Zafer sarhoşluğuna kapılan Türkiye Selçuklu ordusu ise, tamamen yağmaya dalmış bulunuyordu.

⁸⁷ Niketas, 1971: III, 595; Akropolites, 2008: 29 vd.

⁸⁸ İbn Bîbî, 1956: 109-111; 1996: I, 129 vd.; Yazıcızâde Ali, 2009: 246; Niketas, 1971: III, 595; Münecçimbaşı, 2001: II, 39.

ç-) Sultan I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Şehit Düşmesi

Her şeyin iyiye gittiği bu anda, Alaşehir ovası, Türk tarihinde sık rastlanan bir gaflete sahne oldu. Zira Sultan Keyhüsrev, cesur ve kahraman bir komutan olduğu kadar ihtiyatlı bir komutan değildi. Bu ihmal, Sultanı mezara götüren yolu bir anda kısaltmıştır. Hem Selçuklu tarihçisi İbn Bîbî hem de Bizans tarihçisi Niketas bu dramatik ölüme sıcak ve içten gelen satırlar tahsis etmiştir. Bu tasvirleri şu şekilde özetlemek mümkündür: Gıyâseddîn Keyhüsrev, şahsî emniyetini ihmal etmiş bir vaziyette savaş meydanını geziyordu⁸⁹. Yanında, ne kendisini koruyan ne de silâhlarını taşıyan bir muhafız ve görevli vardı. Diğer askerler gibi, Sultanın silâhlarını taşımak ve onu korumakla görevli "silâhdârlar, cândârlar ve müfarede askerleri"⁹⁰ de yağma ve talana dalmış bulunuyorlardı. Keyhüsrev, yalnız ve yardımsız kalmıştı. Bu hususta Keyhüsrev'in göstermiş olduğu gaflet, aklın ve mantığın sınırlarını zorlamaktadır. Daha da kötüsü bu gaflet, onun hayat dramının son sahnesini oluşturdu. İşte tam bu sırada, Sultanın karşısına savaş meydanında kalmış bir Frank askeri çıktı. Sultan, onu herhangi bir Selçuklu askeri sanarak aldırış etmedi. Fakat, Frank askeri kendisini tanımıştı. Bu durumu kendi lehine değerlendiren Frank askeri, anî bir hareketle Sultanın bindiği atın ayaklarını kesti. Sultan, atıyla birlikte "**bir kulenin devrilişi gibi**" yere düştü⁹¹. Frank askeri, bu fırsattan yararlanarak, elindeki hançerle Sultanı şehit etti⁹². Bu beklenmedik olaydan, hemen hemen hiçbir Selçuklu askerinin

⁸⁹ Türk devlet adamlarının en büyük kusurları, şahsî emniyetlerini daima ihmal etmeleridir. Türk tarihi, açıklanması ve anlaşılması güç ihmaller yüzünden öldürülmüş devlet adamlarının isimleriyle doludur. **Attila, Kapgan Kağan, Bilge Kağan, Sultan Mesud** (Gazneli), **Sultan Alp Arslan, Sultan Melikşâh, Sultan Celâleddîn Mengüberti, Sultan I. Gıyâseddîn Keyhüsrev, Sultan I. Alâeddîn Keykubâd, Sultan I. Murad, Fatih Sultan Mehmed, Sultan II. Osman, Sultan III. Selim** gibi büyük devlet adamları, hep aynı gafletin ve ihmalin kurbanı olmuşlardır. Fakat ne kadar tedbirli ve ihtiyatlı olunursa olunsun hükümdarların da kaçınamayacakları durumlar vardır. Sultan Keyhüsrev'in durumu da böyledir. Sultanın, az önce göz kamaştıran görkemli görüntüsünden geriye sadece başı koparılmış bir ceset kalmıştır.

⁹⁰ Hükümdarın silâhhânesini idare eden, buradaki silâhların bakım ve onarımını yapan, bu silâhları sefer ve törenlerde taşıyan görevlilere **silâhdâr** deniyordu. Diğer Türk-İslâm devletlerinde olduğu gibi, Selçuklularda da silâhdârların başında "**emîr-i silâh**" unvanıyla anılan bir komutan bulunuyordu.

Hükümdarı ve sarayını korumakla görevli muhafızlara **cândâr** deniyordu. Bu muhafızların komutanına da "**emîr-i cândâr**" adı veriliyordu.

Müfarede askerleri, seçkin hassa kuvvetleri olup, sefer ve savaşlarda hükümdarın yakın koruması ile görevli idiler.

⁹¹ Bizans kaynakları, Sultanın atının ayaklarını kesen ve onu şehit eden kişinin Laskaris olduğunu yazar. Fakat bu işi Laskaris'in yapması mümkün gözüküyor. Çünkü, Sultan Laskaris'i atından düşürdüğünde, yanında muhafızları bulunuyordu (Niketas, 1971: III, 595 vd., **Turan**, 1971: 289).

⁹² Bizans tarihçisi Akropolites, Sultan Keyhüsrev'in şehit edilmesi olayını İbn Bîbî'den biraz farklı olarak şöyle anlatır: "Galip olan sultan, savaş meydanında imparatoru aradı. Biri, bu sırada pek güç durumda olan imparatoru gösterdi. Sultan, atı ile onun üzerine doğru yürüdü. Kendisinin

haberi olmadı. Frank askeri, yanına Sultana ait birkaç silâh ve eşya alarak, aynı çabuklukla olay yerini terk etti. Kaçmakta olan Laskaris'in arkasından yetişerek, bu durumu ona anlattı. Fakat Laskaris, âdeta imkânsız gibi görünen bu olaya inanmak istemedi. Frank askerini esaslı bir şekilde sorguya çekti. Bundan sonra o, olayın gerçek olup olmadığını tam olarak öğrenebilmek için Frank askeriyle birkaç adamını savaş meydanına göndererek, Sultanın cesedini getirtti. İmparator, Sultanı tanıdı. Gerçekten de, Frank askerinin öldürmüş olduğu kişi Sultan idi. Böylece, çok iyi bir fırsat yakalamış olan Laskaris, kaçan askerleriyle birlikte tekrar savaş meydanına dönüp, Sultanın cesedini göstermek suretiyle Selçuklu ordusunun üzerine sürpriz bir baskın yaptı. Sultanının şahadet haberi bir elektrik akımı gibi bir anda savaş meydanın her tarafına yayıldı. Bu uğursuz haber Selçuklu ordusu üzerinde şok etkisi yaptı. Paniğe kapılan Selçuklu komutanları ve askerleri, silâhlarını ve ağırlıklarını atıp kaçışmaya başladılar⁹³. Böylece, mağlûp durumda ve kaçmakta olan Laskaris, bir anlık gaflet sonucunda, yani Sultanın şehit edilmesiyle birden savaşın gâlibi hâline geldi.

Gaflet anında Laskaris'in baskınına uğradığı için Selçuklu ordusunun savaş meydanını terk etmesi pek kolay olmadı; panik ve korku hâlinde kaçarken bir hayli kayıp ve esir verdi. Esirler arasında Çâşnîgîr⁹⁴ Seyfeddîn Ayaba ile Laskaris'in kayınpederi III. Aleksios da bulunuyordu. Laskaris, Sultanın cesedini defnetmesi için Seyfeddîn Ayaba'yı serbest bıraktı. Fakat bu durum, Seyfeddîn Ayaba için tahammülü güç ağır bir görev oldu. Çünkü Sultan ile Ayaba arasında eskiden beri sürüp gelen sağlam bir dostluk vardı. O, sürgün zamanında bile Sultanın yanından ayrılmamış, geleceğin sultanları olacak şehzadeleri (İzzeddîn Keykâvus ve Alâaddîn Keykubâd) eğitmek suretiyle ona hizmet etmişti. Kader, Sultanı son yolculuğuna uğurlama görevini de yine kendisine yüklemişti. Sultanın cesedini Laskaris'ten teslim alan Seyfeddîn Ayaba, büyük bir üzüntü içinde, onu Alaşehir'deki Müslüman mezarlığında defnederek, böylece Sultana karşı son görevini de yerine getirdi⁹⁵.

Öte yandan, Frank askeri, Sultanı şehit etmek suretiyle İznik Rum ordusunun mağlubiyetini galibiyete çevirdiği için kahraman ilân edilmeyi ve Laskaris'ten

---

bedenî gücüne güvenmekteydi. Böylece her ikisi birbirini tanıdı. Sultan, bir gürzle imparatorun başına vurdu ve onu baygın bir vaziyette atından yere düşürdü. İmparator, yere düşer düşmez, sanki bir mucize sayesinde güç edinmiş gibi bir anda ayağa fırladı. Kılıcını çekti; sultana yönelerek, küçümsemeye 'Al bakalım bunu' diye bağırıp sultanın atının arka bacaklarını biçti. Bunun üzerine sultan, sanki bir kale burcun devrilişi gibi atının üzerinden yere düştü. Biri sultanın başını kesti; fakat onun başını kimin kestiğini ne imparator ne de biri görebildi."

⁹³ **İbn Bîbî**, 1956: 110; 1996: I, 130 vd.; **Yazıcızâde Ali**, 2009: 246; **Müneccimbaşı**, 2001: II, 39 vd.

⁹⁴ **Çâşnîgîr**, sofraya getirilen yemekleri, yenmeden önce tadarak kontrol etmek suretiyle hükümdarın zehirlenmesini önlemekten sorumlu saray görevlisi idi. Bu göreve, özellikle hükümdarın çok güvendiği bir kişi tayin edilmekteydi.

⁹⁵ **İbn Bîbî**, 1956: 110 vd.; 1996: I, 131; **Müneccimbaşı**, 2001: II, 40.

---

büyük bir ödül almayı bekliyordu. Kahraman ilân etmek ve ödül vermek şöyle dursun, İmparator onun hayatını bile bağışlamadı. Laskaris, Selçuklularla kendi aralarında barışın tekrar kurulabilmesi için Frank askerini hemen öldürttü⁹⁶.

d-) Alaşehir Savaşının Sonuçları

Alaşehir savaşı hakkında yukarıda verdiğimiz geniş bilgiden çıkan sonuç şudur:

- Sultan Keyhüsrev ile İznik Rum İmparatoru Laskaris arasında geçen savaş hakkında en çok ve gerçeğe en yakın olarak elimize geçen bilgi, İbn Bîbî ile Niketas'ın kroniklerinde bulunmaktadır. Fakat savaşın yeri ve Keyhüsrev'in ölümü hususunda her iki kaynaktaki bilgiler birbiriyle çelişmektedir. İbn Bîbî, savaşın Alaşehir'de geçtiğini, Sultan Keyhüsrev'i de Frank askerinin öldürdüğünü söyler. Niketas ise savaşın Denizli (Antiochia) yöresinde geçtiğini, Sultan Keyhüsrev'i şehit edenin de belli olmadığını belirtir. Bu bilgilerden hangisi doğru ve gerçek idi. Bu merakı, şu anda kesin ve net bir cevap ile gidermek mümkün gözükmemektedir. Konuyu ele alan Selçuklu tarihçileri, bu hususta ne kesin bir yargıya varabilmişler ne de farklı kaynak bilgileri arasında bir tercih yapabilişlerdir. Onlar, eserlerinde, ancak her iki kaynak bilgisini arka arkaya zikretmekle yetinmişlerdir.

- Alaşehir savaşı, Türk ordusunun gâlip durumda iken mağlûp duruma düşmesine dair gerek Türk tarihinde gerekse Selçuklu tarihinde nadir görülen bir savaştır. Bu durumun başlıca sebebi, diğer Türk hükümdarları gibi, Sultan I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in de şahsî güvenliğini almakta gösterdiği ihmal ve tedbirsizliktir. Türk hükümdarlarının bu ihmali ve tedbirsizliği de, genellikle onların kendilerine çok güvenmelerinden kaynaklanmıştır⁹⁷. İşte Gıyâseddîn Keyhüsrev'in öldürülmesi de, aynı anlayış sonucunda meydana gelmiş dramatik bir olaydır. Hâlbuki burada söz konusu olan bir kişinin hayatı değil, bir milletin ve devletin geleceğidir. Görüldüğü gibi, bir hükümdarın öldürülmesi, devlet ve millet için önemli bir başarıya da bir anda yok etmiştir.

- Alaşehir savaşının sonucunu değiştiren tek etken, Selçuklu ordusunun yaşamış olduğu korkunç paniktir. Panik, sürpriz olaylar karşısında kişinin ve kütlenin içine düştüğü korku ve şaşkınlık halidir. Böyle durumlarda düşünce ve mantık tamamen durmakta, insan genellikle kaçmak ve kurtulmaktan başka bir davranış gösterememektedir. Kütleli panik hâlimden kurtarabilmenin tek çaresi, onun örnek alabileceği ve izleyebileceği karşı bir atakta bulunmaktır. Bu da, ancak sürpriz durumlara alışkın, tecrübeli ve yetenekli komutanlar tarafından

⁹⁶ İbn Bîbî, 1956: 110; 1996: I, 131; Münecimbaşu, 2001. II, 40.

⁹⁷ Özellikle Türk atasözleri tedbirli ve uyanık (sek) olmayı öğütlemektedir. Meselâ bir atasözünde "Yiğidin atı ürkek, kendisi de korkak olmalıdır" denmiştir.

yapabilecek bir iştir. Alaşehir savaşında yaşanan paniği, karşı atakla önleyebilecek, yani durumu tersine çevirebilecek bir Selçuklu komutanı çıkmamıştır. Panik hâli, salgın bir hastalık gibi bir anda bütün orduyu sarmıştır. Bu durum da, Selçuklulara, kazandıkları savaşı tamamen kaybettirmiştir. Buna karşılık, Laskaris'e de, hiç hakkı olmayan bir zafer kazandırmıştır.

- Bu gâlibiyet, Laskaris'in kendi gücüne ve başarısına dayanmadığı için ona önemli bir fayda sağlamamıştır. Zira, ilk çarpışmada verdiği büyük kayıplardan ve uğradığı bozgunundan dolayı gözü bir hayli yılmış olan Laskaris, panik hâlinde kaçan Selçuklu ordusunu takip etmeye cesaret bile edememiştir. Bir an önce savaş meydanını terk edip, İznik'e dönmüştür. Dolayısıyla Laskaris'in hiçbir toprak kazancı olmamıştır.

- İmparator Laskaris, Keyhüsrev'in gafleti sonucunda galip sayılmışsa da kendisi ve başında bulunduğu devlet için henüz dış tehlike geçmiş sayılmazdı. Zira Türkiye Selçuklu ordusu, tamamen imha edilmiş değildi. Bu ordu, hâlâ büyük bir kuvvet olarak ayakta durmakta idi.

- Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in Alaşehir savaşında talihsiz ölümü, İznik Rum İmparatoru Laskaris'e rahat bir nefes aldirmiştir. Sultan yaşamış olsaydı, hiç kuşkusuz Batı Anadolu'nun fethini tamamlamış olacaktı. Bu büyük başarı ise ona nasip olmamıştır.

- Alaşehir savaşı, Türkiye Selçuklu hükümdarlarının Batı Anadolu'daki gaza ve cihat faaliyetlerinin sonu olmuştur. Sultan I. Gıyâseddin'i takip eden Selçuklu hükümdarları, Batı Anadolu'da, eski Bizans'ın yerini alan devletlerle bir daha karşı karşıya gelmemişlerdir. Onlar, Batı Anadolu'nun fethi ve Türkleştirilme faaliyetini, sınırlarda yığılmış olan yoğun Türkmen kütlelerine ve onların ileride kuracak olduğu Türkmen Beyliklerine bırakacaklardır⁹⁸.

7-) Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in Kişiliği ve Tarihte Oynadığı Rol

Gıyâseddin Keyhüsrev, Sultan II. Kılıç Arslan'ın 11 oğlundan en küçüğü idi. 1264 yılında doğmuştur⁹⁹. Annesi, Bizans'ın ünlü Komnenos hanedanına mensup bir aileden geliyordu¹⁰⁰. Sultan II. Kılıç Arslan, ülkesini oğulları arasında paylaştırırken Keyhüsrev'in idaresine Türkmen kütlelerinin yoğun olarak yaşadığı Batı Uçlarındaki Uluborlu ve Kütahya yöresini vermiştir.

Keyhüsrev, sağlığında babasının sevgisini, takdirini ve güvenini kazanmış bir melik idi. Babası ölmeden az önce onu kendisine veliht ve halef tayin etmiştir. Babasının ölümü üzerine, kardeşleri kabul edip onaylamasalar da Selçuklu tahtı fiilen kendisine kalmıştır (1192). Keyhüsrev, bu sırada 28 yaşında, yani hayatının

⁹⁸ Geniş bilgi için bkz. S. Koca, Anadolu Türk Beylikleri Tarihi, Ankara 2013.

⁹⁹ Baykara, 1997: 7.

¹⁰⁰ Anonim Selçuknâme, 1952: 27; Turan, 1971: 237; Kaya, 2006: 13 dv.

baharında bulunuyordu. O, 1192 yılı ile tahtını ve iktidarını kaybettiği 1196 yılları arasında sadece Konya ve çevresi ile meliklik bölgesine hükmediyordu. Keyhüsrev'in bu sırada kardeşlerinin hâkimiyetine son verip devleti kendi hâkimiyeti altında birleştirme gibi bir niyeti, düşüncesi ve planı bulunmuyordu.

Sultan I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in hayatını **1-) Meliklik dönemi** (1185-1192), **2-) Sürgün dönemi** (1196-1205), **3-) Hükümdarlık dönemi** şeklinde üç döneme ayırmak mümkündür. Bunlardan hükümdarlık dönemi, "**birinci saltanat dönemi** (1192-1196) ve **ikinci saltanat dönemi** (1205-1211)" olarak iki döneme ayrılmaktadır. Keyhüsrev, yukarıda görüldüğü gibi her iki hükümdarlık dönemi arasında bir de sürgün hayatı yaşamıştır.

Yedi yıllık meliklik hayatı, Keyhüsrev'e iktidara uygun politik tecrübeler ve yetenekler kazandırmıştır. Dokuz yıllık sürgün hayatı da ona olaylar karşısında soğukkanlı, dirayetli ve sabırlı olmayı öğretmiştir. Keyhüsrev'in birinci saltanat dönemi ise, dört yıl sürmüş olup onun ikinci saltanat döneminin tam bir ön hazırlığı şeklinde geçmiştir. Böylece o, ikinci saltanat dönemine başlarken hem devlet yönetiminde hem de savaş sanatında hayatının en olgun çağına ulaşmış idi. Keyhüsrev, bu sırada iktidar duygusunun en yoğun olduğu bir yaşta, yani 41 yaşında bulunuyordu.

Keyhüsrev, çocukluk ve gençlik yıllarında iyi bir eğitim görmüştür. Edebî kültüre ve sanata meyilliydi. Duygularını ve düşüncelerini manzum hâlinde ifade etmekte son derece yetenekli ve başarılıydı. Devrine göre iyi bir şair sayılmaktaydı. Onun güzel bir şiiri, İbn Bîbî kroniği vasıtasıyla günümüze ulaşmıştır. Bu şiir, Sultan Keyhüsrev tarafından zamanın ünlü bilgini Şeyh Meceddedîn İshak'ı Konya'ya davet için yazılmış bir mektup idi. Sultan bu mektubu, Farsça ve manzum olarak yazmıştır¹⁰¹.

Sultan Keyhüsrev, bilime ve bilim adamına çok büyük değer verirdi. O, bilim adamlarının görüş ve düşüncelerine gözlerini ve kalbini daima açık tutmaktaydı. Devrin bilginleri, Keyhüsrev'in nezdinde özel bir himaye ve saygı görürdü. Sultan, bilim adamlarıyla bir hükümdar olarak değil, bir meslektaş ve arkadaş gibi sohbet ederdi. Onlarla, resmî bir tarzda değil, dert ortağı gibi içten gelen samimi duygularla görüşürdü. Sırlarını ve duygularını onlara açmaktan ve onlarla paylaşmaktan çekinmezdi. Bunlardan **Şeyh Meceddedîn İshak**, Sultan Keyhüsrev'in özel ilgisine ve takdirine mazhar olmuş seçkin bir bilim adamıydı. Sultan, oğlu melik İzzeddîn Keykâvus'un eğitimini ona emanet etmiştir¹⁰².

İnce eleyip sık dokuyan tarihçiler, onun şahsında kuvvetli bir devlet adamı özelliği görmüşlerdir. Sultan Keyhüsrev, devlet işlerinde son derece kararlı ve dikkatli hareket ederdi. Kararlarını aceleye getirmezdi. Herhangi bir meselede bir

¹⁰¹ İbn Bîbî, 1956: 91 vd.; 1996: I, 111 vdd.; Yazıcızâde Ali, 2009: 228-230.

¹⁰² İbn Bîbî, 1956: 91-93; 1996: I, 111-114; Yazıcızâde Ali, 2009: 231.

karara varmadan önce o meseleyi danışma meclisinde devlet adamları ve komutanlarla birlikte enine boyuna tartıştı. Meselâ Sultan Keyhüsrev, İznik Rum İmparatoru Laskaris'in üzerine düzenlediği seferin kararını danışma meclisinde uzun bir tartışmadan sonra almıştır. Yukarıda görüldüğü gibi, Sultan Keyhüsrev, bu mecliste devlet adamları ve komutanların fikirlerine ve görüşlerine önem vermek ve onlardan yararlanmakla birlikte son kararın kendisinde olmasına dikkat ve özen göstermiştir¹⁰³. Bundan amacı, devlet adamları ve komutanlar arasında fikir birliği sağlamak ve onları aynı gaye etrafında birleştirmektir. Sultan Keyhüsrev, Türk devlet geleneklerine uygun olan bu anlayışını hemen hemen bütün hükümdarlığı boyunca sürdürmüştür.

Sultan Keyhüsrev, tıpkı babası gibi hükümdarlık esasları ile başkomutanlık kılıcını bir arada tutabilen ender hükümdarların başında gelmekteydi¹⁰⁴. O, adâleti, her şeyin üzerinde tutan bir anlayışa sahipti. Dolayısıyla adâlet, onun idaresinin ruhunu ve özünü oluşturmaktaydı. Her büyük Türk hükümdarı gibi o da haftanın iki günü, yani pazartesi ve perşembe günleri, oruçlu olarak "**Mezalim Dîvânı**" veya "**Dâdgâh**" adı verilen yüksek mahkemeye çıkar, zulme ve haksızlığa uğrayanların davalarına bakardı. Sultan, yaptığı yargıda adâletin yerini bulması için hiç kimsenin kendisi ile akrabalık derecesine, soyuna, servetine, makamına, kültürüne ve inancına bakmazdı. Davacı ve davalı arasında güçlü, zayıf, zengin ve fakir farkı gözetmezdi. Uzmanlık isteyen şer'î davalara ise kendisi bakmaz, bunları kadıya havale ederdi¹⁰⁵.

Sultan Keyhüsrev'in, adâlet konusunda önemli bir anlayışı ve davranışı da şu idi: O, hak ve hukuk karşısında bütün tebaasına olduğu gibi kendisine de ayrıcalık ve üstünlük tanımazdı. Bunun için yılda bir defa kadının huzuruna çıkar ve kendisi hakkında şikâyet olup olmadığını sorardı. Şikâyet varsa, kadının yargısını ve hükmünü beklerdi¹⁰⁶. Bu davranışın hiç kuşkusuz bir örneğini başka milletlerin ve devletlerin hükümdarlarında görmek mümkün değildir. Onun bu adâlet anlayışını devrin kaynak yazarı İbn Bîbî, övgüyle belirtir ki, bu övgüler gerçektende isabetli ve yerindedir.

Sultan Keyhüsrev, cesur ve kahraman tabiatlı bir hükümdar idi. Başka bir deyişle bir kahramanda olması lâzım gelen bütün özellikler ve yetenekler onda da vardı. Kendisini sarayından çok, savaş meydanında mutlu hissederdi. O, gerektiği zaman kahraman bir savaşçı, yetenekli bir komutan gibi dövüşmesini ve galip gelmesini biliyordu. Kazandığı başarıyı, talihe ve rastlantıya bırakmaz, kendi gücü ve yetenekleriyle elde ederdi. Her türlü mücadelede kendisine

¹⁰³ İbn Bîbî, 1956: 103-105; 1996: I, 123-125; Yazıcızâde Ali, 2009: 231 vd.

¹⁰⁴ Devlet yönetiminde adâlet, hükümdarlık esasları, komutanlık özellikleri de kılıç ile temsil edilmiştir.

¹⁰⁵ İbn Bîbî, 1956: 93 vd.; 1996: I, 114; Yazıcızâde Ali, 2009: 231 vd.

¹⁰⁶ İbn Bîbî, 1956: 94; 1996: I, 114; Yazıcızâde Ali, 2009: 232.

güvenmek ve cesaret göstermek, bu hükümdarın başlıca özelliği idi. Tehlike karşısında korkuya kapılmamak ve sürpriz olaylar karşısında yılmamak, onun atalarından kalıtım yoluyla devraldığı en büyük miras idi.

Keyhüsrev, İstanbul'da sürgünde iken Bizans İmparatorunun huzurunda küstahlık eden bir Frank komutanına karşı tarihte az rastlanır bir güç ve cesaret örneği sergilemiştir. Onun bu olağanüstü cesareti, burada özellikle zikre değer. Zira bu olağanüstü cesaretin bir benzerini ancak romanlarda görmek mümkündür. Rivayet, bu olayın hikâyesini şöyle tasvir etmiştir:

Mazul (görevden alınmış, azledilmiş) Sultan Keyhüsrev, Bizans İmparatoru ile makamında sohbet ederken Bizans ordusunda görev yapan bir Frank komutanı izinsiz olarak İmparatorun huzuruna paldır küldür girip, ücretini alamadığı için şikâyette bulunmuş, bu hususta İmparatoru ağır ifadelerle aşağılayıp tehdit etmiştir. İmparator, itibarını ve onurunu beş paralık eden bu rezaleti kapatmak için ne kadar alttan aldıysa da durum değişmemiştir. Öte yandan Keyhüsrev, Frank komutanın küstahlığı karşısında kendisini daha fazla tutamamış, bir meydan okuma ile bu sergerdeyi Batı geleneklerine uygun olarak düelloya¹⁰⁷ davet etmiştir. Keyhüsrev'in bundan amacı, Türk kahramanlığını ve silâhşorluğunu Batı şövalyelerine göstermekti. Zira Keyhüsrev'in davranışlarına yön veren gerçek duygu ve düşünce bu idi. İmparator, düelloda kıymetli misafiri Keyhüsrev'in başına bir kaza gelmesinden korkarak, onu bu düşüncesinden vazgeçirmek istemiştir. Fakat Keyhüsrev'in kendisine olan güveni o kadar kuvvetliydi ki, mücadelenin tehlikesi onu korkutmuyordu. Bu yüzden İmparator, onu kararından vazgeçirememiştir¹⁰⁸.

Keyhüsrev'in fikrine göre, bu düellodan kendisinin elde edeceği galibiyet, aynı zamanda imparatorun da galibiyeti olacaktı. Çünkü bu galibiyet, özellikle imparatoru, korkusuz ve pervasız bir zorbanın elinden kurtarmış olacaktı. Aksi takdirde, yani Keyhüsrev yenilmesi hâlinde ise imparatorun bu yenilgiden kaybı olmayacaktı.

Düello için belirli bir yer, gün ve zaman tespit edildi. Taraflar o yer, gün ve zamanda zırhlarını giymiş, silâhlarını kuşanmış ve atlarına binmiş olarak er meydanına çıktılar. Frank komutanı, alacağı darbe yüzünden atından düşmemek için Batı şövalye geleneklerine uygun olarak kendisini atına sıkı bir şekilde bağlattı. Her iki tarafın da adamları, kendi kültürlerine ve inançlarına uygun olarak tezahüratta bulunmak için er meydanının kenarlarında grup grup saf tuttular. Çarpışma uzun sürmedi. Frank komutanı mızrakla arka arkaya taraftarlarını heyecanlandıran iki hamlede bulundu. Fakat Keyhüsrev, bu hamleleri kalkaniyle ustalıkla savuşturdu. Frank komutanın boşa çıkarılan

¹⁰⁷ Türk-İslâm kültüründe düellonun karşılığı "mübareze"dir.

¹⁰⁸ İbn Bîbî, 1956: 52-55;1996: I, 71-73; Yazıcızâde Ali, 2009: 195-197.

darbeleri maiyeti tarafından çılginca alkışlandı. Fakat Frankların duydukları sevinç pek kısa sürdü. Üçüncü hamleyi Keyhüsrev yaptı. Keyhüsrev, gürzüyle öyle isabetli ve kuvvetli bir darbe vurdu ki, bu darbe Frank komutanın yüzünün yarım tarafını alıp götürdü. Komutanın yüzü kan içinde kaldı. Kendisi de bayılıp at üzerindeki kontrolünü yitirdi. Tabiri caizse fırtınaya tutulmuş bir ağaç gibi atının üzerinde sallanmaya başladı. Eğer Frank komutanı düelloya çıkmadan önce kendisini atına sıkıca bağlatmamış olsaydı, çoktan yere düşmüş olacaktı. Bundan sonra Keyhüsrev'in vuracağı darbe, Frank komutanın işini tamamen bitirecekti. Bu durumu fark etmiş olan Frank komutanın maiyeti, komutanlarını bu tehlikeli durumdan kurtarmak için Keyhüsrev ve maiyetinin üzerine yürüyüp kavga çıkarmak istediler. İmparator, Bizans askerlerine verdiği emirle Frankların kavgasına engel oldu. Keyhüsrev ve maiyetini de, Mavrozomes adındaki bir devlet adamının, yeri ve adı belirtilmeyen bir adada bulunan malikânesine göndererek, emniyet altına aldırdı¹⁰⁹.

Sultan Keyhüsrev, karakter olarak hem hanedanlarının erdemlerini hem de kusurlarını üzerinde taşıyan bir hükümdar idi. O, ikinci defa tahta çıktığında hanedanlarının itibarını iki adî cinayetle kirlenmiştir. Bunlardan biri Kadı Tirmizî'nin, diğeri yeğeni III Kılıç Arslan'ın idamıdır¹¹⁰. Bu iki adî cinayet, Sultan Keyhüsrev'in itibarını son derece zedelemiştir. Her iki cinayetin de temelinde Keyhüsrev'in iktidarı için duymuş olduğu korku ve endişe bulunmaktadır. Eğer bu korku ve endişe olmasaydı, hiç kuşkusuz Sultan Keyhüsrev'in yeğeni ve Kadı Tirmizî karşısındaki davranışı daha da farklı olacaktı.

Gıyâseddin Keyhüsrev, yeğeni III. Kılıç Arslan'ın kendi isteği ile tahttan feragat etmesi sonucunda tahta çıkmışsa da, onun kafası ve ruhu daha önce kendisinin tahtan indirilmesi ve sürgüne gönderilmesi ile ilgili olayların etkisi altındadır. Bu etki, kendi hayatı ve tahtı için III. Kılıç Arslan'ı tehlikeli kılmaktaydı. Başka bir deyişle yeğenin varlığı, Keyhüsrev'in geleceğe güvenle bakmasını engellemektedir. Bu yüzden Keyhüsrev, sözünde durmamış, hem tarihe karşı hem de kardeşine (Süleymanşâh) ve yeğenine karşı ihanetin en kötü örneğini sergilemiştir. Hâlbuki sözünde durmak, günümüzde olduğu gibi Ortaçağ devletlerinde de devlet adamları için yüz ağartıcı ve saygın bir davranış olarak görülmeğe ydi. Üstelik kardeşi II. Süleymanşâh, Keyhüsrev'i tahtan indirirken ne onun hayatına ne de oğullarının hayatına dokunmuştu. Burada Keyhüsrev'in göstermiş olduğu vefasızlık örneği ise Selçuklu hanedanının yaygın şöhreti üzerine ağır bir darbe olmuştur.

Öte yandan Kadı Tirmizî'nin katlinin sorumluluğunu da sadece Sultan Keyhüsrev'in omuzlarına yüklemek doğru değildir. Zira tahta yeni çıkan

¹⁰⁹ İbn Bîbî, 1956: 54-57; 1996: I, 73-76; Yazıcızâde Ali, 2009: 195-201.

¹¹⁰ İbn Bîbî, 1956: 88, 94 vd.; 1996: I, 108, 115; Yazıcızâde Ali, 2009: 225, 232 vd..

hükümdara gerçekleri ulaştıracak yollar ve kanallar genellikle kapalıdır. O, olup biteni kendi gözleriyle değil, etrafını sarmış bir avuç kişinin gözleriyle görmeye başlar. Bu kişiler de doğruyu yanlış, yanlış da doğru olarak gösterebilirler. Nitekim Kadı Tirmizî'nun idamı, gizli fesat odaklarının bir faaliyeti olarak meydana gelmiştir. Hâlbuki gerçek, Sultanın basit bir araştırma yapması ile ortaya çıkabilecek bir durumdaydı. Sultanın buradaki hatası ve kusuru ise, basit bir araştırma sonucunda ortaya çıkabilecek gerçeklere sırtını çevirmiş ve safsataya inanmış olmasıdır¹¹¹.

Sultan Keyhüsrev, hayatını ve iktidarını son derece kötü etkileyen meşum bu iki olayın etkisinden kendisini çabuk kurtarmıştır. O, kısa sürede iç ve dış politikada elde ettiği başarılarla üzerinde oturduğu tahta lâıyk bir hükümdar hâline gelmiştir. Özellikle babasının (II. Kılıç Arslan) hedef edinip de ulaşamadığı gayeleri gerçekleştirmiştir. O, hükümdar olarak adil ve koruyucu, fatih olarak alçak gönüllü, insanî erdemler bakımından da merhametli ve hoşgörülü idi. Kabalıktan, zorbalıktan, gösterişten ve şatafattan hoşlanmazdı. Yukarıda görüldüğü gibi o, yabancı bir çevrede olmasına rağmen hayatını ortaya koyarak, Bizans İmparatorunu pervasız ve korkusuz bir zorbanın tehdidinden ve tahakkümünden kurtarmıştır.

Sultan I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in kısa saltanat döneminde iç ve dış politika bakımından Türk tarihine damgasını vuran iki büyük ve önemli başarısı bulunmaktadır. Bunlardan biri, devleti sarılmış bir kara devleti olmaktan kurtarıp doğal sınırlarına ulaştırmak, diğeri de Selçuklu ekonomisini dış dünyaya açmak ve onunla bütünleştirmektir. Sultan Keyhüsrev, izlediği bu iç ve dış siyasetlerde daima sağlam ve taviz vermez bir tutum içinde olmuştur, Daha da önemlisi o, bu başarılı politikalarla halkının sevgisini, müttefiklerinin güvenini, düşmanlarının da takdirini kazanmıştır.

Doğal sınırlar derken aşılması güç denizler, göller, boğazlar, ırmaklar, yüksek sıradağlar, bataklıklar ve kumlu çöller gibi büyük coğrafya parçalarını kastediyoruz. Anadolu'nun en önemli doğal sınırları, bu ülkeyi kuzeyden, batıdan ve güneyden saran ve İstanbul ve Çanakkale boğazları ile birleştirilmiş olan denizlerdir. Bu denizler, günümüzde olduğu gibi tarihte de Anadolu'da kurulmuş Türk devletleri için âdeta kader belirleyici bir rol oynamışlardır. Bu doğal sınırlar, her şeyden önce, istilâları ve işgalleri son derece zorlaştırdıkları gibi savunmayı da aynı derecede kolaylaştırmışlardır. Üstelik bu denizler,

¹¹¹ Teşebbüsünde başarısızlığa uğrayan her hükümdar ve komutan, başarısızlığının sebebini genellikle ihanete bağlar. Bu, âdeta tarihin değişmez bir kuralı gibidir. Keyhüsrev'in Konya kuşatmasında da durum böyle olmuştur. Kadı Tirmizî, suçsuzluğunu ispat etmek için hiç kuşkusuz çırpınıp durmuştur. Fakat bir fikir veya iddia, yalan ve iftiradan ibaret bile olsa, onun yalanlamak veya reddetmek yoluyla ortadan kaldırılması veya etkisinin yok edilmesi mümkün değildir.

Anadolu'yu temel almış Türk devletlerinin dış dünyaya açılmalarında da büyük kolaylık sağlamışlardır.

Yukarıda belirtildiği gibi, Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev, devrine damgasını vuran başka bir reform daha gerçekleştirilmiştir ki, bu reform ekonomi alanındadır. Özellikle dış dünya kapalı olan Selçuklu ekonomisi, Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in yetenekli elleriyle dış dünyaya açılmış ve onunla bütünleştirilmiştir. Bu suretle ekonomik faaliyetlerde canlılık ve hareketlilik (economic mobility) yaratılmıştır. Bu reform sonucunda Batı ve İslâm ülkeleri ile Anadolu arasında mal akışı son derece hızlanmıştır. Kuzey-güney ve doğu-batı yolları üzerinde işleyen ticaret kervanları da Sultan Keyhüsrev'in aldığı tedbirler sayesinde güven içinde gidip gelmiştir. Böylece Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in bu politikası ve anlayışı, Anadolu'da kök salmış ve o nispette de zengin ürünler vermiştir. Özellikle Selçuklu ticareti, onun ve oğullarının (İzzeddin Keykavus ve Alâeddin Keykubâd) zamanında en parlak devrini yaşayacaktır.

Sultan Keyhüsrev, ticaret yollarının kapanması ve tüccarların da mallarını ve sermayelerini kaybetmeleri karşısında duyarsız ve ilgisiz kalmamıştır. O, malları soyulan tüccarların zararlarını, ilk defa devlet hazinesinden ödeme yoluna giderek, ekonomik politikada başka bir reform daha gerçekleştirmiştir. Bu, hiç kuşkusuz, ticarî faaliyetleri güvence altına alan bir çeşit devlet sigortası olup zamanına göre ileri bir anlayışı temsil etmektedir.

KAYNAKÇA

- Ahbâr-ı Selâcıkca-yı Rûm, haz. Muhammed Cevad Meşkür, Tehran 1350/1971.
- Ahmed bin Mahmûd, Selçuk-nâme, I-II., haz. E. Merçil, İstanbul 1977.
- Aksarayî, (Kerîmüddîn Mahmûd); Müsâmeretü'l-Ahbâr, yay. O. Turan, Ankara 1944; çev. M. Öztürk, Ankara 2000; Die Seldschuken Geschichte der Aksarayî, Alm. çev. F. Işıltan, Leipzig 1943.
- Anonim Selçuk-nâme, Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi, III, yay. ve çev. F. N. Uzluk, Ankara 1952.
- ATEŞ, Ahmet; Hicrî VI-VIII (XII-XIX. Asırlarda Anadolu'da Farsça Eserler, TM, VII, VIII/2, (1945), s. 94-135. 1945.
- BAYKARA, Tuncer; Türkiye Selçukluları Devrinde Konya, Ankara 1985.
- CAHEN, Claude; Pre-Ottoman Turkey, London 1968; Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler, çev. Y. Moran, İstanbul 1984.
- Cenabî Mustafa Edendi, el-'Aylemü'z-Zâhir fî Ahvâli'l-Evâil ve'l-Evâhir, henüz basılmamış yüksek lisans tezi, haz. M.Kesik, İstanbul 1994.
- ÇAY, Abdulhalûk; II. Kılıç Arslan, Ankara 1987.
- DÂNİŞMEND, İsmail Hami; Türklük Meseleleri, İstanbul 1966.
- Ebû'l-Ferec, Ebû'l-Ferec Tarihi, I-II., çev. Ö. R. Doğrul, Ankara, 1945-1950.
- GORDLEVSKİ, V.; Anadolu Selçuklu Devleti, çev. A. Yaran, Ankara 1988.
- İbn Bîbî (Hüseyn b. Muhammed Ali el-Ca'ferî), (1956, 1957, 1996, 1902, 1959); el-Evâmîrü'l-'Alâ'iyye fî'l-Umûri'l-'Alâ'iyye, Ankara; yay. N. Lugal-A. S. Erzi, I, Ankara; çev. M. Öztürk, I, II, Ankara; Yazıcızâde Ali, Histoire des Seldjoudides D'Asie Mieuse, III, IV, yay. Th. Houtsma, Leiden; Duda, W. H.; Die Seltchukengeschichte des Ibn Bibi, Copenhagen.
- İbn Bibi, (Hüseyn b. Muhammed Ali el-Ca'ferî); el-Evâmîrü'l-'Alâ'iyye fî'l-Umûri'l-'Alâ'iyye, Ankara 1956, yay. N. Lugal-A. S. Erzi, I, Ankara 1957; çev. M. Öztürk, I, Ankara 1996.
- İbn Bîbî, Selçuknâme (muhtasar İbn Bîbî), çev. M. H. Yınanç, 2007 Ankara.
- İbn Vâsıl, Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâr Benî Eyyûb, III, Kahire 1953-60.
- İbnü'l-Esîr, el-Kâmil fî't-Târîh, XII, yay. C.J. Tornberg, Beyrut 1979; çev. A. Özeydin, XII, İstanbul 1987.
- KAFESOĞLU, İbrahim; Selçuklu Tarihi, İstanbul 1972.
- Kaya, Selim; I. Gıyâseddin Keyhüsrev ve II. Süleymanşah Dönemi Selçuklu Tarihi (1192-1211), Ankara 2006.
- KIENITZ, Friedrich Karl; Büyük Sancağın Gölgesinde, Tercüman 1001 Temel Eser, tarihsiz.
- KOCA, Salim, Selçuklular'da Ordu ve Askerî Kültür, Ankara 2005.
- KOCA, Salim; Sultan I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220), Ankara 1997.
- KOCA, Salim; Türk Kültürünün Temelleri, II, Trabzon 2000.
- KOCA, Salim; Türkiye Selçukluları Tarihi, II., Malazgirt'ten Miryokefalon'a (1071-1176), Çorum 2003.
- KOCA, Salim, Anadolu Türk Beylikleri Tarihi, Ankara 2013.
- KÖYMEN, Mehmet Altay; Malazgirt Meydan Muharebesinde Rol Oynayan Unsurlar, Millî Kültür, I/8, (1977), 6-11.

- KÖYMEN, Mehmet Altay; Miriyokefalon Meydan Muharebesi, Millî Kültür, I/9, (19977), 26-30.
- MERÇİL, Erdoğan; Selçuklular'da Emîr-i Dâd Müessesesi, Belleten, 225, (1996).s. 21-32.
- MERÇİL, Erdoğan; Na'l Baha ve Kullanılışına Dair Örnekler, Belleten, LX, 227, (1996), 21-32
- MICHEL LE SYRIEN, Cronique de Michel le Syrien, III., Fr. çev. J. B. Chabot, Paris 1905.
- MÎRHÂND; Ravzatu's-Safâ, çev. E. Göksu, Ankara 2015
- MÛNECCİMBAŞI, (Ahmed bin Lütfullah); Câmîü'd-Düvel, Selçuklular Tarihi, I, II, yay. ve çev. A. Öngül, İzmir 2001.
- NİĞDELİ KADI AHMED, el-Veledü's-Şefîk ve'l-Hâfidü'l-Halîk, haz. A. Ertuğrul, I-II, Ankara 2015.
- NİKETAS Khoniates, Historia, çev. I. Demirkent, İstanbul 1913.
- NİKETAS, Theodar I. Laskaris 1204-22, ve I. Gıyaseddin Keyhüsrev, çev. M. Eren, Selçuklu Araştırmaları Dergisi, III, Ankara 1971, s. 593-610.
- OSTROGORSKY, Georg; Bizans Devleti Tarihi, çev. F. Işıltan, Ankara 1986..
- SAVVİDES, A. G. C.; Byzantium in Near Est, Selanik 1981.
-

COĞRAFİ PERSPEKTİFTEN MYRIOKEFALON SAVAŞI'NIN YERİ VE KONYA BAĞIRSAK BOĞAZI

BATTLE OF MYRIOKEPHALON AND KONYA BAGIRSAK PASS FROM GEOGRAPHICAL PERSPECTIVE

Mehmet Akif CEYLAN*

Öz

Myriokephalon Savaşı (17 Eylül 1176), milli tarihimizin önemli dönüm noktalarından biridir. Maalesef bilim dünyasında bu savaşın yeriyle ilgili tartışmalar uzun zamandır devam etmektedir. Bugüne kadar savaşın yapıldığı ileri sürülen bütün yerler, batıda Denizli ile doğuda Konya arasına tekabül eden bölgede dağılıp gösterdiği dikkati çekmektedir. Makalede, 11. ve 12. yüzyıllarda kaleme alınan kronik-tarihi kaynaklarda savaş yerinin konumuyla ilgili temel bilgi - veri ve coğrafi adlar ayırt edilmiş ve bunlar coğrafya biliminin sağladığı imkânlarla ayrıntılı şekilde irdelenmiştir. Böylece savaşın yapıldığı yer ve konumu coğrafi bakış açısıyla tespit edilmeye çalışılmıştır.

Makalede özellikle Le Connétable Sempad kroniğinde savaşın, Konya'ya uzak olmayan bir yerde, o gün yıkık ve terk edilmiş olan Meldinis Kalesi (Hisar-ı Meldos/ Kale Tepe)'nin önünde yapıldığına dair açık ifadelerin varlığı, savaş yerinin tespiti bakımından kilit öneme sahiptir. Chronique de Michel le Syrien'de geçen, İmparatorun çok geçmeden Türklerin arazisinde beş günlük yolculuk mesafesine hızlı şekilde ilerlediği ve Rumların, Konya yakınlarına ulaştığı, [şehir] bir günlük yürüyüş mesafesine geldiği yönünde konumla ilgili verdiği bilgiler de Sempad ile örtüşür niteliktedir. Keza Ioannes Kinnamos, İmparator Manuel'in 1146 yılında yaptığı Konya seferi bağlamında Tzibrelitzemani / Cybrilcymani Geçidi'nin konumunu Beyşehir Gölü'yle ilişkilendirerek anlatmıştır. Bunlar ve diğer kroniklerde ayırt edilen çok sayıdaki konum bilgisi - verilerin, ön yargılardan uzak, tarafsız ve ilmi bir bakışla irdelenip değerlendirildiğinde; savaşın Konya Bağirsak Boğazı'nda yapıldığına dair görüşü açık bir şekilde doğruladığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler

Myriokephalon Savaşı, Konya Bağirsak Boğazı, Meldinis Kalesi, II. Kılıç Arslan, Manuel Komnenos.

---

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, maceylan@marmara.edu.tr

Abstract

The Battle of Myriokephalon (September 17, 1176) is one of the milestones of the Turkish national history. Unfortunately, debates related to the location of this battle have been ongoing for a long time. All locations that have been suggested to be the location of the battle to date indicate that it took place somewhere in the region located between Denizli to the West and Konya to the East. This paper distinguishes the basic information/ data related to the location of the battle and geographical names mentioned in the chronicles/historical sources written in the 11th and 12th centuries, and they were thoroughly examined using the facilities provided by the science of geography. Thus, the place and location of the battle was attempted to be identified with a geographical perspective.

Particularly, the Chronicle of Le Cométable Sempad contains clear expressions suggesting that the battle took place in a location that was not far from Konya, in front of the Castle of Melitene (Hisar-i Meldos/Kale Tepe), which was ruined and abandoned at that time. Those expressions have key importance in terms of identification of the location of the battle. The information provided by the Chronique de Michel le Syrien related to the location of the battle indicates that the Emperor quickly proceeded to a 5-day distance in the Turkish land soon, and that the Greek reached to the vicinity of Konya, to a 1-day walking distance to the [city], and it coincides with the information provided in the Sempad. Likewise, Ioannes Kinnamos explained the location of the Tzibrelitzemani/Cybrilcymani Pass by relating it to the Lake of Beysehir within the context of the Konya campaign of the Emperor Manuel in 1146. When all the above and many other location data distinguished in other chronicles are examined and evaluated with an unbiased look, it can be seen that it clearly confirms the view that the Battle took place at the Konya Bagırsak Pass.

Keywords

Myriokephalon War, Konya Bagırsak Gorge, Meldinis Castle, II. Kılıç Arslan, Manuel Komnenos.

GİRİŞ

Milli tarihimizin önemli bir dönüm noktası olan ve 17 Eylül 1176 tarihinde (Vasiliev 1927: 288-290) yapılan Myriokephalon (Myriocephalum) Savaşı'nın yeriyile ilgili tartışmalar uzun bir zamandır devam etmektedir. Bugüne kadar savaş yeri olarak Denizli yöresi (Düzbel, Kûfi Boğazı, Akçay vadisi, Çardak Geçidi), Eğirdir Gölü'nün kuzey ve doğu kesimleri (Karamık Beli, Kumdanlı Ovası, Gelendost Ovası ve Akdağ köyü civarı) ile son olarak Konya - Beyşehir arasında bulunan Bağirsak Boğazı'nın adı geçmektedir (Harita 1). Tarihte birçok medeniyete beşiklik yapan Anadolu coğrafyasının vatan haline getirilmesi yönündeki önemine binaen Myriokephalon Savaşı ve yerinin Denizli, Isparta ve Konya illerimiz tarafından sahiplenildiği ve bu bağlamda çeşitli etkinliklerin yapıldığı görülür.

Savaşın yeri konusunda yaptığımız çalışmalarda (Ceylan-Eskikurt 2001; Ceylan 2010; Eskikurt-Ceylan 2015), Myriokephalon Savaşı ile ilgili tarihi kaynaklarda geçen coğrafi terimlere ve tasvirlerle dayanılarak sonuca gitme düşüncesinden hareket edilmiştir. Tarihi kaynaklarda savaş yerinin konumu, coğrafi adlar, geçidin doğrultusu, uzunluğu, genişliği, jeomorfolojik ve hidrografik özellikleri ile bitki örtüsü gibi coğrafi unsurlar belirlenmiş, bunların her biri ayrı veri olarak değerlendirilmiş ve açıklanmıştır. Böylece savaşın yapıldığı coğrafi ortam şekillendirilmiştir.

Daha sonra bu coğrafi bulgular ile savaş yeri olduğu ileri sürülen sahalarn coğrafi özellikleri karşılaştırılmış ve nispeten detaylı jeomorfolojik analizlerden elde edilen bilgilerle savaşın yapıldığı yer tespit edilmeye çalışılmıştır. Bunda tarihi kaynakların yanı sıra 1/25 000, 1/100 000 ve 1/250 000 gibi farklı ölçek ve tarihte basılan topografya haritaları, uydu görüntüleri ve farklı tarihlerde savaş yeri olduğu ileri sürülen bütün alanlarda yerinde yapılan arazi gözlemlerinden büyük ölçüde yararlanılmıştır. Hatta bazı yerlerde arazi gözlemleri birkaç kez tekrarlanmıştır.

Tarihi kaynaklardan anlaşıldığına göre, savaşın sonucunu daha çok Bizans ordusunun manevra kabiliyetini en aza indiren coğrafi şartlar belirlemiştir. Çünkü bölgenin coğrafyasını iyi bilen ve bundan faydalanan Sultan II. Kılıç Arslan, büyük bir hazırlık dönemi geçiren kalabalık ve iyi donanımlı Bizans ordusuyla geniş bir sahada meydan savaşı veya Konya'da bir şehir savunması yapmak yerine; önceden konuşlanıp ordusuna büyük avantaj sağlayan yüksek bir arazi ve dar bir geçitte savaşı kabul etmiş ve bu stratejisinde başarılı olarak önemli bir zafer kazanmıştır.

Savaş yerinin ve coğrafi özelliklerinin belirlenmesinde yaklaşık aynı döneme (12-13. yüzyıla) ait olan tarihi kronikler- kaynaklardan yararlanılmıştır. Bugüne kadar tespit edilebilen, savaş yerine ve coğrafyasına doğrudan temas eden başlıca

tarihi kaynaklar şunlardır:

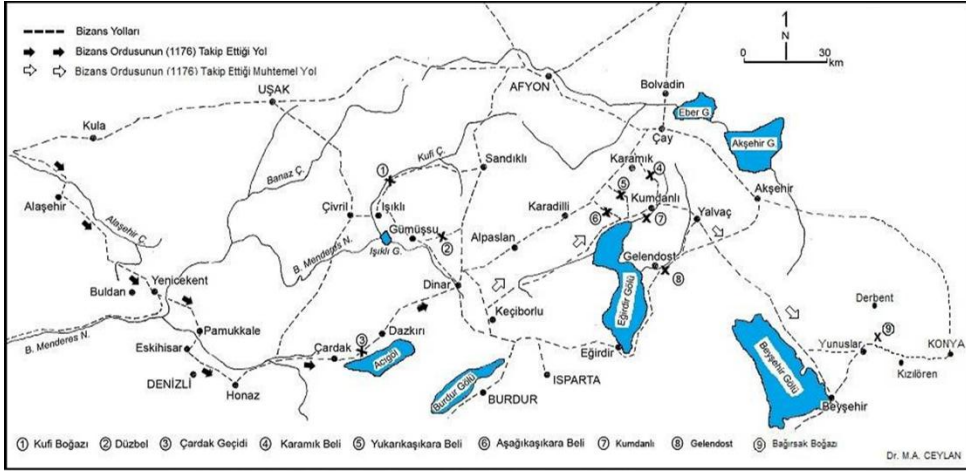
1. Chronique Du Royaume De La Petite Arménie Par Le Connétable Sempad
2. Niketas Khoniates – Historia
3. Manuel Komnenos'un II. Henry Plantagenet'e Mektubu
4. Ioannes Kinnamos'un Historia'sı
5. Chronique de Michel le Syrien
6. Chronologique de Héthoum Comte De Gorigos
7. Gregory Abû'l – Farac / Bar Habraeus Chronography

Bu makalede, yukarıda adları belirtilen ve birinci elden kaleme alınan tarihi kaynaklarda yalnızca savaş yerinin konumuyla ilgili temel veri-bilgi ve coğrafi adlar ayırt edilmiş ve bunlar coğrafya biliminin sağladığı imkânlarla geniş bir şekilde irdelenmiş ve değerlendirilmiştir. Böylece savaşın yeri ve konumunun tespitine yarayabilecek bütün unsurlar makale kapsamında bir bütün olarak verilmiş, farklı kaynaklardan birbirini doğrulayan bilgiler üzerinde nispeten ayrıntılı ve objektif bir şekilde durulmuş ve buradan bir sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır.

SAVAŞIN YERİ VE KONUMU

Konum (location, situation), diğer deyişle coğrafi mevkii, bilim dünyasında yaygın kullanılan önemli kavramlardan biridir. Konumun çeşitleri vardır: matematik konum, özel konum gibi. Genel bir tanımlamayla konum; bir yerleşme, bir bölge veya ülkenin denizden uzaklığı, yüksekliği, ana ulaşım güzergâhlarıyla ilişkisi, ekonomik bölgeler ve ülkeler arasındaki yeridir. Aynı şekilde yeryüzünde herhangi bir nesnenin bilinen başka bir nesneye göre bulunduğu yön, ondan uzaklığı ve yüksekliği ile belirtilen yeridir (Sanır 2000: 178). Öz anlatımla coğrafi konum, coğrafi olaylar ve nesnelerin konumlandığı ya da konumlandırıldığı yer demektir. Bu yer, nerede ? sorusunun cevabıdır (Doğanay 1993: 123). Esasen bu makalenin konusu bağlamında da "*Myriokephalon Savaşı'nın yeri nerede veya neresi ?*" sorusuna doğru bir cevabın bulunulmasına çalışılmıştır.

Tarihi ve coğrafi kaynaklardan temin edilen savaş yerinin konumuyla ilgili başlıca temel bilgiler, aşağıda ayrı başlıklar altında nispeten ayrıntılı şekilde ele alınmıştır. Böylelikle günümüz bilim dünyasında tartışmalara sebep olan savaş yerinin çeşitli coğrafi bilgi, belge ve verilerle ortaya konulması amaçlanmıştır.

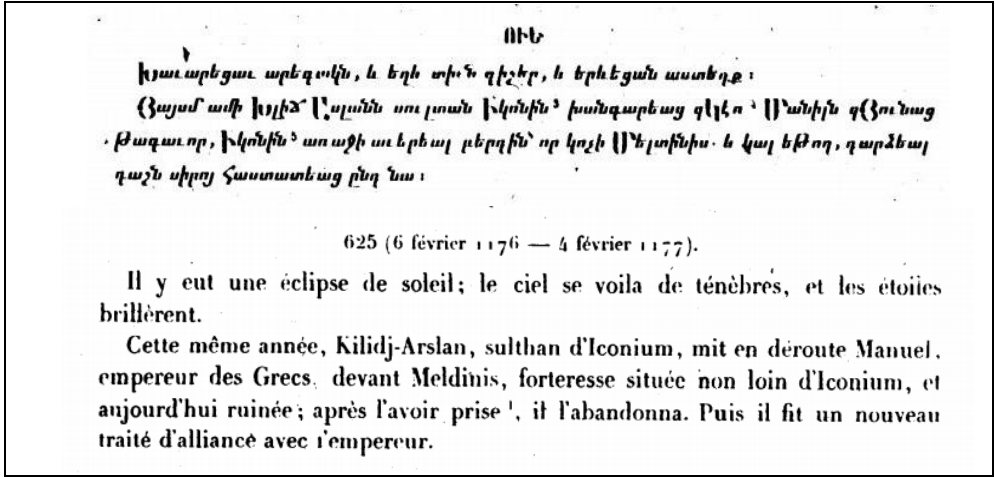

Harita 1. Myriokefalos Savaşı'nın yapıldığı ileri sürülen yerlerin konumu.

1. Chronique Du Royaume De La Petite Arménie Par Le Connétable Sempad

Savaş yerinin konumuyla ilgili bilgi veren en önemli eserlerin başında hiç şüphesiz 13. yüzyılda Sempad / Smbat Sparapet tarafından kaleme alınan ve Küçük Kilikya Ermeni Krallığı'nın tarihini anlatan kronik gelir. Bu eserin, özellikle savaşın geçtiği yer ve burada bulunan kale adının açık bir şekilde ifade edilmesiyle önem kazandığı söylenebilir. Ülkemizde ve hatta bilim dünyasında her nedense bugüne kadar araştırmaların uzağında kalan bu eserde kısa (Ermenice 3, Fransızca çeviri 4 satır) fakat çok önemli bir paragrafta savaş yeri açık lokasyonu ile belirtilmiştir (Resim 1).

Le Connétable Sempad kroniğinde yer alan paragrafın ilk cümlesinde; "Aynı yıl (1176'da), Konya (Iconium) Sultanı Kılıç Arslan Konya'ya uzak olmayan bir yerde, bugün yıkık ve terk edilmiş olan Meldinis Kalesi'nin önünde Bizans İmparatoru Manuel'i hezimeye uğrattı" demektedir. Paragrafın ikinci cümlesinde ise "Sonra İmparator ile yeni bir müttefiklik antlaşması yaptığını", kaydeder (1869: 626). İlk cümlede savaşın Konya civarında; Konya'ya yakın bir yerde yapıldığı anlaşılır. Kısa metinde Konya adı iki kez zikredilir.

Resim 1. *Sĕmpad kroniġinin 626. sayfasındaki Myriokephalon Savaşı'na değinen paragraf.*

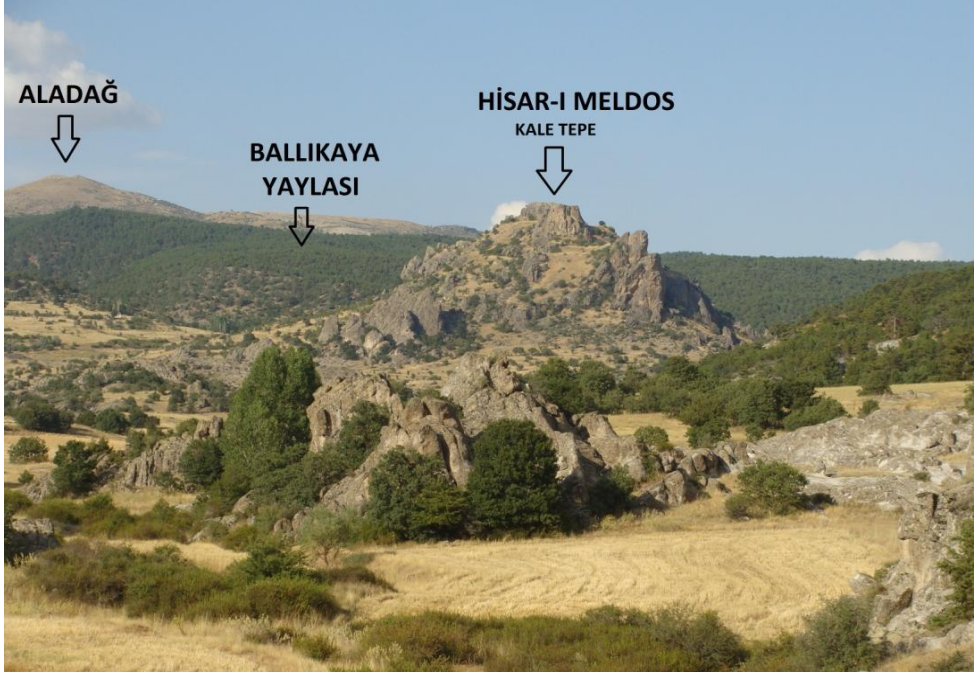
Süryani Mihael de bu konuda Smbat'ı doğrular nitelikte önemli bilgiler verir. Nitekim Mihael “*Rumlar, Konya yakınlarına ulaştılar.(...) [Şehre] bir günlük yürüyüş mesafesine geldiler*”, diye yazar (1905: 370-372). Böylece iki önemli tarihi kaynaktaki bilgilerle savaşın Selçuklu Devleti'nin başşehri Konya yakınlarında yapıldığı kesinlik kazanır. Ayrıca Süryani Mihael “*Konya yakınları*” veya “*Konya'ya uzak olmayan bir yerde*” ifadesine de açıklık getirir. Bu da “*şehre bir günlük yürüyüş mesafesi*” dir. Yani savaşın yapıldığı mekân, o günkü ulaşım şartlarına göre Konya'ya yaklaşık bir günlük yürüyüş mesafesi içinde yer almaktadır.

Smbat'ın ilk cümlesinin devamında bulunan, “*bugün yıkık ve terk edilmiş olan Meldinis Kalesi'nin önünde Bizans İmparatoru Manuel'i hezimete uğrattı*” ifadesi, savaş yerinin tespitinde kilit öneme sahiptir. Burada savaşla ilgili doğrudan bir mekânın adı zikredilir. Bugüne kadar Myriokefalón Savaşı'nı ele alan çalışmaların hemen tamamında, savaş sahasının bir yerinde, Niketas Khoniates'in eserinde kaydetmesi (1995: 123) sebebi ile bir kale hep aranılmış ve varlığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Kale, savaş yerini belirleyici açık bir işaret olarak ele alınıp değerlendirilmiştir. Savaşın yapıldığı dönemde kale yıkık ve terk edilmiş idi. Hem Smbat hem de Niketas Khoniates kalenin “*yıkık ve terk edilmiş*” özelliğine ortak vurgu yapmaları ayrıca dikkati çeker. Çünkü bu ortak bilgi yazarların aynı kaleden söz ettikleri görüşünü güçlendirir. Ulaşılan tarihi kaynaklarda bundan başka kale ile ilgili ayrıntılı bilgiler maalesef mevcut değildir.

Kale, savaşın yapıldığı boğazın neresinde idi. Boğazın girişinde, çıkışında, ortasında veya yakınında mı bulunuyordu? Bu konuda iki ana kaynaktaki bilgiye

rastlanır: Smbat, savaşın “kalenin önünde” yapıldığını belirtir. Niketas Khoniates ise eserinin bir yerinde “kalenin yanında” ifadesini kullanıyor (1995: 123). Ramsay da, “Niketas Khoniates bu istihkâmı, tam geçidin içinde bina edilmiş başka bir istihkâm olan Myriokephalon'dan tefrik eder. Lakin bu, Manuel Comnenus'un zamanında harap bir halde”(1960: 83/4), demektedir. Dolayısıyla savaş, geçitin içinde inşa edilmiş bir kalenin önünde, yanında ve yakınında cereyan etmiştir. Öte taraftan yıkık ve terk edilmiş kalenin doğrudan ana karayolunun kenarında değil de biraz içeride, tali bir akarsu vadisinde yer alması, görünümünün doğal bir kayalık şeklinde olması, o dönem tarihi kaynaklarında kaleden fazla bahsedilmemesinin nedeni de olabilir.

Bağırsak Boğazı ve özellikle boğazın en dar kesimi, Smbat'ın bahsettiği gibi Meldinis Kalesi'nin tam önündedir. Kale, boğazın ortasına rastlayan Kalkımaç Tepeleri'nin yaklaşık 2 km kuzeydoğu tarafında, Körömer Deresi'nin vadisinin içinde, gözlerden ve anayoldan biraz uzak bir yerdedir. Kalenin bulunduğu tepe, kayalık, kabaca dairevi şekilli ve asimetrik yamaçlı volkanik bir kütledir. Deniz seviyesinden yüksekliği 1552 m dir (Resim 2). Yerel yükselti değeri 100 m yi geçen ve vadi içine hâkim durumda bulunan kaleden günümüze sarnıç, mezarlar, duvar parçaları, kayaya oyulmuş ve fonksiyonu tam tespit edilmemiş nispeten geniş bir merdiven (Resim 3), yine kayaya oyulmuş arslan figürü ve kalenin çevresinde yerleşmenin varlığını yansıtan bazı izler gelebilmiştir.

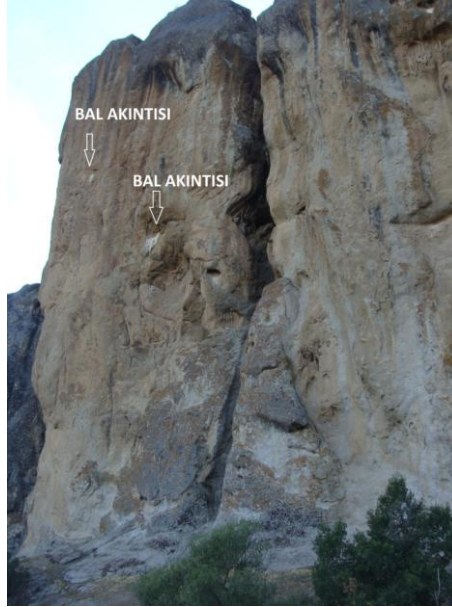
Resim 2. Bağirsak Boğazi'nda Kalkımaç Tepeleri'nden Kale/ Hisar-ı Meldos'un görünüşü.

Resim 3. Kale Tepe'de yerli kayaya oyulmuş nispeten geniş tarihi merdiven.

Bu volkanik ve tarihi tepeye farklı isimler verilmiştir. Üzerinde bir kalenin bulunması nedeniyle 1/25 000 ölçekli haritanın Konya M28-a1 paftasında *Kale Tepe*, örneğin 1912 yılında basılan Kiepert'in haritası gibi birçok yayında *Asar Tepe* adı verilir. Bunlardan başka, Osmanlı Arşivi'nde bulunan 30 Haziran 1908 tarihli bir belgede: "*Konya merkez kazasına merbut Kızılviran karyesinde vaki Hisarkale nam harabe ile civarındaki arazi-i vesiaya...*"(DN: 3350), kaydedildiği üzere *Hisarkale* adıyla söz edilir. Kale Arap akınları sırasında güçlendirilir ve önem taşır. Ramsay'ın bir makalesinde, *İbn Hurdazbih'te* kalenin *Hisn Sinn-da* (*Sinnada*) adıyla geçtiği konusunda atıf bir bilgiye rastlanır (1902: 255).

Sěmpad / Smbat'ın kroniğinin Fransızca tercümesinde *Meldinis* (çev. E. Dulaurier 1869) olarak zikredilen kale, eserin İngilizce çeviri nüshasında *Melitene* (çev. R. Bedrosian 2005), Osmanlı arşiv kaynaklarında Meldos şeklinde geçer. Melite, Maldia, Hitit dilinden gelen bir kelimedir. Günümüzde Malatya ili ve şehri ile ilgili olarak sık sık kullanılır. Malatya adı Melitene'den Türkçemize geçmiştir. Beyşehir çevresinde çok sayıda Hitit dönemi yerleşmesi vardır. Bunların bir kısmının kalıntıları ve isimleri günümüze kadar ulaşmıştır. Hitit metinlerini okumayı başaran Çek asıllı Alman bilim adamı Bedřich Hrozný (1879-1952), Melite, Maldia kelimesinin "bal" anlamına geldiğini belirtmiştir (Umar 1993: 561). Hisar-ı Meldos'un bulunduğu kayalık tepeye ve hemen kuzeyindeki yaylaya günümüzde *Balkaya/ Ballıkaya* denilir (Resim 4). Nitekim 1/25 000 ölçekli haritanın ilgili paftasında (Konya M28-a1) yaylanın bu adla kaydedildiği görülür. Dolayısıyla burada, ülkemizde birçok örnekleri mevcut olduğu üzere, eski bir yer adının Türkçe anlamıyla kullanılmaya devam edildiği anlaşılır.

Resim 4. Kale Tepe'ye Meldos /Balkaya adının verilmesine sebep olan bal akıntıları.

Meldos kalesi ve Meldos karyesinin Karamanoğulları Beyliği dönemindeki durumu hakkında henüz bir bilgiye ulaşılamadı. Şüphesiz bu beylik dönemine ait kayıtlarda da yer alması kuvvetle muhtemeldir. Fakat özellikle 15 yüzyıldan itibaren *Karye-i Hisar-ı Meldos* şeklinde Osmanlı dönemine ait çeşitli arşiv

kayıtlarında görülmeye başlanır.¹ Burada hem kale hem de kale çevresinde bir köy yerleşmesinin varlığı söz konusudur. Nitekim Müslüman ahalinin meskûn olduğu Karye-i Hisar-ı Meldos'un² 1483 yılına ait Başbakanlık Osmanlı Arşivi Maliyeden Müdevver Defteri (MAD 567)'nde adı geçmektedir. Defterde Beyşehir'den 3 ve Meldos Kalesi'nden 2 sipahinin (Osmanlı döneminde timar sahibi bir sınıf atlı asker) kaydı mevcuttur (Yörük 2006: 193, 194).

Karye-i Hisar-ı Meldos, yaklaşık bir asır sonra düzenlenen 1583/991 yılına ait Akşehir Sancağı İcmal Defteri'nde de yer almaktadır. Bu defterde; "*Timârî Mehmed an Çavuşân-ı Mir-i-miân-ı Karaman: Karye-i Hisar-ı Meldos tâbi-i Çemen Eli*", "*Timâr-ı Davud: Karye-i Hisar-ı Meldos tâbi-i Çemen Eli*", "*Timâr-ı Kubad: Karye-i Hisar-ı Meldos tâbi-i Çemen Eli*" şeklinde geçmektedir (Erdoğan 1990: 148, 150). 1583 yılında Karye-i Hisar-ı Meldos az nüfuslu meskûn bir mahal olup idari bakımdan Akşehir sancağının Çemen Eli nahiyesine bağlıdır. Söz konusu defterde Çemen Eli nahiyesinin diğer köyleri arasında bugünkü adlarıyla Yunuslar, Kızılören (Kızılviran), Değiş (Dekiş) ve Sağlık (Ağras) bulunmaktadır.

Erdoğan, 1583/1584 yılında Akşehir sancağının idari taksimatını gösteren haritasında, Çemen Eli nahiyesine tabi *Karye-i Hisar-ı Meldos* adlı yerleşmeyi bugünkü Asar Kale mevkiine işaretlemiştir (1990: Ekli harita). Zaten bu çevrede Hisar-ı Meldos/ Asar Kale'den başka günümüze ulaşmış ve yeri bilinen başka bir kale yapısı mevcut değildir. Dolayısıyla defterde adı geçen ve bugüne ulaşan Çemen Eli'ne tabi köylerin dağılışı da gözönüne alındığında, Karye-i Hisar-ı Meldos'un yerini belirlemenin hiç de zor olmadığını söylemek mümkündür. Kalenin batısında bulunan mezarlığın da bu köye ve halen kullanılan yaylaya ait olması muhtemeldir.

Öte yandan Kale (Asar) Tepe'nin yaklaşık 2.5 km kuzeyinde Derbenttekte köylülerinin *Mendos Kalesi* dedikleri bir tepe mevki ve burada bir yapıya ait malzeme kalıntısı vardır. Köy muhtarı Ramazan Genç, oğlu Mustafa ve aynı köyden Hamza Tekeli³ ile bu satırların yazarının katılımıyla 6 Eylül 2016 Salı günü yerinde yapılan arazi gözlemlerinde, kesme ve moloz taşın kullanıldığı bir yapının bozulmuş temel kalıntıları görülmüştür. Ayrıca az sayıda kiremit parçalarına rastlanılmıştır. Maalesef yakın bir zamanda orman sahasına yangın yolu yapılırken temel kalıntılarına büyük zarar verilmiştir. Mendos Kalesi ile Kale Tepe arasında işlev bakımından bir bağlantının olması kuvvetle

¹ Çünkü Osmanlı timar düzeni, Karaman Beyliği toprakları üzerinde ilk defa Beyşehir, Akşehir ve çevresinde 1466'da kurulmaya başlanmış ve nihayet 1483'te Karaman Eyaleti geneline yayılabılmıştır (Yörük 2006: 177).

² Ayrıca, II. Bayezit zamanında da Beyşehir kazasının Göçü nahiyesinde *Melinos* adlı bir köyün varlığı ifade edilir (Konyalı 1991: 130).

³ Gösterdikleri misafirperverlik ve yardımlarından dolayı ayrı ayrı teşekkürü bir borç bilirim.

muhtemeldir. Daha yüksekte yer alan ve geniş bir panoromik görüntüye sahip olan bu yapı, Kale Tepe bağlamında bir gözetleme kulesi midir? Bu konuda daha ayrıntılı çalışmalara ihtiyaç vardır. Diğer yandan tarihi Meldos Kalesi'nin adının Derbenttekte köylüleri tarafından Mendos Kalesi şeklinde bu tepedeki yapıya verilerek korunduğu ve böylece günümüze kadar ulaştırıldığına da önemle kaydedilmesi gerekir.

Smbat'ın kroniğinin 1869 yılında Fransızca tercümesini yapan (E. Dulaurier), sayfa (626) altı dipnotta esasen Meldinis Kalesi ile Myriokephalon Kalesi arasında doğrudan ilişki kurarak bu ikisinin aynı yer olduğunu ve kalenin Konya'nun kuzeybatısında yer aldığını açıkça ifade etmiştir. Kroniğin İngilizce çevirisinde yer verilmeyen dipnot bilgisi şöyledir: "*Iconium [Konya]'un kuzeybatısında yer alan harap Myriokephalon Kalesi'nin önünde oldu, Sultan Kılıç Arslan İzzeddin [İmparator] Manuel'i yendi, bizim yazarın [Smbat], muhtemelen adı Ermeniler tarafından kendisine verilen, Meldinis Melitene olarak adlandırdığı bu kale ile aynıdır.*" Dulaurier'in 19. yüzyıl ortalarında kaydettiği bu açık ve kesin yer ve konum tespitinin bilim dünyasında her nedense akis bulmaması oldukça enteresandır.

Mevcut bilgiler doğrultusunda *Meldinis/ Melitine Kalesi* ile *Karye-i Hisar-ı Meldos, Hisar-ı Meldos, Asar Kale ve Hisarkale*'nin aynı yere tekabül ettiği anlaşılır. Keza tarihi kaynaklarda yıkık ve terk edilmiş özelliklerine vurgu yapılan *Myriokephalon Kalesi*'nin *Hisar-ı Meldos'a, Tzibritze Boğazı*'nın da *Bağırsak Boğazı'na* karşılık geldiği sonucuna varılır. Meldinis Kalesi'ne *Myriokephalon* adı savaştan sonra Bizanslılar tarafından verilmiş ve manasından da anlaşılacağı üzere savaşın vehametini özetleyen bir ifadedir. Zaten bu ad tarihi kaynaklardan yalnızca Niketas Khoniates eserinde zikredilir (1995: 123) ve daha sonra da savaşın adı haline gelir. O dönemde Meldinis Kalesi şüphesiz, Bağırsak Boğazı ve yakın çevresinin en önemli ve tanıtıcı beşeri yapısı durumunda idi (Resim 5).

Resim 5. Yayla sırtlarından Hisar-ı Meldos ve Bağırsak Boğazı'nın panoramik görünüşü.

2. Niketas Khoniates - Historia

Saray tarihçisi ve imparatorun genel sekreteri olan Niketas Khoniates'in Historia adlı kitabında savaş yerinin coğrafi özelliklerine ve hatta savaşa etkilerine nispeten ayrıntılı bir şekilde değinilmiştir. Hakikaten müellifin eseri, Myriokephalon Savaşı hakkında en geniş bilgi veren kaynaklardan biridir. Makalede ele alınan konu bağlamında; İmparator Manuel Komnenos'un başşehir İstanbul'dan savaş sahasına gelişi ve dönüş güzergâhı hakkında nispeten ayrıntılı bilgiler vermektedir. Ayrıca eserinde savaş sahasının yanında bulunan ve Myriokephalon adı verilen bir kaleden bahsetmekte, Homa ve Tzibritze adlarını zikretmektedir.

İmparator Manuel Komnenos'un hedefi, Türk milletini ortadan kaldırmak, Konya surlarını bizzat yıkmak ve Sultanı ele geçirmektir. Bu hedefi gerçekleştirmek için Niketas'ın belirttiğine göre; "İmparator başkentten hareketle Phrygia ve Laodikeia [Eskihisar-Denizli] içinden geçip, benim doğduğum yer olan müreffeh ve büyük şehir, eski Kolossai, şimdiki Khonai [Honaz]'a geldi. Khonai'den İmparator, Lampis üzerinden Kelainai [Dinar]'a yürüdü. Bundan sonra İmparator Khoma [Choma, Homa] ve Myriokephalon (anlamı bin kelle)'a geldi. Burası eski ve terk edilmiş bir kaledir veya orada olup bitenlerden bu adını almıştır yahut da orada bu adın

ifade ettiği olay vuku bulmuştur. Çünkü bu kale yanında tasvir edeceğim gibi, binlerce Bizanslının kellesine ölümün darbesi inmiştir (1995: 123)." Niketas eserinde Bizans ordusunun yol güzergâhında son olarak Kelainai (Dinar), Khoma ve Myriokephalon yer adlarını birbirinin ardı sıra kaydetmesi, bunların arasında başka hiç bir yerleşme veya coğrafi nesnenin (göl, akarsu, dağ, ova vb) yanı sıra özellikle yakın zamanda İmparator Manuel tarafından güçlendirilen Denizli Homa'da bulunan Sublaion Kalesi'nin adının geçmemesi savaş yerinin konumunun tespiti açısından önemlidir.

İncelenen dönemde bir yerleşim biriminin adı olan *Homa (Choma, Khoma)*, çoğunlukla savaşın yapıldığı yörenin bir işareti olarak değerlendirilmiş ve savaşın yapıldığı ileri sürülen alanlarda bu adı taşıyan bir yer aranmıştır. Osmanlı dönemi arşiv kayıtlarında Beyşehir sancağına bağlı Homa adında iki köy yerleşmesine rastlanır. Örneğin 16. yüzyıl başlarında Karaman vilayeti vakıfları arasında *Karye-i Homa ve Karye-i Kiçi-Homa'nın* adları geçmektedir (Kahraman 2009: 177, 190, 251/2). Bu köylerde bazı eserlere vakıflar yapılmıştır. Keza H.984/M.1576-1577 tarihli Tımar Ruznamçe Defteri'nde Beyşehir sancağının Göçü nahiyesinin köyleri arasında; Çivril ve Uluhoma karyeleri bulunur. Çivril karyesinin hasılı 5.861, Uluhoma karyesinin hasılı 19.311 akçedir (Yıldız 2010: 162/3). Bu değerler bir yönüyle Uluhoma köyünün ekonomik büyüklüğünü de yansıtır.

Richard Kiepert, 1912 yılında Berlin'de basılan 1/400.000 ölçekli haritasının Konya (Konia) paftasında, Beyşehir ilçe merkezinin güneydoğusunda Büyük Homa ve Küçük Homa adında birbirine yakın iki yerleşmeyi işaretlemiştir. Aynı paftada Büyük ve Küçük Homa'nın kuzeyinde, Beyşehir'in doğusunda Çivril adında bir köy de görülür (Harita 2). 1960'lı yıllarda yapılan değişlikle Büyük Homa'ya Esence, Küçük Homa'ya Yukarı Esence adı verilmiştir. Denizli ilinde olduğu gibi Konya Beyşehir'de de birbirine yakın konumda Homa ve Çivril adlarıyla anılan tarihi yerleşmelerin varlığı savaş yerinin tespiti bakımından gerçekten önemli bir lokasyon verisini teşkil etmektedir.

değiştirdiği anlaşılır.

Başlıca hedefi Selçukluların başkenti Konya şehrini kuşatmak ve Sultanı ele geçirmek olan İmparator Manuel Komnenos ve Bizans ordusunun Kelainai / Dinar'dan sonra, kuzeybatı yönünde o dönem Bizans sınırları içinde bulunan Denizli ilinin Çivril ilçesinde bağlı Sublaion / Homa (Gümüşsu)'ya değil de; doğuya doğru Konya istikametinde ilerlemesi ve Beyşehir yakınındaki Khoma/Homa civarına gelmesi daha muhtemel görünmektedir. Bu tarihi yerleşme ile ilgili özellikle Bizans ve Anadolu Selçuklu dönemlerini kapsayan daha detaylı bilgi ve çalışmalarına gereksinim vardır.

Niketas Khoniates, savaştan sonra Myriokephalon'dan Bizans ordusunun dönüş güzergâhını da belirtir: *"Bizanslılar Khonai (Honaz)'a vardıklarında, artık ön ve arkalarında bir daha düşman görmeyeceklerinden dolayı sevinçle dizleri üstüne çöktüler. İmparator, her yaralı ve hastanın uygun bir tedavi ücreti olan bir gümüş 'stater' almasını sağladı. Kendisi Philadelphia'ya (Alaşehir) giderek gücünü toplayabilmesi için birkaç gün kaldı; çünkü bu savaşta başına gelenler onu çok hırpalamıştı"* (1995: 132), şeklinde savaştan sonra dönüş güzergâhıyla ilgili iki yerleşmenin adını belirtir. Hatta Niketas Khoniates, savaşın yapıldığı boğazdan tekrar geçen İmparator ve ordusunun Khonai (Honaz)'a geldiğini söyler. Bunların arasında da başka hiç bir yerleşme ve coğrafi nesne adını vermez. Yalnızca, *"Ancak imparator, önünden geçerken, Sultan'ın arzusuna uyararak, Sublaion'u bizzat tahrip etti. Dorylaion'a ise dokunmadı"* (1995: 133), demektedir. Burada Khoma adını değil de Sublaion adını tercih etmiştir.

Niketas, savaşın yapıldığı geçidin-boğazın adını da açıkça vermektedir. O dönem Bizans kaynaklarında *Tzibritze Boğazı* adıyla zikredilir. Niketas'a göre, Tzibritze, esasında yüksek yamaçlarla çevrelenen ve uzun bir vadi şeklinde olan geçidin en dar kısmına verilen isimdir (1995: 124). Tzibritze adı üzerinde Ioannes Kinnamos kısmında daha detaylı durulacaktır. Niketas Khoniates, *"Sultan bir anlaşmaya varılamayacağını anlayarak, Bizans ordusunun Myriokephalon'dan hareket ettikten sonra geçmesi gereken ve Tzibritze Geçidi adını taşıyan yolun darlaştığı yeri işgal etti"* (1995: 124). Ayrıca, eserinde, *"Tzibritze Geçidi yüksek yamaçlarla çevrelenen uzun bir vadidir. Kuzeye doğru gittikçe dikliği azalır ve yayvan tepeler arasında geniş vadiler halini alır. Güneye doğru ise vadi gittikçe dikleşir ve sarplaşır"* (1995: 124), bilgileri yer alır. Böylece savaşın yapıldığı yerin, başka bir deyişle boğazın jeomorfolojik özellikleri hakkında da bunlara benzer nispeten detaylı bilgiler verir.

3. Manuel Komnenos'un II. Henry Plantagenet'e Mektubu

Savaşa bizzat ordusunun başında katılan Bizans İmparatoru I. Manuel Komnenos (1118-1180), yakın dostu İngiltere Kralı II. Henry Plantagenet'e Myriokefalon Savaşı'nı anlattığı nispeten uzun bir mektup göndermiştir. İmparatorun doğal olarak siyasi bir üslupla kaleme aldığı mektupta; *"Türklerin Cybrilcymani dedikleri civardaki bir bölgenin dar geçitlerinin yakınına çekildiğimiz zaman"..."ordumuza ansızın hücum ettiler"* (Vasiliev 1929/0: 238), demektedir. Manuel'in mektubunun Vasiliev (1929-1930) tarafından yapılan İngilizce çevirisinde *Cybrilcymani* şeklinde yazılan yörenin ve dar geçidin adı; *Rogeri de Houedene* (1869: 102-104)'nin Latince metninde aynı şekilde *Cybrilcymani*, fakat *Benedict of Peterborough* kroniğinde (1857: Vol.I. 128) II. Henry'nin anlatıldığı kısımda Manuel'in mektubuna atfen çok az farkla Latince *Cibrilcymani* olarak kaydedildiği görülür. Dolayısıyla bu temel kaynaklarda geçit ve bulunduğu yörenin adı hiçbir değişikliğe uğramadan hemen aynı biçimde yazılmıştır.

Cybrilcymani, yalnızca geçidin adı olmayıp, muhtemelen Türklerin geçidin bulunduğu yöreye veya dağlık sahaya verdikleri bir isimdi. Esasen doğal olarak yetişmiş çim, çimen ve otlaklardan dolayı buraya Türkler tarafından verilen Türkçe *"Çivril Çimeni"* adını, Manuel, *Cybrilcymani* / *Cybril-cymani* şeklinde kaydetmiş olmalıdır. Fakat genellikle *"Çivril Çimeni"* şeklinde kabul edilen bu adın, başka anlamlarının da olması muhtemeldir. Bu sebeple konunun daha detaylı araştırılması ve özellikle çivril adının kökeni ve o dönemdeki anlamları üzerinde durulması gereklidir.

Savaşın yapıldığı yörenin ve geçit adının *İmparatorun mektubunda Cybrilcymani*; *Çivril Çimeni* yani *çimen* ile ilgisinin bulunması savaş yerinin konumu bakımından büyük önem taşır. Türk Dil Kurumu Büyük Türkçe Sözlük'te *çimen*; kendiliğinden yetişmiş çim, çimlik ve yeşil otlak yer anlamlarına geldiği kaydedilir. Konyalı, Farsça bir kelime olan çemenin ağaçlı, çiçekli ve yeşillik yer olduğunu belirtir (Konyalı 1991: 113). Erdoğan, 1583 Tarihli *Akşehir Sancağı İcmal Defteri*'nde Akşehir livasına bağlı *Çemen Eli* (Çemen İli) adında küçük bir nahiyeden söz eder. Bu idari birimde bulunan başlıca köyler; Karye-i Hisar-ı Meldos (Asar tepede), Karye-i Yunuslar, Çayır-ı Haznedar, Karye-i Kızıl Viran (Kızılören), Karye-i Yeğren, Karye-i Gönence, Karye-i El Almış, Karye-i Manahos (Anayurt), Karye-i Ağras (Sağlık), Karye-i Resul Sarayı ve Karye-i Gaziler tabi-i Çemen Eli'dir. Defterde *çayır ve otlak gelirleri* de ayrıca yazılmıştır (1990: 127-161). Anadolu Selçuklu Devleti döneminde kültürümüzde göçebe hayat tarzı ve hayvancılık fonksiyonunun önemi de göz önüne alınırsa, yöre bağlamında çemen kelimesinin daha çok otlak, mera ve çayır anlamlarında

kullanıldığı söylenebilir.

Yukarıda adı geçen defterde olduğu gibi Osmanlı tarihi kaynakları, Bağırsak Boğazı çevresinin bir dönem *Çemen Eli* şeklinde adlandırıldığını ortaya koymaktadır. Esasen bu durum yöre coğrafyasının mera hayvancılığına elverişli olmasıyla da büyük ölçüde örtüşmektedir. Bugün de yörede çimen, çayır, otlak ve yayla ile ilgili yer adlarına sık rastlanılır. Örneğin boğazın giriş kısmında yer alan Höyük Tepesi'nin doğu tarafında *Çimencik – Çimenlik* adında bir mevki vardır. Bununla birlikte yakınında topoğrafya yüzeyinde eski bir yerleşmeye ait izler gözlenmektedir (Eskikurt - Ceylan 2015: 96).

Çivril adının ülkemizin birçok yerinde farklı idari ünite ve coğrafi nesnelere verilmiş olduğu tespit edilir. Nitekim Denizli ilinde Çivril ilçesi, Konya Beyşehir, Nevşehir Hacıbektaş, Malatya Yazıhan, Samsun İlkadım ve Kavak, Bolu Merkez, Tokat Turhal'da Çivril adını taşıyan köyler ve mahalleler vardır. Kiepert (1912) haritasında Afyonkarahisar ilinin Sultandağı (İshaklı) ilçe merkezinin batısında Çivril adında bir yerleşme işaretlemiştir. Bunlardan başka Ulukışla-Çamardı yöresinde Çivril Tepe, Üsküdar'ın Kartal karyesi ile Isparta Şarkikaraağaç'ta Çivril mevki, Sultanhisar (Aydın) Güvendik köyünde Çivril Köprüsü, Boz-ok livasında Çivril mezarı adları ilk aşamada belirlenebilen örneklerdir. Yine *Kayseri İli Tahrir Defterlerinde* geçen "*Karye-i Gökçe Esmâ, Yahyalı yörüklerinden Çivril temekkün [mekanlanmak, yerleşmek, yer tutmak] idüp karye olmuştur, tabi-i İslamlu*" (Yinanç - Elibüyük 2009: 348), cümlesinden Çivril adında bir yörük cemaatinin olduğu öğrenilir. Ayrıca Çivril'in, soyadı, lakap vb şekillerde kullanıldığına dair çok sayıda örnekler de vardır.

Beyşehir ilçesinin Çivril köyü eski bir yerleşme olup Osmanlı Arşivi'nde köyle ilgili çok sayıda kayıtlara ulaşılır. Nitekim H.984/ M.1576-1577 tarihli *Tımar Ruznamçe Defteri*'nde Beyşehir sancağının Göçü nahiyesinin köyleri arasında; Çivril ve Uluhoma karyeleri bulunur. Çivril karyesinin hasılı 5.861, Uluhoma karyesinin hasılı 19.311 akçedir (Yıldız 2010: 162/3). Beyşehir sancağının 1584 tarihli nüfus kayıtlarında da bu köylerin adlarına rastlanır (Erdoğan 2004). Bunlara benzer örnekleri çoğaltmak mümkündür.

4. Ioannes Kinnamos'un Historia'sı

Genç yaşında İmparatorluk Sekreterliği göreviyle Manuel'in hizmetine giren Bizanslı tarihçi Ioannes Kinnamos (Cinnamus) Myriokephalon Savaşı'na bizzat katılmış ve kaleme aldığı eserin (*Ioannes Kinnamos'un Historia'sı 1118-1176*) son kısmı; bu savaşta şahit olduğu olaylara dair verdiği bilgileri içeren sayfaları maalesef kaybolmuştur (2001: XXII). Fakat yine de eserden Myriokephalon Savaşı'nın konumu/ yeriyle ilgili önemli coğrafi bilgiler elde edilmektedir.

Kinnamos, Manuel Komnenos'un Myriokephalon Savaşı'ndan önce hazırlık

bağlamında, “Kendisi birkaç adamla ovalardan geçip Acıgöl civarında Lampe’ye doğru ilerledi ve Menderes Nehri’nin kaynaklarına yakın bir yerde bulunan zamanla çökmüş bir kaleyi (Sublaion) tekrar inşa etti” (2001: 213), demektedir. Demirkent’in çevirisinde Sublaion olarak verilen kale ve şehrin adı, Kinnamos’un orjinal metninde parantez içinde *Sublaeum* şeklinde yazılmıştır (1836: 298). Diğer eserlerde bu kale ve şehrin adının farklı yazılışlarına (Soublaion, Siblia, Sybleum, Silbium, Syblas gibi) rastlanır. Kinnamos’un eserinde, aynı situasyona tekabül eden *Homa/ Khoma* adına ise hiç yer vermediği görülür.

Ioannes Kinnamos eserinde, 1176 yılında, “İmparator Laodikeia ve Menderes Nehri çevresindeki bölgelere yolculuk yaptı. Niyeti bütün ordusunu Konya kuşatması için kullanmaktı” (2001: 214), şeklinde Manuel’in gitmek istediği yer ve takip ettiği güzergâhtan kısaca bahseder. Kinnamos’un kaydettiği metin birkaç satır sonra konu bütünlüğü olmaksızın satır ortasında sona ermektedir. Bu ifadelerden Bizans ordusunun Menderes Nehri çevresindeki bölgelere, daha doğrusu Büyük Menderes Nehri’nin kaynak sahasına geldiği anlaşılır. Aynı şekilde birçok yayında da Büyük Menderes kaynakları ifadesi geçmektedir.

Menderes kaynakları terimi, coğrafi anlamda nehrin yukarı çıkırından gelen çayların birleştiği, böylece büyük bir akarsuyu teşkil ettiği kesimi kapsamaktadır. Bu bağlamda Kûfi Çayı, Dinar Suyu, Işıklı ve Gökgöl kaynaklarından gelen sular Çivril’in güneydoğusundaki Işıklı Gölü’nde birleşmektedir (Harita 1). Büyük Menderes Nehri, bir anlamda Işıklı Gölü’nden Ege (Adalar) Denizi’ne boşaldığı yere kadar olan ana mecrayı ifade etmektedir. Menderes kaynakları yöresi dar anlamda, Işıklı ve Gökgöl kaynakları ve bunların oluşturduğu oldukça geniş göl ve bataklık alanlardır. Konuyla ilgili Kinnamos’un, “...Menderes Nehri’nin kaynaklarına yakın bir yerde bulunan zamanla çökmüş bir kaleyi (Sublaion) [Çivril-Homa/ Gümüşsu] tekrar inşa etti” (2001: 213), yönünde vermiş olduğu bilgi, bu açıklamayla paralellik arz eder. Eğer kavramın sınırı biraz daha geniş tutulursa, Dinar yakınındaki iki büyük (Suçikan ve Düdensuyu) karstik su kaynağı da buraya dâhil edilebilir (Ceylan 2010: 162). Nitekim bazı yayınlarda ve özellikle tarih kitaplarında Büyük Menderes Nehri’nin başlangıç yerinin Dinar ve çevresinin kabul edildiği ve hatta haritalarda işaretlendiği görülür. Çünkü Kûfi Çayı kolu daha uzun olmakla birlikte, buradan Dinar Suyu adıyla devamlı ve nispeten düzenli bir akış söz konusudur. Mesela Bizans ordusunun 1176 yılında Myriokephalon Savaşı’na gelirken, Niketas’ın “*Khonai [Honaz]’den imparator, Lampis üzerinden Kelainai [Dinar]’a yürüdü. Marsyas suyunun karıştığı Menderes’in kaynakları buradadır*” (1995: 123), ifadesi, bu durumu açıkça doğrulamaktadır. Kısaca açıklanmaya çalışıldığı üzere, Niketas Khoniates ve Ioannes Kinnamos’un eserlerinde geçen Menderes kaynakları ifadesiyle, coğrafi ve tarihi bakış açısıyla,

Büyük Menderes havzasında Işıklı, Gökgöl ve Dinar arasında kalan saha kastedilmektedir.

Ioannes Kinnamos'un *Historia* adlı eserinin diğer önemli bir tarafı da, 1146 yılında İmparator Manuel Komnenos ile Sultan I. Mesut (1116-1155) arasında Konya'nın batısında, Bizans ordusunun şehrin muhasarasını kaldırıp zorunlu olarak geri çekilirken, yapılan savaşları nispeten ayrıntılı anlatmasıdır. Kinnamos kitabında; "...Sultan onların tahriki ile eskisi gibi kaçmak istemedi ve iyi bir duruma ulaşınca, barbar dilinde Tzibrelitzemani denilen yere varmış bulunan Romalılara hücum etmek üzere acele etti. Burası diğer bütün yerlerden daha zor geçilir; sadece saflar halindeki ordular için değil, küçük gruplarla yolculuk yapanlar için de zordu. Romalılar aslında ordugâhta zor durumdaydılar" (2001: 41), eserin diğer bir sayfasında "Çünkü hala düşman ülkesinin ortasındayız ve Roma sınırlarından çok uzaklardayız. Bunu söyledikten ve orduyu düzene soktuktan sonra doğruca önceleri halkın Skleros'a ait ama şimdi Pugsuse dedikleri göle [Beyşehir Gölü] doğru yola çıktı. Ordu o dar yerden ovaya çıkıp açık alana varınca, İmparator askerlerden birine çok yüksek sesle haykırıp Türklerden birini çağırmasını emretti" (2001: 48/9) ve bir başka sayfada da "İmparator Maiandros [Büyük Menderes]'in kaynaklarından birine [muhtemelen Dinar'a] varınca, artık düşman topraklarının dışına çıktığını zannetti. Burasının suyu bol ve insanın gözüne çok hoş görünen bir yer olduğunu fark ederek, savaşın verdiği sıkıntıyı avlanmanın eğlencesi ile üzerinden atıp gevşemek istedi" (2001: 49/50) şeklinde 1146'da yapılan savaşlar ve bu bağlamda Tzibrelitzeman Geçidi'nin konumuyla ilgili çok önemli ve nispeten ayrıntılı bilgiler vermektedir.

Ioannes Kinnamos, geçidin adının açıkça Türkçe olduğunu söyler ve Τζιβρηλιτζημανι - Tzibrelitzeman şeklinde Türkçe telaffuzuyla kaydeder (1836: 47). Demirkent, Kinnamos, Tzibrelitzemani kelimesinin Türkçe olduğunu belirtiyor, ama herhalde Türkçe bir ismin bozuk şekli olmalıdır, demektedir (2001: 41, 36 nolu dipnot). Nicetae Choniatae'sin eserinde Myriokephalon Savaşı'nın anlatıldığı kısımda geçit Τζιβριτζη (1835: 232), aynı eserin Türkçe çevirisinde Tzibritze (1995: 124) adıyla geçmektedir. Ramsay, geçidin adını aynı sayfada bir cümlede "Tchivretzemani" başka bir cümlede "Tchivrelitzemani" (1960: 398) olarak ifade etmiştir. Cramer, Tzybitza (1832: 61), Abdulhalûk Çay ise, bu geçidin özel bir ismi olmayıp, Sybrize yani Sultandağı'nın karşılığı olarak kullanıldığı kanaatindedir. Burada, Tzybitze, Sultandağı'ndaki bir geçittir (1984: 77), şeklinde görüş beyan etmiştir. Açıklamalardan anlaşıldığı üzere dönemin önemli kroniklerinden Kinnamos'un eserinde, Τζιβρηλιτζημανι - Tzibrelitzemani, Niketas'ın eserinde Τζιβριτζη - Tzibritze olarak geçen geçit adının çeviri ve diğer yayınlarda nispeten farklı şekillerde yazıldığı görülür. Tzibritze geçidin yanı sıra geçidin bulunduğu yöreye ve dağlık sahaya verilen bir

isim olduğu da anlaşılır. Nitekim Cramer, Niketas'a atfen Konya'ya giden yolda geçitin de yer aldığı dağ sıralarının "Tzybitza montes" adıyla zikredildiğini belirtir (1832: 61/2). Yine Benedict of Peterborough da, kitabının Geographical Index And Glossary kısmında "Cibrilcimani" kelimesini Küçük Asya'da dağlar olarak açıklamıştır (1857: Vol.II. 266).

Geçidin ismi, Ioannes Kinnamos'ta *Tzibrelitzemani*, Niketas Khoniates'in eserinde *Tzibritze* (1995: 124), Manuel Komnenos'un İngiltere Kralı Henry Plantagenet'e gönderdiği mektubunda *Cybrilcymani* (Vasiliev 1929-30: 238) olarak yer almaktadır. İmparatorun ve Ioannes Kinnamos'un kaydettiği geçit adının *Cybrilcymani* / *Tzibrelitzemani* olarak yazılışının benzerliği ve ayrıca her ikisinde de bunun Türkçe olduğu vurgusunun yapılması dikkati çekmektedir. Neticede bu üç önemli tarihi kaynaktaki aynı geçitten ve bu geçidin bulunduğu dağlık sahadan söz edildiği kanaatine varılmaktadır.

Ramsay, Ioannes Kinnamos'un yukarıdaki ifadelerine atfen geçidin konumu ile ilgili yaptığı değerlendirmede; "Manuel'in devam ettiği yol üzerindeki güç geçit (*Tchivretzemani*) ya İconium [Konya]'un birkaç mil batısındaki dağların geçidi yahut da Derovent [Derbent]⁴ köyünün yanındaki boğazdır. Çünkü Konya'dan Çığıl'a giden yol ikisinden de geçmektedir. Manuel, *Tchivrelitzemani*'den daha ileri gitmedi: eskiden Skleros denilen Pasgusa Gölü'ne giden yoldan geri döndü. Bu göl, daha eskiden Karalis denilen Beyşehir Gölü'dür; Skleros'un Bizanslıların Karalis kelimesine verdikleri şekil olduğu anlaşılıyor" (1960: 398), demektedir. Ramsay, böylece geçidin konumuyla ilgili Konya - Beyşehir arasındaki bölgeyi işaret etmektedir.

Ioannes Kinnamos'un eserinden; Bizans İmparatoru Manuel Komnenos'un daha önce (1146'da) Selçuklu başşehri Konya'ya yaptığı seferin dönüşünde *Tzibrelitzemani* Geçidi'nden geçtiği ve bu civarda Sultan I. Mesut ile savaşlar yaptığı, geçidin Konya'ya yakın bir konumda, Konya ile Beyşehir Gölü arasında bir yol güzergâhında bulunduğu öğrenilir. Böylelikle daha önce geçidin yeri konusunda ileri sürülen çeşitli görüşlerin ve yapılan değerlendirmelerin yöre bağlamında kati olarak bir sonuca bağlandığı söylenebilir. Nitekim Demirkent'in Ioannes Kinnamos'tan çevirdiği kitaba (2001) ekli harita 2'de, Manuel Komnenos'un 1146 Konya Seferi'nden dönüş güzergâhını Konya, Beyşehir Gölü, Şarkikaraağaç ve Yalvaç üzerinden göstermiştir. Buradan da Menderes'in kaynaklarından birine, muhtemelen ana yol üzerinde bulunan Dinar'a varmıştı.

Ioannes Kinnamos'tan öğrendiğimiz diğer önemli bir husus da, *Kelainai* / *Dinar* ve *Maiandros* [Büyük Menderes] kaynakları ile *Khoma*, *Myriokephalon* Kalesi ve *Tzibrelitzemani* Geçidi arasındaki yer adlarının sıralanma düzeni ve adların

⁴ Bugün Konya ilinin bir ilçesidir.

birbiriyle bağlantısıdır. Nitekim Ioannes Kinnamos, İmparator'un 1146'da yaptığı Konya seferinin dönüş güzergâhında yer adı olarak *Tzibrelitzemani* ve *Pusguse*⁵ / Beyşehir Gölü'nden sonra *Menderes kaynaklarını* kaydetmiştir (2001: 49). Bunların arasında oldukça uzun bir mesafe olmasına, göl, akarsu, dağ ve yerleşme gibi bazı önemli coğrafi unsurların varlığına rağmen başka bir yer adını zikretmemesinin üzerinde önemle durulması gerekir. Daha önce ifade edildiği üzere Niketas Khoniates'in anlatımında da Bizans ordusunun güzergâhı konusunda benzer bir durum tespiti yapılmıştı.

5. Chronique de Michel le Syrien

Süryani Mihael (Michel le Syrien)'in kroniği, Anadolu Selçuklu Devleti dönemini anlatan önemli kaynaklardan olup müellifin Sultan II. Kılıç Arslan ile Malatya'da bizzat tanıştığı kayıtlarında yer alır. Mihael'in verdiği bilgiye göre; *"İmparator çok geçmeden Türklerin arazisinde beş günlük yolculuk mesafesine hızlı bir şekilde ilerledi"* (1905: 371; 1869: 383/4) ve yine *"Rumlar, Konya yakınlarına ulaştılar. [Şehre] bir günlük yürüyüş mesafesinde ve Sultan'ın bulunduğu yerin üç saat uzağındaydılar"* (1905: 371; 1869: 383/4). Mihael'in bu iki cümlesinde, Bizans ordusunun Türk toprakları içinde uzun bir mesafe kat ettiği ve başşehir Konya yakınlarına geldiği ve hatta savaşın şehre (Konya'ya) bir günlük yürüyüş mesafesinde yapıldığı açık bir şekilde ifade edilmiştir.

Işın Demirkent'in Ioannes Kinnamos'tan çevirdiği kitaba eklediği harita 2'de, Selçuklu Bizans sınırının Eğirdir-Hoyran Gölü civarından geçtiği görülür. Bu durumda Süryani Mihael'in *"İmparator çok geçmeden Türklerin arazisinde beş günlük yolculuk mesafesine hızlı bir şekilde ilerledi"* ifadesi geçerlilik kazanır. Aynı şekilde *"Rumlar, Konya yakınlarına ulaştılar. [Şehre] bir günlük yürüyüş mesafesinde geldiler,"* ifadesi de Bağırsak Boğazı'na işaret etmektedir. Çünkü Bağırsak Boğazı ve çevresi Konya'ya yaklaşık 50 km olup, bir günde alınabilecek mesafeye karşılık gelir. Ayrıca Mihael, savaşın yapıldığı yerin, dik dağların/ tepelerin arasında *"dar bir vadi"* (*vallée*) içinde olduğunu kaydeder (1869: 383). Böylece Niketas ve Kinnamos'u doğrular nitelikte savaş yerinin topografyasında ortak özelliklere vurgu yapar ve savaşın bir akarsu tarafından kazılmış olan boğaz karakterli bir vadide yapıldığı görüşünü destekler.

Diğer taraftan o dönemde savaşın Türk toprakları içinde yapıldığının tespiti de savaş yerinin konumunun belirlenmesi açısından önemlidir. Bu konuda Süryani Mihael'den başka kroniklerde de doğrudan veya dolaylı bazı bilgiler

⁵ Bazı kaynaklarda Pungusa, pasgusa, poungousa vb şekillerde de yazıldığı görülür. Cramer, Pusgusa adının Türkçe olabileceğini söyler (1832: 77).

rastlanır. Mesela Niketas'ın, *"Ayrıca Türkler de görünmüşlerdi ve küçük çarpışmalarla Bizanslılara saldırmaktaydılar. Bunlar Bizanslıların önlerinden giderek, bunların hayvanlarına yem bulamamaları için yol boyunca bütün meraları yakmışlar ve içecek su bulamamaları için de kaynak ve kuyuları pislemişlerdi. Bizanslılar da esasen orduda salgın halini alan bir hazım hastalığından muzdariptiler"* (1995: 123), eserin diğer sayfasında, Türklerle savaşta tecrübe sahibi olanlar ve yaşlı başlı bütün danışmanlar, *"Savaşın büyüklüğünü düşünmesi, düşmanların bütünüyle bir tuzak haline getirdikleri ülkenin kolay geçilmezliğini göz önünde bulundurması... gerektiğini söylediler"* (1995: 124), şeklinde verdiği bilgiler, savaşın Türk toprakları içinde yapıldığı kanaatini güçlendirir. Yine Abû'l Farac Tarihi'nde, savaşın takiben barış yapıldıktan sonra, Sultan, *"üç Türk emirini seçti ve bunlar kıralın hududuna varıncaya kadar ilerlediler"* (1987: 42), ifadesi savaşın Türk toprakları içinde yapıldığını açıkça ortaya koyan bilgilerdir.

6. Chronologique de Héthoum Comte De Gorigos

Genellikle 12. ve 13. yüzyıldaki önemli olayları anlatan kroniklerden biri de Héthoum'a aittir. Bu kronikte, 625 (6 Şubat 1176 - 4 Şubat 1177) yılına ait önemli olayların kaydedildiği kısa paragrafta Myriokefalos Savaşı ile ilgili bir cümlelik bilgiye rastlanır. Bu cümlede Héthoum, *"Bizans imparatoru Manuel Komnenos, Sultan Kılıç Arslan tarafından Konya yakınında yenildi"* (1869: 477), demektedir. Diğer bazı kronikler (Sémpad, Michel le Syrien) gibi, Héthoum'un da savaşın yeri konusunda Konya yakınına açıkça belirttiği görülür. Kronikte savaşla ilgili bundan başka bir bilgi tespit edilemedi.

7. Gregory Abû'l – Farac / Bar Habraeus Chronography

Abû'l Farac Tarihi'nde de savaşla ilgili bazı bilgiler vardır. Bu bağlamda *"Türkler bilhassa aralarındaki piyadeler dağlara saptılar ve Bet-Toman'ın derin geçitlerine dalarak, Rumların ağır eşyalarını bıraktıkları büyük karargâha geldiler, yağma ettiler ve arabaları yaktılar..."* (1987: 421/2), cümlesi bir yöre ve burada bulunan bir geçidin adını bildirmesi bakımından önem taşımaktadır. Yerin adı, İngilizce çeviride *Beth Thoma* şeklinde geçmektedir. Bu itibarla kelimenin yazılışında bazı farklılıklar da söz konusu olabilir. Yine savaşın dağlık bir yörede ve derin geçitlerde yapıldığının söylenmesi de, savaş yerinin lokasyonunun belirlenmesi bakımından önemlidir.

SONUÇ

Makale kapsamında incelenen 12. ve 13. yüzyıla ait tarihi kroniklerde - kaynaklarda geçen; Konya yakınları, Konya'ya bir günlük yürüyüş mesafesi, daha sonra Myriokephalon adı verilen ve savaşın yapıldığı geçide yakın eski ve terk edilmiş bir kale olan Meldinis Kalesi (Karye-i Hisar-ı Meldos tâbi-i Çemen Eli), Tzibrelitzemani – Cybrilcymani - Tzibritze geçidi ve bunun Pusguse (Beyşehir) Gölü ile ilişkisi savaş yerinin ve konumunun belirlenmesinde oldukça önemli coğrafi bilgi-verilerdir. Bunların yanında Bizans ordusunun ve İmparator Manuel'in ana hedefinin Selçukluların başşehri Konya (Iconium)'nın olması, savaşın Türk toprakları içinde yapılması, savaş yerinin Khoma/ Homa yakınlarında bir yerde bulunması, Menderes kaynakları, Bizans ordusunun gidiş ve dönüş güzergâhının bir noktaya kadar örtüşmesi de üzerinde önemle durulması gereken diğer önemli konum bilgileridir.

Savaşın yapıldığı ileri sürülen bütün yerler, batıda Denizli ile doğuda Konya arasına tekabül eden bir bölgede bulunmaktadır. Önceki paragrafta kısaca fakat makalede nispeten detaylı şekilde irdelendiği üzere konum bilgilerinin Konya Bağırsak Boğazı görüşünü açık bir şekilde doğruladığı görülmektedir. Keza savaşın yeri olduğu ileri sürülen Isparta yöresiyle ilgili temel tarihi kaynaklarda hiçbir konum bilgisi- verisine rastlanılmamıştır. Aynı şekilde tarihi kaynaklarda Denizli yöresiyle ilgili yalnızca Khoma/Homa adı geçmektedir. Fakat buradan o dönem kaynaklarında Sublaion adıyla bahsedilir ve Bizans sınırları içinde yer alır. Nitekim İmparator Manuel savaştan önce hazırlık aşamasında Menderes kaynakları civarına gelmiş ve buradaki kaleyi (Sublaion) yeniden inşa ettirmiş ve savaştan sonra da anlaşma gereği önünden geçerken bizzat kaleyi yıktırmıştır.

Konum bilgisi- verileri dışındaki diğer coğrafi bilgi ve veriler (örneğin savaş yerinin dar ve uzun bir geçit; yani bir boğaz vadi karakterinde olması, geçidin uzunluğu, genişliği, geçidin ve çevresinin topografik özellikleri, geçidin içinde bir akarsuyun varlığı, geçidin önemli bir yol güzergâhını teşkil etmesi vd) de savaş yerinin tespiti açısından büyük önem arz etmektedir. Dolayısıyla tarihi kaynaklarda mevcut coğrafi bilgi ve veriler bir bütün olarak dikkate alındığında, ön yargılardan uzak ve tarafsız bir şekilde değerlendirildiğinde; Konya Bağırsak Boğazı'nın özellikleriyle örtüştüğü sonucuna varılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), BEO, Tarih: 06/C/1326 (Hicrî), DN. 3350, GN. 251190.
- CEYLAN, Mehmet Akif, ESKİKURT, Adnan, (2001), "Kûfi Çayı Boğazı'nın Doğal ve Tarihi Coğrafyası", *Marmara Coğrafya Dergisi*, sayı 3: 123-152.
- CEYLAN, Mehmet Akif, (2010), "Myriokefalon Savaşı'nın Yeri Konusuna Coğrafi Bir Yaklaşım", *Türk Dünyası Araştırmaları*, C.94 (187): 159-196.
- CHRONIQUE DE MICHEL LE SYRIEN (1905), (Ed. J. B. Chabot), T. III, Paris: Ernest Leroux Éditeur.
- CRAMER, John Anthony (1832), A Geographical And Histori Description Of Asia Minor; With A Map, V. II, Oxford: At The University Press.
- ÇAY, Mehmet Abdulhalûk (1984), *Anadolu'nun Türkleşmesinde Dönüm Noktası: Sultan II. Kılıç Arslan ve Karamukbeli (Myriokefalon) Zaferi*, İstanbul: Orkun Yay.
- DOĞANAY, Hayati (1993), *Coğrafya'ya Giriş (Metodlar-İlkeler-Terminoloji)*, Ankara: Gazi Büro Kitapevi
- ERDOĞRU, Mehmet Akif (1990), "Akşehir Sancağındaki Dirliklerin III. Murad Devrindeki Durumu Ve 1583/991 Tarihli Akşehir Sancağı İcmal Defteri", *Osmanlı Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi Dergisi*, sayı 1: 127-161.
- ERDOĞRU, Mehmet Akif (2004), *Beyşehir Sancağı'nın 1584 Tarihli Nüfus Sayımı (Beyşehir, Seydişehir, Bozkır)*, İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.
- ESKİKURT, Adnan, CEYLAN, Mehmet Akif (2015), *Selçuklu - Bizans Münasebetlerinde Bir Dönüm Noktası: Myriokefalon Zaferi (Beyşehir-Bağrsak Boğazı-Miryokefalon 17 Eylül 1176)*, İstanbul: Çamlıca Basım Yay.
- Extrait de la Chronique de Michel le Syrien (1869), Recueil Des Historiens Des Croisades Documents Arméniens (Edit. E. Dulaurier), Paris: Publie Par Les Soins De L'Academie Des Inscriptions Et Belles-Lettres, Tome Premier.
- Gesta Regis Henrici Secundi Benedicti Abbatis (Benedict of Peterborough), (1867), The Chronicle of the Reigns of Henry II. and Richard I. A. D. 1169-1192, (Edit. William Stubbs), V.I., The University Of Oxford.
- Gesta Regis Henrici Secundi Benedicti Abbatis (Benedict of Peterborough), (1867), The Chronicle of the Reigns of Henry II. and Richard I. A. D. 1169-1192, (Edit. William Stubbs), V.II., The University Of Oxford.
- GREGORY ABÛ'L-FARAC (Bar Hebraeus), (1987), *Abû'l-Farac Tarihi*, (çev. Ömer Rıza Doğrul), c.II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- IOANNES KİNNAMOS (2001), *Historia (1118-1176)*, (hzl. Işın Demirkent, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- IOANNES CİNNAMUS (1836), *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae: Ioannes Cinnamus* (ed. Barthold Georg Niebuhr), Bonnae: İmpensis Ed. Weberi.
- KAHRAMAN, Seyit Ali (2009), *XVI Yüzyıl Başlarında Karaman Vilayeti Vakıfları*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay.
- KİPERT, Richard, (1912), *Karte von Kleinasien*, Berlin, band CIII Konia.
- KONYALI, İbrahim Hakkı (1991), *Âbideleri ve Kitâbeleriyle Beyşehir Tarihi* (hzl. Ahmet Savran), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yay.
- LE CONNÉTABLE SĚMPAD (1869), *Chronique Du Royaume De La Petite Armémie Par Le*

- Connétable Sempad*, Recueil Des Historiens Des Croisades Documents Arméniens (çev. E. Dulaurier), Paris: Publie Par Les Soins De L'Academie Des Inscriptions Et Belles-Lettres, Tome Premier.
- NİCETAE CHONIATAE (1835), *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae: Nicetae Choniatae*, (ed. Barthold Georg Niebuhr), Bonnae: Impensis Ed. Weberi.
- NİKİTAS KHONİATES (1995), *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, (çev. Fikret İşıltan), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- RAMSAY, William Mitchell, (1888), "Note on W.M. Ramsay's Antiquities of Southern Phrygia" *The American Journal of Archaeology and of the History of the Fine Arts*, V. 4 (3): 320.
- RAMSAY, William Mitchell, (1902), "Pisidia and the Lycaonian Frontier", *The Annual of the British School at Athens*, V. 9: 243-273.
- RAMSAY, William Mitchell (1960), *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, (çev. Mihri Pektaş), İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yay.
- ROGERİ DE HOUEDENE, (1869), "Epistola Manuelis Constantinopolitani Imperatoris ad Regem Angliae Patrem", *Chronica Magistri Rogeri de Houedene*, (ed. William Stubbs), No.51, London: Longmans, V. II: 102-104.
- SANIR, Ferruh (2000), *Coğrafya Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- SMBAT SPARAPET (2005), *Chronicle*, (çev. from Classical Armenian by Robert Bedrosian), Sources of the Armenian Tradition, Erişim Tarihi: 27.10.2016. http://rbedrosian.com/Downloads/Chronicle_Smbat_Sparapet.pdf.
- Table Chronologique de Héthoum Comte De Gorigos (1869), Recueil Des Historiens Des Croisades Documents Arméniens (Edit. E. Dulaurier), Paris: Publie Par Les Soins De L'Academie Des Inscriptions Et Belles-Lettres, Tome Premier.
- Türk Dil Kurumu Büyük Türkçe Sözlük, Erişim Tarihi: 17.10.2016. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime.
- UMAR, Bilge (1993), *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- VASİLİEV, Alexander Alexandrovich, (1927), "Das Genaue Datum der Schlacht von Myriokephalon (1176)", *Byzantinische Zeitschrift*, Band XXVII: 288-290.
- VASİLİEV, Alexander Alexandrovich, (1929-1930), "Manuel Comnenus And Henry Plantagenet", *Byzantinische Zeitschrift*, Band XXIX: 233-244.
- YILDIZ, Suat, (2010), *(H.984) 1576-1577 Tarihli Timar Ruznamçe Defterine Göre Karaman Eyaleti*, Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- YİNANÇ, Refet, ELİBÜYÜK, Mesut (2009), *Kayseri İli Tahrir Defterleri (Hicri 992, 971, 983, Miladi 1584, 1563, 1575)*, c. I, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay.
- YÖRÜK, Doğan (2006), "Karaman Eyaletinde Osmanlı Timar Düzeninin Tesisi (1483)", *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.XXV (40): 177-202.

SULTAN ALP ARSLAN NASIL ÖLDÜRÜLDÜ?*

HOW WAS SULTAN ALP ARSLAN KILLED

Muharrem KESİK**

Öz

Bu çalışma ile Selçuklu ve Türk Tarihi'nin en büyük hükümdarlarından biri olan Sultan Alp Arslan'ın son askerî seferinde yaşanan olaylar, sultanın nasıl öldürüldüğü, vasiyeti, ölüm tarihi, nerede defnedildiği ve mezar yerinin nerede bulunduğu gibi konu başlıkları ele alınmıştır. Araştırma sırasında Sultan Alp Arslan Devri'nin en önemli kaynaklarından yararlanılmıştır. Sonuç olarak Sultan Alp Arslan, Batı Karahanlılar üzerine düzenlediği askerî sefer sırasında Ceyhun Nehri'ni geçtikten sonra Berzem adlı bir kale komutanı Yusuf el-Hârezmî tarafından hançerlenmiş aldığı yaranın tesiriyle 24 Kasım 1072 günü ölmüş, ölmeden önce velihtı ve oğlu Melikşah'ın yerine geçmesini vasiyet etmiş, oğlu tarafından Merv şehrinde defnedilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Sultan Alp Arslan, Merv, Yusuf el-Hârezmî, Selçuklular, Ölüm

Abstract

This study addresses events that occurred during the last military expedition of Sultan Alp Arslan, one of the greatest rulers is Selcuk and Turkish history. Related subjects include how the Sultan was killed, his will, the date of his death, where he was buried and the site of his grave. The most important sources of the period of Sultan Alp Arslan were used for this research. The results show that Sultan Alp Arslan died on 24 November 1072 as the consequence of a stab wound from the dagger of Yusuf el-Hârezmî, the commander of Berzem fortress. Sultan Alp Arslan was killed after crossing the Ceyhun River during a military expedition he organized against the Batı (Western) Karahanlı. Before he passed away, Sultan Alp Arslan made a dying wish that his son and heir apparent Melikşah succeed him. Sultan Alp Arslan was buried in the city of Merv by his son Melikşah.

Keywords

Sultan Alp Arslan, Merv, Yusuf el-Hârezmî, Selçuklular, Ölüm (death)

---

* Bu makale Türkiyat Mecmuası'nda *How Was Sultan Alp Arslan Killed?* adıyla İngilizce olarak yayımlanmıştır.

** Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

GİRİŞ

Sultan Alp Arslan Büyük Selçuklu Devleti'nde 1063-1072 yılları arasında hüküm sürmüş Türk tarihinin önemli hükümdarlarından biridir.¹ Alp Arslan, Selçukluların atası Selçuk Bey'in torunlarından Çağrı Bey'in oğlu olup Sultan Tuğrul Bey'in vefatı üzerine giriştiği saltanat mücadelesini kazanarak başkent Rey'de tahta oturmuştur. Büyük Selçuklu Devleti'nin sınırlarının genişletilmesi ve devletin adının tüm dünyaya duyurulmasında önemli katkıları olmuştur. Bizans İmparatoru Romanos Diogenes'e karşı 26 Ağustos 1071 tarihinde kazandığı meşhur Malazgirt Zaferi² sonrasında Anadolu'nun fethi önündeki engelleri yıkarak bu toprakların vatan haline getirilmesinde büyük pay sahibi olan ve imparatoru da tutsak etmek suretiyle büyük bir şöhrete kavuşan Sultan Alp Arslan, 1072 yılında çıktığı Batı Türkistan seferinde beklenmedik bir şekilde ve erken denilebilecek bir yaşta hayatını kaybetmiştir. İşte bu araştırmamızla bu büyük Türk sultanının bazı kaynaklar ve kimi araştırmacılar tarafından farklı farklı anlatılan ölümü hikâyesini açıklığa kavuşturmaya ve sultanın kayıp mezar yerinin tespitine çalışacağız.

Sultan Alp Arslan'ın Son Seferi: Batı Türkistan Seferi

Sultan Alp Arslan'ın Malazgirt'te Bizans'ın güçlü ordusunu ağır bir mağlubiyete uğratıp artık Anadolu'da Selçukluların karşısında durabilecek bir askerî güç kalmamışken, yani Bizans İmparatorluğu'nun Selçukluları durdurabilecek hiçbir imkânı kalmamışken Sultan Alp Arslan Anadolu'yu istila edip İstanbul'u ele geçirip Bizans İmparatorluğu'na son vermek yerine, neden İmparator Romanos'la antlaşma yapıp onu serbest bıraktı? Çünkü Alp Arslan'ın o sırada kafasını meşgul eden daha önemli şeyler vardı; zira Selçuklu Devleti için İslâm dünyasını kontrol etmek Hristiyan Anadolu'ya egemen olmaktan çok daha önemli bir husustu. Sultan Mısır'daki Şii tehlikesini ardında bırakarak çok köklü bir askerî sefere çıkamazdı. Ayrıca Bizans'a karşı düzenlenebilecek topyekûn bir Selçuklu saldırısı, beraberinde Hristiyan dünyasının Bizans'ın yardımına koşmasını sağlayabilirdi. Karşıdan Hristiyanlar, geriden Şii'ler ve Selçuklu'nun egemenliğini zoraki kabullenen Karahanlılar ve Gazneliler de mutlaka devreye

¹ Sultan Alp Arslan hakkında bilgi için bk. M. Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Sultan Alp Arslan ve Zamanı*, Ankara 1992; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, İstanbul 1993, s. 147-195; İbrahim Kafesoğlu, "Alparslan", *DİA*, II, 526-530.

² Malazgirt Savaşı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Muharrem Kesik, *1071 Malazgirt Zafere Giden Yol*, İstanbul 2013.

girecek unsurlar arasında yer alırdı. Bütün bunlar bir yana Sultan Alp Arslan, antlaşmayı yapar yapmaz hemen Anadolu'dan ayrıldı, çünkü Batı Karahanlı topraklarından çok olumsuz haberler gelmekteydi. Sultan Alp Arslan'ın bölgede idarecilik yapan oğulları Hârizm Meliki İlyas, Toharistan Meliki Ayaz ile Batı Karahanlı Hükümdarı Şemsü'l-Mülk Nasr arasındaki sürüp giden savaşlar bir türlü durulmuyordu. Karahanlı hükümdarının Türkistan tarafında bulunduğu bir sırada Melik Ayaz, Buhara ve Semerkant üzerine akınlar düzenlemişti. Bu Selçuklu akınlarını haber alan Nasr Han geri dönerek Ayaz'ın askerini³ bozguna uğratmış ve bir kısmını öldürmüş bir kısmını da esir almıştı. Bu olaylarda kardeşi Ayaz'a yardım ettiği için sultanın kızı⁴ olan kendi karısını da aleyhine ve kardeşi Melik Ayaz lehine casuslukla itham edip Selçuklu Hatunu'nu döverek öldürmüştü. İşte bu gelişmeler Sultan Alp Arslan'ı çok kızdırmış ve Batı Türkistan Seferi'ne çıkmaya mecbur etmişti.⁵ Sultan Eylül 1072 (Muharrem 465) sonlarında yaklaşık 200.000 kişilik⁶ bir ordu ile damadı ve Batı Karahanlı Hükümdarı Nasr Han üzerine yürüdü.

Bu olay Sibt İbnü'l-Cevzî tarafından (s. 48-49) biraz farklı anlatılır,⁷ “Semerkant, Buhara ve Maverâünnehr hâkimi Şemsü'l-Mülk Tekin b. Tamgaç, Alp Arslan'ın kızkardeşi ile evlenmişti. Söylendiğine göre Şemsü'l-Mülk Tekin, kardeşini ülkeye hâkim olması hususunda kışkırtması nedeniyle eşini öldürmüş, daha sonra da Sultan Alp Arslan, Şemsü'l-Mülk'ün kız kardeşi ile evlenmişti. Bu arada Melik Ayaz ve Melikşah (Sultanın oğulları), Şemsü'l-Mülk'le savaşmak için Amuderya (Ceyhun)'yı geçtilerse de Şemsü'l-Mülk, onları yenilgiye uğratarak mallarını yağmaladı. Yağmalanan şeyler arasında altın işlemeli bir leğen de vardı. Ayaz ve Melikşah, Ceyhun'u geçip Horasan'a döndükleri zaman Şemsü'l-Mülk eşi olan sultanın kız kardeşine “onları Ceyhun'u geçmeleri için sen kışkırttın.” dedi. Söylendiğine göre o, eşini tekmelemiş ve bu nedenle de o ölmüştü. Bunu haber alan Sultan Alp Arslan ona karşı harekete geçti. Bunun üzerine Şemsü'l-Mülk, sultana haber gönderip, “kız kardeşini öldürmediği” hususunda ona ant içti ve hatta kendi kız kardeşini sultana yollayıp onunla evlendirdi. Sultan, Bizans

³ Bu melikin Ayaz değil sonradan sultan olacak olan Melikşah olduğu rivâyeti de var. Bk. Ö.S. Hunkan, *Türk Hakanlığı Karahanlılar*, İstanbul 2007, s. 341.

⁴ Ebu'l-Ferec, *Abû'l-Farac Tarihi*, (çev. Ö. R. Doğrul), Ankara 1987, I, 325. Sibt İbnü'l-Cevzî'ye göre (*Mir'âtü'z-zemân*, trc. Ali Sevim, “Sibt İbnü'l-Cevzî'nin Mir'âtü'z-Zaman Fî Tarihi'l-Âyan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler II. Sultan Alp Arslan Dönemi”, *Belgeler*, XIX/ 23, Ankara 1999, s. 49), Sultan Alp Arslan'ın kızkardeşi. Krş. Hunkan, *Türk Hakanlığı Karahanlılar*, 2007, s. 341.

⁵ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zemân*, 1999, s. 48-49. Krş. Turan, *Selçuklular Tarihi*, 1993, s. 189.

⁶ İbnü'l-Esir(*el-Kâmil fi't-târih*, trc. A. Özaydın, *İslâm Tarihi*, İstanbul 1987, X, 78), Sultan Alp Arslan'ın askerlerinin sayısının 200.000 süvariden fazla olduğunu kaydeder.

⁷ Bk. Aynı yer.

imparatorunu yenilgiye uğrattıktan sonra Şemsü'l-Mülk'ün kız kardeşiyle gerdeğe girmiş ve onu çok sevmişti. Sultan, eşi olan geline ait çeyizler arasında Melikşah'tan yağma edilen leğeni gördü ve kendi kendine "Şemsü'l-Mülk bu leğeni bana, benim yüreğimi hoplatmak (korkutmak) ve oğlumun yenilgisini bana hatırlatmak için gönderdi." dedi; daha sonra da ona karşı harekete geçmek amacıyla büyük bir ordu hazırladı. Söylendiğine göre sultan 200.000 atlı ve yayadan oluşan büyük bir orduyla harekete geçti."⁸

Sultan Alp Arslan'ın Öldürülmesi

Sultan Alp Arslan'ın ölümü birkaç kaynaktan oldukça farklı anlatılmakta ise, İslâmî kaynakların çoğunda genel olarak aynı olayın ayrıntılarında farklı olarak anlatılmıştır. Bütün bu kayıtlardan sağlıklı bir sonuç çıkarmak için kaynaklardaki bilgilere göz atmalıyız.

XI.-XII. yüzyılların tanınmış Ermeni tarihçisi Urfalı Mateos,⁹ Sultan Alp Arslan'ın öldürülmesi olayını şöyle anlatmıştır: "Sultan Alp Arslan bütün İran askerlerini toplayıp Gehon olarak adlandırılan Büyük Cahun (Ceyhun) Nehri'ni geçti ve Sımırkhand (Semerkant) memleketini ele geçirmek üzere oraya girdi. O, büyük bir ordunun başında olduğu halde mustahkem ve meşhur bir kale olan Hana (Berzem) üzerine yürüdü ve kuşattı. Bu kalenin sahibi cesur ve aynı zamanda azgın ve merhametsiz bir adamdı. Sultan kaleyi günlerce muhasara altında tutup çok sıkıştırdı. O, aynı zamanda kalenin reisini, atalarının topraklarının daimî sahibi kılmak şartıyla kendisine itaata davet etti. Kale reisi hayli sıkıntılara göğüs gerdikten sonra sultana arz-ı ta'zimat etmeye karar verdi. O, korkunç bir plân düşündü. O, gün karısı ve çocuklarıyla beraber şenlik ve ziyafet yaptı. Davullar çaldırarak ve şarkılar söyleyerek onlarla beraber büyük neşe içinde yedi ve içti. Fakat geceleyin karısını ve üç oğlunu, sultanın eline düşüp ona köle olmamaları için vahşiyane bir surette kendi eliyle kesti. O, ertesi sabah erkenden oğullarını kesmiş olduğu iki keskin bıçağı yanına aldı ve sultanın huzuruna gitmek üzere kaleden çıktı. Sultan onun geldiğini haber alınca huzuruna getirilmesini emretti. Reis huzura çıkınca eğildi, fakat ona yaklaştığı sırada aniden sultanın üzerine atıldı ve çizmeleri içinde saklamış olduğu iki bıçağı çekti. Onu sultanın huzuruna getirmiş olanlar bu sırada kaçtılar. Vahşi bir hayvan gibi sultanın üzerine atılan adam, iki bıçağını da onun vücuduna sapladı.

⁸ Krş. Hunkan, age., 2007, s. 340-342.

⁹ *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi, (Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), (trc. Hrant D. Andreasyan), Ankara 1987, s. 144-146. Osman Turan (Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti), İstanbul 1993, s. 190), Sultan Alp Arslan'ın ölümü olayını anlatırken Urfalı Mateos'un kaydını esas almıştır.*

Sultanın adamları ileri atılıp onu olduğu yerde öldürdüler. Sultan üç yerinden yaralanmıştı ve çok tehlikeli bir halde bulunuyordu ve şiddetli acılardan kıvranıyordu. O, memleket halkının bundan haberdar olmaması için ordusuna ilerlemek emrini verdi. Beş gün sonra vahim bir vaziyette olduğunu hissedip başlıca kumandanlarını ve Khocab'ı (Hâce Hasan et-Tûsî /Vezir Nizâmü'l-Mülk) yanına çağırdı. Sultan henüz bir çocuk olan oğlu Melikşah'ı onlara takdim edip: "İşte ben yaralarımın tesiriyle ölüyorum, oğlum sizin hükümdarınız olsun ve tahtıma otursun" dedi. Sultan bu sözleri söyledikten sonra hükümdarlık giysilerini çıkardı ve oğlu Melikşah'a giydirdi. Onun önünde eğildi ve onu gözyaşları içinde Allah'a ve ileri gelen emîrlere emanet etti. Sultan Alp Arslan, aynı günde ehemmiyetsiz bir adam olan bir kürdün eliyle bu surette ölmüştü. Melikşah, babasına halef olarak tahta çıktı ve babasının ölümünden sonra onun cenazesini beraberine alıp memleketine döndü ve babasını Marand¹⁰ şehrinde atalarının kabrine defnetti."

XIII. yüzyıl Süryani tarihçisi Ebu'l-Ferec¹¹ ise, muhtemelen İbnü'l-Esîr'den aldığı bilgilere dayanarak Sultan Alp Arslan'ın, aynı zamanda damadı olan Karahanlı Hükümdarı Tabgaçoğlu Şemsülmülk üzerine sefere çıkmış olduğunu ve Ceyhun Nehri'ni¹² geçtikten sonra bir kale önünde çadırlarını kurarak kaleyi kuşattığını, Hârezm yerlilerinden olan kale hâkiminin Selçuklulara karşı koyduğunu, sultanın Hârezm ahalisini birtakım vaadlerle aldatarak onları kazanmak suretiyle kale hâkimini ele geçirdiğini ve ok atılarak öldürülmek üzere elleriyle ayaklarının dört kazığa bağlanmasını emrettiğini söyler. Yine Süryani müellifine göre, bu adam sultanın huzuruna getirilince Alp Arslan'a sövmüş ve hakaret etmiş "benim gibi adamlar bu şekilde mi öldürülür?" diyerek sultanı kızdırarak tahrik etmesi sonucu Sultan Alp Arslan, "bu adamın ellerini ve ayaklarını çözün! Ben de onu serbest olduğu halde öldüreceğim" diyerek adamın serbest bırakılması üzerine bir ok atmış fakat isabet ettiremeyince bunu fırsat bilen bu Hârezmli adam sultanın üzerine sıçrayarak eline geçirmiş olduğu bir bıçağı sultanın sırtına saplamış bunun üzerine Haremağalarından biri kendisini sultanın üzerine atmış ve Hârezmli adam sultanı bırakarak ağayı bıçaklamaya başlamıştı. Bunun üzerine çadır kurmakla meşgul olan Ermenilerden biri geldi ve Hârezmliyi başından vurarak öldürdü. Sultan bu hâdiseden birkaç gün sonra, aldığı yara yüzünden öldü ve Merv'e götürülerek babası Çağrı Bey'in yanı başına

¹⁰ Tebriz'in 50 mil kuzeyinde olup Azerbaycan'da bulunan bir şehir (M. Halil Yinanç, *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi*, s. 146 n. 86.

¹¹ *Abû'l-Farac Tarihi*, 1987, I, 325.

¹² Kaynakta nehrin adı verilmemiştir.

gömüldü. Sultanın vasiyeti gereğince oğlu Melikşah yerine geçecekti, kardeşi Kavurd Bey,¹³ sultanın karısı ile evlenecekti.

XII. yüzyıl Suriye bölgesi tarihçilerinden Azîmî,¹⁴ bu olay hakkında pek fazla bilgi vermez, sadece “Âdil Sultan (Alp Arslan) Ceyhun Irmağı yöresinde öldürüldü, oğlu Ebu'l-Feth Melikşah sultan oldu.” bilgisini kaydeder.

Bir diğer XII. yüzyıl Suriye bölgesi tarihçisi İbnü'l-Kalânîsî,¹⁵ çok daha farklı bir bilgi ile karşımıza çıkmaktadır. Ona göre : “Bu yılda (465-1072/1073) sultanın Ceyhun Irmağı yöresinde, mutasavvıf zâhid elbisesi giymiş bir Bâtınî'nin giriştiği suikast sonucunda şehit edildiği haberi geldi.” şeklindeki kaydı olaya tamamen farklı bir boyut getirmektedir. Osman Turan'dan naklen¹⁶ anlaşıldığına göre, Yusuf'un Deylemli olduğu ve Selçuklu tahtına göz dikmiş bulunan kardeşi Kirmân Meliki Kavurd ile bu olayın ilgili olduğu *İskenderiye Patrikleri Tarihi* adlı eserde iddia edilmiştir.

Ancak Sibt İbnü'l-Cevzî eserinde bu kayda yer verdikten sonra bunun doğru olmadığını olayın şöhret bulmuş hikâyesinin kendi anlatımındaki gibi olduğunu kesin bir dille vurgulamıştır.

XII. yüzyılın önemli tarihçilerinden İbnü'l-Cevzî'ye göre,¹⁷ Sultan Alp Arslan 465(1072/1073) yılı başında yaptırdığı bir köprüden Ceyhun Irmağı'nı geçip sefere çıktı. Yanında 200.000'den fazla atlı kuvveti vardı. Bu ordu Safer ayında (Ekim/Kasım 1072), Ceyhun Irmağı'nı geçtikten sonra sultanın askerleri 6 Rebülevvel (20 Kasım 1072) günü Yusuf el-Hârezmî adında bir kale muhafızını getirdiler; bu adamın yanında onu kontrol altında tutan iki asker bulunuyordu. Sultan, kendisine yaklaştırılan Yusuf'un kötü işler yaptığını öğrenince, ona kötü sözler söyledi ve dört kazık çakılarak Yusuf'un bunlara bağlanmasını emretti. Bu emir üzerine Yusuf'un sultana : “Ey Kötü adam, benim gibi birisi böyle bir şekilde mi öldürülür?” demesi üzerine son derece sinirlenen sultan, ok ve yayını eline alarak Yusuf'u tutan iki askere onu çözmelerini emretti ve böylece serbest kalan Yusuf'a bir ok attı; fakat isabet ettiremedi. Bunun üzerine Yusuf, sultana doğru koştu ve bu sırada dîvanında oturan sultan ayağa kalkarken tökezleyip yüzüstü yere düştü. İşte tam bu sırada Yusuf, sultanın üzerine atılıp dizliğinde

¹³ Kaynakta “Kaurath” (Karut) şeklinde yazılmıştır (*Abü'l-Farac Tarihi*, 1987, I, 325-326).

¹⁴ *Azîmî Tarihi*, (trc. Ali Sevim, *Azîmî Tarihi, Selçuklularla İlgili Bölümler*, Ankara 1988, s.20).

¹⁵ *Zeylû Tarihi Dimaşk*, (nşr. H. F. Amedroz), Leiden 1908, s. 106. *İskenderiye Patrikleri Tarihi* (s. 168-169) adlı eserde, Yusuf'un Deylemli olduğuna ve saltanata göz dikmiş olan Kirmân Meliki Kara Arslan Kavurd Bey ile ilgisinin bulunduğu kaydı burada anlatılanlara uygun düşmektedir (Bk. Turan, *Selçuklular Tarihi*, 1993, s. 190, n. 165).

¹⁶ *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, 1993, s. 190.

¹⁷ *el-Muntazam*, trc. Ali Sevim, “İbnü'l-Cevzî'nin El-Muntazam Adlı Eserindeki Selçuklularla ilgili bilgiler. (h. 430-485=1038-1092)”, *TTK Belgeler*, Ankara 2005, XXVI /30, s. 52.

bulunan bıçakla sultana vurdu. Hemen orada bulunan askerler ona saldırıp öldürdüler. Sonra sultanın yarası bağlandı ve Ceyhun'a dönüldü; fakat sultan burada öldü.

İbnü'l-Cevzî'nin torunu XIII. yüzyıl tarihçisi Sıbt İbnü'l-Cevzî,¹⁸ Sultanın öldürüldüğü olayı şöyle anlatmaktadır: "Sultan, Ceyhun üzerine kayıklardan oluşturduğu büyük bir köprüden 24 günde geçti (Safer 465/Ekim-Kasım 1072). Öncü kuvvetleri Buhara yörelerini yağmaladılar. Daha sonra sultanın öncü birlikleri, Yusuf adlı bir Hârezmlinin bulunduğu, Bîrun adlı bir kaleye gelip kuşatmaya başladılar. Bir süre geçtikten sonra askerler, Yusuf'u kaleden indirip iki Türk askerinin (gulâm) kolları arasında sultana getirdiler. Sultan onu görünce yaptığı kötülükler nedeniyle ona sövüp saydı ve kötü davranışlarda bulundu; daha sonra da çadırının kapısının önüne dört kazık çakılıp onun bağlanmasını emretti. Öldürüleceğini hisseden Yusuf, sultana "Ey kötü adam! Benim gibi birisi böyle bir ölüm şekliyle mi öldürülür? Dedi. Onun bu sözlerine son derecede sinirlenen sultan, ok ve yayını aldı ve onu tutan iki askere "Onu çözüp bırakın" dedi ve okunu ona fırlattı, fakat ok, Yusuf'a isabet etmedi. Hâlbuki şimdiye dek sultanın attığı hiçbir ok hedefini şaşırılmamıştı. Bu arada Yusuf, süratle sultanın üzerine yürüyüp dizliğinde bulunan bir bıçakla sultana vurdu. Esasında onun saldırısı sırasında Sa'dü'd-Devle Gevherâyın, ona engel olmaya çalıştı ise de Yusuf, ısrarla sultana saldırarak ona birkaç bıçak darbesi indirip birkaç yerinden ağır bir şekilde yaraladı. Bunun üzerine sultan, başka bir çadıra götürüldü. Bu arada ermeni bir ferrâş (temizlikçi ya da döşemeci), elindeki nacakla Yusuf'un başına vurup onu parçalayarak öldürdü. Sultan Yusuf'un kalbinin ve ödünün çıkarılıp getirilmesini emretti ve onlar da hemen getirdiler. Her ikisi de son derece iri idi. Daha sonra yaraları sarılan sultan, Ceyhun'a döndü ve 10 Rebiülevvel 465 (24 Kasım 1072) Cumartesi günü orada öldü.

Ortaçağ'ın en güvenilir tarihçilerinden İbnü'l-Esîr (ö.1233) eserinde,¹⁹ Sultan Alp Arslan'ın Mâverâünnehr hükümdarı Şemsülmülk Tekin üzerine bir sefere çıkarak beraberinde 200.000 süvariden fazla asker olduğu halde Ceyhun nehrini bir köprü yaptırmak suretiyle yirmi küsur günde²⁰ geçtiğini, 6 Rebiülevvel 465 (20 Kasım 1072) günü iki gulâmın refakatinde huzuruna getirilen Yusuf el-Hârezmî adında bir kale mustahfızı için dört kazık çakılarak el ve ayaklarının buna bağlanması emrini verdiğini ve bunun üzerine Yusuf'un sultana hakaret ettiği ve "Benim gibi bir adam böyle öldürülür mü?" dediği, sultanın bu sözlere çok kızarak adamlarına Yusuf'un serbest bırakılmasını emrettiği ve Yusuf'a bir ok

¹⁸ *Mir'âtü'z-zemân*, 1999, s. 49.

¹⁹ *el-Kâmil fi't-târih*, 1987, X, 78.

²⁰ Osman Turan (*Selçuklular Tarihi*, 1993, s. 190) 24 günde geçtiğini kaydeder.

atıp isabet ettiremediği hâlbuki o güne kadar attığı okun hedefini hiç şaşırmadığını ve bu durum üzerine Yusuf'un hemen sultanın üzerine saldırdığını, tahtında oturan sultanın ayağa kalkıp tahtan inmeye çalışırken ayağının sürçüp yüzükoyun düştüğünü, Yusuf'un ise bu durumdan istifade ile yanında bulunan bıçağı sultanın böğrüne sapladığını bu sırada ayakta duran Sa'düddeve'yi de birkaç yerinden yaraladığını, sultanın kalkıp bir çadıra girdiğini ve bu sırada hizmetçilerden birinin Yusuf'un başına bir topuzla vurarak onu öldürdüğünü ve Türklerin daha sonra Yusuf'u parçaladığını anlatır.

XIV. yüzyıla ait *Anonim Selçuknâme*'nin verdiği bilgiler²¹ İbnü'l-Esîr'in verdiği bilgiyle hemen hemen uyuşmakla birlikte farklılıklar da yer alır: "Sultan 464 (1071/1072) yılında Mâverâünnehr üzerine yürümek isteyerek Ceyhun Nehri'ni geçti, oraya indi. Birdenbire Tirmiz Kalesi'nin Kütvali Yusuf Hârezmî'yi huzuruna getirdiler. Sultan buna ok attı fakat tutturamadı. Sultan Alp Arslan, daha önce hiç ıskalamamıştı. Yusuf yayını hazırlayınca kadar ikinci bir oku daha atmak istediye de Yusuf ondan evvel davranarak bir okla sultanı vurdu. Sultan o yaradan öldü. 30 Rebiülevvel 465(14 Aralık 1072). Saltanat oğlu Melikşah'a geçti".

XIII. yüzyıl Ermeni Müellifi Müverrih Vardan'a göre,²² Alp Arslan, Alamut'a giderek çok müstahkem olan bir kaleyi kuşattı. Kalenin hükümdarı evinde büyük bir ziyafet verdi, sonra da büyük bir matem içine düştü. Bundan sonra sultana itaat arz edecekmiş gibi huzuruna gitti ve ayaklarını öperken onu katletti.

XIII. yüzyıl müellifi Bundârî,²³ bu konu ile ilgili olarak, Sultan Alp Arslan'ın 200.000'den fazla asker ile Ceyhun üzerine kurduğu köprüden bir ay zarfında geçerek Karahanlı Hükümdarı Şemsü'l-Mülk Tekin b. Tafgaç üzerine yürüdüğünü, 6 Rebülevvel günü sultanın askerlerinin ona Yusuf el-Hârezmî adlı bir kale muhafızını, bütün ileri gelen adamlarının bulunduğu bir sırada tahtın yanına getirdiklerini, bu adamın ayağının bukası ile yürüdüğünü ve iki uşağın bunu sımsıkı tutmakta olduğunu, Alp Arslan'ın bu adam için hemen dört direk dikilerek el ve ayaklarının bunlara bağlanıp çabuk öldürülmesini emrettiğini, bunun üzerine Yusuf'un "Benim gibi adam, böyle bir ölümle öldürülür mü? ve böyle muameleye uğratılır mı? Deyince sultanın bu sözlere kızarak ok ve yayını eline alıp ihtiyatı ve âkıbeti düşünmeyerek iki uşağına (gulam) Yusuf'un iplerinin çözülerek serbest bırakılmasını emrettiğini, taht üzerinde oturan sultanın bu

²¹ *Anonim Selçuknâme*, (nşr. ve trc. Feridun Nâfiz Uzlu), Ankara 1952, s. 13, trc., s. 8.

²² Vardan Vardabet, *Cihan tarihi*, (trc. Hrant D. Andreasyan, *Türk Fütuhâtı Tarihi*, 889-1269, *Tarih Semineri Dergisi*, İstanbul 1937, 1/2, s. 180.

²³ *Zübdetü'n-nusra ve nuhbetü'l-usra*, (trc. Kıvameddin Burslan), *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, Ankara 1943, s. 45-47.

adama bir ok attığını fakat isabet ettiremeyince hemen tahtından inmek isterken sürünerek yüzüstü düştüğünü ve bu esnada Yusuf'un Alp Arslan'ın üzerine yürüyüp boş böğrüne bıçak sapladığını, Yusuf'un sultanın huzuruna getirildiği sırada Sa'düddeve Gevherâyin'in ayakta durduğunu ve Yusuf'un onu da birkaç yerinden yaraladığını ve sultanın yaralı olduğu halde başka bir çadıra kaldırıldığını, Ermeni bir ferrâşın demir bir çomakla Yusuf'un tepesine vurarak onu öldürdüğünü ve sultanın Nizâmü'l-Mülk'e vasiyetini açıkladıktan sonra öldüğünü kaydeder.

XIII. yüzyıl Suriye bölgesi tarihçilerinden İbnü'l-Adîm,²⁴ sultanın son seferi ve ölümü hakkında "Sultan Alp Arslan, 465 yılında 100.000 süvariye aşkın bir ordu ile Ceyhun'a yürüdü. Safer ayında 20 günde Ceyhun'u geçti. Şemsü'l-Mülk Tekin b. Tamgaç üzerine yöneldi. Adamları Yusuf el- Hârezmî adında bir kale mustahfızını sultanın yanına getirdiler. Yusuf'un yanında iki gulâm bulunuyordu. Sultan onun etrafına dört kazık çakılarak bağlanmasını emretti. Yusuf öldürüleceğini anlayınca: "Ey Muhannes, benim gibi biri böyle öldürülür mü?" dedi. Sultan sinirlenerek bir yay ve ok alarak (Yusuf'u tutmakta olan) iki gulâma onu serbest bırakmalarını söyleyerek onu öldürmek için bir ok attı fakat isabet ettiremedi. Yusuf Sultana yönelirken tahtında oturan sultan kalktı ancak yüzüstü yere düştü. Yusuf, ona yetişerek bir bıçak ile vurdu. Sultan bir çadıra girdi. Ferrâşlardan biri Yusuf'u öldürdü. Sultan Alp Arslan öldü. 424 yılında doğmuş olup ömrü 40 yıl ve iki ay idi. Merv'de babasının yanına defnedildi." şeklinde bir kayıt düşmüştür.

İbnü'l-Adîm²⁵ bundan başka, Sultan Alp Arslan'ın Ceyhun tarafında Berzem adlı bir kalede 465 yılının Safer ayının son günü (14 Kasım 1072) ya da Rebülevvel ayının ilk gününde (15 Kasım 1072) öldürüldüğü ve Merv'de babasının yanına defnedildiğine dair bir rivâyeti de eserine kaydetmiştir.

Aynı olay Hüseyinî (ö. 1225'den sonra)²⁶ tarafından şöyle anlatılır: "Sultan 465 yılının evvelinde bir gün sefere çıkarak Ceyhun nehri üzerindeki köprüden geçti. Yanında hizmetkârları ve gulâmlarından başka 100.000 savaşçı süvari bulunuyordu. Amacı Şemsülmülük Tamgaç üzerine yürümek idi. Adamları işlediği bir suçtan dolayı öldürmek için kale muhafızlığından Yusuf el-Hârezmî adında bir adamı getirdiler. Sultan bunun dört kazık çakılarak elleri ve ayaklarının ona bağlanmasını emretti. Yusuf bunu işitince : "Ulan, adam böyle mi öldürülür?" diye sultana bağırdı. Sultan kızdı yayı ve oku eline aldı, mahkûmun

²⁴ Kemâleddîn İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb fi Târîhi Haleb*, (nşr. Ali Sevim, *Buğyat at-Talab Fi Târîh Halab, Selçuklularla İlgili Haltercümeleri*), Ankara 1976, s. 36-37.

²⁵ *Buğye*, 1976, s. 37.

²⁶ *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, (çev. N. Lugal), Ankara 1999, s. 37-38.

yanındaki muhafızlara onu serbest bırakmalarını emretti. Mahkûmu bıraktılar. Sultan onun üzerine bir ok attı ancak isabet ettiremedi. O âna kadar sultanın attığı hiçbir ok hedefi şaşırılmamıştı. Ok boşa gidince Yusuf, sultanın üzerine yürüdü. Sultan bir sedde(tahtta) oturuyordu. Oradan ayağa kalkıp aşağı inmek istedi, ayağı kaydı ve yüzükoyun düştü. Bu sırada Yusuf derhal yetişerek kılıçla belinden vurdu. Sa'düddevele Gevherayin orada bulunuyordu, hemen müdahale ederek Yusuf'u yaraladı, fakat Yusuf aldırmadı. Ermeni Ferraş yetişti ve Yusuf'un kafasına bir demir vurup öldürdü. Bu sırada Türkler hemen üşüştüler ve kılıçlarla Yusuf'u parçaladılar. Bu halde iken Sultan Alp Arslan "Ben Tanrımdan yardım istemeden hiçbir şeye kastetmedim ve hiçbir düşman üzerine yürümedim, dün bir tepeye çıkmıştım, askerimin azametinden yer sallanıyordu, bana bir gurur geldi; kendi kendime : "Ben dünyanın padişahıyım, bana kimse mukavemet edemez" dedim. Tanrının kaderi bana hıyanet etti, ben Tanrı'dan yardım isterim, böyle hatıra gelen düşüncelerden dolayı Tanrı'dan bağışlanmak dilerim" dedi.²⁷ Sultan bu olaydan sonra üç gün yaşadı, 465 yılının Rebiülevvel'inin sonunda Cumartesi günü öldü. Saltanat süresi on yıldır. Melikşah Tökiş (Tekiş), Ayaz, Tutuş, Börbars (Böripars), Arslan Argun adlarında oğulları vardı. Yerine oğlu Melikşah'ın hükümdar olmasını vasiyet etti. Ömrü kırk yıl iki aydı. Merv'de babası ve amcasının yanına defnedildi.²⁸

XII. yüzyıl Selçuklu tarihçisi Râvendî,²⁹ Sultan Alp Arslan'ın öldürülmesi olayını şu şekilde anlatmıştır: "Sultan, saltanatının sonunda, İlig-han'la savaşmak üzere, Mâverâünnehr tarafına yürüyordu. Onun annesi İlig-hanlılar'dandı. 465 senesinde Ceyhun'u geçtiği vakit, nehrin sahilinde Berzem³⁰ (Asıl yazma metinde "Nerzem" olarak geçer) adlı küçük bir kale vardı. Ordu evbaşlarından birkaç köle bu kaleyi zaptetti. Yusuf-ı Berzemî denilen kale muhafızı esir edilerek sultanın tahtının yanına getirildi. Sultan ondan ahvali soruyordu, o ise doğru cevap vermiyordu. Sultan da onun idam edilmesini emretti. Yusuf, canından ümidi kesince, çizmesinin koncundan bir kama çıkarıp sultana hücum etti. Sultanın has köleleri ile silahdârları onu tutmak istedilerse de sultan bağırdı. Ok

²⁷ Benzer ifadeler İbnü'l-Cevzî'nin ve İbnü'l-Esîr'in kayıtlarında da yer almaktadır, muhtemelen Hüseyinî, bu bilgileri adı geçen müelliflerin eserlerinin birinden almıştır(Bk. İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 2005, s. 54; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1987, X, 78-79. Krş. Bunderî,1943, s. 47).

²⁸ Hüseyinî(*Ahbâr*, 1999, s. 16), Sultan Tuğrul Bey'in vefatını anlattığı bölümde de aynı bilgiyi vererek Sultan Tuğrul Bey'in Merv'de kardeşi Çağrı Bey'in kabrinin yanına gömüldüğünü kaydeder. Ancak Sultan Tuğrul Bey'in türbesi Rey'dedir.

²⁹ *Râhatü's-sudûr ve âyetü's-sürûr*, (trc. Ahmed Ateş, *Râhat-üs-sudûr ve Âyet-üs-sürûr*), Ankara 1999, s. 118-119.

³⁰ İdrisî'nin *Nüzhetü'l-müştâk* adlı eserinde "Bûrüzem" diye kaydettiği ve Cürçâniye'den bir günlük mesafede olduğunu söylediği yerin Berzem Kalesi olması muhtemeldir(Bk. Fransızca. Trc. II, 192. Krş. A. Ateş, *Râvendî Tercümesi I*, 118).

atmaya hazırды, ona bir ok attı, fakat isabet ettiremedi. O adam yetişip sultanı yaraladı. Bağdâd şahnesi Sa'dü'd-devle Gevherâyin, sultanın huzurunda ayakta duruyordu. O, kendini sultanın üzerine atmıştı. Yusuf onu da yaraladı ise de o, ölmedi. Padişahın yanında saf halinde 2.000 kadar köle bulunuyordu. Hiç biri kalkıp müdahalede bulunmadı. Yusuf-ı Berzemî (yazma metinde Nerzemî) elinde kama olduğu halde gidiyordu. Ferrâşların başı olan Câmî-i Nîşâbûrî, elinde tuttuğu bir çekiçe, onun arkasından gelip başına vurdu ve hemen orada öldü."

Selçuklu tarihçisi Aksarayî (ö. 1332-1333)³¹ de Sultan Alp Arslan'ın son seferi ve ölümü hakkında şu bilgiyi vermektedir: "Alp Arslan saltanatının son zamanlarında Mâverâünnehr'e yürüdü. Berzem Kalesi'ni kuşatıp aldı. Kale komutanını yanında bir adamla sultanın huzuruna getirdiler. Sultan durum hakkında soru sorunca Kale komutanı doğru cevap vermedi. O zaman sultan onu öldürmelerini buyurunca adam, bıçağını çekerek sultana saldırdı. Köleler (Gulâm) onu engellemek istediler. Sultan ok atıcılıktaki ustalığına güvenerek kölelerine (gulâmlarına) engel oldu. Fakat oku ve yayı, feleğin kader ve kaza okuna uygun düşmediği için hasmı üzerine gelirken hedefini şaşırды, adamı sıyrıp geçti. Onun üzerine adam hemen yerinden kalkıp sultana darbe indirdi. Sultan aldığı bu darbe ile hayatını kaybetti. Alp Arslan'ın saltanat süresi 12 yıl idi. Ondan sonra saltanat oğlu Sultan Melikşah'a geçti.

XIII. yüzyıl Moğol tarihçisi Reşîdüddîn Fazlullah (ö. 1318)³² aynı olayı bazı ufak tefek farklılıklarla birlikte anlatır: "Selçuklu Ordusu'ndan birkaç gulâm, kendi gayretleriyle bu kaleyi kuşatıp Yusuf adındaki kale kutvalini sultanın huzuruna getirdiler. Sultan ona vilâyetin durumunu ve bazı sorular sordu Yusuf ise doğru cevaplar vermedi. Sultan da onun idam edilmesini emretti. Kutval canından ümidi kesince, çizmesindeki (içinde saklı bulunan) bir hançeri çıkarıp sultana seslendi. Silahdarlar ve gulâmlar onu yakalamak istediler. Sultanın elinde yay bulunuyordu ve attığını vurmakta kendine güveni tamdı. Adamlarına (Yusuf'u bırakmaları için) bağırdı ve ona bir ok attı (ancak) isabet ettiremedi. Sultan nasıl bir tehlike ile karşı karşıya olduğunu anlayamadı. (Yusuf), sultana yaklaşarak bir bıçak vurup onu yaraladı. Sultanın yakın adamlarından biri kendini sultanın üzerine attı. Yusuf onu da hançerledi. (ancak) o, ölmedi. Sultan hayata ve tahta veda etti. (Bu olay sırasında) iki bine yakın adsız ve utanılacak

³¹ *Müsâmeretü'l-ahbâr ve müsâyeretü'l-ahyâr*, nşr. Osman Turan, Ankara 1944, s. 17-18; trc. Mürsel Öztürk, Ankara 2000, s. 13. Aksarayî(bk. aynı yer), aslında bu olayın çok uzun olduğunu fakat *Müsâmeretü'l-Ahbâr* adlı bu eserde daha fazla bilgi veremeyeceğini belirtmiştir. Böylece olayı özetlediği ve bildiği her şeyi buraya kaydetmediği de anlaşılıyor.

³² Reşîdü'd-dîn Fazlullah, *Câmi 'ü't-tevârih*, (nşr. Ahmet Ateş, Selçuklular Kısımı, Ankara 1999, II/5, s. 39-40, (trc. Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş), *Selçuklu Devleti*, İstanbul 2010, trc., s. 121-124.

gulâm (sultanın) yanında hazır idiler. Ancak içlerinden hiç birinde Yusuf'u öldürecek hamiyet ve gayret olmayıp hepsi kaçtı. Yusuf Berzemî elinde hançer, canını kurtarma ümidiyle kaçıyordu. Ferrâşların büyüğü olan Câmî'-i Nâşâbüfî, hamiyet göstererek elinde bulunan çekiç (veya tokmak) ile (Yusuf'un) arkasından geldi ve onunla kafasına vurdu. (Yusuf) oracıkta öldü."

XVII. yüzyıl Osmanlı tarihçilerinden Münecimbaşı, Arapça kaleme aldığı *Câmî'ü'd-düvel* adlı eserinde³³ bu olayı İslâm Kaynakları'nda anlatıldığı gibi kaydederek sultanın adamlarının 6 Rebî'ü'l-evvel 465 (20 Kasım 1072) günü Yusuf el-Hârezmî adında bir kale muhafızını iki gulâm refakatinde huzura getirdiklerini, sultanın, onun etrafına dört kazık çakılarak bağlanmasını emrettiği ve bunun üzerine Yusuf'un hakaret edip "benim gibi bir adam böyle öldürülür mü? Diyerek sultanı kızdığını ve böylece Alp Arslan'ın ok ve yay alıp iki gulâma "serbest bırakın şunu" dediğini, o güne kadar okunun hedefini şaşırmadığı halde Yusuf'a attığı oku isabet ettiremediği, Yusuf'un sultana doğru yürümesi üzerine sultanın tahtından kalkıp yere inerken tökezleyip düştüğünü ve Yusuf'un yanında bulunan bıçakla ona vurduğunu, Yusuf'un, bu sırada ayakta duran Sa'düddeve Gevherâyin'i de bir kaç yerinden bıçakladığını, sultanın toparlanıp başka bir çadıra girdiğini, hizmetçilerin Yusuf'u topuzla vurarak öldürdüğünü, sonra da bir Ermeni hizmetçinin başına vurduğu bir topuzla Yusuf'u öldürdüğünü, Türklerin de Yusuf'u parçaladıklarını kaydeder.

Bir Anonim Gürcü Kaynağı *Matian Kartlis'*de³⁴ Sultan Alp Arslan'ın ölümüne dair şu bilgiler verilmiştir: "Sultan Alp Arslan, kendi askerlerinin çadırında yaşlı bir Türk tarafından öldürüldü. Bu Türk, 7000 kişiyle Ceyhun (metinde, Ceon) Nehri'ni geçip Türk hükümdarına karşı sefere başlamıştı. Bundan sonra, Semerkant yakınlarında bir kaleye sığınmaya teşebbüs etmişse de teslim olmak zorunda kalmıştır. O, sözkonusu kalede saklanmaya fırsat bulamadı ve onu kılıçla acımasızca doğradılar."

Sultan Alp Arslan'ın Nizâmül-Mülk'ten naklen, sultanın ölümü hakkında şöyle dediği Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin kaydında³⁵ yer alır: "Biz Ceyhun Irmağı'nı geçtiğimiz zaman sultan, rüyasında 'sanki bir insanın, böğrünü bir bıçakla yaraladığını' görmüş. Sabah olunca sultan, üzüntüyle yatağından kalktı. Ertesi gün de kendinin yaralanması olayı meydana geldi."

³³ nşr. ve trc. Ali Öngül, *Câmî'ü'd-Düvel, Selçuklular Tarihi*, İzmir 2000, I, 43-44.

³⁴ N. N. Şengeliya, (trc. Mehmet Mürselov), "XI.- XIII. Yüzyıl Gürcü Tarihçilerine Göre Selçuklular", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, (İzmir 2007), XXII/2, s. 230.

³⁵ *Mirâtü'z-zemân*, 1999, s. 50.

Sultan Alp Arslan'ın Mezarı'nın Yeri Meselesi

Sultan Alp Arslan'ın ölümü üzerine Şâir Hakîm Senâ'î-i Gaznevî'nin 54 beyitten oluşan kasîdesinin³⁶ bir bölümünde;

“Alp Arslan'ın başı, görmüştün, yükseklikte gök üstüne çıkmıştı.

Merv'e gel de toprak içinde Alp Arslan'ın vücudunu göresin!

Ecel gelince mühlet biter, başına gelecek gelir; kaza gelince gözler kör olur.”

Derken Sultan Alp Arslan'ın mezarının Merv şehrinde bulunduğuna dikkat çeker.

İbnü'l-Cevzî,³⁷ İbnü'l-Esîr,³⁸ Sıbt İbnü'l-Cevzî,³⁹ Bundârî,⁴⁰ İbnü'l-Adîm⁴¹ ve Ebu'l-Ferec,⁴² Sultan Alp Arslan'ın cesedinin Merv şehrine götürülerek burada babası Çağrı Bey'in yanına defnedildiğini yazar. Urfalı Mateos,⁴³ Sultan Melikşah'ın babasının naşını Âzerbaycan'da bulunan Merend (Marand) şehrinde atalarının kabrine defnettiğini söylerken herhalde Merend ile Merv'i karıştırmıştır.

Hüseynî⁴⁴ ve herhalde ondan naklen Ahmed b. Mahmud ise,⁴⁵ Sultan Alp Arslan'ın Merv'de babası (Çağrı Bey) ve amcasının yanına defnedildiğini söylerken amca konusunda yanılmıştır. Çünkü Sultan Tuğrul Bey'in mezarı Rey'dedir.

XIII. yüzyıl müelliflerinden İbn Hallikan,⁴⁶ Çağrı Bey'in Merv'de bir medreseye defnedildiğini kaydeder.

XIV. yüzyıl Memluk tarihçilerinden Halil b. Aybek es-Safedî,⁴⁷ Melikşah'ın, babası Sultan Alp Arslan'ı Merv'de kendi meliklik döneminde yaptırmış olduğu medresede defnettiğini kaydeder.

³⁶ Hakîm Senâ'î-i Gaznevî, *Dîvân*, British Museum, Or. 3302, vr. 68a-70a. Bu kasîdenin bir bölümünü, Râvendî de eserinde (*Râhatüs-sudûr*) kaydetmiştir (Bk. A. Ateş trc., I, 119). Osman Turan, *Selçuklular Tarihi* adlı eserinin 195. Sayfasında bu şiiri şöyle kaydeder: “Alp Arslan'ın göklere yükselen başını gördün/Merv'e gel ve onun toprak olmuş tenine bak/ Ne kemeri üstünde yıldız, ne ay gibi parlak yüzü/ Ne altındaki at, ne de elindeki dizgin kalmıştır.”

³⁷ *el-Muntazam*, trc. Ali Sevim, “İbnü'l-Cevzî'nin El-Muntazam Adlı Eserindeki Selçuklularla ilgili bilgiler. (h. 430-485=1038-1092)”, *TTK Belgeler*, Ankara 2005, XXVI/30, s. 52, 54.

³⁸ *el-Kâmil fi't-târîh*, 1987, X,79.

³⁹ *Mirâtü'z-zemân*, (trc. Ali Sevim), *Belgeler*, XIX/23,1999, s. 50.

⁴⁰ *Zübdetü'n-nusra*, 1943, s. 48.

⁴¹ *Buğye*, 1976, s. 37.

⁴² *Abû'l-Farac Tarihi*, 1987, I, 325.

⁴³ *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi*, 1987, s. 146.

⁴⁴ *Ahbâr*, 1999, s. 38.

⁴⁵ *Selçuk-Nâme*, (haz. E. Merçil), İstanbul 1977, I, 114.

⁴⁶ *Vefeyâtü'l-a'yan*, Beyrut ts., V, 70-71.

⁴⁷ *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, Beyrut 2000, II, 230.

XII. yüzyıl tarihçilerinden İbnü'l-Ezrak,⁴⁸ Sultan Alp Arslan'ın Isfahan'da defnedildiğini kaydederek farklı bir şehri adres gösterir.

Ramazan Şeşen,⁴⁹ Arapça Kaynaklar üzerinde yaptığı çalışma sonucunda, Sultan Alp Arslan'ın cenazesinin Oğlu Melikşah ve Veziri Nizâmü'l-Mülk tarafından orduyla birlikte Merv'e getirilerek Merv Medresesi'nde babasının kabri yanında gömülmüş olduğunu tespit etmiştir. Alp Arslan'ın babası Çağrı Bey, 1059 yılı sonlarına doğru vefat edince önce Serahs'ta defnedilmiş ancak sonradan oğlu Sultan Alp Arslan tarafından Merv'de yaptırılmış türbesine nakledilmiştir.⁵⁰

İslâmî Kaynaklar, Melik Çağrı Bey'in ve oğlu Sultan Alp Arslan'ın defnedildiği şehrin, bugün Türkmenistan sınırları içinde yer alan Merv şehri olduğunda birleşiyorlar. O halde Selçuklular zamanındaki Merv şehrinin yerine bir göz atmakta yarar var. Ne zaman kurulduğu kesin olarak bilinmeyen ancak kuruluşu Milad'dan öncelere dayanan şehir, verimli Murgâb deltasının aşağı kısmında kurulmuştur. İlk kurulduğu yer olarak tahmin edilen Gâvur Kale, VIII. yüzyıldan itibaren batı yönünde genişleyerek Sultan Kal'a adı verilen ikinci bir bölge daha ortaya çıkmıştır. Merv Şehri, Ortaçağ coğrafyacıları tarafından bugün mevcut olmayan Merverrûz ile karıştırılmaması için Mervüşşahcihân adıyla anılmıştır. Merv, Selçukluların Gazneliler karşısında kazandığı ve Selçuklular Devleti'nin kuruluşunu sağlayan meşhur Dandanakan Savaşı'nın (1040) ardından yapılan kurultayda alınan karar gereği Çağrı Bey'in yönetimine bırakılan toprakların idare merkezi oldu. Çağrı Bey'in ölümünden sonra da oğlu Melik Alp Arslan'ın idare merkezi oldu. Böylece Sultan Kala adı verilen yeni şehrin inşasına bu zamanda başlandı. Alp Arslan'ın 1063 yılı sonunda Büyük Selçuklu Sultanı olması üzerine Horasan'ın idaresi ile görevlendirilen Selçuklu meliklerinin merkezi haline geldi. Melikşah'ın saltanatı zamanında (1072-1092) surları yenilenen Merv, Muhammed Tapar'ın saltanatı sırasında (1105-1118) Selçuklu Devleti'nin Doğu'daki topraklarının başına idareci olarak tayin edilen Melik Sencer'in merkezi idi. Sultan Muhammed Tapar'ın 1118 yılında vefâtı ve sonrasında onun oğlu Mahmud ile Horasan Meliki Sencer arasında 1119 yılında gerçekleştirilen Sâve Savaşı'nın ardından Büyük Selçuklu Sultanı olan Sencer, Büyük Selçuklu Devleti'nin başkentini bu şehre taşıdı. Sultan Sencer'in uzun yıllar devam eden saltanatı sırasında (1119-1157), Selçuklu Başkenti Merv, en parlak dönemini yaşadı. Sultan Sencer bu dönemde Merv'i geliştirerek şehrin

⁴⁸ İbnü'l-Ezrak el-Fârikî, *Tarîhu'l-Fârikî*, (nşr. Bedevî Abdullatif Avad), Beyrut 1974, s. 197.

⁴⁹ Aqm., s. 111.

⁵⁰ Cihan Piyadeoğlu, *Çağrı Bey*, İstanbul 2011, s. 131-132; M.Halil Yinanç, "Çağrı Bey", *İA*, III, 327; Ali Sevim, "Çağrı Bey", *DİA*, VIII, 185.

batısında yeni surlar yaptırmak suretiyle “Sultan Kal’a” olarak anılan Yeni Merv Şehri’nin kesin olarak ortaya çıkmasını sağladı. Eski Merv’i çevreleyen eski surların bulunduğu bölge de Gâvur (Gaur) Kale olarak adlandırılmaktadır.⁵¹ Muhtemelen burası, şehrin en eski yerleşik mahallidir. Sultan Sencer’in meşhur türbesi Sultan Kal’a’dadır. Çağrı Bey ve Alp Arslan devrinde şehrin bu kısmı mevcut olduğuna göre her ikisinin de mezarını öncelikli olarak Sultan Kal’a’da aramak gerektir. Belki de Sultan Sencer’in türbesi yakınında ya da içinde. Belki de Sultan Sencer bu türbeyi sadece kendisi için inşâ ettirmemiştir. Çağrı Bey ve Sultan Alp Arslan’a ait eski türbenin tahribata uğraması ya da yıkılması üzerine kendisinin de defnedileceği daha büyük bir türbe yaptırmış olabilir. Çünkü burasını henüz hayatta iken yaptırdığını biliyoruz. Burası sadece Sultan Sencer Türbesi olmayıp Selçuklu Aile Mezarlığı (Kümbethâne) da olabilir. Selçuklu Sultanları genellikle, inşâ ettirdikleri ulu camilerin haziresine yaptırdıkları türbelere yan yana defnedilirler(mesela Türkiye Selçukluları) o halde böyle bir cami, medrese ya da bir külliye’nin tespiti mezar yerinin bulunması açısından büyük önem arzeder. Ayrıca Reşîdüdîn’in *Câmi’u’t-tevârih* adlı eserinde⁵² yer alan “Dâvud b. Mahmûd b. Muhammed b. Melikşah’ı (Irak Selçuklularından Sultan Mahmûd’un oğlu) da Tebriz şehrinde Bâtınîler şehid ettiler. Onu oradan Merv Devlethânesi’ne, Alp Arslan’ın Kubbesi’ne getirdiler. Doğrusunu Allah bilir!” şeklindeki kayda bakılırsa Alp Arslan’ın mezarının Devlethâne’nin⁵³ yanında olduğu anlaşılıyor. Bu da bizi Sultan Kala’da köşk ve saray kalıntılarının bulunduğu Şehriyar Ark’a yönlendirebilir. *Câmi’u’t-tevârih*’te yer alan bu bilgi aynı zamanda yukarıda belirttiğimiz Selçukluların yan yana ve aynı yere defnedildikleri geleneğini de doğrular mahiyettedir.

Sultan Alp Arslan’ın Ölüm Tarihi

İbnü’l-Cevzî,⁵⁴ Sultan Alp Arslan’ın 465 yılının 10 Rebülevvel Cumartesi günü (24 Kasım 1072) öldüğünü söylerken İbnü’l-Esîr,⁵⁵ de aynı tarihi vermesine rağmen gününü belirtmemiştir.

Azîmî,⁵⁶ sultanın 465 (1072-1073) yılında öldürüldüğünü kaydederek sadece yıl vermiştir.

⁵¹ A. Yakubovskiy, “Merv”, *İA*, VII, 773-776; Osman Özgüdenli, “Merv”, *DİA*, XXIX, 221-223.

⁵² *Câmi’u’t-tevârih*, 2010, s. 189.

⁵³ Devleti idare eden hükümdar ya da beyin oturduğu ve devlet işlerine baktığı daire ya da bina.

⁵⁴ *el-Muntazam*, 2005, s. 52, 54.

⁵⁵ *el-Kâmil*, 1987, X, 79.

⁵⁶ *Azîmî Tarihi*, 1988, s. 20.

İbnü'l-Ezrak,⁵⁷ Sultan Alp Arslan'ın Hicrî 465 yılında öldüğünü ve ayrıca onun ölümüne dâir 466 ve 467 yıllarının da rivâyet edildiğini söyler ve birinci rivâyetin daha doğru olduğuna dikkat çeker.

Müneccimbaşı'ya göre,⁵⁸ sultan 10 Rebiü'l-evvel 465(24 Kasım 1072) günü öldü ve Merv'e götürülerek babası Davud'un yanına defnedildi.

Bu konuda bir araştırma yapmış olan Prof. Dr. Ramazan Şeşen,⁵⁹ bu tarihi 10 Rebiülevvel 465 (24 Kasım 1072) Cumartesi olarak belirlemiştir.⁶⁰ Prof. Dr. Osman Turan da⁶¹ aynı tarihi vermekle birlikte Hicrî tarihin Miladî'ye aktarımında bir hata yaparak gün ve ayı 25 Kasım olarak hesaplamıştır.

Sultan Alp Arslan'ın ölümünden sonra Selçuklular, Berzem Kalesi'ni yıkıp yerle bir ettiler.⁶²

Sibt İbnü'l-Cevzî'nin kaydına göre,⁶³ Sultan Alp Arslan, yaralı iken Sa'dü'd-devle Gevherâyin'e şunları söyledi : "Ben, ne zaman bir yere ya da bir düşman üzerine yürüsem sadece Yüce Tanrı'dan yardım isterdim; ancak onun yardım ve desteğiyle güç ve kuvvet kazandım, fakat bu kez durum tamamen değişik oldu. Amacımı gerçekleştirmek için asker toplamakla meşgul oldum ve topladığım askerlerimin çokluğu kendi nefsimde güç ve kuvvet kazandırdı. Bu nedenle de hiçbir kimsenin bana karşı durabileceğini düşünmüyordum. Önceki gün atlanıp bir tepeye çıkarak askerlerimin azameti nedeniyle yeryüzünün ayağımın altında titremekte olduğunu sanki hisseder gibiydim, bu nedenle de kendi kendime 'dünyada benim gibi bir sultan yoktur ve benim için çevremde toplanan bu kalabalık ordu, şimdiye dek hiç kimse için toplanmamıştır, İbn Tamgaç'ı tutsak alıp onun memleketine ve bütün Mâverâünnehr'e hâkim olacağımı düşündüm.' Fakat bu düşünceme bir cevap olarak böylesi bir şeyin geleceği hiç aklıma bile gelmemişti."

Sibt İbnü'l-Cevzî'nin kaydına göre⁶⁴ Sultan, hiç Bağdâd'a gelmemişti. Vezîr Fahrü'd-Devle b. Cüheyr, Sahn-ı Selâm'da 8 Cumâdelülâ'da (20 Ocak 1073 Pazar günü) sultanın ölümü dolayısıyla taziyetleri kabul etti.⁶⁵ Üçüncü Salı günü de

⁵⁷ *Târîhu'l-Fârikî*, 1974, s. 197.

⁵⁸ *age.*, I, 44-45.

⁵⁹ Ramazan Şeşen, "Alp Arslan'ın Hayatı İle İlgili Arapça Kaynaklar", *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul 1972, C. 17, s. 111.

⁶⁰ Bazı muahhar kaynaklarda farklı tarihler veriliyorsa da döneme yakın ve güvenilir tarihçiler 10 Rebiülevvel 465 tarihinde birleşirler.

⁶¹ *Selçuklular Tarihi*, 1993, s. 191.

⁶² Reşîdü'd-dîn Fazlullah, *Câmi 'ü't-tevârih*, (nşr. Ahmet Ateş, Selçuklular Kısımı, Ankara 1999, II/5, s. 39, (trc. Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş), *Selçuklu Devleti*, İstanbul 2010, s. 121.

⁶³ *Mirâtü'z-zemân*, 1999, s. 50-51. Krş. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1987, X, 78-79.

⁶⁴ *Mirâtü'z-zemân*, 1999, s. 51.

⁶⁵ Krş. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1987, X, 79.

Halife'nin bir tevkî'i yayımlandı. Bu Tevkî'de, "Sultan Alp Arslan'ın ölümü dolayısıyla üzüntü beyan ediliyor, onun Ulu Tanrı yolundaki cihâdı, Müslümanların işlerini yürütme hususundaki çabaları, Bizans'ı yenmesi, yolları güvence altına alması, orduyu düzenleyip zapturapt altına alması ve yaptığı diğer işler ayrı ayrı belirtilip kendisine teşekkür ediliyor."

Sultanın ölümü nedeniyle Bağdâd'taki çarşılar kapatıldı. Halife'nin eşi (Arslan Hatun)⁶⁶, Hilafet Sarayı'nda yas amacıyla oturdu ve câriyelerin saçlarını yoldu; kendi saçını da yolmak istediye de halife, Arslan Hatun'a engel oldu; bununla birlikte Hatun, toprak üzerine oturdu; fakat yedi gün sonra Halife, onu bu yas konumundan kaldırdı.⁶⁷

Saltanat Süresi ve Yaşı

İbnü'l-Esîr,⁶⁸ Sultan Alp Arslan'ın 424(1032-1033) ve bir başka rivayete göre de 420(1029) yılında doğduğunu, hükümdarlık süresinin 9 yıl 6 ay ve bir kaç gün olduğunu ve öldüğünde 40 yaşını birkaç ay geçmiş olduğunu kaydeder.

Bundarı'ye göre,⁶⁹ Sultan Alp Arslan, 424(1032-1033) senesinde doğmuş olup 9 sene ve birkaç ay hükümdarlık yaptı, öldüğünde 40 yaşında idi.

Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin kaydına göre⁷⁰ Sultan Alp Arslan'ın bütün hükümdarlık süresi (meliklik dönemi dâhil) 18 yıl olup bu sürenin 11 yılı, amcası yani Sultan Tuğrul Bey'in ölümünden sonra idi.

Hüseynî'ye göre⁷¹ de ömrü 40 yıl iki ay olup saltanat süresi 10 yıl idi.

Kaynaklarda birbirini tutmayan bu saltanat süresini şöyle hesaplamak mümkün olabilir: Sultan Tuğrul Bey 4 Eylül 1063 günü öldü. Melik Alp Arslan Melik Kutalmış'ı 7 Aralık 1063 günü Rey'de amcası Tuğrul Bey'in yanına defnetti.⁷² Alp Arslan, 1063 yılının Aralık ayında hükümdar oldu ve 24 Kasım 1072 günü vefat etti. Hükümdar olduğu tarihi öldüğü tarihten çıkardığımızda hemen hemen 9 yıllık bir saltanatı olduğunu anlarız. Tam olarak hesaplanırsa 9 yıldan iki hafta eksik olduğu ortaya çıkıyor.

⁶⁶ Çağrı Bey'in kızı Hatice Arslan Hatun.

⁶⁷ Bk. Aynı yer. Krş. Şeşen, "Alp Arslan'ın Hayatı ile İlgili Arapça Kaynaklar", s. 111. *el-Kâmil*, 1987, X, 79.

⁶⁸ *Zübdetü'n-nusra*, 1943, s. 47.

⁷⁰ *Mirâtü'z-zemân*, 1999, s. 51.

⁷¹ *Ahbâr*, 1999, s. 38.

⁷² Muharrem Kesik, "Kutalmış'ın Büyük Selçuklu Tahtını Ele Geçirme Gayretleri", *Türk Kültürü*, Ankara 2001, sy. 454, s. 103.

Sultanın Vasiyeti

Sultan Alp Arslan, ölmeden önce başta Vezîri Nizâmü'l-Mülk olmak üzere⁷³ ileri gelen adamlarının ve oğlu Melikşah'ın huzurunda aşağıda maddeler halinde gösterdiğimiz şu vasiyette bulundu:

1) Benden sonra oğlum Melikşah'ın hükümdar, Nizâmü'l-Mülk'ün de onun veziri olmasını ve her ikisine itaat etmenizi,

2) Kardeşim Kara Arslan Kâvurd Bey'e Fars ve yöreleri ile Kirmân'ın verilmesini, ayrıca belirlenecek miktarda para verilmesini ve eşimle (Seferiyye Hatun) evlenmesini,

3) Oğlum Ayaz'a, babam Davud (Çağrı Bey)Bey'e ait olan Belh'deki şeyleri ve 500.000 altının(dinar) verilmesini, Ayaz'ın, kardeşi Melikşah'a yardım etmesini,

4) Oğlum Melikşah'a da (ülkedeki) kaleler ve bunlara ait olan gelirlerin verilmesini, eğer kardeşi Ayaz ya da amcası Kavurd kendisine verilenlere razı olmazsa onlarla savaşılmasını ve bunlara verilecek malı, yapacağı mücadeleye harcamasını vasiyet ediyorum.⁷⁴

Urfalı Mateos'a göre,⁷⁵ Sultan Alp Arslan aldığı yaranın tesiri ile öleceğini anladığında; ileri gelen kumandanlarını ve Khocab'ı (Hâce Hasan et-Tûsî/Vezir Nizâmü'l-Mülk) yanına çağırdı. Sultan henüz bir çocuk olan oğlu Melikşah'ı onlara takdim edip: "İşte ben yaralarımın tesiriyle ölüyorum, oğlum sizin hükümdarınız olsun ve tahtıma otursun" dedi. Sultan bu sözleri söyledikten sonra hükümdarlık giysilerini çıkardı ve oğlu Melikşah'a giydirdi. Onun önünde eğildi ve onu gözyaşları içinde Allah'a ve ileri gelen emîrlere emanet etti.

Sultan Alp Arslan'ın Melikşah, Ayaz, Tekiş, Börü Bars (Böri Pars), Tutuş, Arslan Argun adlarında altı oğlu, Sara, Ayşe (Âişe) ve ismini bilmediğimiz üç kızı bulunmakta idi.⁷⁶

SONUÇ

Kaynaklarda yer alan bilgiler dikkatle incelendiğinde Sultan Alp Arslan'ın nerede bulunduğu kesin olarak tespit edilemeyen Berzem Kalesi'nin Mustahfızı (Kutvalı) tarafından hançerlenerek öldürüldüğü anlaşılmaktadır. Burada sorulması gereken soru Yusuf'un bu hançeri nereden bulduğudur. Kaynaklar

⁷³ Bundârî (Zübdetü'n-nusra, 1943, s. 46), Sultan Alp Arslan'ı yaralandıktan sonra Vezîri Nizâmü'l-Mülk'ü huzuruna çağırıp ona vasiyette bulunduğunu ve onu vasî tayin ettiğini söyler.

⁷⁴ el-Muntazam, 2005, s. 54; İbnü'l-Esîr, 1987, X, 80; Bundârî, 1943, s. 46-47; Ebu'l-Ferec, 1987, I, 325-326.

⁷⁵ Vekayi-Nâme, 1987, s. 145-146.

⁷⁶ İbnü'l-Esîr, 1987, X, 80; Bundârî, 1943, s. 48; Hüseyinî, 1999, s. 38.

Yusuf'un hançeri çizmesine gizlediği konusunda hemen hemen birleşmiş görünüyorlar, ancak Selçuklu sultanının huzuruna çıkartılacak birinin hele hele düşman pozisyonunda birinin üst aramasının yapılmadan huzura getirilmesi mümkün değildir. Böyle bir hata da olmaz! O halde sultanın adamlarına verdiği emirle öldürüleceğini anlayan Yusuf'un, Alp Arslan'ı sinirlendirecek sözler sarf ederek kendisinin ölümüne giderken onu da beraberinde sürüklemek istediği anlaşılıyor. Sultan, tedbiri elden bırakarak adamlarına Yusuf'u serbest bırakmalarını söyleyerek ona oturduğu tahtından bir adet ok fırlatmış ancak Yusuf'a isabet ettiremeyince hızla üzerine doğru hamle yapan Yusuf'un saldırısından kendini korumak için tahtından aniden kalkarken ayağı sürçerek yüzüstü yere düşmüştür. Muhtemeldir ki, Yusuf, yere düşen sultanın hançerini (belki kılıcını?) alarak Alp Arslan'a birkaç kez vurmuştur. Bu olayda kendine ait bir hançeri kullanması pek olası bir durum değildir. Bazı kaynaklarda yer alan, bu olay sırasında askerin kaçtığı ve hiç kimsenin sultanı kurtarmayı ve Yusuf'a engel olmayı düşünmediği kayıtları doğru olmasa gerektir. Zaten sultanın çok yakınında bulunan Selçuklu Emîri Sa'düddeve Gevherâyin'in hemen atılarak Yusuf'u durdurmaya çalıştığı ve bu esnada kendisinin de Yusuf'un darbeleri ile yaralandığını biliyoruz. Yusuf'a öldürücü son darbeyi vuran kişinin çadır kurucu bir Ermeni ferraş olması da olaya asker olmayan birinin de kayıtsız kalmadığını bize göstermektedir.

Alp Arslan'ı öldüren Yusuf, Urfalı Mateos'a göre Kürt, Gürcü Kaynağı'na göre Türk idi, İbnü'l-Kalânîsî'ye göre de bir Bâtınî'dir. Ancak bu dönemde Bâtınîlik Selçuklu topraklarında henüz ortaya çıkmış ya da faaliyetlerine başlamış değildi. Bâtınîlerin lideri Hasan Sabbâh, Sultan Melikşah'ın saltanatının sonlarına doğru 1090 yılında Alamut Kalesi'ne yerleşmiştir.⁷⁷

Sultan Alp Arslan'ın, Yusuf tarafından 20 Kasım 1072 günü yaralandıktan sonra hemen güvenli bir çadıra taşındığı 3-4 gün daha yaşadıktan sonra 40 yaşını birkaç ay geçmiş olduğu bir sırada 9 yıl saltanat sürdükten sonra 24 Kasım 1072 Cumartesi günü öldüğü ve oğlu Melikşah tarafından Merv'de babasının mezarı yanına defnedildiği anlaşılıyor.

⁷⁷ Abdülkerim Özeydin, "Hasan Sabbâh", *DİA*, XVI, 347.

KAYNAKÇA

- Azimî, *Azimî Tarihi*, trc. Ali Sevim, *Azimî Tarihi, Selçuklularla İlgili Bölümler*, Ankara 1988.
- Bundârî, *Zübdetü'n-nusra ve nuhbetü'l-usra*, (trc. Kıvameddin Burslan), *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, Ankara 1943.
- Ebu'l-Ferec, *Abû'l-Farac Tarihi*, (çev. Ömer Rıza Doğrul), Ankara 1987.
- Halil b. Aybek es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, Beyrut 2000, II, 230.
- Huncan, Ö. S., *Türk Hakanlığı Karahanlılar*, İstanbul 2007.
- Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, (çev. Necati Lugal), Ankara 1999.
- _____, *Anonim Selçuknâme*, (nşr. ve trc. Feridun Nâfiz Uzluk), Ankara 1952.
- İbn Hallikan, *Vefeyâtü'l-a'yan*, Beyrut, ts., V, 70-71.
- İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, trc. Ali Sevim, "İbnü'l-Cevzî'nin El-Muntazam Adlı Eserindeki Selçuklularla ilgili Bilgiler. (h. 430-485=1038-1092)", *TTK Belgeler*, XXVI /30, Ankara 2005.
- İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, trc. Abdülkerim Özaydın, *İslâm Tarihi*, İstanbul 1987.
- İbnü'l-Ezrak el-Fânkî, *Târîhu'l-Fârikî*, (nşr. Bedevî Abdullatif Avad), Beyrut 1974.
- İbnü'l-Kalânîsî, *Zeylî Tarihi Dımaşk*, (nşr. H. F. Amedroz), Leiden 1908.
- Kafesoğlu, İbrahim, "Alparslan", *DİA*, II, 526-530.
- Kemâleddin İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb fi Târîhi Haleb*, (nşr. Ali Sevim, *Buğyat at-Talab Fi Târîh Halab, Selçuklularla İlgili Haltercümeleri*), Ankara 1976.
- Kesik, Muharrem, "Kutalmuş'ın Büyük Selçuklu Tahtını Ele Geçirme Gayretleri", *Türk Kültürü*, Ankara 2001, sy. 454, s. 97-105.
- _____, *1071 Malazgirt: Zafere Giden Yol*, İstanbul 2013.
- Köymen, M. Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Sultan Alp Arslan ve Zamanı*, Ankara 1992.
- Öngül, Ali, *Câmiü'd-Düvel, Selçuklular Tarihi*, I, İzmir 2000.
- Özaydın, Abdülkerim, "Hasan Sabbâh", *DİA*, XVI, 347-350.
- Özgüdenli, Osman, "Merv", *DİA*, XXIX, 221-223.
- Piyadeoğlu, Cihan, *Çağrı Bey*, İstanbul 2011.
- Râvendî, *Râhatü's-sudûr ve âyetü's-sürûr*, (trc. Ahmed Ateş, *Râhat-üs-sudûr ve Âyet-üs-sürûr*), Ankara 1999.
- Reşîdü'd-dîn Fazlullah, *Câmi 'ü't-tevârih*, (nşr. Ahmet Ateş, *Selçuklular Kısmı*, Ankara 1999, II/5, (trc. Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş), *Selçuklu Devleti*, İstanbul 2010.
- Sevim, Ali, "Çağrı Bey", *DİA*, VIII, 183-186.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zemân*, trc. Ali Sevim, "Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin Mir'âtü'z-Zaman Fî Tarihi'l-Âyan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler II. Sultan Alp Arslan Dönemi", *Belgeler*, XIX/23, Ankara 1999.
- Şengeliya, N. N., (trc. Mehmet Mürselov), "XI.- XIII. Yüzyıl Gürcü Tarihçilerine Göre Selçuklular", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, (İzmir 2007), XXII/2, s. 227-240.
- Şeşen, Ramazan, "Alp Arslan'ın Hayatı İle İlgili Arapça Kaynaklar", *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul 1972, C. 17, s. 101-112.
- Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, İstanbul 1993.
- Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi*, (*Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*), (trc. Hrant D. Andreasyan), Ankara 1987.

- Vardan Vardabet, *Cihan tarihi*, (trc. Hrant D. Andreyan, "Türk Fütuhâtı Tarihi, 889-1269",
Tarih Semineri Dergisi, İstanbul 1937, I/2, s. 153-255.
- Yakubovskiy, A., "Merv", *İA*, VII, 773-776.
- Yinanç, M. Halil, "Çağrı Bey", *İA*, III, 324-328.
-

ÇİFT BAŞLI KARTAL VE SELÇUKLULAR*

DOUBLE-HEADED EAGLE AND SELJUKS

Erkan GÖKSU*

Öz

Mezopotamya, Mısır, Anadolu, İran hatta Amerika ve Uzak Doğu'da kurulmuş eski çağ medeniyetlerinden itibaren birçok devlette tesadüf edilen çift başlı kartal sembolü, dünyanın en eski ikonografik öğelerinden biridir. Bu ikonografik öğenin, tarih boyunca farklı coğrafyalarda kurulan, farklı etnik, dinî ve sosyo-kültürel yapıya sahip toplumlar tarafından benimsenmesi ve gerek devlet hayatında gerekse sosyo-kültürel hayatta yer edinmiş olması dikkat çekicidir.

Başta sanat tarihçileri olmak üzere farklı disiplinlere mensup araştırmacılar tarafından yapılan çalışmalar, çift başlı kartalın eski Türk inançları, Türk mitolojisi ve halk edebiyatında mevcut olan ikonografik bir öğe olduğunu ve bunun en belirgin örneklerinin Türkiye Selçukluları Devrine ait olduğu ortaya koymaktadır.

Bu durum, söz konusu sembolün Türk tarihi bakımından önemi ve ifade ettiği anlam konusunda çeşitli çalışmaların yapılmasına, farklı görüşler ileri sürülmesine sebep olmuştur. Bu cümleden olmak üzere ortaya çıkan görüşlerin başında, çift başlı kartalın Selçukluların devlet sembolü olduğu iddiası gelmektedir.

Bu çalışmada, Türkiye Selçuklu dönemine ait mimari eserlerde, sikkelerde ve sair sanat eserlerinde tesadüf edilen çift başlı kartal figürleri ve özellikle İbn Bîbî'nin meseleye mehz teşkil eden kayıtlarından hareketle çift başlı kartalın Selçuklular dönemindeki anlamı ve devlet sembolü olarak nitelendirilip nitelendirilemeyeceği incelenecektir.

Anahtar Kelimeler

Selçuklular, Türkiye Selçukluları, Hâkimiyet Alâmetleri, İkonografik Öğeler, Çift başlı kartal

---

* XI. Millî Türkoloji Kongresinde sunulan "Çift Başlı Kartalın Selçuklular Döneminde Kullanımına Dair Bir Değerlendirme" başlıklı tebliğin gözden geçirilmiş ve düzenlenmiş metnidir.

* Doç. Dr, Dokuz Eylül Üniversitesi Ede. Fak. Tarih Böl/İZMİR (e-posta:erkangoku@hotmail.com)

Abstract

Beginning from the civilisations of ancient times, the symbol of “The double-headed eagle” is one of the oldest iconographical element which is seen in many states founded in Mesopotamia, Egypt, Anatolia, Iran and even in America and the Far East. It is noteworthy that this iconographical element had been adopted by the societies, having different ethnical, religious and socio-cultural structures, which were founded in different geographies and that it had taken place in socio-cultural life and in official institutions.

In the studies made by the researchers belonging to different disciplines, art historians in particular, it reveals that “The double-headed eagle” is an iconographical element that is present in early Turkish beliefs, Turkish mythology and folk literature and that the Sultanate of Rum had had the most evident examples of that element.

That case caused various studies to be made about the meaning it expressed and the importance of that element in Turkish history. Besides, some different views were put forward about it. In this context, the first of those views was the argument that “The double-headed eagle” had been the state symbol of the Seljuks.

In this study, it will be considered whether “The double-headed eagle” can be qualified as the the state symbol along with the meaning of it in the era of Seljuks, by inspecting the figures of double-headed eagle that were seen in buildings of the era of the Sultanate of Rum, coins and the other art works and by regarding the records of Ibn Bibi that constitute the source of the topic.

Keywords

Seljuks, Seljuk Sultanate of Rum, symbols of sovereignty, iconographical elements, the double-headed eagle.

GİRİŞ

Mezopotamya, Mısır, Anadolu, Kafkasya, İran, Avrupa hatta Amerika ve Uzak Doğu'da kurulmuş eski çağ medeniyetlerinden itibaren birçok devlette tesadüf edilen çift başlı kartal sembolü, dünyanın en eski ikonografik öğelerinden biridir. Bu ikonografik öğenin, tarih boyunca farklı coğrafyalarda kurulan, farklı etnik, dinî ve sosyo-kültürel yapılara sahip toplumlar tarafından benimsenmesi ve gerek sosyo-kültürel hayatta gerekse devlet hayatında yer edinmiş olması dikkat çekicidir.

Başta sanat tarihçileri, arkeolog ve tarihçiler olmak üzere farklı disiplinlere mensup birçok araştırmacı, çift başlı kartalın eski Türk inançları, Türk mitolojisi, Türk sanatı ve Türk halk edebiyatında da mevcut olup İslamî dönemde dahi varlığını devam ettirdiğini ortaya koymuşlardır. Bu cümleden olmak üzere, çift başlı kartalın Türkler tarafından kullanılan en önemli ve yaygın ikonografik öğelerden biri olduğuna dikkat çeken araştırmacılar, muhtelif Türk şubelerine ait arkeolojik bulgulardan, sanatsal, edebî ve mitolojik malzemelerden hareketle Türklerde kartal ve çift başlı kartal sembollerinin nerelerde kullanıldığı, bu sembollerin dinî, sanatsal, mitolojik ve kültürel özellikleri hakkında çok sayıda çalışma yapmışlardır.

Bu durum, söz konusu sembolün Türk tarihi bakımından önemi ve ifade ettiği anlam konusunda farklı tez ve görüşlerin ileri sürülmesine sebep olmuştur. Muhtelif araştırmacılar tarafından ortaya atılan bu tez ve görüşlerden biri, ikonografik bir öğe olan çift başlı kartalın, zamanla politik hayata da etki ettiği ve muhtelif Türk devletlerinde olduğu gibi Selçuklularda da "devlet sembolü" veya "hâkimiyet alâmeti" olarak kullanıldığı düşüncesidir.

Türkiye Selçuklu dönemine ait mimarî eserlerde, sikkelerde ve sair sanat eserlerinde tesadüf edilen çift başlı kartal figürlerinden ve İbn Bîbî'nin el-Evâmîrü'l-Alâ'iyye fî'l-Umûri'l-Alâ'iyye isimli eserinde yer alan bazı kayıtlardan hareketle ortaya atılan bu iddianın, bugün itibarıyla genel kabul gördüğü söylenebilir. Ancak bu iddiaya mehaz teşkil eden kaynak ve verilerin dikkatlice incelenmesiyle ortaya çıkan netice, kanaatimizce çift başlı kartalın Selçuklular döneminde "devlet sembolü", hatta "hâkimiyet alâmeti" olarak kullanıldığı düşüncesini, bir kez daha gözden geçirmeyi gerekli kılmaktadır.

Çift başlı kartalın devlet sembolü veya bayrak olarak nitelendirilmesinin uygun olmadığına dair görüşümüze temel teşkil eden hususları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1.

Her şeyden önce, bir milletin tarihinin bir döneminde tesadüf edilen ve o döneme hâs siyasî, sosyal, dinî ve kültürel izler taşıyan herhangi bir sembol veya simgeyi, günümüzün modern devlet ve millet anlayışının bir ürünü olan ve kendine özgü yani günümüze özgü bir anlam taşıyan “devlet sembolü” veya “bayrak” olarak nitelendirmek başlı başına bir “anakronizm” sorunudur¹. Bu noktada sadece çift başlı kartal değil, buna mümasil diğer sembol veya simgelerin de bugüne ait nesne, kavram ve mefhumlarla özdeşleştirilmesi, hem dil, hem olgu/gerçeklik ve hem de yaklaşım anakronizmini beraberinde getirmiştir. Konumuz bakımından bunun en çarpıcı örneği, bir iddiaya göre Cumhurbaşkanlığı forsunda bulunan 16 yıldızla işaret eden 16 Türk devleti için tasarlanan bayraklardır².

¹ “Anakronizm terimi sözlükte “bir olayın tarihi ve çağı üzerinde yanılma, tarih ve çağları birbirine karıştırma” şeklinde tanımlanmaktadır. Bu durum genellikle bir tarihi olgunun var olmadığı bir dönemde varmış gibi düşünülmesi ve yansıtılması şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu anlamıyla anakronizm bariz bir tarihsel yanılığa işaret eder. Tarih eserlerinin yanı sıra, edebiyatta, görsel sanatlarda ve sinemada bu duruma sıklıkla rastlanmaktadır. Tarih yazımı literatüründe anakronizm terimi bu anlamının yanında, daha yaygın bir sorunu ifade etmek için kullanılmaktadır. Tarihçiler tarihi olguları açıklarken bazen yaşadıkları zamanın yaklaşımlarına, kavramlarına ve değerlerine başvurumaktadırlar. Ancak çoğu kez, tarihinin yaşadığı dönemin anlam dünyası ve değerlendirme ölçütleri ilgili tarihi dönemden çok farklıdır. Tarihi olguların bu dönemde mevcut olmayan bir anlam çerçevesi içinde yorumlanması genellikle bugünün bakış açılarını geçmişe mal edilmesi sorununu doğurmaktadır. Bu açıdan anakronizm “geçmişin temel özellikleriyle günümüzden farklı olduğunun” göz ardı edilmesi sonucunda ortaya çıkmaktadır.” İbrahim Hakkı Öztürk, “Tarih Öğretiminde Anakronizm Sorunu: Sosyal Bilgiler ve Tarih Ders Kitaplarındaki Kurgusal Metinler Üzerine Bir İnceleme”, Sosyal Bilgiler Eğitimi Araştırmaları Dergisi, II/1, (2011), s.39.

² “Cumhurbaşkanlığı Forsu’nu resmî anlamda düzenleyen ilk belge 22 Ekim 1925’te çıkarılan Sancak Talimatnamesi’dir. Bu talimatnamede Cumhurbaşkanlığı Forsu’nun tanımı şöyle yapılmıştır: a) Ay ve yıldızın şekilleri millî sancaktakilerin aynıdır. b) Yalnız özel işaret olan güneş ve yıldızlar mat sarı yaldız ile imal edilir c) Güneşin büyük ışık demetlerinin başları oval, küçük ışık demetlerinin başları ise üçgenvari (sivri)dir. d) Küçük ve büyük ışık demetleri onar tanedir. e) Forsun boyutları (70x70) kare şeklindedir. 29 Mayıs 1936’da, 2994 sayılı Türk Bayrağı Kanunu, 14 Eylül 1937’de de 2/7175 sayılı kararname ile Türk Bayrağı Nizamnamesi kabul edilmiştir. Bu nizamnamenin 36. maddesinin gönderme yaptığı Nizamname Eki’nde, Cumhurbaşkanlığı Forsu’ndaki güneş ışınlarının yine 10’ar tane (10’u oval, 10’u sivri) olduğu belirtilmiştir. Forsun boyutları ise 70/70’tir. Daha sonra çıkarılan Türk Bayrağı Nizamnamesi’ne Ek Nizamname ile forsun boyutları 30x30 cm. olarak belirlenmiştir. Bu kez, 18 Şubat 1978 tarihinde Türk Bayrağı Tüzüğü’nde Değişiklik Yapılmasına İlişkin Tüzüğün yürürlüğe konulmasıyla iki yeni değişiklik getirilmiştir. a) Forsun ortasında yer alan güneş ışınları 8 uzun, 8 kısa ışın olarak düzenlenmiş olup, bir uzun, bir kısa biçiminde sıralanmaktadır. b) Toplam 16 olarak belirlenen ışınların tamamının uçları sivri (üçgen biçiminde) olarak saptanmıştır. Halen yürürlükte olan 25.01.1985 günlü, 85/9034 sayılı Türk Bayrağı Tüzüğü’nün 28. maddesi ile bu maddenin gönderme yaptığı ilgili örneğine göre bugünkü fors kullanılmaktadır. Cumhurbaşkanlığı Forsu’ndaki güneşin Türkiye Cumhuriyeti’ni, 16 yıldızın ise bağımsız Türk Devletlerini temsil ettiği görüşünün ilk kez, 1969 yılında, Harita Yüzbaşı Akib Özbek Türkiye Cumhurbaşkanlığı Forsu ve Taşıdığı Anlam isimli

İkinci olarak, modern çağlarda, bilhassa milli veya ulus devletlerin ortaya çıkmasıyla gündeme gelen “devlet sembolü” veya “bayrak”ların renk, şekil ve ölçüleri, yasalarla belirlenmiş olup zamana, duruma veya şahıslara göre değiştirilmesi söz konusu değildir³.

Hâlbuki Ortaçağ Türk İslam devletlerinde günümüzün “devlet sembolü” veya “bayrak” anlayışına muadil olarak görülen tuğ, bayrak, sancak, alem, livâ, râyet ve çetr gibi alâmetler, doğrudan doğruya devlete değil, bazen bir sülale, hânedân, boy veya aşirete, bazen de şahıslara hâs olarak tertip edilmiştir⁴. Buna bağlı olarak –örnekleri aşağıda verileceği üzere- hükümdarların, çoğu zaman kendilerine hâs şekil, yazı ve renkten oluşan muhtelif hâkimiyet alâmetlerine sahip oldukları gibi, bunun dışında da farklı anlam ve amaçlara matuf başka renk ve şekillerde hâkimiyet alâmetlerini de kullandıkları bilinmektedir. Dolayısıyla aynı hükümdar döneminde birden fazla renk ve şekilde çetr, bayrak veya sancaklara tesadüf edilmesi şaşırtıcı bir şey değildir.

Buradan hareketle Türk tarihinin belirli bir döneminde, ya da herhangi bir hükümdar döneminde kullanılan tuğ, bayrak, sancak, alem, livâ, râyet ve çetr gibi

---

kitabında ortaya koymuştur. Bu görüş izleyen yıllarda kabul görmüştür. Bunun dışında, özellikle 16 yıldızla ilgili olarak başka görüşler de dile getirilmiştir. Bir görüşe göre, 16 yıldızdan 9’u eski (Orta Asya) Türklerin sancaklarında kullandığı 9 tuğu, 7 yıldız ise Anadolu Türklerinin sancaklarında kullandıkları 7 tuğu temsil etmektedir. Böylece, 9+7 toplamından 16’ya ulaşılmış olmaktadır.” [http://www.tccb.gov.tr/sayfa/cumhurbaskanligi/fors (Erişim tarihi:18.11.2014)]. Bu konudaki tartışmalar için bkz, Nihal Atsız, “16 Türk Devleti Masalı ve Uydurma Bayraklar”, Ötügen, Sayı: 65, 1969; Bahaeddin Ögel, “16 Türk Devleti Hakkında”, Türk Dünyası Tarih Dergisi, 1/4 (Nisan, 1987), s.53-54; Coşkun Üçok, “On altı Türk Devleti”, Tarih ve Toplum, Sayı 38, s.32, 33.

³ Anayasamızın “Devletin Bütünlüğü, Resmi Dili, Bayrağı, Milli Marşı ve Başkenti” hakkındaki 3. maddesinde diğer hususların yanında “Bayrağı, şekli kanunda belirtilen, beyaz ay yıldızlı al bayraktır.” denmekte ve bu maddenin, yine Anayasanın 4. maddesi gereğince değiştirilemeyeceği ve değiştirilmesinin teklif edilemeyeceği belirtilmektedir. Anayasanın 3. maddesinde öngörüldüğü üzere Türk bayrağın şekil, renk ve ölçüleri 29 Mayıs 1936’da 2994 sayılı “Türk Bayrağı Kanunu” ile şekillendirilmiş ve Türkiye’nin ulusal bayrağı olarak kabul edilmiştir. 22 Eylül 1983’te 2893 sayılı “Türk Bayrağı Kanunu” ile de Türk bayrağının şekli, yapımı ve korunması ile ilgili esas ve usulleri belirlenmiştir. Bkz, http://mevzuat.meb.gov.tr/html/18171_0.html [Erişim tarihi 18.11.2014]

⁴ Bu noktada söz konusu alâmetleri kısmen Ortaçağ Avrupa’sında örneklerine tesadüf edilen “arma”lara benzetmek mümkündür. Nitekim “Avrupa şövalyelerinin savaş sırasında tanınmak için, seçtikleri bazı şekilleri özellikle kalkanlarına ve diğer silâhlarına işletmelerinden dolayı, Latince “kalkan” ve “silâh, zırh, ordu” anlamlarını taşıyan arma, armorum kelimesi, Ortaçağ’dan itibaren bu tür alâmetlerin de adı haline gelmiştir. Daha sonraları kalkanlardaki bu şekiller şövalyelerin ahfadı tarafından asâletlerinin belirtisi olarak benimsenmiş ve ortaya çok çeşitli armalar çıkmıştır. Arma, bazen tek şekil, bazen de birkaç şeklin kompozite edilmesiyle ortaya çıkar ve her figür veya motifin ayrı ayrı, meydana getirdikleri bütünü de genel bir anlamı bulundur. Bütün dünyada görülebilen armaların kompozisyonlarında genellikle hayvan, hayali hayvan, silâh, yıldız ve çiçek gibi motifler yer almaktadır.” Selçuk Mülayim, “Arma”, DİA, III, s.382.

---

hâkimiyet alâmetleri üzerinde mevcut bulunan bir takım renk, yazı, şekil ve sembollerin, tarihî Türk devletleri için bugünkü anlamda biricik ve değişmez “devlet sembolü” veya “bayrak” olarak nitelendirilmesi, tarihî hakikatlere ve “zamanın ruhuna” aykırı bir yaklaşımdır.

2.

Tarih içinde belirli dönemlerde kullanılan çift başlı kartal ve buna mümasil simge veya sembollerin, “devlet sembolü” veya “bayrak” olarak kabul edilmesinin isabetli olmadığına dair bu mülahazadan sonra bu defa söz konusu sembolün “hâkimiyet alâmeti” olarak kabul edilip edilemeyeceği meselesine temas edelim.

Bu noktada, meselenin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunacağı düşüncesiyle, önce hâkimiyet alâmeti mefhumunun mahiyeti ve ortaçağ devlet hayatındaki yeri hakkında birkaç hususu tebarüz ettirmek gerekiyor.

Malum olduğu üzere, ortaçağ devlet hayatında simge ve sembollerin büyük önemi vardı. Bu simge ve sembollerin en önemlilerini, genel olarak hâkimiyet veya hükümdarlık alâmetleri olarak adlandırılan maddi ve manevi unsurlar teşkil ederdi. Bu cümleden olmak üzere sadece yukarıda zikrettiğimiz tuğ, bayrak, sancak, alem, livâ, râyet ve çetr değil; unvan ve lakablar, hutbe, sikke, nevbet, tac, taht, tuğra, tevkî’ ve otağ da birer hâkimiyet alâmeti idi⁵.

Hâkimiyet alâmetleri, İbn Haldun’un ifadesiyle “ululuk ve izzetin icaplarından sayılan Sultân’a hâs alâmetler olup, Sultân’ı tebaasından, devletin havâssından, diğer büyük ricâl ve başkalarından ayırmaya yarardı.”⁶ Dolayısıyla söz konusu alâmetler arasında, zaman zaman renk veya şekil benzerliği mevcut olsa dahi, bir sultanı diğer bir sultandan ya da sultanı diğer hânedân azası, devlet ricâlî ve ekâbirden ayırması lazım gelen farklı unvan, lakab, sembol veya işaretler içermesi, sadece ve sadece sultana hâs olması gerekirdi.

Sözgelimi Abbâsî Halifelerinin, kendilerine tâbi olan bütün sultanlara ve meliklere gönderdikleri hâkimiyet alâmetleri, onların şiarı olan siyah renkte olmakla birlikte⁷, bunların her birinin üzerine sadece gönderilen kişiye hâs isim,

⁵ Toplu bilgi için bkz, Erdoğan Merçil, Selçuklularda Hükümdarlık Alâmetleri, TTK Yay, Ankara 2007.

⁶ İbn Haldûn, Mukaddime, (Türkçe terc. Zakir Kadiri Ugan), II, İstanbul 1991, s.3; Süleyman Uludağ tercümesinde ise şöyledir: “Bil ki, sultanın, ihtişam ve azametinin gerektirdiği bir takım şiarları (heyeti, alâmeti, kıyafeti ve karakteristik amblemleri, alâmet-i farikaları, nişanları) vardır. Bu şiarlar ona mahsustur. O, sürekli olarak bunları kullanmayı âdet edinmekle, tebaadan, devlet ricalinden ve hanedanlıktaki önde gelen şahıslardan temayüz eder.” İbn Haldûn, Mukaddime, (Türkçe terc. Süleyman Uludağ) I, İstanbul 1988, s.658-659.

⁷ İbn Haldûn, (Ugan Tercümesi), II, s.7; (Uludağ Tercümesi), I, s.660-661.

unvan ve lakablar işlenir, böylece sultan, tebaasından, devletin havâssından, diğer büyük ricâl ve başkalarından ayrılırdı.

Bunun dışında her sultanın Abbâsîler tarafından gönderilen hâkimiyet alâmetlerinin yanında, hânedâna veya kendilerine hâs renk ve şekiller taşıyan alâmetler de kullandıkları olurdu. Sözelimi Tuğrul Bey'in kırmızı çetri vardı⁸. Kavurd Beg, “çetrinin üzerine, Âl-i Selçuk'un kaidesi mucibince ok ve yay işletmişti”⁹. Yine Selçuklu sultanlarının otağları kırmızı renkte olup, herhangi bir melik veya emîrin kırmızı otağ kurması isyan alâmeti sayılırdı¹⁰.

Bu durum, değil bir devletin, bir sultanın bile birden fazla renk ve şekillerde hâkimiyet alâmetlerine sahip olduğunu göstermesi bakımından çekicidir. Ayrıca sultânların, kendilerine özgü yazı, simge ve semboller taşıyan bu bayrak, sancak ve çetrlerin, İbn Bîbî'deki bir kayda nazaran Sultân'ın vefatından sonra türbelerine konulduğu ve burada muhafaza edildiği¹¹ düşünülecek olursa, bir önceki sultana ait olan bir hâkimiyet alâmetinin, onun vefatından sonra adeta tedavülden kalktığı ve yeni sultanın tahta oturmasıyla birlikte artık yeni sultana ait hâkimiyet alâmetlerinin geçerli hâle geldiği fikrine ulaşılabılır.

3.

Hâkimiyet alâmeti mefhumunun mâhiyeti ve ortaçağ devlet hayatındaki yeri hakkında verdiğimiz bu kısa bilgiden sonra çift başlı kartal sembolünün Selçuklular dönemi için bir “hâkimiyet alâmeti” olarak kabul edilip edilemeyeceği meselesine geçebiliriz.

Daha önce de belirtildiği üzere, kartal veya çift başlı kartalın, ikonografik bir öge olarak İslamiyet öncesi dönemden itibaren muhtelif Türk şubelerinde mevcut olduğuna işaret eden araştırmacılar, arkeolojik bulgularda, sanatsal, edebî ve mitolojik malzemelerde tesadüf edilen bu sembollerin dinî, sanatsal, mitolojik ve kültürel özellikleri hakkında çok sayıda çalışma yapmışlardır. Bahaeddin Ögel'den, Emel Esin'e, Gönül Öney'den Yaşar Çoruhlu'ya kadar birçok değerli

⁸ Merçil, a.g.e., s.104; Fuad Köprülü, “Bayrak”, İA, s.408; Aydın Taneri, “Çetr”, DİA, VIII, s.293.

⁹ (چتر بر قاعده آل سلجوق که نمودار تیر و کمان بود هم بر آن هبات مظه ساختند) Cümlelerin devamında misâllerin yani emir-nâmelerin başında da aynı şekilde bir nişân/alâmet olarak “ok, yay ve küçük yay (tîr u kemân ve kemânçe)” bulunduğu, tuğranın altında ise isim ve elkâbının bulunduğu zikredilmiştir. (بر سر مثالها نشانی هم بر مثال تیر و کمان و کمانچه و بر زیر آن طغری نام و القاب بساختند.) Bkz, Muhammed bin İbrahim, Târîh-i Selçûkiyân-i Kirmân, (Neşr: M. Th. Houstma) I, Leiden 1886, s.10; Efdalü'd-dîn Ebû Hâmid-i Kirmânî, Selçûkiyân-ı Guz der Kirmân, (Tahrîr Muhammed İbrâhîm-i Habîsî - Neşr: Bâstânî-yi Pârîzî (Muhammed İbrahim), Tahran 1373, s.11.

¹⁰ Reşîdü'd-dîn Fazlullah, Câmî'ü't-Tevârîh-Selçuklu Devleti, (Türkçe terc, Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş), Bilge Kültür Yay, İstanbul 2014, s.101.

¹¹ İbn Bîbî (el-Hüseyin b. Muhammed b Ali el-Caferî er-Rugedî), el-Evâmîrü'l-'Alâ'îye fi'l-Umûrî'l-'Alâ'îye, Tıpkı Basım, (Önsöz ve fihristi haz. Adnan Sadık Erzi), TTK Yay., Ankara 1956, s. 696.

araştırmacı, kartal veya çift başlı sembollerinin, sanatsal, mitolojik, edebî, kültürel veya teknik özelliklerini açık bir surette ortaya koymuşlardır¹².

Şüphe yok ki kartal, tarih boyunca güç, kudret ve asaletin timsali olarak görülen hayvanlar içerisinde, aslandan sonra ilk sıradadır. Buna bağlı olarak hemen her toplumda hükümdarla kartal arasında bir ilişki kurulmuştur. Selçuklu dönemi müelliflerinden Ömer Hayyâm da Nevruz-nâme adlı eserinde kartala ayırdığı bölümde bu hususa işaret ederek “Kartalın büyüklüğü, asalet ve temizliği ile hal ve hareketleri, padişahlara benzer. Eskiler demişlerdir ki, et ile beslenen havyaların padişahu kartal, ot ile beslenen hayvanların padişahu at, erimeyen cevherlerin padişahu inci ve eriyen cevherlerin padişahu ise altındır. Kartal bunun için sıradan insanlardan çok, padişahlara özeldir. Çünkü kartalı başka hayvanlardan ayıran bir muhteşemliği vardır. Karga da dışarıdan bakıldığında büyük görünür ama, kartaldaki muhteşemlik onda bulunmaz.” demektedir¹³.

Bu özelliğinden dolayı kartal, birçok toplumda, diğer ikonografik özelliklerinden daha çok, bir hükümdar imgesi olarak önem kazanmıştır. Ancak konuya kartal imgesinin devlet hayatına yansımaları veya hâkimiyet alâmeti olarak kullanılıp kullanılmadığı nokta-i nazarından bakıldığında, oldukça karmaşık ve çelişkili bir manzaranın ortaya çıktığını belirtmek gerekir. Zira bir yandan elde mevcut bilgi ve belgelerin vaziyeti, diğer yandan ise bu bilgi ve belgeler üzerinde yapılan muhtelif yorum ve değerlendirmeler, meseleyi, her disiplinin, hatta her araştırmacının bakış açısına göre farklı bir yere sürüklemektedir.

Söz gelimi, elde mevcut tasvirlerde mevzubahis olan yırtıcı kuşun kartal mı, yoksa hüma kuşu, anka, horoz ya da tuğrul, doğan, şahin veya başka bir yırtıcı kuş mu olduğu¹⁴; kartalın tek başlı mı yoksa çift başlı mı olduğu; MÖ. 3 bininci

¹² Bu çalışmalardan bazıları için bkz, Bahaeddin Ögel, “Türklerde Kartal ve Kartal Arması”, Türk Kültürü, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1972, s.208-226; Emel Esin, “Tuğrul ve Songur”, Türk Sanatında İkonografik Motifler, İstanbul 2004, s.229-253; Aynı yazar, “Kuşçu Türk Sanatında Atlı Doğancı İkonografisi”, Orta Asya’dan Osmanlıya Türk Sanatında İkonografik Motifler, İstanbul 2004, s.169-199; Gönül Öney, “Anadolu Selçuklu Mimarisinde Avcı Kuşlar, Tek ve Çift Başlı Kartal”, Malazgirt Armağanı, TTK Yay, Ankara 1993, s.139-172; Yaşar Çoruhlu, *Türk Sanatı’nda Hayvan Sembolizmi* Seyran Yay, İstanbul 1995, s.73-92; Aynı yazar, “Türk Sanatında Görülen Devlet Simgeleri”, Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları, İstanbul 2003, s.229-258; Aynı yazar, “Türk Sanatında Görülen Hayvan Figürlerine ‘Gök ve Yer’ Sembolizmi Açısından Bir Bakış”, Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı: 87, İstanbul 1993, s.17-42; Aynı yazar, “Türk Sanatında Yırtıcı Olmayan Kuşların Sembolizmi I”, Türk Dünyası Tarih Dergisi, Sayı:102, (Haziran1995), s.53-60; Aynı yazar, “Türk Sanatında Yırtıcı Olmayan Kuşların Sembolizmi II”, Türk Dünyası Tarih Dergisi, Sayı:103, (Temmuz 1995), s.55-60;

¹³ Ömer Hayyâm, Nevruz-nâme, (Neşr. Müctebâ Mînovî), Tahran 1312, s.56.

¹⁴ “... Canlandırılanlar aslında tamamen hayali yaratıklardır. Bu figürlerin yaratılmasına yol açan kaynaklar, semboller hep kartaldan söz ettiklerinden mevcut tasvirlerden çoğunun kartal olduğu

yıllara kadar uzandığı söylenen ve tarih içinde belli başlı bütün medeniyetlerde görülen kartal veya çift başlı kartal ikonografisinin, bir birinden bağımsız bir şekilde mi yoksa etkileşim neticesinde mi ortaya çıktığı soruları, farklı araştırmacılar tarafından farklı şekillerde cevaplandırılmaktadır.

Çift başlı kartalın, Selçuklular döneminde hâkimiyet alâmeti olarak kullanıldığına dair görüşler de, aynı şekilde bir yandan elde mevcut bilgi ve belgelerin vaziyeti, diğer yandan da bu bilgi ve belgeler üzerinde yapılan muhtelif yorum ve değerlendirmeler neticesinde oldukça karmaşık bir hâl almıştır. Nitekim başta kartalların tek mi, yoksa çift başlı mı oldukları, söz konusu tasvirlerin kartala mı, yoksa doğan ya da başka bir yırtıcı kuşa mı ait olduğu ve buna benzer şekilsel özellikleri olmak üzere, bazı konuların hâlâ akla gelebilecek her soruyu cevaplayacak şekilde açıklığa kavuşturulduğu söylenemez.

Bunun yanında Türkiye Selçukluları dönemine ait çok sayıda çift başlı kartal figürünün mevcut olmasına rağmen, Büyük Selçuklular veya diğer Selçuklu şubelerine dair bu tür bir bilgi ve bulguya neredeyse hiç tesadüf edilmemesi, Türkiye Selçuklularının bu sembolleri eski Türk inançları veya gelenekleri ya da Oğuz ongunlarından mı tevarüs ettirdikleri, yoksa Hititlerden beri Anadolu'da mevcut bulunan çift başlı kartal ikonografisinden etkilenmek suretiyle mi benimsedikleri sorusu dahi net bir şekilde izah edilmiş değildir.

4.

Biz, uzun araştırma ve tartışma gerektiren bu meselelerden şimdilik sarf-ı nazar ederek çift başlı kartalın Selçuklular dönemindeki kullanım alanlarına ve kullanım şekillerine işaret edip, bu konudaki mevcut bilgi ve belgelerin, çift başlı kartalı, Selçuklular dönemine ait bir hâkimiyet alâmeti olarak nitelendirmeye yeterli olup olmadığı meselesine dönelim.

Belirttiğimiz üzere Selçuklu coğrafyasında çift başlı kartalın kullanımına dair en önemli ve dikkat çekici örnekler Türkiye Selçukluları dönemine aittir. Gerçekten de bu dönemde çok sayıda mimarî eserde, çeşitli sanat eserlerinde ve sikkelerde sanat değeri yüksek, muhteşem çift başlı kartal tasvirlerine tesadüf edilir. Kubâdâbâd Sarayı çinilerinde, Konya İnce Minare Müzesi'nde bulunan bir kabartmada, Erzurum Çifte Minareli Medresesi portalında, Yakutiye Medresesi,

---

konusundayız." Gönül Öney, "Anadolu Selçuklu Mimarisinde Avcı Kuşlar, Tek ve Çift Başlı Kartal", Malazgirt Armağanı, TTK Yay, Ankara 1993, s.139. Ayrıca bkz, Sargon Erdem, "Çift Başlı Kartal ve Anka Üzerine", Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi, Sayı 8, İstanbul 1994, s.72-80; Emel Esin, "Tugrul ve Songur", Türk Sanatında İkonografik Motifler, İstanbul 2004, s.229-253.

Divriği Ulu Camii, Diyarbakır Kalesi surları ve Akşehir Kileci Mescidi'nin ahşap pencere kanadında bulunanlar meşhurdur¹⁵.

Bu sanat eserlerinin muhteşemliği, araştırmacıları etkilemiş ve İbn Bîbî'de mevcut olduğu iddia edilen bazı kayıtlara atıfta bulunmak suretiyle çift başlı kartalın Türkiye Selçuklu döneminde hâkimiyet alâmeti olduğuna dair bir görüş ortaya çıkmıştır.

Hâlbuki söz konusu dönemde çift başlı kartal sembolünün kullanıldığı mimarî eserler arasında kale ve surlar, çeşitli saray çinileri, kale kapıları, cami ve mescidler, türbeler, medreseler, hanlar ve kümbetler mevcuttur. Bu eserler arasında Türkiye Selçuklu Sultanlarına ait olan ya da onlar tarafından yaptırılan birkaç saray ve eser dışında hemen hepsi tâbi meliklere, muhtelif emîrlere ya da bunların hatunları adına yaptırılan eserlerdir¹⁶. Bir hâkimiyet alâmetinin, hukuken, sadece hükümdara hâs olup sadece ve sadece hükümdar tarafından kullanılabilceği düşünülecek olursa, bu binalarda görülen çift başlı kartal sembollerinin bir hâkimiyet alâmeti olarak kullanılmış olması mümkün olamaz. Zira hükümdara hâs bir hâkimiyet alâmetinin, hânedân azası olsa dahi, başka bir melik, emîr veya herhangi bir şahıs tarafından kullanılması, kaynaklarda tesadüf ettiğimiz birçok örnekle sabit olmak üzere bir isyan alâmetidir¹⁷. Dolayısıyla, bu eserlerde görülen çift başlı kartal tasvirlerinin, sultâna hâs bir hâkimiyet alâmeti olduğu varsayılmaz.

Üstelik sözkonu eserler incelendiğinde çift başlı kartal tasvirlerinin ejder, aslan, hayat ağacı ve sair başka hayvan ve ikonografik öğelerle, ya genel bir kompozisyon içinde, ya da birbirinden bağımsız olarak kullanılmış olduğu görülmektedir ki¹⁸, bu durum da çift başlı kartalı, bu binalarda eşlik ettiği diğer

¹⁵ Kartal veya çift başlı kartal figürünün süsleme unsuru olarak kullanıldığı eserler Ek 1'de verilmiştir.

¹⁶ Sözelimi Divriği Ulu Camii, tâbi Mengücek Meliki ŞâhinŞâh bin Süleymân (1228-29); Niğde Hüdâvend Hatun Türbesi, IV. Rüküd-dîn Kılıçarslan kızı Hüdâvend Hatun (1312); Niğde Sungur Bey Cami İlhanlılar Devrinde Niğde valiliği yapan Seyfettin Sungur Bey tarafından (1335), Kayseri Döner Kümbet, Şâh Cihân Hatun isimli biri için (13. Yüzyıl); Tercan Mama Hatun Türbesi (13. Yüzyıl) tâbi Saltukoğulları Meliki II. İzzü'd-dîn Saltuk'un kızı Mama Hatun tarafından; Akşehir Kileci Mescidi, I. Alâeddin Keykubad zamanında Muhtesiboğlu Emînü'd-dîn Hacı Hasan tarafından (1226); Denizli Ak Han, İzzü'd-dîn Keykavus zamanında Karasungur tarafından (1253) vb yaptırılmıştır.

¹⁷ Selçuklu emîrlerin Üner Beg, Sultân Berkiyaruk'a isyan etmiş ve bunu, hükümdâra hâs bir hâkimiyet alâmeti olan "kırmızı otağ kurup lakâbını dehlîz-i serâperde üzerine yazdırmakla göstermişti." Reşîdü'd-dîn, (Türkçe terc, s.101)

¹⁸ "Cinsi seçilmeyen bir çok örnekle kuşlar silüet halinde stilize canlandırılmış gövde, kuyruk ve kanatlar tüyleri belli edecek birkaç çizgi, gözler işlenmiştir. Kartal olarak tanımladıklarımızda başta sivri kulaklar, iri gözler, iri kıvrık gaga, bazen gaga altında bir sarkıntı görülür. Baş önden veya profildendir. Kanatlar iri ve açıktır. Pençeler iridir. Kuyruk çoğunlukla yelpaze biçimi

hayvan sembolleri gibi sadece sanatsal ve ikonografik bakımdan değerli hale getirmektedir.

Burada ifade ettiğimiz görüşe aykırı olan tek örnek, Kubâdâbâd Sarayı çinilerinden rastlanan çiftbaşlı kartal tasviridir. Zira burada, sözkonusu çiftbaşlı kartal tasvirinin tam ortasında “es-Sultân” ibaresi bulunmaktadır ki, burada, çiftbaşlı kartal figürünün doğrudan doğruya “Sultan”ı sembolize ettiği açıktır. Lakin bu örneğin, gerek Türk tarihinin genelinde gerekse Selçuklu tarihi içinde tek örnek olduğu, herhangi bir sembol veya uygulamanın, bir gelenek, üstelik bir devlet geleneği olarak kabul edilebilmesi için bir âdet veya teamül hâline gelmiş olması gerektiği unutulmamalıdır. Nitekim bir sembol veya uygulamanın gelenek, hele hele devlet geleneği olarak kabul edilebilmesi için ya kendinden önce “mevcut olan”, ya da kendinden sonra “devam eden” başka örneklerinin de bulunması şarttır. Bu cümleden olmak üzere Türk devlet geleneği içerisinde kendisinden önceki bir teamülün devamı olmadığı gibi, kendisinden sonrakiler tarafından da devam ettirilmemiş bu çiftbaşlı kartal-Sultan sembolizmini bir teamül veya gelenek olarak değerlendirilmek mümkün olmayıp münferit veya hususi bir ameliye olarak kabul etmek daha uygun olacaktır.

5.

Aynı durum, diğer sanat eserleri için de geçerlidir. Sultan’a hâs bir hâkimiyet alâmetinin, hânedân azası olsa dahi bir melikin, emîr veya herhangi bir şahsın türbe veya mezar taşında¹⁹, kilim, halı²⁰, kumaş²¹ veya aynasında²² kullanılması mümkün değildir.

---

dilimlidir. Çini örneklerde iri palmet yaprağı veya damla şeklinde kuyruklar dikkatimizi çeker, hayali yaratıklardır. Kartal ve kuşların çoğu yakınlarında yer alan arslan, av hayvanları, hükümdar, boğa gibi figürlerle birlikte sembolik anlamı olan bir kompozisyon meydana getirirler.” Gönül Öney, “Anadolu Selçuklu Mimarisinde Avcı Kuşlar, Tek ve Çift Başlı Kartal”, s.140

¹⁹ Söz konusu mezar taşı örneklerine, Tokat Gök Medrese Müzesi, Sivas Gök Medrese Müzesi ve Ankara Etnografya Müzesi’nde rastlanmaktadır. Ayrıca Niğde Hüdavend Hatun, Patnos’da bulunan isimsiz bir türbenin portalı üzerinde de mevcuttur. Geniş bilgi için bkz, Gönül Öney, “Anadolu’da Selçuk Geleneğinde Kuşlu, Çift Başlı Kartalı, Şahinli ve Aslanlı Mezar Taşları”, Vakıflar Dergisi, VIII, Ankara 1969, s.283-312; Aynı yazar, “Anadolu Selçuklu Mimarisinde Avcı Kuşlar, Tek ve Çift Başlı Kartal”, s.151, 152, 155.

²⁰ Örnekler için bkz, Adem Çelik, “Niğde Sungurbey Camii’nde Bulunmuş Olan Çift Başlı Kartal Figürlü Halı Üzerine Düşünceler”, Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, 9 (2002), s.45-59; Selman Kardeşlik, “Avrupa Resim Sanatında Tasvir Edilen Anadolu Selçuklu Halıları”, Vakıf Restorasyon Yıllığı, Yıl: 2013, Sayı: 6, s.46-48.

²¹ Türkiye Selçukluları devrine ait bir kumaşta bulunan çift başlı kartal ve ejder tasviri için bkz, Gönül Öney, “Anadolu Selçuklu Mimarisinde Avcı Kuşlar, Tek ve Çift Başlı Kartal”, s.150.

²² 12 burç, 7 gezegen ve ortada güneş sembolü olarak kartal tasviri bulunan XII. Yüzyıl Artuklu Aynası ve Topkapı Sarayı Müzesi’nde bulunan Selçuklu aynasındaki çift başlı kartal tasvirleri için bkz, Şenay Alsan, Türk Mimari Süsleme Sanatlarında Mitolojik Kaynaklı Hayvan Figürleri (Orta

---

6.

Benzer bir durum sikkelerde rastlanan çift başlı kartal simgeleri için de geçerlidir. Zira her ne kadar sikke bir hâkimiyet alâmeti olsa da bu durum, sikke bastırma yetkisi ile üzerindeki isim, unvan ve lakabları için geçerli olup sikkenin bizatihi kendisi hâkimiyet alâmetidir²³. Paralar üzerinde bulunan muhtelif şekil, simge ve ikonografik öğeler ise, belli bir amaç ve anlam taşıdıkları muhakkak olmakla birlikte hâkimiyet alâmeti olarak değerlendirilmez²⁴. Üzerinde çift başlı figür bulunan son Türkiye Selçuklu Sultanı olarak kabul edilen II. Mesud (ö.1308) ve Artuklu meliklerinin sikkelerinin üzerinde bulunan çift başlı kartal tasvirleri de bu şekilde değerlendirilmelidir. Üstelik II. Mesud'un darbettiği sikkeler içerisinde sadece biri çift başlı kartal, üçü aslan ve güneş ve biri de mühr-i Süleyman içinde yıldız şekillerinden oluşmaktadır ki²⁵, bu sikkelerin üzerinde bulunan bütün sembollerin hâkimiyet alâmeti olarak değerlendirilemeyeceği açıktır.

Yine Hısn-ı Keyfa Artuklu meliki Nasıreddin Mahmud'un (1200-1222) üç, oğlu Rükneddin Mevdud'un (1222-1232)²⁶ ise bir sikkesinde çift başlı kartal simgesine tesadüf edilmektedir ki, genellikle Selçuklu veya Eyyubî Sultanlarına tâbi olarak varlıklarını devam ettiren bu meliklerin de çift başlı kartalı hâkimiyet alâmeti olarak kullandıkları düşünülemez.

Esasen farklı Türkiye Selçuklu sultanları, farklı dönemlerde, üzerlerinde çok farklı şekil ve muhtelif hayvan tasvirlerinin bulunduğu sikkeler darp ettirmişlerdir ki, bunlar içerisinde sadece çift başlı kartalı hâkimiyet alâmeti olarak kabul etmek isabetli olamaz.

7.

İbn Bîbî'nin bazı kayıtlarından hareketle Türkiye Selçuklu Sultanlarının "çetr"leri üzerinde çift başlı kartal motifi bulunduğu iddiasına gelince:

Asya'dan Selçuklu'ya)', Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Sanatı Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2005, s.196, 198.

²³ Selçuklular dönemi hâkimiyet alâmeti olarak sikke hakkında bkz, Merçil, Selçuklularda Hükümdarlık Alâmetleri, s. 89 vd.

²⁴ Nitekim gerek Selçuklu sikkeleri gerekse muhtelif devirlere ait çeşitli sikkeler incelendiğinde hayvan figürlerinden, insan suretlerine, çeşitli ağaç, bitki vs'den geometrik şekillere, iz ve işaretlere kadar çok sayıda farklı şekil, imge ve simgelere tesadüf etmek mümkündür. Bunların her birinin bir anlamı veya açıklaması olduğu muhakkaktır. Ancak hâkimiyet alâmeti olarak kabul etmek mümkün değildir.

²⁵ II. Mesud'un darbettiği paralar için bkz, Kamil Eron-Gültekin Teoman "Selçuklu Süslemelerinde Çift Başlı Kartal Motifi ve Mesud II'ye Ait Bakır bir Sikke", TND Bülteni, No:37-38, "Anadolu Selçuklu Sultanı Mesud II'ye Ait Bakır Bir Sikke", TND Bülteni, No: 39-40.

²⁶ Ramazan Uykur, "Artuklu Türkmenleri'nin Sikkelerinde Mitolojik Bir Yaratık: "Çift Başlı Kartal", Seleucia ad Calycadnum, Sayı 3 (2013): 145-158.

İbn Bîbî'nin ne mufassal nüshasında²⁷, ne muhtasar nüshasında²⁸, ne de 15. yy'da Yazıcızâde Ali tarafından yapılan kısmî Osmanlı Türkçesi tercümesinde²⁹ çift başlı kartal ifadesi yer almaktadır.

Eserin muhtelif yerlerinde 70'e yakın yerde "çetr" kelimesi geçmektedir. Bu kayıtlardan çetrin renginin siyâh olduğu (on üç yerde vurgulanmıştır), şehzâdelerin de çetr taşıdıkları, çetri taşıyan görevlilere çetrdâr dendiği, Aleddin Keykubad'ın ölümünden sonra çetr ve sancağının türbesine konduğu gibi kayıtlar dikkat çekicidir.

Bunların dışında hiçbir yerde "devlet çetri" veya "saltanat çetri" şeklinde bir ifade bulunmayı³⁰ 5 yerde çetr-i cihângîr, 12 yerde çetr-i hümâyûn, 4 yerde çetr-i mübârek, 3 yerde çetr-i şâhinşehî, 1 yerde çetr-i keyyânî, 6 yerde çetr-i mansûr, 1 yerde çetr-i şehriyâr ve geri kalan yerlerde ise sadece çetr şeklinde kaydedilmiştir.

Çetrin, kartalla -ki belirtildiği üzere eserin hiç bir yerinde çift başlı kartal ifadesi yoktur- birlikte zikredildiği kayıt sayısı, mufassal nüshada beş ve mufassal nüshada bulunmayıp muhtasar nüshada mevcut olan bir kayıt olmak üzere toplam altıdır. Bu kayıtların üçünde kartal, rivâyete göre Hz. Peygamber'in siyah renkli sancağının da adı olan "ukâb (عقاب)" kelimesiyle, ikisinde ise "bâz (باز)" kelimesi ile ifade edilmiştir. Bu kayıtlar ve bu kayıtların eserin muhtasar nüshasında ve Yazıcızâde tercümesindeki şekilleri aşağıdaki gibidir:

²⁷ İbn Bîbî (el-Hüseyn b. Muhammed b. Ali el-Caferî er-Rugedî), el-Evâmîrü'l-'Alâ'îye fi'l-Umûri'l-'Alâ'îye, Tıpkı Basım, (Önsöz ve fihristi haz. Adnan Sadık Erzi), TTK Yay., Ankara 1956., (Türkçe terc., I-II, Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1996)

²⁸ İbn Bîbî, Târîh-i Âl-i Selçuk, Muhtasar Selçuknâme, (Yay. M. Th. Houtsma), Leiden 1902; (Türkçe terc. M. Nuri Gençosman, Anadolu Selçukî Devleti Tarihi, Anadolu Selçukîleri Gününde Tarih Bitikleri I, Ankara 1941); Ahbâr-i Selâcika-i Rûm (Muhtasar Selçuknâme-i İbn Bîbî), (Neşr. Muhammed Cevâd Meşkûr), Tahran 1350. Bu çalışmada Muhammed Cevâd Meşkûr neşri kullanılmıştır.

²⁹ Yazıcıoğlu Âlî, Tevârîh-i Âl-i Selçuk, Târîh-i Selçukiyân-ı Rûm-i Türkî, (Yay. M. Th. Houtsma), Leiden 1902; Yazıcızâde Ali, Tevârîh-i Âl-i Selçuk [Oğuznâme-Selçuklu Tarihi]: Giriş-Metin-Dizin (haz. Abdullâh Bakır), İstanbul 2009. Bu çalışmada Houtsma neşri kullanılmıştır.

³⁰ Eserin Türkçe tercümesinin birkaç yerinde "çetr-i hümâyûn" tabiri "saltanat çetri" olarak tercüme edilmiş ve buradan hareketle -hatalı olarak- sultanların şahsına ait çetrler dışında saltanat ya da devlete ait çetrlerin de bulunduğu kanısına varılmıştır. Hâlbuki belirttiğimiz üzere İbn Bîbî'nin eserinin hiçbir yerinde devlet veya saltanat çetri ifadesi geçmez.

<p>İbn Bîbî, s.77</p> <p>“عقاب چتر او”</p> <p>“Onun çetinin kartalı (ukâb-ı çetr-i o), eski mülkü üzerinde emir verme ve yasaklama kanatlarını açmaya başlarsa...”</p>	<p>Muhtasar, yok</p>	<p>Yazıcızâde, yok</p>
<p>İbn Bîbî, s.144; (Türkçe terc, I, 165)]</p> <p>“پر و بال عقاب چتر جهانگیر کشاده شد”</p> <p>“Cihângîr çetirin kartalının (ukâb-ı çetr-i cihângîr) kolları ve kanatları açıldı.”</p>	<p>Muhtasar, s.52</p> <p>“پر و بال عقاب چتر جهانگیر کشاده شد”</p>	<p>Yazıcızâde, yok</p>
<p>İbn Bîbî, s.212; (Türkçe terc, I, 230)</p> <p>چون عین اعیان بر سنجق مبارک و باز چتر جهانشکار آمد</p> <p>“[Kayseri] ileri gelenlerinin (ayn-ı ayan) gözü, mübârek sancağa ve dünyayı avlayan çetirin kartalına (bâz-ı çetr-i cihân-şikâr) düşünce...”</p>	<p>Muhtasar, yok</p>	<p>Yazıcızâde, s.198</p> <p>“Çun ekâbir ve a’yânun gözleri Sultân’ın mübârek sancağına ve çetirine düşdi.” (Kartal yok)</p>
<p>İbn Bîbî, s.216</p> <p>عقاب چتر همایون بر خورشید سلاطین پر و بال اقبال کشاده و سایه دولت کسترده</p> <p>“Kutlu çetirin kartalı (ukâb-ı çetr-i hümâyûn), Sultânların güneşinin üzerine ikbâl kolunu ve mutluluk kanadını germiş ve gölgesini onun üzerine düşürmüştü”</p>	<p>Muhtasar, s.90</p> <p>عقاب چتر همایون بر خورشید سلاطین پر و بال اقبال کشاده و سایه دولت کسترده</p>	<p>Yazıcızâde, s.202.</p> <p>“Ukâb-ı cetr-i hümâyûn, hûrşîd-i selâtîn üzere devlet gölgesin salub...”</p>
<p>İbn Bîbî, s.401</p> <p>“باز چترش”</p> <p>“çetirin kartalı (bâz-i çetres)”</p>	<p>Muhtasar, yok</p>	<p>Yazıcızâde, yok</p>
<p>İbn Bîbî, s.441</p> <p>ملوک شام از فراز عقبه عقاب اعلام عساکر را مشاهده کردند</p> <p>“Şâm melikleri, geçidin tepesinden ukâb-ı alâm-ı asâkiri görünce...”³¹</p>	<p>Muhtasar, 195’da</p> <p>شامیان چون از فراز عقبه عقاب چتر جهانگیر را مشاهده کردند</p> <p>Şâmlılar, geçidin tepesinden ukâb-ı çetr-i cihângîri görünce...” (a’lâm yerine çetr eklenmiş)</p>	<p>Yazıcızâde, yok</p>

³¹ Bu kayıt, eserin Türkçe tercümesinde “Şâm melikleri, kartalların barınağına benzeyen o kaleden Sultan’ın ordusunun bayraklarına baktılar.” şeklinde tercüme edilmiştir. (I, s.439) Hâlbuki doğrusu “Şâm melikleri, geçidin tepesinden ukâb-ı alâm-ı asâkiri görünce...” şeklinde olmalıdır. Bu kayıt, ordunun/askerlerin alemlerine yani sancaklarına işaret etmesi bakımından önemlidir.

Görüldüğü gibi İbn Bîbî'nin mufassal nüshasının üç yerinde "ukâb-ı çetr", iki yerinde de "bâz-ı çetr" ifadesi mevcuttur. Bu beş kaydın üçü muhtasar nüshada, dördü de Yazıcızâde tercümesinde mevcut değildir. Ayrıca mufassal nüshada "a'lâm" yani alemler olarak kaydedilen kelimenin, muhtasar nüshada çetr şeklinde kaydedilmiş olması dikkat çekicidir.

Malum olduğu üzere, İbn Bîbî'nin eseri el-Evâmîrü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye'nin muhtasar nüshası, müellifin henüz hayatta bulunduğu esnada 1281-1288 tarihleri arasında, bir iddiaya göre kardeşi Nâsîrü'd-dîn Yahyâ tarafından kaleme alınmıştır. Eseri ihtisar eden şahıs, kitabın muhtevasını aynen nakletmek konusunda büyük bir itina göstermiştir. Hatta İbn Bîbî'nin tarih vermeden anlattığı bazı olayların tarihini kaydetmek suretiyle esere ayrı bir önem kazandırdığı bilinmektedir. Dolayısıyla zaten İbn Bîbî'nin muasırı olan muhtasar müellifinin, devrin olaylarına son derece vâkıf bir zat olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Bu durumda muhtasar müellifinin, mufassal nüshada bulunan ve Selçukluların devlet sembolü olduğu iddia edilen kartala işaret eden toplam beş kaydın üçünden sarf-ı nazar edip birinde de ana metinde "a'lâm-ı asâkir" yani "askerlerin/ordunun alemleri" olarak zikredilen ifadeyi, "çetr-i cihângîr" şeklinde kaydetmesi düşündürücüdür.

Kanaatimizce, muhtasar müellifinin, yukarıda belirttiğimiz özellikleri göz önünde bulundurulduğunda, kartalın Selçukluların devlet sembolü olduğu gibi önemli bir bilgidен habersiz oluşu ya da atlaması beklenemez. Dolayısıyla söz konusu kayıtların, iddia edilen aksine, kartalın Selçuklularda devlet sembolü olduğu gibi önemli bir bilgiye değil, eserin birçok yerinde tesadüf edilen ve muhtasar müellifi tarafından çoğu zaman sarf-ı nazar edilen diğer edebî kayıtlar gibi teşbih veya benzetmeye işaret eden ifadeler olduğu düşünülebilir.

Nitekim söz konusu kayıtlar incelendiğinde, doğrudan doğruya çetrin üzerindeki bir şekle veya tasvire işaret edildiğini söylemek oldukça zordur. Sözelimi "Onun çetrinin kartalı (ukâb-ı çetr-i o), eski mülkü üzerinde emir verme ve yasaklama kanatlarını açmaya başladı..." veya "Cihângîr çetrin kartalının (ukâb-ı çetr-i cihângîr) kolları ve kanatları açıldı." gibi ifadelerde, çetrin şeklinden çok, Sultânı temsil eden çetrin, dolayısıyla Sultân'ın hareketinin veya sefere çıkmasının, kartalın kanatlarını açıp uçmasına benzetilmesi durumu söz konusudur.

Yine "[Kayseri] ileri gelenlerinin (ayn-ı ayan) gözü, mübârek sancağa ve dünyayı avlayan çetrin kartalına (bâz-ı çetr-i cihân-şikâr) düşünce..." ve "Şâm melikleri, geçidin tepesinden ukâb-ı alâm-ı asâkiri (Muhtasar'a göre ukâb-ı çetr-i cihângîri) görünce..." ifadeleri de daima Sultanların başları üzerinde, yüksekte

tutulan ve uzaktan görenlere Sultân'ın yaklaşmakta olduğu haberini veren çetirin, kartala benzetilmesinden mülhemdir. Hz. Peygamber'in siyah sancağına da bu tür benzetmeyle "ukâb", yani "kartal" adının verildiği malumdur.

Aynı durum Yazıcızâde için de geçerlidir. el-Evâmîrü'l-Alâ'iyye'yi bazı ilâvelerle Türkçeye çevirerek II. Murad'a ithaf eden Yazıcızâde, İbn Bîbî'nin eserini başlıklarını aynen tekrarlayarak tercüme etmiştir. Bazı Arapça manzumeler ve zor ibareler dışında tercümede metne sadık kalan ve büyük emîrlerin hangi Oğuz boylarına mensup oldukları ve Selçukluların Oğuz töresine bağlılıkları gibi konularda önemli ilavelerde bulunan Yazıcızâde'nin de İbn Bîbî'de geçen "ukâb-ı çetr" ifadesini sadece bir yerde nakletmesi, üstelik bir yerde de İbn Bîbî'nin cümlesini aynen tercüme etmekle birlikte "kartal" kelimesini atlaması, dikkat çekicidir. Kanaatimizce Selçukluların Oğuz töresine bağlılıklarına özellikle işaret eden Yazıcızâde'nin, iddiaya göre Selçukluların eski Türklerden veya Oğuzlardan tevarüs ettirdikleri kartal figürlü devlet sembollerini nakletmekten sarf-ı nazar etmesi uzak bir ihtimaldir. Bu durum olsa olsa yukarıda izah ettiğimiz şekilde söz konusu kayıtların, iddia edilen aksine, kartalın Selçuklularda devlet sembolü olduğu gibi önemli bir bilgiye değil, bir teşbih veya benzetmeye işaret etmesinden kaynaklanmaktadır.

SONUÇ

Kartal ve çift başlı kartal, ikonografik bir öge olarak sair toplumlarda olduğu gibi, Türklerde de muhtelif yerlerde kullanılmıştır. Ancak bu ikonografik ögenin bilhassa Selçuklular veya Türkiye Selçukluları döneminde "devlet sembolü" veya "hâkimiyet alâmeti" olarak kullanıldığı düşüncesi,

- 1- Başlı başına bir anakronizm hatası olması,
- 2- Söz konusu simge ve sembollerin kullanım şekillerinin, hukuken Ortaçağ Türk İslam devletlerinde mevcut "hâkimiyet alâmeti" telakkisi ve uygulamalarına aykırı bulunması,
- 3- İddiaya temel teşkil eden belge ve bilgilerin, konuyu tam olarak izaha imkân vermemesi, hatta -bize göre- reddetmesi sebebiyle yeniden gözden geçirilmelidir.

KAYNAKÇA

- Alsan, Şenay, *Türk Mimari Süsleme Sanatlarında Mitolojik Kaynaklı Hayvan Figürleri (Orta Asya'dan Selçuklu'ya)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Sanatı Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2005.
- Çelik, Adem, "Niğde Sungurbey Camii'nde Bulunmuş Olan Çift Başlı Kartal Figürlü Halı Üzerine Düşünceler", *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 9 (2002), s.45-59.
- Çoruhlu, Yaşar, "Türk Sanatında Görülen Devlet Simgeleri", *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları*, İstanbul 2003, s.229-258.
- Çoruhlu, Yaşar, "Türk Sanatında Görülen Hayvan Figürlerine 'Gök ve Yer' Sembolizmi Açısından Bir Bakış", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 87, İstanbul 1993, s.17-42.
- Çoruhlu, Yaşar, "Türk Sanatında Yırtıcı Olmayan Kuşların Sembolizmi I", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Sayı:102, (Haziran1995), s.53-60.
- Çoruhlu, Yaşar, "Türk Sanatında Yırtıcı Olmayan Kuşların Sembolizmi II", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Sayı:103, (Temmuz 1995), s.55-60.
- Çoruhlu, Yaşar, *Türk Sanatı'nda Hayvan Sembolizmi* Seyran Yay, İstanbul 1995, s.73-92.
- Efdalü'd-dîn Ebû Hâmîd-i Kirmânî, *Selcûkiyân-ı Guz der Kirmân*, (Tahrîr Muhammed İbrâhîm-i Habîsî - Neşr: Bâstânî-yi Pârîzî (Muhammed İbrahim), Tahran 1373.
- Erdem, Sargon, "Çift Başlı Kartal ve Anka Üzerine", *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı 8, İstanbul 1994, s.72-80.
- Eron, Kamil-Gültekin Teoman "Selçuklu Süslemelerinde Çift Başlı Kartal Motifi ve Mesud II'ye Ait Bakır bir Sikke", *TND Bülteni*, No:37-38, "Anadolu Selçuklu Sultanı Mesud II'ye Ait Bakır Bir Sikke", *TND Bülteni*, No: 39-40.
- Esin, Emel, "Kuşçü Türk Sanatında Atlı Doğancı İkonografisi", *Orta Asya'dan Osmanlıya Türk Sanatında İkonografik Motifler*, İstanbul 2004, s.169-199.
- Esin, Emel, "Tugrı ve Songur", *Türk Sanatında İkonografik Motifler*, İstanbul 2004, s.229-253
- İbn Bîbî (el-Hüseyin b. Muhammed b Ali el-Caferî er-Rugedî), *el-Evâmirü'l-'Alâ'ie fi'l-Umûri'l-'Alâ'ie*, Tıpkı Basım, (Önsöz ve fihristi haz. Adnan Sadık Erzi), TTK Yay., Ankara 1956.
- İbn Bîbî, *Târîh-i Âl-i Selçuk*, Muhtasar Selçuknâme, (Yay. M. Th. Houtsma), Leiden 1902; (Türkçe terc. M. Nuri Gençosman, *Anadolu Selçukî Devleti Tarihi, Anadolu Selçukîleri Gününde Tarih Bitikleri I*, Ankara 1941); *Ahbâr-i Selâcika-i Rûm* (Muhtasar Selcûknâme-i İbn Bîbî), (Neşr. Muhammed Cevâd Meşkûr), Tahran 1350.
- İbn Haldûn, *Mukaddime*, (Türkçe terc. Zakir Kadiri Ugan), II, İstanbul 1991; (Türkçe terc. Süleyman Uludağ) I, İstanbul 1988.
- Kardeşlik, Selman, "Avrupa Resim Sanatında Tasvir Edilen Anadolu Selçuklu Halıları", *Vakıf Restorasyon Yıllığı*, Yıl: 2013, Sayı: 6, s.46-48.
- Köprülü, Fuad, "Bayrak", *İA*, s.401-420.
- Merçil, Erdoğan, *Selçuklularda Hükümdarlık Alâmetleri*, TTK Yay, Ankara 2007.
- Muhammed bin İbrahim, *Târîh-i Selçûkiyân-i Kirmân*, (Neşr: M. Th. Houstma) I, Leiden 1886.
- Mülayim, Selçuk, "Arma", *DİA*, III, s.382.
- Nihal Atsız, "16 Türk Devleti Masalı ve Uydurma Bayraklar", *Ötüken*, Sayı: 65 (1969)

- Ögel, Bahaeddin "16 Türk Devleti Hakkında", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, 1/4 (Nisan, 1987), s.53-54.
- Ögel, Bahaeddin, "Türklerde Kartal ve Kartal Arması", *Türk Kültürü, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü*, Ankara 1972, s.208-226.
- Ömer Hayyâm, *Nevrûznâme*, (Neşr. Müctebâ Minovî), Tahran 1312.
- Öney, Gönül, "Anadolu Selçuklu Mimarisinde Avcı Kuşlar, Tek ve Çift Başlı Kartal", *Malazgirt Armağanı*, TTK Yay, Ankara 1993, s.139-172.
- Öney, Gönül, "Anadolu'da Selçuk Geleneğinde Kuşlu, Çift Başlı Kartallı, Şahinli ve Aslanlı Mezar Taşları", *Vakıflar Dergisi*, VIII, Ankara 1969, s.283-312.
- Öztürk, İbrahim Hakkı "Tarih Öğretiminde Anakronizm Sorunu: Sosyal Bilgiler ve Tarih Ders Kitaplarındaki Kurgusal Metinler Üzerine Bir İnceleme", *Sosyal Bilgiler Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, II/1, (2011).
- Reşîdü'd-dîn Fazlullah, *Câmi'ü't-Tevârih-Selçuklu Devleti*, (Türkçe terc, Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş), Bilge Kültür Yay, İstanbul 2014.
- Taneri, Aydın, "Çetr", *DİA*, VIII, s.293.
- Üykur, Ramazan, "Artuklu Türkmenleri'nin Sikkelerinde Mitolojik Bir Yaratık: "Çift Başlı Kartal", *Seleucia ad Calycadnum*, Sayı 3 (2013): 145-158.
- Yazıcıoğlu Âlî, *Tevârih-i Âl-i Selçûk, Târih-i Selçûkiyân-ı Rûm-i Türkî*, (Yay. M. Th. Houtsma), Leiden 1902; Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk* [Oğuznâme-Selçuklu Tarihi]: Giriş-Metin-Dizin (haz. Abdullah Bakır), İstanbul 2009.
- <http://www.tccb.gov.tr/sayfa/cumhurbaskanligi/fors> [Erişim tarihi:18.11.2014]
- http://mevzuat.meb.gov.tr/html/18171_0.html [Erişim tarihi 18.11.2014]
-

EKLER

Ek 1

Kartal veya Çift Başlı Kartal Figürünün Süsleme Unsuru Olarak Kullanıldığı Mimarî Eserler

Diyarbakır Surları, Ulu Beden burcunun kuzeyindeki ilk kulede (1088-1090)
Diyarbakır Surları, Yedi Kardeş Burcunun güneyindeki ilk burç üzerinde (1208-1209)
Diyarbakır kalesinin batı tarafında (1183-1184).
Diyarbakır Artuklu Sarayı çinilerinde (1200-1222).
Diyarbakır Müzesi'ne Cizre'den getirilen taş üzerinde (12-13. yüzyıl).
Urfa Harran Kapısı (13. yüzyıl)
Divriği Ulu Cami doğu kapısında (1128-1129)
Niğde Hüdavent Hatun Türbesi (1312)
Niğde Sungur Bey Cami doğu portalinde (1335)
Tokat Gök Medrese Müzesi, Sivas Gök Medrese Müzesi, Ankara Etnografya Müzesi'nde mezar taşlarında (14-15. yüzyıl)
Sivas Gök Medrese Portalinde (1271)
Afyon, Sivas, Tokat mezar taşlarında (13-15.yüzyıl)
İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde Diyarbakır'dan getirilen taş üzerinde (12.yüzyıl)
İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi'ne Nusaybin'den getirilen taş üzerinde (13. yüzyıl)
Konya İnce Minareli Medrese Müzesi'ne getirilen taş üzerinde. (1220 civarı)
Konya İnce Minareli Medrese Müzesi'ne Alaeddin Sarayı'ndan getirilen kabartma (12. Yüzyıl)
Konya Kalesi kapısında (1121)
Konya Alaeddin Saray Çinilerinde (1156-1192)
Konya Karatay Medrese Müzesi'de Felekabad Sarayı'ndan getirilen çift başlı kartal kabartması. (13. yüzyıl)
Kayseri Karatay Han'ın avlu portalinde iki kuş (1240)
Kayseri Döner Kümbeti (1276-77)
Kayseri Huand Hatun Hamamı çinilerinde (1236-38)
Tercan Mama Hatun Türbesi portalinde (13. yüzyıl)
Akşehir Selçuk Sarayı çini kalıntılarında (13.yüzyılın ilk yarısı)
Akşehir Gündük Minare Camii minare kaidesinde (1226-27).
Akşehir Kileci Mescidi (14-15. yüzyıl)
Denizli Ak Han portalinde (1253)
Erzurum Çifte Minareli Medrese portalinde (13. yüzyıl)
Erzurum Yakutiye Medrese portalinde (1310)
Erzurum Emir Saltuk Kümbeti (12. yüzyıl ikinci yarısı)
Beyşehir Kubadabad Sarayı (1236)
Antalya Müzesi Çinileri (13. yüzyıl)
Patnos Türbesinde (15. yüzyıl)

Ek 2

Resim ve Şekiller

Farklı Kültür ve Medeniyetlere Ait Çift Başlı Kartal Sembollerinden Örnekler	
	
Alacahöyük'deki Hitit Çift başlı Kartalı	Rus Çift Başlı Kartalı

	
Rus Çift Başlı Kartalı	Gürcistan'da bir dokumada (12-13. yy)

Farklı Kültür ve Medeniyetlere Ait Çift Başlı Kartal Sembollerinden Örnekler

Ermenistan'da taş kabartma (12. yy)

Bizans sırmalı ipek kumaş üzerine işleme (10. yy)

Kafkasya'da (10-12. yy)

Sırbistan'daki bir manastırdaki çizim (13. yy)

Cumhurbaşkanlığı forsunda bulunan 16 yıldız işaret ettiği iddia edilen 16 Türk devleti için tasarlanan bayraklar

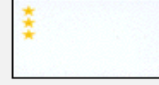
BUYUK HUN
İMPARATORLUĞU

BATI HUN
İMPARATORLUĞU

AVRUPA HUN
İMPARATORLUĞU

AK HUN
İMPARATORLUĞU

GÖKTÜRK
İMPARATORLUĞU

AVAR
İMPARATORLUĞU

HAZAR
İMPARATORLUĞU

UYGUR
DEVLETİ

KARAHANLILAR

GAZNELİLER

BÜYÜK SELÇUKLU
İMPARATORLUĞU

HARZEMŞAHLAR

ALTINORDU
DEVLETİ

BÜYÜT TİMUR
İMPARATORLUĞU

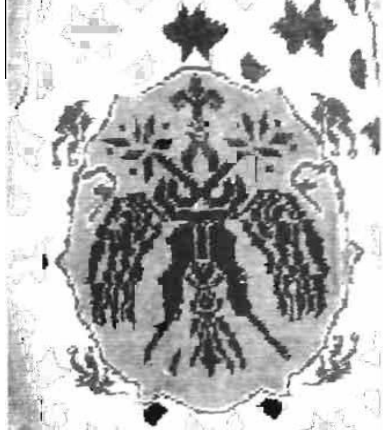

BABÜR
İMPARATORLUĞU

OSMANLI
İMPARATORLUĞU

Türkiye Selçuklu Döneminde Çift Başlı Kartal Sembolünün Kullanıldığı Halı, Kilim ve Kumaş Parçaları

Niğde Sungurbey Camii'nde Bulunan Bir Halı (Niğde Müzesi)

Lippo Memmi tablosu (1340)

Bir kumaş parçasında çift başlı kartal (13. yy)

12 burç, 7 gezegen ve ortada güneş sembolü olarak kartal tasviri bulunan Artuklu Aynası (XII. Yüzyıl)

Selçuklu Aynası (XIII. Yüzyıl)
Topkapı Sarayı Müzesi

Türkiye Selçukluları Dönemine Ait Çift Başlı Kartal Figürlü Sikkeler

II. Mesud'un darbettirdiği çift başlı kartal figürlü sikke

Artuklu Sikkeleri

Kubâdâbad Sarayındaki Tasvir

**SELÇUKLU TARİHİNİN AZ BİLİNEREN BİR KAYNAĞI:
HASAN-I YEZDÎ'NİN CÂMÎ'U'T-TEVÂRÎH-İ HASENÎ İSİMLİ
ESERİ**

**A LITTLE KNOWN SOURCE OF SALJUQ HISTORY:
HASAN-I YAZDÎ'S JÂMÎ' AT-TAWÂRÎKH-İ HASANÎ**

Bülent ÖZKUZUGÜDENLİ*

Öz

Bu çalışma, Timurlu dönemi müellifi Hasan-ı Yezdî'nin Câmî'u't-tevârîh-i Hasenî isimli Farsça eserinin Selçuklular kısmının; tanıtımı ve değerlendirmesini ihtiva etmektedir. Müellifin hayatı ve eserlerine değinildikten sonra, eserin muhtevası, önemi ve kaynaklarından bahsedilmiş, eserin Selçuklular kısmının kaynak değeri ortaya konulmuş, ayrıca eserin dil ve imlâ hususiyetleri, nüshaları incelenmiş ve eser üzerinde yapılan çalışmaların bir değerlendirmesi yapılmıştır. Tam adı Tâcu'd-dîn Hasan b. Şihâb b. Huseyn-i Yezdî olan müellif takriben 793/1390-91 yılında doğmuş, Timurlular'dan Mîrzâ İskender b. 'Omer Şeyh ve Mîrzâ Sultan Ebu'l-Muzaffer Muhammed Bahadır b. Baysungur'un hizmetinde bulunmuştur. Müellif Câmî'u't-tevârîh-i Hasenî isimli eserini telife Timurlular'dan Mîrzâ Sultan Ebu'l-Muzaffer Muhammed b. Baysungur b. Şâhruh adına 855/1451 yılında başlamışsa da, onun 855 yılı Zi'l-hicce ayında (25 Aralık 1451-22 Ocak 1452) kardeşi Ebu'l-Muzaffer Babür b. Baysungur tarafından öldürülmesi üzerine eserini Ebu'l-Muzaffer Babür b. Baysungur'a ithaf etmiştir. Müellifin hayatının bundan sonraki bölümü ve ölüm tarihi hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi yoktur. Câmî'u't-tevârîh-i Hasenî, başlangıçtan müellifin kendi zamanına kadar gelen genel bir İslâm tarihidir. Câmî'u't-tevârîh-i Hasenî, Selçuklular ve özellikle de Sultan Sencer devri için en tafsilatlı kaynaklardan birisidir. Eserin Selçuklu tarihi için asıl önemi, müellifin, başta Sencer-nâme (veya Rezm-nâme-yi Sencerî ya da Rûz-nâme-yi Sencerî) olmak üzere, günümüze ulaşmayan bazı kaynaklardan sık sık alıntılar yapmış olmasından gelmektedir. Câmî'u't-tevârîh-i Hasenî'nin iki yazma nüshası günümüze ulaşmıştır: 1. İran Millî Kütüphanesi (Kitâbkhâna-yi Millî-yi İrân, Tahrân), nr. 1330. 2. Süleymaniye Kütüphanesi (İstanbul), Fatih 4307.

* Dr., (İstanbul), e-posta: bulentozkuzu@mynet.com

Anahtar Kelimeler

Hasan-ı Yezdî, *Câmi' u't-tevârih-i Hasenî*, Selçuklular, Sultan Sencer, Selçuklu tarih yazıcılığı.

Abstract

The present work, consisting of an introduction and two main parts, is an analytical study of the chapter on the Saljuqs in the Persian chronicle titled *Jāmi' at-tawārikh-i Ḥasanî* (*Ḥasanî's Compendium of Chronicles*) by a Timurid author, *Ḥasan-i Yazdî*. After addressing the life and works of the author, the contents of his chronicle, its importance, and its sources (as far as they are mentioned in the text), the introduction discusses the significance of this chapter as a source on the Saljuqs. In addition, this study details linguistic and stylistic features of the text and provides in-depth analysis of its extant copies and an evaluation of its previous studies. *Tāj ad-Dīn Ḥasan b. Shihāb b. Ḥusayn-i Yazdî* was born around 793/1390-91. He served two Timurid rulers, *Mīrzā Iskandar b. 'Umar Shaykh* and *Mīrzā Sulṭān Muḥammad Bahādir b. Baysungur*. The author started writing this book in 855/1451 at the order of the Timurid *Mīrzā Sulṭān Muḥammad b. Baysungur*. In *Dhu'l-ḥijja* 855 (25 December 1451-22 January 1452) *Muḥammad b. Baysungur* was killed by his brother *Bābur*. The author then dedicated this work to *Babur b. Baysungur*. No further information exists in the sources about the author's life thereafter or the date of his death. *Jāmi' at-tawārikh-i Ḥasanî* can be considered a general history of Islam from its very beginning until the time of its author. This work is one of the most extensive sources on the Saljuqs, particularly about the reign of Sultan Sanjar. For this reason it deserves to be taken into account on the Seljuq historiography. The author had access to *Sanjar-nāma* (or *Razm-nāma-yi Sanjarī - Rūz-nāma-yi Sanjarī*). He recurrently quotes from this and some other sources that are not extant. Two copies of *Jāmi' at-tawārikh-i Ḥasanî* have survived to our time: 1. MS. Tehran, Iran Library (*Kitābkhāna-yi Millî-yi Īrān*), 1330. 2. MS. Istanbul, *Süleymaniye Library*, Fatih 4307.

Keywords

Ḥasan-i Yazdî, *Jāmi' at-tawārikh-i Ḥasanî*, the Saljuqs, Sultan Sanjar, historiography of the Saljuqs.

GİRİŞ

Bu çalışma Timurlu dönemi müellifi Hasan-ı Yezdî'nin *Câmi'ü't-tevârîh-i Hasenî* isimli Farsça eserinin Selçuklular kısmının tanıtımı ve değerlendirmesini ihtiva etmektedir. Müellifin hayatı ve eserlerine değinildikten sonra, eserin muhtevası, önemi ve kaynaklarından bahsedilmiş, eserin Selçuklular kısmının kaynak değeri ortaya konulmuş, ayrıca eserin dil ve imlâ hususiyetleri, nüshaları incelenmiş ve eser üzerinde yapılan çalışmaların bir değerlendirmesi yapılmıştır.

I. Hasan-ı Yezdî'nin Hayatı ve Eserleri

A. Hayatı: Hasan-ı Yezdî olarak tanınan müellifin tam adı Tâcu'd-dîn Hasan b. Şihâb b. Huseyn-i Yezdî'dir¹. *Şâ'ir-i muneccim* ve *muneccim-i şâ'ir* lâkaplarıyla meşhur olan müellif eserinde kendisinden umumiyetle "*İbn Şihâb*", "*Hasan-i Şihâb*", "*Hasan b. Şihâb*", "*Hasan b. Şihâb-i Huseyn el-Yezdî el-ma'rûf be-İbn Şihâb şâ'ir-i muneccim*", "*Hasan b. Şihâb b. Huseyn el-ma'rûf be-İbn Şihâb şâ'ir-i muneccim*", "*muneccim*", "*şâ'ir-i muneccim*" ve "*el-ma'rûf be-İbn Şihâb şâ'ir-i muneccim*" şeklinde bahsetmektedir². Hayatı hakkındaki bütün bildiklerimiz, müellifin eserinde kendisi hakkında verdiği malûmata dayanmaktadır. Aslen Kirmânlı olması kuvvetle muhtemel olan müellifin doğumu, çocukluğu ve eğitimi hakkında elimizde hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Timurlular zamanında Kirmân vakıflarından birisinde yaklaşık 30 yıl müddetle 60 dînârlık bir vazifede bulunmuştur³. Müellif 60 yaşında iken, Seyyid Mîrek-i Şîrvânî'nin Kirmân idaresini almasıyla bu vazifesini kaybetmiştir. Bu hesaba göre müellifin 793/1390-91 yılında doğduğu anlaşılmaktadır. Müellif gençlik yıllarında Mîrzâ İskender b. 'Omer Şeyh'in vezîr ve emîrlerinden H'âce Giyâsu'd-dîn Muhammed Hâfız-i Râzî'nin⁴ mülâzımı olmuş ve onun ordusunda Yezd piyadesi *tovaçısı*⁵ olarak

¹ Hasan-ı Yezdî, *Câmi'ü't-tevârîh-i Hasenî*, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, nr. 4307 [= Hasan-ı Yezdî/Fatih], vr. 2b, 345a.

² Hasan-ı Yezdî, *Câmi'ü't-tevârîh-i Hasenî*, Kitâbhâne-yi Millî-yi İrân, Tahran, F. 1330 [= Hasan-ı Yezdî/Tahran] s. 2, 5, 24, 50, 64, 65, 67, 93, 107, 132, 138, 139, 141, 157, 424.

³ Hasan-ı Yezdî, *Câmi'ü't-tevârîh-i Hasenî*. *Bahş-i Tîmûriyân pes ez-Tîmûr*, neşr. Huseyn Muderrisî-yi Tabâtabâ'î - İrec Afşâr, Karachi 1987 [= Hasan-ı Yezdî/Tabâtabâ'î-Afşâr], (giriş), s. XV, (metin), s. 99.

⁴ Hakkında bkz. Ahmed b. Huseyn b. 'Alî-yi Kâtib, *Târîh-i cedîd-i Yezd*, neşr. İrec Afşâr, Tahran 1386/2007, s. 147, 149.

⁵ *Tovaç*: Türk ve Moğol devletlerinde askeri sayan ve kontrol eden görevli (bkz. Gerhard Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*, I, Wiesbaden 1963, s. 260-264).

görev yapmıştır⁶. Ayrıca Timur'un torunlarından Mîrzâ İskender b. 'Omer Şeyh'in ordusunda da 5 yıl müddetle vazife almış ve Yezd ve Eberkûh piyadesi *tovaçılığı* yapmıştır⁷. 815/1412-13 yılında Kum şehrinin muhasarasında Timur'un torunlarından Mîrzâ İskender b. 'Omer Şeyh'in⁸ ordusunda bulunmuş ve Kum şehri emîri H'âce Muhammed'e elçi olarak gönderilmiştir⁹. Mîrzâ İskender'in Şâhruh tarafından yenilgiye uğratılmasından sonra Şâhruh'un hizmetine girmiş ve onun 819/1416 yılında düzenlediği Kirmân seferinde bulunmuştur¹⁰. Hayatının bundan sonraki yirmi yılı hakkında açık bir bilgi yoktur. Hasan-ı Yezdî'yi 840/1436-37 yılında Kirmân'da görmektediriz. Bu tarihten 854/1450-51 yılına kadar 14 yıl boyunca Emîr Şemsu'd-dîn Hâcî Muhammed b. Emîr Sa'îd-i Gunâşîrîn (öl. 854/1450)'in mülâzımı olarak görev yapmıştır¹¹. Bu süre içinde ondan izzet ve ihtiram görmüştür. Bilahare hâmisî Emîr Şemsu'd-dîn Hâcî Muhammed ile birlikte bu esnada 'Irâk ve Fârs'a hâkim olan Mîrzâ Sultan Ebu'l-Muzaffer Muhammed Bahâdır b. Baysungur b. Şâhruh'un hizmetine girmiştir. 854/1450-51 yılında Mîrzâ Sultan Muhammed Bahâdır'ın ordusuyla birlikte Luristân'a hareket etmiş ve sefer esnasında askerî vazifelerde bulunmuştur¹².

Müellif, *Câmi'u't-tevârîh-i Hasenî*¹³ isimli Farsça eserini telife, Timurlular'dan Mîrzâ Sultan Ebu'l-Muzaffer Muhammed b. Baysungur b. Şâhruh adına 855/1451 yılında başlamışsa da, onun 855 yılı Zî'l-hicce ayında (25 Aralık 1451-22 Ocak 1452) kardeşi Ebu'l-Muzaffer Babür b. Baysungur tarafından öldürülmesinden sonra eserini Ebu'l-Muzaffer Babür b. Baysungur'a ithaf etmiştir¹⁴. Müellifin hayatının bundan sonraki bölümü ve ölüm tarihi hakkında bilgimiz yoktur¹⁵.

⁶ Hasan-ı Yezdî/Tabâtabâ'î-Afşâr, s. 28, 30; Beatrice Forbes Manz, "Local Histories of Southern Iran", *History and Historiography of Post-Mongol Central Asia and the Middle East. Studies in Honor of John E. Woods*, ed. J. Pfeiffer-S.A. Quinn, Wiesbaden 2006, s. 269.

⁷ Hasan-ı Yezdî/Tabâtabâ'î-Afşâr, s. 42.

⁸ Hakkında bkz. Priscilla Soucek, "Eskandar b. 'Omar Şayx b. Timur", *Oriente Moderno*, XV/1, (1996), s. 73-87; Hasan-ı Yezdî/Tabâtabâ'î-Afşâr, (giriş), s. XV, (metin), s. 36.

⁹ Hasan-ı Yezdî/Tabâtabâ'î-Afşâr, (giriş), s. XV, (metin), s. 36.

¹⁰ B. F. Manz, "Local Histories of Southern Iran", s. 269.

¹¹ Hasan-ı Yezdî/Tabâtabâ'î-Afşâr, s. 48, 50-52.

¹² Hasan-ı Yezdî/Tabâtabâ'î-Afşâr, s. 48; B. F. Manz, "Local Histories of Southern Iran", s. 270.

¹³ "... ve nâm-i in kitâb Câmi'u't-tevârîh-i Hasenî kerde-âmed" (bkz. Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 5b); "... in Câmi'u't-tevârîh-i Hasenî-râ hemîn kıssa rûy-numûd ki ..." (bkz. Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 424b).

¹⁴ Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 424b-425a; Felix Tauer, "Timurlular Devrinde Tarihçilik", Türkçe terc. Ahmed Ateş, *Bellekten*, XXIX/130, (1965), s. 58-59.

¹⁵ Müellifin 793/1390-91 yılında doğduğu düşünülürse, IX/XV. yüzyılın ikinci yarısında ölmüş olabileceği tahmin edilebilir. Claude Cahen'in Hasan-ı Yezdî'yi XIII. yüzyıl müellifi olarak gestermesi hatalıdır (bkz. "Selçuklu Devri Tarih Yazıcılığı", Türkçe terc. Nejat Kaymaz, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, VII/12-13, (1969), s. 218).

Hasan-ı Yezdî'nin aynı zamanda şair olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim eserinde yer yer şiirlerine de rastlanmaktadır¹⁶. Ancak şairliği ve şiirleri, tarihçiliği kadar dikkate değer görülmemiştir. Bununla beraber yazmış olduğu beyitlerden bazıları, tarihî ve sosyal açıdan önemli bilgiler içermektedir. Müellif eserinde, kendi şiirlerinden oluşan bir *dîvân* olduğunu belirtmişse de, bu *dîvân* maalesef günümüze ulaşmamıştır.

Hasan-ı Yezdî'nin hususî dünyası, ailesi ve çocukları hakkında da bilgimiz yok denecek kadar azdır. Müellif eserinde sadece Seydî Giyâsu'd-dîn 'Alî isminde bir oğlu olduğuna işaret etmiştir¹⁷.

B. Eserleri: Hasan-ı Yezdî'ye ait üç eserin varlığı bilinmektedir:

1. *Tevârih-i Âl-i Selçûk*: Hasan-ı Yezdî'nin manzûm bir Selçuklu tarihi kaleme aldığı anlaşılmaktadır. Nitekim *Câmi'ü't-tevârih-i Hasenî*'de, yer yer *Tevârih-i Âl-i Selçûk*'a işaret edildiği ve bu eserden alıntılar yapıldığı görülmektedir¹⁸. Bu durumda *Tevârih-i Âl-i Selçûk*'un, *Câmi'ü't-tevârih-i Hasenî*'nin tamamlandığı 857/1453 yılından önce telif edildiği anlaşılmaktadır¹⁹. Geç bir dönemde kaleme alınmış olmasına rağmen, günümüze ulaşmayan bazı eserlere dayanmış olmasından dolayı Selçuk tarihi için önemli bir kaynak olduğu anlaşılan bu eser maalesef günümüze ulaşmamıştır.

2. *Dîvân*: Müellif tarafından kaleme alınan şiirler bir *dîvân*da toplanmışsa da, bu *dîvân*ın günümüze ulaşmadığı anlaşılmaktadır²⁰.

3. *Câmi'ü't-Tevârih-i Hasenî*: Aşağıda genişçe bahsedileceği gibi, başlangıçtan müellifin kendi zamanına kadar gelen umumî bir İslâm tarihidir. Müellifin ifadesine göre Şehzâde Baysungur'un oğlu Ebu'l-Muzaffer Mahmûd adına kaleme alınan ve yaklaşık 50 cilt kitaptan istifade edilerek hazırlanan bu eserin telifine 25 Muharrem 855/27 Şubat 1451 tarihinde Kirmân'da başlanmış ve eser iki yıl sonra 857/1453'de tamamlanmıştır²¹.

¹⁶ Hasan-ı Yezdî/Tabâtabâ'î-Afşâr, (giriş), s. XV.

¹⁷ Seydî Giyâsu'd-dîn 'Alî, evvelâ yaklaşık bir buçuk yıl kadar H'âce Şemsu'd-din Muhammed-i Kubâhî'nin hizmetinde bulunmuş, 856/1452-53 yılında da Sîrcân yoluyla Şîrâz'a giderek Babür'ün ordusuna katılmıştır. Bu durum babası Hasan-ı Yezdî'nin Kirmân vakıflarındaki vazifesini kaybetmesine sebep olmuştur (Hasan-ı Yezdî/Tabâtabâ'î-Afşâr, (giriş), s. XV, (metin), s. 80, 99, 148).

¹⁸ Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 174b, 184a, 197a, 201a, 202b; Felix Tauer, "Les manuscrits persans historiques des bibliothèques de Stamboul, I. Histoire Générale", *Archiv Orientalni*, III, (1931), s. 103.

¹⁹ Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 178b. Müellif *Câmi'ü't-tevârih-i Hasenî*'de zaman zaman manzûm eserinden aktarma da yapmaktadır (Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 173a, 178b).

²⁰ Hasan-ı Yezdî/Tabâtabâ'î-Afşâr, (giriş), s. XV, (metin), s. 93.

²¹ Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 5b, 345a; Hasan-ı Yezdî/Tabâtabâ'î-Afşâr, s. 8.

II. *Câmi'ü't-Tevârih-i Hasenî*

A. Eserin Muhtevası: *Câmi'ü't-tevârih-i Hasenî* bir mukaddime ve altı ana bölüm (*kısm*)'den oluşmaktadır. Eserin bölümleri şunlardır:

Mukaddime²²,

1. Bölüm: Hz. Adem, Hz. Havva ve yaratılış²³,

2. Bölüm: Sâsânîler'e kadar eski Acem hükümdarlarının tarihi²⁴,

3. Bölüm: İslâm Peygamberi'nin hayatı, ailesi ve dört halife dönemi²⁵,

4. Bölüm: Emevîler dönemi²⁶,

5. Bölüm: 'Abbâsîler dönemi ve bu dönemde hüküm süren Sâmânî, Gazneli, Selçuklu ve Gûr hanedanlarının tarihi²⁷,

6. Bölüm: Selçuklular'dan sonra hüküm süren hanedanların tarihi²⁸. Bu bölüm (*kısm*) 7 fasıl (*fasl*)'dan oluşmaktadır:

1. Fasıl: Buveyhîler²⁹,

2. Fasıl: H'ârezmşâhlar³⁰,

3. Fasıl: Salgurlular³¹,

4. Fasıl: Kirmân Kara-hitayları³²,

5. Fasıl: Muzafferîler³³,

6. Fasıl: Cengiz Han ve Moğol hükümdarları³⁴,

7. Fasıl: Timur'un Hayatı ve Faaliyetleri³⁵. Müellifin bizzat şahit olduğu bazı hadiseleri de ihtiva eden bu kısım önemine binaen Huseyn Muderrisî-yi Tabâtabâ'î ve İrec Afşâr tarafından neşredilmiştir³⁶.

B. Eserin Kaynakları: *Câmi'ü't-tevârih-i Hasenî* pek çok eserden istifade edilerek hazırlanmıştır. Müellif, yaklaşık 50 cilt kitap olarak zikrettiği

²² Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 1b-5a; Hasan-ı Yezdî/Tahran, s. 1-9.

²³ Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 5a-7a; Hasan-ı Yezdî/Tahran, s. 9-14.

²⁴ Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 7a-96b; Hasan-ı Yezdî/Tahran, s. 14-84. Bu bölümde Büyük İskender'e genişçe bir yer ayrılmıştır (Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 25a-71b).

²⁵ Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 96b-109b; Hasan-ı Yezdî/Tahran, s. 84-112.

²⁶ Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 109b-114b; Hasan-ı Yezdî/Tahran, s. 112-124.

²⁷ Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 114b-259b; Hasan-ı Yezdî/Tahran, s. 124-432. Selçuklular bu bölümde anlatılmıştır (Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 168b-254a).

²⁸ Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 259b-345b; Hasan-ı Yezdî/Tahran, s. 432-783.

²⁹ Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 259b-260a; Hasan-ı Yezdî/Tahran, s. 432-439.

³⁰ Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 260b-261b; Hasan-ı Yezdî/Tahran, s. 439-442.

³¹ Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 261a-262a; Hasan-ı Yezdî/Tahran, s. 442-444.

³² Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 262a-267b; Hasan-ı Yezdî/Tahran, s. 444-454.

³³ Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 267b-303a; Hasan-ı Yezdî/Tahran, s. 454-538.

³⁴ Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 303a-345a; Hasan-ı Yezdî/Tahran, s. 538-636.

³⁵ Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 345a-425a; Hasan-ı Yezdî/Tahran, s. 636-783.

³⁶ Hasan-ı Yezdî, *Câmi'ü't-tevârih-i Hasenî. Bahş-i Timûriyân pes ez-Timûr*, neşr. Huseyn Muderrisî-yi Tabâtabâ'î - İrec Afşâr, Karachi 1987.

kaynaklarından bazılarının isimlerini eserinde yer yer zikretmiştir³⁷. Eserde kullanılan başlıca kaynaklar arasında şunlar sayılabilir:

Reşîdu'd-dîn Fazlullâh el-Hemedânî, *Câmi'ü't-tevârîh*: Hasan-ı Yezdî'nin eserini yazarken "*Sultânu'l-muverrihîn*" şeklinde zikrettiği Reşîdu'd-dîn Fazlullâh el-Hemedânî'nin *Câmi'ü't-tevârîh*³⁸ isimli eserinden geniş ölçüde istifade ettiği anlaşılmaktadır³⁹. Müellif bu durumu şu cümlelerle ifade eder: "Bu *Câmi'ü't-tevârîh* isimli eserin müellifi İbn Şihâb pek çok tarihçinin eserini kendi kitabında toplamak amacıyla mütalaa etti. Ancak *Târîh-i cihân-guşây*'dan daha büyüğünü görmedi. (Müellifi) gerçekten de çok zahmet çekerek Türk boylarının tarihini yerli yerinde anlatmıştır. Ancak *Câmi'ü't-tevârîh*'in çoğunluğu İrân hükümdarları ve bir kısmı da Tûrân hükümdarlarıyla ilgilidir. *Târîh-i cihân-guşây* [?]'ın çoğunluğu ise Türkler ve göçebelerle ilgilidir. Bu kitapta bu konulara değinilmesi talep görmeyecektir. Şimdi biz bu gönül açıcı kitaptan kendi tarihimiz doğrultusunda ... hülâsa olarak nakledelim"⁴⁰. Bununla birlikte müellifin eserinde Reşîdu'd-dîn Fazlullâh'ın eseri *Câmi'ü't-tevârîh*'in ismini hatalı olarak *Târîh-i cihân-guşây* şeklinde zikretmiş olması dikkate değerdir⁴¹. Yine müellifin, tıpkı Reşîdu'd-dîn Fazlullâh'ın *Cihân-guşây* [?] isimli eseri gibi, kendi eserinin de başlangıçta ithaf ettiği hükümdarın (Ebu'l-Muzaffer Sultân Muhammed) vefat etmiş olmasından dolayı başka bir hükümdara (Ebu'l-Muzaffer Babür Bahâdır) ithaf edilmek durumunda kaldığını zikretmesi de dikkat çekicidir⁴².

Zahîru'd-dîn-i Nişâbüri, *Selçûk-nâme*: Hasan-ı Yezdî'nin eserinin Selçuklular kısmını kaleme alırken Selçuklu devri tarihçisi Zahîru'd-dîn-i Nişâbüri⁴³'nin *Selçûk-nâme*⁴⁴ isimli eserinden önemli ölçüde istifade ettiği görülmektedir. Metin karşılaştırması, *Câmi'ü't-tevârîh-i Hasenî*'nin yaklaşık dörtte

³⁷ Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 345a. Bununla birlikte eserin mukaddimesinde farklı türlerde 20 cilt eserden istifade edildiği kaydedilmiştir (Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 5b; Hasan-ı Yezdî/Tabâtabâ'î-Afşâr, s. 8).

³⁸ Müellif ve eseri için bkz. Z.V. Togan, "Raşid-üd-din Tabib", *İA*, IX, (1964), s. 705-712; D. Morgan, "Rashid al-Din Tabib", *EP*, VIII, (1995), s. 443; R. Şeşen, "Câmiü't-tevârîh", *DİA*, VII, (1993), s. 132-134; Osman G. Özgüdenli, "Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî", *DİA*, XXXV, (2008), s. 19-21; Charles Melville, "Jâme' al-Tawârik", *Encyclopaedia Iranica*, XIV, s. 466-468.

³⁹ Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 303a, 305a.

⁴⁰ Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 424b-425a.

⁴¹ Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 303a, 305a.

⁴² Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 303a, 305a.

⁴³ Hayatı ve eseri için bkz. Osman G. Özgüdenli, "Zahîrüddîn-i Nişâbüri", *DİA*, XLIV, (2013), s. 102-103.

⁴⁴ Zahîru'd-dîn-i Nişâbüri, *Selçûk-nâme*, neşr. A. H. Morton, London 2004 [= Nişâbüri, *Selçûk-nâme*].

birine tekâbü'l eden bir kısmının Nişâbü'rî'nin *Selçûk-nâme'* sinden aynen iktibas edildiğini göstermektedir. Örnek olarak burada şu metin karşılaştırmalarını vermek mümkündür:

Nişâbü'rî, <i>Selçûk-nâme</i> , s. 21	Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 183a
<p>السلطان عضدالدوله ابوشجاع البارسلان محمد بن جغرى بك بن ميكائيل</p> <p>البارسلان پادشاهی بود با هیبت و سیاست و بیدار و تازنده، خصم افکن و دشمن شکن، جهانگیر و گیتی گشای. شکلی و قدی عظیم داشت و محاسنی دراز. به وقت تیرانداختن گره زدی و گویند هرگز تیر خطا نکردی و کلاهی دراز داشتی. و بر تخت روزبار سخت مهیب و باشکوه بودی. از سر محاسن او تا سرگوی کلاه گویند دو گز بودی و هر رسولی که پیش تخت او آمدی، بهراسیدی. در سنه خمس و خمسين و اربعمائه به عراق آمد، بعد از وفات طغرل بك و عميدالملک ابونصر الکندری را که وزیر عمش بود بگرفت و وزارت به نظام الملک الحسن بن علی بن اسحق داد.</p>	<p>السلطان عضدالدوله ابوشجاع البارسلان محمد بن جغرى بك بن ميكائيل</p> <p>البارسلان پادشاهی بود با هیبت و سیاست و بیدار و تازنده، خصم افکن و دشمن شکن، جهانگیر و گیتی شکلی و قدی عظیم داشت و محاسنی دراز. به گشای وقت تیرانداختن چند گره بر محاسن زدی و گویند هرگز تیر خطا نکردی و کلاهی دراز بر سر نهادی و بر تخت سخت مهیب و باشکوه بودی و گویند از سر محاسن او تا کوکله کلاه گویند دو گز بودی و هر رسولی که پیش تخت او آمدی، بهراسیدی. در سنه خمس و خمسين و اربعمائه به عراق آمد، بعد از وفات طغرل بك و عميدالملک ابونصر را که وزیر عمش بود بگرفت و وزارت خود را به نظام الملک الحسن بن علی بن اسحق داد.</p>

Nişâbü'rî, <i>Selçûk-nâme</i> , s. 44	Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 194b
<p>سلطنت سلطان غياث الدنيا والدين ابوشجاع محمد بن ملكشاه قسيم امير المومنين</p> <p>سلطان محمد بن ملكشاه پادشاهی بود بعدل و عفت و آراسته و بدین و دیانت موصوف، و صایب رای صادق وعد ثابت عهد. در اعزاز دین و قمع ملاحده ملاعین مجد و مجاهد. در حفظ بیضه اسلام ید بیضا نموده و بداس قهر خار کفر و بدعت دروده. و هر که درکوه بر در اصفهان دیده باشد داند که آن پادشاه در فتح آن قلعه و قمع آن طایفه چه رنج دیده باشد و چه سختی کشیده...</p>	<p>سلطنت سلطان غياث الدنيا والدين ابوشجاع محمد بن ملكشاه قسيم امير المومنين</p> <p>سلطان محمد پادشاهی بود به عدل و عفت آراسته و بدین و دیانت موصوف و صایب رای و صادق وعده ثابت عهد و مجاهد در حفظ بیضه اسلام ید بیضا نموده و بداس قهر خار کفر و بدعت دروده که هر ذره کوه که بر در اصفهان است دیده باشد داند که آن پادشاه در فتح آن قلعه چه رنج و قمع آن طایفه چه ملال دیده باشد و چه سختی کشیده...</p>

Nîşâbü'rî, Selçûk-nâme s. 120	Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 253b
<p>السلطان الاعظم ركن الدنيا والدين ابوطالب طغرل بن ارسلان، قسيم اميرالمؤمنين</p> <p>سلطان طغرل، خلد الله ملكه، پادشاهی بود در آشیان دولت زاده و در خاندان اقبال نشو و نما یافته، ملکی نا بیوسیده بدو رسیده و کسوت سلطنت نا کوشیده پوشیده، از مهد به تخت تحویل کرده و از مکتب ادب بی تعب طلب بر مرکب ملک سوار شده، در بند وعده ایام و عشوه اعوام و تأثیر طالع و احکام نا بوده. مرغ دولتش بی‌دانه بدام آمده...</p>	<p>قصه سلطان الاعظم ركن الدنيا والدين ابوطالب طغرل بن ارسلان بن محمد بن ملكشاه قسيم اميرالمؤمنين</p> <p>سلطان طغرل پادشاهی بود در آشیان دولت زاده و بر در اقبال نشو یافته و ملکی بی‌زحمت بدو رسیده و کسوت سلطنت نا کوشیده ناپوشیده از مهد به تخت تحویل کرده و از مرکب ادب بی تعب طلب بر مرکب ملک سوار شده، در بند وعده ایام و عشوه اعوام و تأثیر طالع و احکام نابوده. مرغ دولتش بی‌دانه بدام آمد...</p>

Nîşâbü'rî'den alınan kısımlar, aynı kaynaktan iktibaslarda bulunan er-Râvendî⁴⁵ ve Reşîdu'd-dîn Fazlullâh el-Hemedânî⁴⁶ gibi müelliflerin eserleri ile de yer yer paralellikler arz etmektedir.

Efdalu'd-dîn Ebû Hâmid-i Kirmânî, Bedâyi'u'l-izmân fî vekâyi'-i Kirmân: Hasan-ı Yezdî'yi Selçuklu tarihi için önemli bir kaynak kılan bir başka husus da, müellifin, Efdalu'd-dîn Ebû Hâmid Ahmed b. Hâmid-i Kirmânî'nin günümüze ulaşmayan *Bedâyi'u'l-izmân fî vekâyi'-i Kirmân* isimli eserinden geniş iktibaslarda bulunmuş olmasıdır⁴⁷. Eserin yayınladığımız kısmının yaklaşık dörtte birine tekâbül eden bu alıntıların değeri takdir edilmiş ve önemine binaen Mehdî Beyânî tarafından neşredilmiştir⁴⁸.

Burada örnek olarak şu karşılaştırmaları vermek mümkündür:

⁴⁵ Bkz. er-Râvendî, *Râhatu's-sudûr ve âyetu's-surûr*, neşr. Muhammed İkbâl, ed. Muctebâ Mînovî, Tahran 1364/1985 [= er-Râvendî]; Türkçe terc. Ahmed Ateş, *Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alâmeti*, I-II, Ankara 1957 [= er-Râvendî/Ateş].

⁴⁶ Reşîdu'd-dîn Fazlullâh-i Hemedânî, *Câmî'ü't-tevârîh*, II/5, *Selçuklular Tarihi*, neşr. Ahmed Ateş, Ankara 1960 [= Reşîdu'd-dîn/Ateş]; İngilizce terc. K. A. Luther, *The History of the Saljuq Turks from the Jâmi' al-Tavârih. An Ilkhanid Adaption of the Saljuq-nâme of Zahîr al-Dîn Nîshâpûrî*, ed. C. E. Bosworth, London 2001 [= Reşîdu'd-dîn/Luther]; Türkçe terc. Erkan Göksu-Hasan Hüseyin Güneş, *Selçuklu Devleti*, İstanbul 2009 [= Reşîdu'd-dîn/Göksu].

⁴⁷ Efdalu'd-dîn Ebû Hâmid Ahmed b. Hâmid-i Kirmânî, *Bedâyi'u'l-izmân fî vekâyi'-i Kirmân*, neşr. Mehdî Beyânî, Tahran 1326/1947, (nâşirin önsözü), s. IV-XXI; F. Tauer, "Timurlular Devrinde Tarihçilik", s. 58-59; Erdoğan Merçil, *Kirmân Selçukluları*, Ankara 1989, s. XIII.

⁴⁸ Efdalu'd-dîn Ebû Hâmid Ahmed b. Hâmid-i Kirmânî, *Bedâyi'u'l-izmân fî vekâyi'-i Kirmân*, neşr. Mehdî Beyânî, Tahran 1326/1947.

Kirmânî, <i>Bedâyi' u'l- 'ezmân</i> , s. 3	Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 188a
<p>قَصَّة ملك ركن الدنيا والدين عمادالاسلام والمسلمين قاورد بن چغرى بك كه او را قره ارسلان گفتند</p> <p>چون در ماه شعبان سنه اثنى و اربعين و اربعمائه كه ملك قاورد كه فرزند چغرى بك بود و بهادر و عادل و كردان، به دارالامان كرمان رسيد و لقب او عمادالدوله و نام او قاورد بن داود بن ميكائيل بود. اما نقش طغراى او قره ارسلان بيك بن چغرى بيك مى نداشتند و بناها كه در كرمان فرموده است بدين طغرا ثبت است و چون دليل دولت و قايد تقدير او را به سلامت سراى و سنت خانه كرمان راه نمود و عنان عزيمت او آنجا كشيد.</p>	<p>قَصَّة ملك ركن الدنيا والدين عمادالاسلام والمسلمين قاورد بن چغرى بك كه او را قره ارسلان گفتند و گرفتن هرموز و فارس تا در لشكر همدان با سلطان ملكشاه حرب كرد و سپرى شد</p> <p>راوى تاريخ روايت مى كند كه چون آل سلجوق را سعادت يار شد و اقبال روى نمود و ممالك قسمت كردند. چنان كه ياد كرده شد، طغرل بك به عراق و رى و آذربايجان كه به شرح بيان رفت و چغرى بك با فرزند بزرگ آلب ارسلان محمد در خراسان و خوارزم و توران، هر نوع كه رانده بودند، به شرح نظم و نثر گذشته شد. اما چون در ماه شعبان سنه اثنى و اربعين و اربعمائه كه ملك قاورد كه فرزند چغرى بك بود و بهادر و عادل و كردان به دارالامان كرمان رسيد و لقب او عمادالدوله و نام او قاورد بن داود بن ميكائيل بود. اما نقش طغراى او قره ارسلان بيك بن چغرى بيك نداشتند و بناها كه در كرمان فرموده است. بدين طغرا ثبت است و چون دليل دولت و قايد تقدير او را به سلامت سراى و سنت خانه كرمان راه نمود و عنان عزيمت او آنجا كشيد.</p>

Kirmânî, <i>Bedâyi' u'l- 'ezmân</i> , s. 87	Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 243b
<p>آمدن غز به كرمان از خراسان</p> <p>چون ماه مهر شد در سنه ثمان ستين و خمسمائه درآمد، از سرحد كوبنان خبر كردند كه سلطانشاه غز را از سرخس بيرون كرده است و چند خيل از ايشان روى به كرمان نهادند و بر عقب خبر (كه) از راه راور برآمدند و به كوبنان رسيدند. سواری پنجهزار و با بنه بسيار وزن و فرزند بی‌شمار. اما همه مخروب و مسلوب و مقهور و منكوب و برهنه و غارتیده. دو سه روز در كوبنان خرابی كردند. چون بر حصار دست نيافتند و به زرد آمدند</p>	<p>قصة آمدن غز به كرمان از خراسان</p> <p>چون ماه مهر شد در سنه ثمان ستين و خمسمائه درآمد، از سرحد كوبنان خبر كردند كه سلطانشاه غز را از سرخس بيرون كرده است و چند خيل از ايشان روى به كرمان نهادند و بر عقب خبر از راه راور برآمدند و به كوبنان رسيدند. سواری پنجهزاری و با بنه بسيار وزن و فرزند بی‌شمار. اما همه مخروب و مسلوب و مقهور و منكوب و برهنه و غارتیده. دو سه روز در كوبنان خرابی كردند. چون بر حصار دست نيافتند و به زرد آمدند</p>

Söz konusu alıntuların, Hasan-ı Yezdî gibi Efdalu'd-dîn Ebû Hâmid Ahmed b. Hâmid-i Kirmânî'den geniş iktibaslarda bulunan Mîrzâ Muhammed İbrâhîm-i Habîsî⁴⁹ ile büyük ölçüde paralellikler arzettiği görülmektedir:

⁴⁹ Efdalu'd-dîn Ebû Hâmid Ahmed b. Hâmid-i Kirmânî, *Selçûkiyân u Guzz der-Kirmân*, tahrîr Mîrzâ Muhammed İbrâhîm-i Habîsî, neşr. Muhammed İbrâhîm Bâstânî-yi Pârîzî, Tahran 1373/1994.

Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 188a	Selçûkiyân u Guzz der-Kirmân, s. 323
... و لقب او عمادالذوله و نام او قاورد بن داود بن میکاییل بود. اما نقش طغرای او قره ارسلان بیک بن چغری بیک نبشتند...	لقب او عمادالذوله بود و اسمش قاورد بن داود بن میکاییل بن سلجوق. اما نقش طغرای او درامثله ما تقدم قره ارسلان بیک بن چغری بیک مکتوب.

Anonim, Sencer-nâme (veya Rezm-nâme-yi Sencerî / Rûz-nâme-yi Sencerî): Câmî'ü't-tevârîh-i Hasenî'de yer alan özellikle Sultan Sencer dönemiyle ilgili ayrıntılı bilgilerin önemli bir kısmının, günümüze ulaşmayan anonim Sencer-nâme veya Târîh-i rezm-nâme-yi Sencerî ya da Târîh-i rûz-nâme-yi Sencerî isimli esere dayandığı anlaşılmaktadır⁵⁰. Müellif eserinin birkaç yerinde bu eserden yaptığı iktibaslara atıfta bulunmuştur:

Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 194a:

و در سنجرنامه می آورد که بعد از خلفاء الراشدین رضوان الله علیهم اجمعین هیچ پادشاه را بر بسیط زمین این کمال و درجات نبوده است

Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 201a:

تاریخ رزم (رز) نامه سنجرى و نظم مصتف جامع التواریخ که جهت آل سلجوق به نام سلطان شاهرخ بهادر نظم شد

Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 207a:

کسی کو تواریخ نیکو شناخت
که آن شاه ازین گردش چنبری
کسی داند این قصه را کو شنید

گهی فیلسوفی که افسانه ساخت
چنین یافت در نامه سنجرى
همه فتح و فیروزی و کام دید

Kıvâmî, Tevârîh-i Kıvâmî: Müellifin Selçuklular'ın ataları ile ilgili verdiği bilgilerde zikrettiği⁵¹ bu eserin mahiyeti karanlıktır. Bununla birlikte eserin XII. yüzyılda Mâverâünnehir'de yaşayan şair Kıvâmî⁵²'ye ait olması mümkündür. Eserin mahiyetini tam olarak tespit etmek mümkün olmamıştır. Bu eser maalesef günümüze ulaşmamıştır.

Anonim, Tevârîh-i Âl-i Selçûk: Hasan-ı Yezdî, Selçuklular'ın ataları ile ilgili verdiği bilgilerde ismini zikrettiği bu eserin müellifini kaydetmemiştir⁵³.

⁵⁰ Eserin ismi Câmî'ü't-tevârîh-i Hasenî'nin muhtelif kısımlarında farklı şekillerde kaydedilmiştir (Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 194a, 201a, 207a).

⁵¹ Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 171a.

⁵² Hakkında bkz. Sa'îd Nefisî, Târîh-i nazm u nesr der-İrân ve der-zebân-i Fârsî tâ pâyan-i karn-i dehom-i hicrî, I, Tahran 1363/1984, s. 100; karşı. Osman Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti, İstanbul 1996, s. 425.

⁵³ Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 171a.

Müellifin bu eserle ilgili verdiği yegâne bilgi, *Tevârih-i Kuvâmî'* den alıntılar ihtiva ettiğiğidir.

Hasan-ı Yezdî, *Tevârih-i Âl-i Selçûk*: Yukarıda kısaca bahsedildiği üzere, Hasan-ı Yezdî tarafından kaleme alınan manzum bir Selçuklu tarihi idi⁵⁴. Timurlu hükümdarı Şâhruh adına kaleme alınan⁵⁵ bu eser de maalesef günümüze ulaşmamıştır. Hasan-ı Yezdî, *Câmi' u't-tevârih-i Hasenî'* nin pek çok yerinde *Tevârih-i Âl-i Selçûk* isimli eserine atıfta bulunarak bu eserden iktibaslar yaptığını açıkça zikretmiştir:

Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 174b:

چنانک مصنف جامع التواریخ در تاریخ آل سلجوق به نظم در آورده

Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 177b:

در تواریخ آل سلجوق مصنف جامع التواریخ نظم کرده می آورد و نظم ابن شهاب مصنف کتاب گوید

Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 184a:

مصنف جامع التواریخ، کاتب العبد حسن شهاب الدین که تواریخ آل سلجوق نظم کرد، چنین می گوید

Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 197a-197b:

مصنف کتاب در تواریخ آل سلجوق منظوم می آورد

Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 206b:

چنانک مصنف جامع التواریخ اقل عبادالله حسن بن شهاب الدین یزدی در تواریخ منظوم که

ساخته آورده

Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 209a:

مصاف سلطان سنجر با قدرخان از نظم مصنف جامع التواریخ که تواریخ آل سلجوق به اسم و لقب شاهرخ

بهادر نظم کرد

Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 216a:

سلطان متوجه غزنین شدند. چنانک مصنف کتاب در تواریخ آل سلجوق نظم داده

Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 217a:

معلوم کردند و به عرض رسانیدند چنانکه مصنف جامع التواریخ در تواریخ آل سلجوق آورده

Söz konusu iktibasların önemli bir kısmının eserin özellikle manzum kısımlarına tekâbül ettiği görülmektedir. *Tevârih-i Âl-i Selçûk'* un mahiyeti hakkında açık bir bilgimiz olmasa da, müellifin eserinin yaklaşık dörtte birine tekâbül eden bir kısmını, bu eserden iktibas ettiği anlaşılmaktadır.

Eberkûhî, *Firdevsu't-tevârih*: İbrahim Kafesoğlu, Hasan-ı Yezdî'nin XIV. yüzyıl müellifi Eberkûhî (Husrev b. 'Âbid b. Mu'in, öl. 792/1390'dan sonra)'nin

⁵⁴ Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 174b, 184a, 197a, 201a, 202b.

⁵⁵ Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 209a.

*Firdevsu't-tevârîh*⁵⁶ isimli umumî İslâm tarihinden de nakiller yaptığını belirtmekteyse de⁵⁷, bu nakillerin önemli bir yekün tutmadığı anlaşılmaktadır.

Câmi'ü't-tevârîh-i Hasenî de, yukarıda zikredilen eserlerin yanında, Firdevsî'nin *Şâh-nâme*'si⁵⁸ ve Nizâmî-yi Gencevî'nin *İskender-nâme*'si⁵⁹ gibi bazı edebî eserlere de yer yer atıflar yapıldığı görülmektedir. Söz konusu eserlerin edebî olması sebebiyle, yapılan alıntılar oldukça sınırlı kaldığı anlaşılmaktadır.

C. Eserin Selçuklular Kısımının Kaynak Değeri: *Câmi'ü't-tevârîh-i Hasenî* Selçuklular ve özellikle de Sultan Sencer devri için en tafsilatlı kaynaklardan birisidir. Ancak eserin Selçuklu tarihi için henüz ayrıntılı bir tahlil ve tenkidi yapılmamıştır. *Câmi'ü't-tevârîh-i Hasenî*'nin Selçuklu tarihi için asıl önemi, müellifin sık sık alıntılar yaptığı ve ismini kaynakları arasında zikrettiği *Sencer-nâme* (veya *Rezm-nâme-yi Sencerî* ya da *Rûz-nâme-yi Sencerî*) isimli manzum eserden gelmektedir⁶⁰. Hasan-ı Yezdî tarafından zikredilen *Sencer-nâme*'nin müellifinin kim olduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte⁶¹, bu eserin VIII/XIV. yüzyıl müellifi İbn İsfendiyâr⁶² tarafından *Târîh-i Taberistân*'da zikredilen *Sencer-nâme* ile aynı eser olduğu âşikârdır. Her halukârda günümüze ulaşmayan bu eserin Selçuklu tarihi için büyük önem taşıdığı muhakkaktır. Özellikle Sultan Sencer devrine ait ayrıntılı bilgilerin verilmesi, eserin önemini daha da artırmaktadır. Bu bilgilerin bir kısmının, müellifin günümüze ulaşmayan

⁵⁶ Bkz. *Kitâbhâne-yi Mînovî*, Tahran, nr. 127 (Yegâne nüshası St. Petersburg'ta bulunan yazmanın fotoğrafı, istinsah tarihi: 808/1405-1406). Eser hakkında bkz. V.V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, haz. Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul 1981, s. 71.

⁵⁷ *Harezmşahlar Devleti Tarihi (485-618/1092-1221)*, Ankara 1992, s. 16.

⁵⁸ Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 127a.

⁵⁹ Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 22a.

⁶⁰ Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 201a.

⁶¹ Mehmet Altay Köymen, herhangi bir açık delile dayanmaksızın, *Sencer-nâme*'nin müellifi olarak Sultan Sencer devri şairlerinden Emîr Mu'izzî'yi göstermektedir (bkz. "Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Oğuz İsyanı", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, V/2, (1947), s. 166, n. 29). Bazı kaynaklarda Mu'izzî'ye ait *Siyer ve futûh-i Sultân Sencer* isimli bir eserden bahsedilmişse de (bkz. *Mucmelu't-tevârîh ve'l-kisas*, neşr. Meliku'ş-şu'arâ' Bahâr, Tahran ts., s. 412; Mîrzâ Muhammed-i Kazvînî, *Bist Makâle*, II, Tahran 1332/1953, s. 231), Mu'izzî'nin ölüm tarihi olarak gösterilen 518-521/1124-27 yılları (Ramazan Şeşen, "Türkiye Kütüphanelerinde Tanıtılmamış Bazı Farsça Yazmalar", *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, VIII/1-4, (1984), s. 43; Zebîhullâh Safâ, *Târîh-i Edebiyyât der Îrân*, II, Tahran 1339/1960, s. 508-525; Adnan Karaismailoğlu, "Mu'izzî", *DİA*, XXXI, (2006), s. 98-99), bu müellifin Katavân Savaşı hakkında ayrıntılı malumat veren *Sencer-nâme*'yi yazmış olamayacağını göstermektedir (Osman G. Özkuzugüdenli, *Sultan Sencer ve Kara-hitâyler -Katavân Savaşı (536/1141)-*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1994, s. XVI-XVII).

⁶² İbn İsfendiyâr esere iki yerde atıf yapmıştır: *Târîh-i Taberistân*, II, neşr. 'Abbâs İkbâl, Tahran 1366/1987, s. 54, 72.

manzûm *Tevârîh-i Âl-i Selçûk* isimli eserine dayandığı anlaşılmaktadır⁶³. M. A. Köymen, Hasan-ı Yezdî'nin Sultan Sencer devri ve özellikle Katavân savaşı için verdiği bilgilerin değerini takdir etmiştir⁶⁴.

D. Eserin Dil ve İmlâ Hususiyetleri: Eser yer yer sade, yer yer ise oldukça ağır ve süslü bir dille Farsça olarak kaleme alınmıştır. Müellifin şiir yazmaya ilgi duyması ve manzum eserler kaleme almış olması, eserde kendini hissettirmiştir. Nitekim eser içerisinde manzum kısımlar oldukça geniş bir yer tutmaktadır. Manzûm kısımlar ve şiirler incelendiğinde, müellifin şairlik yönünün tarihçiliğinin gölgesinde kaldığı sonucuna ulaşılabilir. Metinde zaman zaman âyet ve hadislere de yer verilmiştir. Eserin her iki nüshasında da müstensih hatalarına çokça rastlanmaktadır.

Hasan-ı Yezdî'nin eserinin Selçuklular kısmını kaleme alırken kendisinden önceki müelliflerden yaptığı geniş iktibasların eserinin dil ve üslup özelliklerine aynen yansıdığı görülmektedir. Nitekim müellif eserinde özellikle Zahîru'd-dîn-i Nîşâbûrî'nin *Selçûk-nâme*'sinden yaptığı iktibaslarda sade ve akıcı üslubu, Efdalu'd-dîn Ebû Hâmid Ahmed b. Hâmid-i Kirmânî'nin *Bedâyi'u'l-izmân fi vekâyi'i Kirmân* isimli eserinden yaptığı iktibaslarda ise ağır ve süslü üslubu aynen eserine aktarmıştır. Bu durum tabii olarak eserin yer yer sade yer yer de oldukça süslü bir üslup taşımasına sebep olmuştur. Bizzat müellife ait olduğu anlaşılan manzum ve mensur kısımların dilinin ise nisbeten daha sade ve akıcı olduğu görülmektedir.

Câmi'u't-tevârîh-i Hasenî'nin dil ve imla özelliklerinde dikkat çeken bir başka hususiyet de, Farsça ve Arapça arkaik kelime ve kalıpların yanında pek çok Türkçe unvan ve ıstılahın da kullanılmış olmasıdır. Özellikle İlhanlılar devrinden itibaren Farsçaya giren çok sayıdaki Türkçe siyasî-ıdarî ıstılah ve unvanın, pek çok Timurlu tarihçisi gibi Hasan-ı Yezdî tarafından da yoğun olarak kullanıldığı görülmektedir. Biz bu unvan, ıstılah ve isimler arasında özellikle şunları sayabiliriz: *aga, big, han, hakan, tegin, tovacı, toy, tuğra, tug, ağacı, sancak, bayrak, tengri, elçi, bonçak, yesavol, yurd-gâh*.

E. Eserin Nüshaları: *Câmi'u't-tevârîh-i Hasenî*'nin iki yazma nüshası günümüze ulaşmıştır: Tahran Nüshası ve İstanbul Nüshası.

⁶³ Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 174b, 184a, 197a, 201a, 202b.

⁶⁴ *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, V, *İkinci İmparatorluk Devri*, Ankara 1991, s. 331, n. 5. Aşağıda da bahsedileceği gibi, bu bilgiler daha sonra Osman G. Özkuzugüdenli tarafından hazırlanan Yüksek Lisans Tezi'nde ayrıntılı olarak incelenmiştir.

1. Tahran Nüshası: Tahran'da İran Milli Kütüphanesi (*Kitâbhâne-yi Millî-yi Îrân*)'nde F. 1330 numara ile kayıtlı bulunmaktadır⁶⁵. Nesta'lik yazısıyla kaleme alınmıştır. 'Abdullâh Kâtib-i İsfahânî tarafından 880/1475-76 yılında istinsah edilen bu nüsha toplam 437 varaktır⁶⁶. Bu nüshanın bir mikrofilmi Tahran Üniversitesi Merkez Kütüphanesi'nde F. 4239⁶⁷, başka bir mikrofilmi de Chicago Üniversitesi Regenstein Library'de DS19. Y35⁶⁸ numara ile kayıtlı bulunmaktadır.

Tahran nüshası ilim dünyasına ilk defa İranlı araştırmacı Mehdî Beyânî tarafından yayınlanan *Bedâyi' u'l-izmân fi vekâyi'-i Kirmân* isimli eserin önsözünde tanıtılmıştır⁶⁹. Beyânî, eserde cümle düşüklükleri, galatlar, yer ve şahıs adlarının yazımında yanlışlıklara sıkça rastlandığını belirtmiştir. Araştırmacı buna dayanarak, müstensihin eğitim düzeyinin düşük olduğu kanaatine varmıştır⁷⁰. Bu nüshanın en önemli eksikliği ise yer ve şahıs adlarının umumiyetle noktasız olarak istinsah edilmiş olmasıdır. Tahran'a Ağustos 2007 tarihinde yaptığımız seyahatte bu nüshanın bir kopyasını temin etmeye muvaffak olduk⁷¹.

2. İstanbul Nüshası: Eserin bilinen ikinci nüshası İstanbul'da Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih koleksiyonunda 4307 numara ile kayıtlı bulunmaktadır⁷². Bu nüsha üzerindeki vakıf kaydı ve mühürden anlaşıldığına göre, Osmanlı Sultanı I. Mahmûd (1730-1754)'un vakfettiği kitaplar arasında yer almaktadır⁷³. Tıpkı Tahran nüshası gibi 'Abdullâh Kâtib-i İsfahânî tarafından, 859/1454-55 yılında istinsah edilmiştir. Güzel ve okunaklı bir nesta'lik yazısıyla istinsah edilen nüsha toplam 425 varaktır. Yazmanın fizikî özellikleri şu şekildedir: Kahverengi cilt, cetvelli, 350x240 mm., 235x150 mm., 425 varak, 22 satır. Yazmanın iç kapağında iri harflerle *Câmî' u't-tevârîh* ibaresi, yazmanın kütüphane numarasını gösteren

⁶⁵ Nüshanın tanıtımı için bkz. Seyyid 'Abdullâh Envâr, *Fihrist-i nushahâ-yi hattî-yi Kitâbhâne-yi Millî-yi Îrân, Kutub-i Fârsî ez-şomâre-yi 1000 tâ 1500*, III, Tahran 1369/1990, s. 391.

⁶⁶ Bkz. Muhammed Takî Dânişpejûh, *Fihrist-i mikrofilmhâ-yi Kitâbhâne-yi Merkezî ve Merkez-i Esnâd-i Dânişgâh-i Tahrân*, III, Tahran 1363/1984, s. 35.

⁶⁷ Muhammed Takî Dânişpejûh, *Fihrist-i mikrofilmhâ-yi Kitâbhâne-yi Merkezî ve Merkez-i Esnâd-i Dânişgâh-i Tahrân*, III, s. 35.

⁶⁸ *A List of Manuscripts in Microformat in the Middle East Department, Regenstein Library* [Basılmamış Katalog], Chicago 1998, s. 137 (Katalogta eser yanlışlıkla Şerefu'd-dîn 'Alî-yi Yezdî'ye nispet edilmiştir).

⁶⁹ Efdalu'd-dîn Ebû Hâmid Ahmed b. Hâmid-i Kirmânî, *Bedâyi' u'l-izmân fi vekâyi'-i Kirmân*, (giriş), s. V-VI.

⁷⁰ Efdalu'd-dîn Ebû Hâmid Ahmed b. Hâmid-i Kirmânî, *Bedâyi' u'l-izmân fi vekâyi'-i Kirmân*, (giriş), s. VI.

⁷¹ Eserin Tahran nüshasının temininde yardımlarını esirgemeyen İran Millî Kütüphanesi'nden Sayın 'Abdullâh-i Necefi'ye teşekkürü borç biliyorum.

⁷² Yazmanın mikrofilmi, aynı kütüphanede 384 numara ile kayıtlıdır.

⁷³ Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 1a.

rakamla 4307 rakamı, Sultan I. Mahmûd'un vakıf kaydı ve biri sonradan bilinçli olarak tamamen silinmiş olmak üzere toplam dört farklı mühür yer almaktadır. Okunabilen üç mühürden biri Sultan I. Mahmûd'a aittir: "*Elhamdü lillâhi'llezi hedânâ li-hazâ ve mâ künnâ li-nehtediye levlâ en hedânallâh / Vakf-i Mahmûd Han b. Mustafâ Şâh el-Muzaffer dâ'imâ*"⁷⁴. İkinci mühürde ancak "... Bende Dervîş Mustafâ? ...", üçüncü mühürde ise "... Mîrzâ 'Osmân Şâh el-Gâzî kitâbudır? ..." ibareleri okunabilmektedir⁷⁵.

Bu iki nüsha dışında, Mehmet Altay Köymen, eserin Mükrimin Halil Yınanç'ın elinde bulunan bir başka nüshasından daha bahsetmektedir⁷⁶. Akıbeti bugün meçhul olan bu nüsha muhtemelen Fatih nüshasının çok geç bir sureti olmalıdır.

F. Eserin Nüsha Farkları: Eserin her iki nüshası da 'Abdullâh Kâtib-i İsfahânî tarafından büyük ihtimalle ortak bir nüsha üzerinden istinsah edilmiştir. Aynı müstensihin kaleminden çıkmış olmasına rağmen İstanbul nüshasının, Tahran nüshasına göre daha fazla hata içerdiği ve son kısımlarının eksik olduğu görülmektedir⁷⁷. Bununla birlikte İstanbul nüshasında yer alan bazı konular da Tahran nüshasında bulunmamaktadır⁷⁸. Bu açıdan eserin neşrinde İstanbul nüshası ve Tahran nüshası birbirini tamamlamaktadır.

G. Eser Üzerine Yapılan Çalışmalar: Eser üzerine yapılan çalışmaları üç kısımda inceleyebiliriz: 1. Eserin Nüshalarının Tanıtımıyla İlgili Çalışmalar, 2. Eserin Kısmî Neşirleri, 3. Eserden İstifade Eden Araştırmacılar.

1. Eserin Nüshalarının Tanıtımıyla İlgili Çalışmalar: Tespit edebildiğimiz kadarıyla Hasan-ı Yezdî'nin *Câmi'u't-tevârih-i Hasenî* isimli eserinden bahseden ilk modern araştırmacı, 1900 yılında yayınladığı iki makalede İstanbul kütüphanelerinde bulunan Farsça yazmaların tanıtımını yapan Paul Horn olmuştur⁷⁹. Araştırmacı makalesinde, eserin özelliklerinden hiç bahsetmeden

⁷⁴ Bu mühür için bkz. Günay Kut-Nimet Bayraktar, *Yazma Eserlerde Vakıf Mühürleri*, Ankara 1984, s. 31.

⁷⁵ Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 1a.

⁷⁶ "Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Oğuz İsyanı", s. 166, n. 29.

⁷⁷ Hasan-ı Yezdî/Tabâtabâ'î-Afşâr, (giriş), s. XVII.

⁷⁸ Hasan-ı Yezdî/Tabâtabâ'î-Afşâr, (giriş), s. XVII.

⁷⁹ "Persische Handschriften in Constantinopel", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, 54, (1900), s. 275-332, 475-509.

Süleymaniye Kütüphanesi Fatih koleksiyonunda bulunan nüshasının numarasını vermiştir⁸⁰.

Paul Horn'un kısa tanıtımından sonra *Câmî'ü't-tevârîh-i Hasenî*'nin ilk ayrıntılı tanıtım yazısı İstanbul kütüphanelerinde bulunan Farsça tarih yazmalarını tanıtan Çek araştırmacı Felix Tauer tarafından yapılmıştır⁸¹. Tauer, 1931 yılında yayınlanan ve toplam beş makaleden oluşan çalışmasının ilkinde, Fatih koleksiyonunda bulunan nüshanın ayrıntılı bir tavsifini yapmıştır⁸². *Câmî'ü't-tevârîh-i Hasenî*'nin Tahran Milli Kütüphanesi'nde bulunan nüshasından haberdar olmayan araştırmacı, eseri "tek nüsha" (*unique*) olarak tanıtmıştır.

Câmî'ü't-tevârîh-i Hasenî'nin hem İstanbul hem de Tahran nüshalarının tanıtımına yer veren ilk araştırmacı C. A. Storey olmuştur. Araştırmacı, dünyada bulunan Farsça yazmaların tanıtımını ihtiva eden eserinde⁸³, *Câmî'ü't-tevârîh-i Hasenî*'nin İstanbul ve Tahran nüshalarını kısaca tanıtmıştır⁸⁴. Storey'in, İstanbul nüshasının tanıtımını yaparken F. Tauer'in 1931 yılında yayınlanan makalesinde verdiği bilgilere dayandığı görülmektedir. Bu bilgiler eserin Yuri Bregel tarafından hazırlanan Rusça tercümesinde⁸⁵ ve bu tercüme üzerinden Yahyâ Ârînpûr, Sîrûs İzedî ve Kerîm Keşâverz tarafından hazırlanan Farsça tercümesinde de tekrarlanmıştır⁸⁶.

Dünya kütüphanelerinde bulunan Farsça yazmaların toplu katalogunu hazırlayan Ahmed Munzevî, *Fihrist-i nushahâ-yi hattî-yi Fârsî* isimli eserinin VII.

⁸⁰ "Persische Handschriften in Constantinopol", s. 291.

⁸¹ "Les manuscrits persans historiques des bibliothèques de Stamboul, I. Histoire Générale", *Archiv Orientalní*, III/1, (1931), s. 87-118; "II. Histoire de Muhammad, des 'Alides et des Halîfas. Les Kısasu'l-Anbiyâ", *Archiv Orientalní*, III/2, (1931), s. 303-326; "III. Histoire de l'Îrân et de la Transoxiane", *Archiv Orientalní*, III/3, (1931), s. 462-491; "IV. Histoire des états Turcs en Asie Mineure et de l'empire Ottoman", *Archiv Orientalní*, IV/1, (1932), s. 92-107; "V. Histoire des Indes - Index", *Archiv Orientalní*, IV/2, (1932), s. 193-207.

⁸² "Les manuscrits persans historiques des bibliothèques de Stamboul, I. Histoire Générale", s. 102-103.

⁸³ *Persian Literature. A Bio-biographical Survey*, [I]: i. *Quranic Literature*, London 1927. ii. 1. A. *General History*. ii. B. *The Prophets and Early Islam*, London 1935. ii. 2. C-L. *Special Histories of Persia, Central Asia and the Remaining Parts of the World Except India*, London 1936. ii. 2. M. *History of India*, London 1939 (1970²). ii. 4. *Biography*, London 1953. II: i. A. *Mathematics*, B. *Weights and Measures*, C. *Astronomy and Astrology*, D. *Geography*, London 1958 (1972²). ii. E. *Medecine*, London 1971.

⁸⁴ C. A. Storey, *Persian Literature: A Bio-biographical Survey*, I/1, London 1970, s. 91; I/2, London 1970, s. 1236.

⁸⁵ C. A. Storey, *Persidskaya Literatura. Bio-bibliografiçeskiy Obzor*, İlavelerle Rusça terc. Yu. E. Bregel, II, Moskova 1972, s. 518.

⁸⁶ C. A. Storey, *Edebiyât-i Fârsî, ber mebnâ-yi te'lif-i İstorî, tercume-yi Y. Bregel*, İlavelerle Farsça terc. Yahyâ Arînpûr-Sîrûs İzedî-Kerîm Keşâverz, ed. Ahmed Munzevî, II, Tahran 1362/1983, s. 517-518. *Câmî'ü't-tevârîh-i Hasenî* ile ilgili eserdeki şu teşhis tamamen hatalıdır: "Târîh-i bi-ehemmiyetü der-âferîneş-i cihân tâ be-sâl-i 855-i hicrî/1451 m." (C. A. Storey, *Edebiyât-i Fârsî*, s. II, 518).

cildinde *Câmi' u't-tevârih-i Hasenî*'ye de yer vererek Tahran nüshasını kısaca tanıtmıştır⁸⁷. Aynı müellif *Fihristvâre-yi kitâbhâ-yi Fârsî* isimli eserinin I. cildinde de *Câmi' u't-tevârih-i Hasenî*'nin kısaca tanıtımını yapmıştır⁸⁸.

İranlı edebiyat tarihçisi ve metin nâşiri Sa'îd Nefisî, Farsça manzum ve mensur eserlerin tanıtımını konu alan *Târîh-i nazm u nesr der-Îrân ve der-zebân-i Fârsî* isimli eserinde Hasan-ı Yezdî ve *Câmi' u't-tevârih-i Hasenî*'den de kısaca bahsetmiştir⁸⁹.

Muhammed Ya'kûb Vâhidî, Kâbil'de yayınlanan *Âryânâ* dergisinde 1345/1966 yılında neşrettiği "Ez-gencînehâ-yi kutub-i Turkiyye" isimli makalesinde *Câmi' u't-tevârih-i Hasenî*'nin çok kısa bir tanıtımını yapmıştır⁹⁰. Bununla birlikte bu makale, F. Tauer'in tanıtımının üzerine yeni bir bilgi getirmemiştir.

İranlı araştırmacı Muhammed Huseyn İslâm-penâh, Tahran'da yayınlanan *Mecelle-yi Âyende* dergisinde 1370/1991 yılında yayınladığı "İ'lâm-i Kirmân der-Câmi' u't-tevârih-i Hasenî" isimli makalesinde *Câmi' u't-tevârih-i Hasenî*'de yer alan Kirmân ile ilgili bilgilerin çok kısa bir değerlendirmesini yapmıştır⁹¹.

Farsça yazmaların muhtasar kataloğunu hazırlayan Mustafâ Dirâyeti, eserinde Hasan-ı Yezdî hakkında çok kısa bilgi vererek *Câmi' u't-tevârih-i Hasenî*'nin Tahran nüshasını tanıtmıştır⁹².

Son olarak, İlker Evrim Binbaş tarafından 2014 yılında *Encyclopaedia Iranica*'ya yazılan "Jâme' al-Tavâriq-e Ḥasani" isimli maddede Hasan-ı Yezdî ve eseri hakkındaki bilgiler değerlendirilmiştir⁹³.

2. Eserin Kısmî Neşirleri: İranlı araştırmacı Mehdî Beyânî, Efdalu'd-dîn Ebû Hâmid Ahmed b. Hâmid-i Kirmânî'nin günümüze ulaşmayan *Bedâyi' u'l-ezmân fi vekâyi'-i Kirmân* isimli eserini ortaya çıkarabilmek için *Câmi' u't-tevârih-i Hasenî*'den istifade etmiştir. Araştırmacı 1947 yılında yayınladığı bu çalışmada, *Câmi' u't-tevârih-i Hasenî*'nin Tahran Milli Kütüphanesi'ndeki nüshasını kullanmıştır⁹⁴.

⁸⁷ *Fihrist-i nushahâ-yi hattî-yi Fârsî*, VII, Tahran 1353/1974, s. 4132, nr. 42510.

⁸⁸ *Fihristvâre-yi kitâbhâ-yi Fârsî*, I, Tahran 1374/1995, s. 607.

⁸⁹ *Târîh-i nazm u nesr der-Îrân ve der-zebân-i Fârsî tâ pâyan-i karn-i dehom-i hicrî*, I, s. 239.

⁹⁰ "Ez-gencînehâ-yi kutub-i Turkiyye", *Âryânâ*, XXIV/7-8, Kâbil 1345/1966, s. 386.

⁹¹ "İ'lâm-i Kirmân der-Câmi' u't-tevârih-i Hasenî", *Mecelle-yi Âyende*, XVII, Tahran 1370/1991, s. 134.

⁹² *Fihristvâre-yi destneveshtâ-yi Îrân*, III, Tahran 1389/2010, s. 547.

⁹³ İlker Evrim Binbaş, "Jâme' al-Tavâriq-e Ḥasani", *Encyclopaedia Iranica*, (2014) (bkz. <http://www.iranicaonline.org/articles/jame-al-tavarik-hasani>).

⁹⁴ Efdalu'd-dîn Ebû Hâmid Ahmed b. Hâmid-i Kirmânî, *Bedâyi' u'l-ezmân fi vekâyi'-i Kirmân*, neşr. Mehdî Beyânî, Tahran 1326/1947.

Eserin, müellifin çağdaşı olduğu Timurular tarihi ile ilgili kısmı İranlı araştırmacılar Huseyn Muderrisî-yi Tabâtabâ'î ve İrec Afşâr tarafından Karachi Üniversitesi Institute of Central and West Asian Studies yayınları arasında neşredilmiştir⁹⁵. İstanbul ve Tahran nüshalarının birlikte kullanıldığı bu neşir Timurular tarihi araştırmaları açısından önemlidir.

Son olarak, Selçuklular kısmı, İstanbul ve Tahran nüshaları kullanılarak Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nde doktora tezi olarak tarafımızdan hazırlanmıştır⁹⁶. Eserin Selçuklular kısmının Farsça metni, basılmak üzere İran'da Ferhengistân-i Huner (Tahran) Kurumuna teslim edilmiştir.

3. Eserden İstifade Eden Araştırmacılar: *Câmi'ü't-tevârîh-i Hasenî*'de yer alan Selçuklular ile ilgili bilgiler pek çok Selçuklu tarihçisinin dikkatini çekmiştir. Bu tarihçiler arasında Mükrimim Halil Yınanç⁹⁷, Osman Turan⁹⁸, Mehmet Altay Köymen⁹⁹, İbrahim Kafesoğlu¹⁰⁰, Erdoğan Merçil¹⁰¹ ve Osman G. Özgüdenli¹⁰²'yi saymak mümkündür.

Sultan Sencer ile ilgili çalışmalarında *Câmi'ü't-tevârîh-i Hasenî*'ye özel bir önem veren Mehmet Altay Köymen, özellikle eserde yer alan Sultan Sencer'in Gazne seferi, Katavân Savaşı ve Oğuz isyanı ile ilgili bilgilere dikkat çekmiştir¹⁰³. Araştırmacının, Katavân Savaşı ile ilgili, eser hakkında yaptığı şu değerlendirme dikkat çekicidir: "Katvan savaşı hakkındaki en mufassal malûmat Hasan Yezdî'dedir (bk. *Câmi'ü't-tevârîh*, vr. 219a-223a). Fakat ayrıca tahlil ve tenkide tabî tutmadan böyle umumî bir eserde oradaki geçen malûmatı kullanmadık. Katvan savaşı hakkında yapacağımız ayrıca bir tetkikte, orada verilen malûmatı kullanmak fırsatı bulacağız"¹⁰⁴. Ancak araştırmacının ömrü bu konuda müstakil bir çalışma ortaya koymaya yetmemiştir. Eserde yer alan Katavân Savaşı ile ilgili

⁹⁵ Hasan-ı Yezdî, *Câmi'ü't-tevârîh-i Hasenî. Bahş-i Timûriyân pes ez-Timûr*, neşr. Huseyn Muderrisî-yi Tabâtabâ'î - İrec Afşâr, Karachi 1987.

⁹⁶ Bülent Özkuzugüdenli, *Hasan-ı Yezdî'nin Câmi'ü't-tevârîh-i Hasenî İsimli Eserinin Selçuklular Kısmı (Giriş-Farsça Metin-Türkçe Tercüme)*, I-II, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2014.

⁹⁷ *Türkiye Tarihi, Selçuklu Devri*, I, *Anadolu'nun Fethi*, İstanbul 1934, s. 25; İstanbul 1944, s. 13, 46.

⁹⁸ *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, s. 505 (Burada eserin Fatih nüshasının numarası sehven 4507 olarak verilmiştir).

⁹⁹ *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, V, *İkinci İmparatorluk Devri*, s. 309, n. 1, 320, 405, n. 2, 406, n. 3, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 416, 439, n. 6, 440, 441, 460, n.1, 494.

¹⁰⁰ "Selçuklular", *İA*, X, s. 353, 357 (burada eserin Fatih nüshasının numarası hatalı olarak 4507 olarak verilmiştir), 414; *Harezmsahlr Devleti Tarihi (485-618/1092-1221)*, Ankara 1992, s. 16.

¹⁰¹ *Fars Atabegleri, Salgurlular*, Ankara 1975, s. XVI; *Kirmân Selçukluları*, s. XIII, 235.

¹⁰² *Selçuklular*, I, *Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)*, İstanbul 2013, s. 33, 56, 88, 112, 136, 271-275.

¹⁰³ *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, V, *İkinci İmparatorluk Devri*, s. 309, n. 1, 331, n. 5, 405, n. 2.

¹⁰⁴ *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, V, *İkinci İmparatorluk Devri*, s. 331, n. 5.

bilgiler Osman G. Özkuzugüdenli [Özgüdenli] tarafından 1994 yılında Marmara Üniversitesi'nde hazırlanan *Sultan Sencer ve Kara-Hitâylar -Katavân Savaşı (536/1141)-* isimli Yüksek Lisans Tezi'nde ayrıntılı olarak incelenmiştir¹⁰⁵. Bu çalışmadaki şu teşhis dikkat çekicidir: “Müellif şimdikiye kadar Ortaçağ tarihi araştırmacıları tarafından referans olarak kullanılmasına rağmen, eserin tahlil ve tenkidini Selçuklu tarihi için yapacak bir araştırmacı henüz çıkmamıştır”¹⁰⁶.

Câmi' u't-tevârîh-i Hasenî, Selçuklu tarihçilerinin yanında Timurlu tarihçilerinin de dikkatini çekmiştir. Fransız şarkiyatçı Jean Aubin, 1956 yılında yayınladığı *Deux sayyids de Bam au XVe siècle* isimli çalışmada Hasan-ı Yezdî'nin Huseyn Muderrisî-Tabâtabâ'î ve İrec Afşâr tarafından neşredilen Timurlular kısmından istifade etmiştir¹⁰⁷. Yine Beatrice Forbes Manz, 2006 yılında yayınladığı “Local Histories of Southern Iran” başlıklı makalede, dönemin diğer mahallî kaynaklarının yanında *Câmi' u't-tevârîh-i Hasenî*'nin Timurlular kısmının kaynak değeri üzerinde durmuştur¹⁰⁸.

SONUÇ

Günümüze ulaşmayan kaynakları kullanması bakımından Selçuklu tarihi için son derece önemli bir eser olan *Câmi' u't-tevârîh-i Hasenî*, Selçuklu tarihi araştırmalarında önemine rağmen az kullanılan bir eser olmuştur. XX. yüzyılın başlarından itibaren eserin varlığından haberdar olunmasına rağmen eser tam manası ile kullanılmamıştır. *Câmi' u't-tevârîh-i Hasenî*'nin Selçuklu tarihi için asıl önemi, müellifin sık sık alıntılar yaptığı ve ismini kaynakları arasında zikrettiği *Sencer-nâme* (veya *Rezm-nâme-yi Sencerî* ya da *Rûz-nâme-yi Sencerî*) isimli manzum eserden gelmektedir. Sultan Sencer devrine ait ayrıntılı bilgiler veren ancak günümüze ulaşmayan bu eserin Selçuklu tarihi için büyük önem taşıdığı muhakkaktır. Sonuç olarak, *Câmi' u't-tevârîh-i Hasenî*, Selçuklular ve özellikle de Sultan Sencer devri için en tafsilatlı kaynaklardan birisidir.

¹⁰⁵ *Sultan Sencer ve Kara-hitâylar -Katavân Savaşı (536/1141)-*, s. XVI-XVIII, 52-73.

¹⁰⁶ *Sultan Sencer ve Kara-hitâylar -Katavân Savaşı (536/1141)-*, s. XVI.

¹⁰⁷ *Deux sayyids de Bam au XVe siècle. Contribution à l'histoire de l'Iran timouride*, Wiesbaden 1956, s. 424-425.

¹⁰⁸ “Local Histories of Southern Iran”, *History and Historiography of Post-Mongol Central Asia and the Middle East. Studies in Honor of John E. Woods*, ed. J. Pfeiffer-S.A. Quinn, Wiesbaden 2006, s. 269-270.

KAYNAKÇA

- A List of Manuscripts in Microformat in the Middle East Department, Regenstein Library* [Basilmamış Katalog], Chicago 1998.
- Ahmed b. Huseyn b. 'Alî-yi Kâtib, *Târîh-i cedîd-i Yezd*, neşr. İrec Afşâr, Tahran 1386/2007.
- Ahmed Munzevî, *Fihrist-i nushahâ-yi hattî-yi Fârsî*, I-VII, Tahran 1348/1969-1353/1974.
- Ahmed Munzevî, *Fihristvâre-yi kitâbhâ-yi Fârsî*, I-VIII, Tahran 1374/1995-1384/2005.
- Anonim, *Mucmelu't-tevârîh ve'l-kisas*, neşr. Meliku's-şu'arâ' Bahâr, Tahran ts.
- Aubin, Jean, *Deux sayyids de Bam au XVe siècle. Contribution à l'histoire de l'Iran timouride*, Wiesbaden 1956.
- Barthold, V. V., *Moğol İstîlâsına Kadar Türkistan*, haz. Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul 1981.
- Binbaş, İlker Evrim, "Jāme' al-Tavāriḳ-e Ḥasani", *Encyclopaedia Iranica*, (2014) (bkz. <http://www.iranicaonline.org/articles/jame-al-tavarik-hasani>).
- Cahen, Claude, "Selçuklu Devri Tarih Yazıcılığı", Türkçe terc. Nejat Kaymaz, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, VII/12-13, (1969), s. 195-221.
- Doerfer, Gerhard, *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*, I-IV, Wiesbaden 1963-1975.
- Eberkûhî, Husrev b. 'Âbid b. Mu'în, *Firdevsu't-tevârîh*, Kitâbhâne-yi Mînovî, Tahran, nr. 127.
- Efdalu'd-dîn Ebû Hâmid Ahmed b. Hâmid-i Kirmânî, *Bedâyi'u'l-izmân fi vekâyi-i Kirmân*, neşr. Mehdî Beyânî, Tahran 1326/1947.
- Efdalu'd-dîn Ebû Hâmid Ahmed b. Hâmid-i Kirmânî, *Selçûkiyân u Guzz der-Kirmân*, tahrîr Mîrzâ Muhammed İbrâhîm-i Habîsî, neşr. Muhammed İbrâhîm Bâstânî-yi Pârîzî, Tahran 1373/1994.
- er-Râvendî, *Râhatu's-sudûr ve âyetu's-surûr*, neşr. Muhammed İkbâl, ed. Muctebâ Mînovî, Tahran 1364/1985; Türkçe terc. Ahmed Ateş, *Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alâmeti*, I-II, Ankara 1957.
- Hasan-ı Yezdî, *Câmî'ü't-tevârîh-i Hasenî. Bahş-i Tîmûriyân pes ez-Tîmûr*, neşr. H. Muderrisî-yi Tabâtabâ'î - İrec Afşâr, Karachi 1987.
- Hasan-ı Yezdî, *Câmî'ü't-tevârîh-i Hasenî*, Kitâbhâne-yi Millî-yi İrân, Tahran, F. 1330.
- Hasan-ı Yezdî, *Câmî'ü't-tevârîh-i Hasenî*, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, nr. 4307.
- Horn, Paul, "Persische Handschriften in Constantinopol", *Zeitschrift der*

- Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, 54, (1900), s. 275-332, 475-509.
- İbn İsfendiyâr, *Târîh-i Taberistân*, I-II, neşr. ‘Abbâs İkbâl, Tahran 1366/1987.
- Kafesoğlu, İbrahim, “Selçuklular”, *İA*, X, s. 353-416.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Harezmsaşhlar Devleti Tarihi (485-618/1092-1221)*, Ankara 1992.
- Karaismailoğlu, Adnan, “Mu‘izzî”, *DİA*, XXXI, (2006), s. 98-99.
- Köymen, Mehmet Altay, “Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Oğuz İsyanı”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, V/2, (1947), s. 159-173.
- Köymen, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi: İkinci İmparatorluk Devri*, V, Ankara 1991.
- Kut, Günay – Bayraktar, Nimet, *Yazma Eserlerde Vakıf Mühürleri*, Ankara 1984.
- Manz, Beatrice Forbes, “Local Histories of Southern Iran”, *History and Historiography of Post-Mongol Central Asia and the Middle East. Studies in Honor of John E. Woods*, ed. J. Pfeiffer–S.A. Quinn, Wiesbaden 2006, s. 267-281.
- Melville, Charles, “Jâme’ al-Tawârik”, *Encyclopaedia Iranica*, XIV, s. 466-468.
- Merçil, Erdoğan, *Fars Atabegleri, Salgurlular*, Ankara 1975.
- Merçil, Erdoğan, *Kirmân Selçukluları*, Ankara 1989.
- Mîrzâ Muhammed-i Kazvînî, *Bist Makâle*, II, Tahran 1332/1953.
- Morgan, David, “Rashid al-Din Tabib”, *EP*, VIII, (1995), s. 443.
- Muhammed Huseyn İslâm-penâh, “Îlâm-i Kirmân der-Câmi’u’t-tevârîh-i Hasenî”, *Mecelle-yi Âyende*, XVII, Tahran 1370/1991, s. 134.
- Muhammed Takî Dânişpejûh, *Fihrist-i mikrofilmhâ-yi Kitâbhâne-yi Merkezî ve Merkez-i Esnâd-i Dânişgâh-i Tahrân*, III, Tahran 1363/1984.
- Muhammed Ya’kûb Vâhidî, “Ez-gencînehâ-yi kutub-i Turkiyye”, *Âryânâ*, XXIV/7-8, Kâbil 1345/1966, s. 386.
- Mustafâ Dirâyefî, *Fihristvâre-yi destnevesthâ-yi Îrân*, I-XII, Tahran 1389/2010.
- Özgüdenli, Osman G., *Selçuklular*, I, *Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)*, İstanbul 2013.
- Özgüdenli, Osman G., “Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî”, *DİA*, XXXV, (2005), s. 19-21.
- Özgüdenli, Osman G., “Zahîrüddîn-i Nişâbûrî”, *DİA*, XLIV, (2013), s. 102-103.
- Özkuzugüdenli [Özgüdenli], Osman, *Sultan Sencer ve Kara-hitâyalar -Katavân Savaşı (536/1141)-*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1994.
- Reşîdu’d-dîn Fazlullâh-ı Hemedânî, *Câmi’u’t-tevârîh*, II/5, *Selçuklular Tarihi*, neşr. Ahmed

Ateş, Ankara 1960; İngilizce terc. K. A. Luther, *The History of the Saljuq Turks from the Jāmi' al-Tawārîkh. An Ilkhanid Adaption of the Saljuq-nāma of Zahîr al-Dîn Nîshâpûrî*, ed. C. E. Bosworth, London 2001; Türkçe trc. Erkan Göksu-Hasan Hüseyin Güneş, *Selçuklu Devleti*, İstanbul 2009.

Sa'îd Nefîsî, *Târîh-i nazm u nesr der-İrân ve der-zebân-i Fârsî tâ pâyân-i karn-i dehom-i hicrî*, I, Tahran 1363/1984².

Seyyid 'Abdullâh Envâr, *Fihrist-i nushahâ-yi hattî-yi Kitâbhâne-yi Millî-yi İrân, Kutub-i Fârsî ez-şomâre-yi 1000 tâ 1500*, III, Tahran 1369/1990.

Soucek, Priscilla, "Eskandar b. 'Omar Şayx b. Timur", *Oriente Moderno*, XV/1, (1996), s. 73-87.

Storey, C. A., *Persian Literature. A Bio-biographical Survey*, [I]: i. *Quranic Literature*, London, 1927. ii. 1. *A. General History*. ii. B. *The Prophets and Early Islam*, London, 1935. ii. 2. C-L. *Special Histories of Persia, Central Asia and the Remaining Parts of the World Except India*, London, 1936. ii. 2. M. *History of India*, London, 1939 (1970²). ii. 4. *Biography*, London, 1953. II: i. A. *Mathematics*, B. *Weights and Measures*, C. *Astronomy and Astrology*, D. *Geography*, London, 1958 (1972²). ii. E. *Medecine*, London, 1971; İlavelerle Rusça terc. Yu. E. Bregel, *Persidskaya Literatura. Bio-bibliografiçeskiy Obzor*, I-III, Moskova, 1972; İlavelerle Farsça terc. Yahyâ Ârînpûr-Sîrûs İzedî-Kerîm Keşâverz, *Edebiyât-i Fârsî, ber mebnâ-yi te'lif-i İstorî, tercume-yi Y. Bregel*, ed. Ahmed Munzevî, I-II, Tahran, 1362/1983.

Storey, C. A., *Persian Literature: A Bio-biographical Survey*, I/1, London 1970; I/2, London 1970.

Şeşen, Ramazan, "Câmiü't-tevârîh", *DİA*, VII, (1993), s. 132-134.

Şeşen, Ramazan, "Türkiye Kütüphanelerindeki Tanıtılmamış Bazı Farsça Yazmalar", *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, VIII/1-4, (1984), s. 5-70.

Tauer, Felix, "Timurlular Devrinde Tarihçilik", Türkçe terc. Ahmed Ateş, *Belleten*, XXIX/130, (1965), s. 49-69.

Tauer, Felix, "Les manuscrits persans historiques des bibliothèques de Stamboul, I. Histoire Générale", *Archiv Orientalni*, III/1, (1931), s. 87-118; "Les manuscrits persans historiques des bibliothèques de Stamboul, II. Histoire des Muhammad, des 'Alides et des Halîfas. Les Kîsasu'l-Anbiyâ", *Archiv Orientalni*, III/2, (1931), s. 303-326; "Les manuscrits persans historiques des bibliothèques de Stamboul, III. Histoire de l'İrân et de la Transoxiane", *Archiv Orientalni*, III/3, (1931), s. 462-491; "Les manuscrits persans historiques des bibliothèques de Stamboul, IV. Histoire des états Turcs en Asie Mineure et de l'empire Ottoman", *Archiv Orientalni*, IV/1, (1932), s. 92-107; "Les manuscrits persans

historiques des bibliothèques de Stamboul, V. Histoire des Indes - Index", *Archiv Orientalni*, IV/2, (1932), s. 193-207.

Togan, Zeki Velidi, "Raşid-üd-din Tabib", *İA*, IX, (1964), s. 705-712.

Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, İstanbul 1996.

Yınanç, Mükrimin Halil, *Türkiye Tarihi, Selçuklu Devri, I, Anadolunun Fethi*, İstanbul 1934; İstanbul 1944.

Zahîru'd-dîn-i Nişâbûrî, *Selçûk-nâme*, neşr. A. H. Morton, London 2004.

Zebîhullâh Safâ, *Târîh-i Edebiyyât der-Îrân*, I-IV, Tahran 1351-1356/1972-1977.

MENGÜCEKLİ ASKERÎ SAVUNMA YAPILARINDAN BİRİSİ: DİVRİĞİ KALESİ*

ONE OF THE MENGUCEKS' MILITARY DEFENSE STRUCTURES: DIVRİĞİ CASTLE

Abdullah KAYA*

Öz

Anadolu'da önceden var olup Türkler döneminde yenilenen yapıların en eskilerinden birisi de Divriği Kalesi'dir. Kale, Sivas'ın Divriği ilçesinde şehrin kuzeyinde Çaltı Vadisi'ne bakan uçurumun kenarında yüksek bir kayalığın üzerindedir. Geçmiş Hititlere kadar dayanan Divriği'nin şehir olarak ne zaman ve kimler tarafından kurulduğu tam olarak bilinmemektedir.

Divriği, Bizans döneminde Sasani ve Araplarla yapılan mücadeleler esnasında tampon bir bölge konumundaydı. Divriği Kalesi Bizans'ın, Sâsani ve Abbasi sınırlarına yakın en önemli karakolu olmuştu. Divriği, tamamen Bizans yönetimine girdikten sonra özellikle imparatorluğun küskün halklarından Pavlikanlar'ın yaşadığı bir uç şehri olmuştur. Divriği Kale'si ise Bizans'tan sonra Türklerin eline geçmiştir. Mengücek Gazi'ye bağlı Türkmenler, Malazgirt Zaferi'nden sonra dik yamaçlı bir tepe üzerindeki Divriği Kalesi'ni, birkaç haftalık bir kuşatmadan sonra fethederek Emir Mengücek Gazi'ye teslim etmişlerdir.

Biz bu çalışmamızda Divriği Kalesi'nin başlangıcından günümüze tarihi süreçteki durumunu ve bölgeden geçen seyyahların kale hakkındaki düşüncelerini aktarmaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler

Divriği Kalesi, Mengücekliler, Bizans, Malazgirt Zaferi, Selçuklular

---

* Bu makale 27 Kasım 2015 tarihinde "Selçuklu Kaleleri ve Savunma Yapıları" Sempozyumunda sözlü olarak sunulmuştur.

* Doç.Dr., Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi,
zaravi58@hotmail.com

Abstract

Divriği Castle is one of the oldest buildings existing in Anatolia earlier and renewed in the Turkish era. The castle is on a high rock on the edge of the cliff overlooking Çaltı Valley in the north of the city in the province of Divriği in Sivas. It is not known exactly when and by whom Divriği, history of which dates back to the Hittites, was established as a city.

Divriği was a buffer zone during the battles against Sassanians and Arabs in the Byzantine era. Divriği Castle was the most important station near the Byzantine, Sassanid and Abbasid borders. After coming under the rule of Byzantine completely, Divriği became a border city where especially the Pavlikans, one of the resentful peoples of the empire, lived. Divriği Castle came under the domination of the Turks after that of Byzantium. After the Malazgirt Victory, the Turkmen of Mengücek Gazi conquered Divriği Castle located on a steep slope after a few weeks' siege and handed it over to Emir Mengücek Gazi.

In this work we will try to explain the situation of Divriği Castle in the historical process from the beginning up to present day.

Keywords

Divriği Castle, Mengüceks, Byzantine, Malazgirt Victory, Seljuks

---

GİRİŞ

Mengüceklîler'in Doğu Anadolu'ya Gelişi ve Divriği Kalesi'nin Alınışı

Biz bu çalışmamızda Divriği Kalesi'nin başlangıcından günümüze tarihi süreçteki durumunu anlatmaya çalışacağız. Kale, Sivas'ın Divriği ilçesinde yer almaktadır. Divriği, geçmişte Bizans-Sasani daha sonra da Bizans-Arap mücadelelerine sahne olmuştur. Divriği, bu mücadeleler de Bizans ile Araplar arasında tampon bir bölge idi. Her iki taraf da aralarında bazen sahipsiz topraklar adı altında böyle yerler oluştururlardı. Buralarını bu şekliyle düşmana karşı en etkili savunma mekânları olarak düşünüyörlardı¹. Divriği, tamamen Bizans yönetimine girdikten sonra özellikle imparatorluğun küskün halklarından Pavlikanlar'ın yaşadığı bir uç şehri olmuştur². IX. yy'da Anadolu'nun themalara (temalara) ayrıldığı haritaya baktığımızda Divriği'yi Bizans'ın son sınırı olarak görmekteyiz³. Burada mevcut olan Divriği (Tephrike) Kalesi Bizans'ın, Sâsani ve Abbasi sınırlarına yakın en önemli karakolu olmuştur.

Geçmişî Hititlere kadar dayanan Divriği'nin şehir olarak ne zaman ve kimler tarafından kurulduğu bilinmemektedir. Buna rağmen eski kayıtlara bakılarak şehrin tarihi IX. yy ortalarında Pavlikianlar⁴ ile başlatılmaktadır. Divriği, Pavlikianların en önemli merkezîydi. Ancak Bizans İmparatoru VI. Leon, Pavlikianlar üzerine bir sefer düzenleyerek bölgeyi ele geçirdi ve halkın büyük bir bölümünü de sürgüne gönderdi. Divriği bölgesinde Türk hâkimiyetinin ne zaman başladığı kesin olarak bilinmemektedir. Ancak bölgede Türklere ilk olarak 13 Mart 1068'de rastlamış olan Bizans İmparatoru Romanos Diogenes, onları geriye püskürtmüştü⁵.

Döneme ait kaynakların yetersizliği sebebiyle Mengüceklîlerin bu illeri ne zamandan beri idare etmeye başladıklarına dair kesin bilgiler mevcut olmayıp değişik rivayetler bulunmaktadır. Bunlardan yaygın olan kanaate göre, Malazgirt Zaferi'ni kazanan Sultan Alparslan, Yukarı Fırat ve Çaltı Nehirleri vadilerininin fethine Mengücek Gazi'yi memur etmiştir. Bahsedilen yerlerin fethine memur olan

¹ Claude Cahen, Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler, Çev. Yıldız Moran, 3. baskı, İstanbul 1994, s.79.

² Osman Turan, Doğu Anadolu'da Türk Devletleri Tarihi, İstanbul 1981, s.55.

³ George Ostrogorsky, Bizans Devleti Tarihi, Çev. Fikret İşıltan, Ankara 1999, s. 96-97.

⁴ Pavlikianlar(Pavlikianlar) hakkında daha geniş bilgi için bkz. (George Ostrogorsky, Bizans Devleti Tarihi, Çev. Fikret İşıltan, TTK Yay., 5. Baskı, Ankara 1999, s.221; Faruk Sümer, "Mengüceklîler", İA, VIII., 3. baskı, İstanbul 1977; Charles Texier, Küçük Asya, Çev. Ali Suat, C.3, Ankara 2002, s.132; Mikail Bayram, Ahi Evren Tasavvufî Düşüncenin Esasları, TDV Yay., Ankara 1995, s.42).

⁵ Ali Sevim, Ünlü Selçuklu Komutanları Afşin, Artuk, Atsız ve Aksungur, TTK Yay., Ankara 1990, s.11-12.

Mengücek Gazi ise öncelikle Kemah'ı alarak orasını merkez yaptı daha sonra Erzincan, Şebinkarahisar, Divriği şehirlerini zaptederek Mengüceklileri kurdu (1072)⁶.

Mengücek Gazi'ye bağlı Türkmenler, Malazgirt Zaferi'nden sonra dik yamaçlı bir tepe üzerindeki Divriği Kalesi'ni, birkaç haftalık bir kuşatmadan sonra feth ederek Emir Mengücek Gazi'ye teslim ederler. Farklı bir görüş ise, Divriği'nin 1092'lerde Türk egemenliğine girdiği ve Mengücek Gazi'nin henüz hayatta iken bu bölgeyi oğlu İshak'ın yönetimine terk ettiği yönündedir. Bu görüşe göre, Divriği Mengüceklileri 1095'lerde kurulmuştur⁷. Mengücekliler bölgeye ilk geldiklerinde halkın çoğunluğu batıya göç etmiş, kalanlar ise Divriği Kalesi'nin sağlamlığından yararlanarak bölgeyi terk etmemişlerdi⁸. Kalenin alınışıyla Erzincan'da oturan Mengücek ailesinin bir kolu Divriği'ye gelir ve buraya yerleşir.

Mengüceklilerin Bizans'tan aldığı bu şehirlerin bir kısmı Bizans küskünleriyle doluydu. Buralar Bizans için sınır şehirleri konumundaydı. Gerek yönetimden gerekse mezhepsel farklardan dolayı Bizans Devletine ters düşenler Divriği, Kemah gibi şehirlere sığınmışlardı. Mengücek Gazi, Anadolu'ya geldikten sonra Erzincan'ın güneyinden Divriği'ye uzanan hat üzerindeki şehir ve kasabaları Bizans'ın karışıklıklarından da istifade ederek ele geçirmişti⁹.

Mengücekliler yaşamı boyunca hayatını hemen hemen Türkiye Selçuklularının egemenliği altında sürdürebilmiştir¹⁰. Mengüceklilerin onları tâbi olduklarına dair en önemli delil ise Divriği Ulu Cami'sin de I. Alaeddin Keykubâd'ın adının geçmesidir. Bir diğeri de sikkelerde Selçuklu sultanlarının isimlerinin bulunuşudur.

Divriği Kalesi ve Fiziki Konumu

İlk olarak Doğu Roma döneminde yapıldığı düşünülen Divriği Kalesi, Ortaçağ Anadolu'sunun günümüze gelen en önemli askeri yapılarından birisidir¹¹. Mengücekli mimarisi denilince genellikle Divriği'deki Ulu Cami ve Darüşşifası akla geldiği için çalışmalar ekseriyetle bu eserler üzerinde yoğunlaşmıştır. Askeri yapıları hakkında pek detaylı bilgiler mevcut değildir. Bu yapılar hakkındaki bilgileri daha çok seyahatnamelerden almaktayız. Bazı

⁶ Osman Turan, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, Boğaziçi Yay. İstanbul 2001, s.55.

⁷ Aksaraylı Kerimüddin Mahmud, Müsameret-al-Ahyar, Çev. M. Nuri Genç Osman-F. N. Uzluk, TTK yayınları, Ankara 1943, s. 27, 124; Mehmet Önder, Şehirden şehire Efsaneler, Destanlar, Hikâyeler, III, YKY, İstanbul 1974, s.54.

⁸ Mustafa Kafalı, Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesi, AKM Yayınları, Ankara 1997, s.6.

⁹ D. Marshall Lang, *Eski Halklar ve Ülkeler Gürcüler*, Çev. Neşenur Domaniç, Ceylan Yayıncılık, İstanbul 1997, s.5.

¹⁰ Cahen, s.120

¹¹ Erdal Eser, "Divriği Kalesi Kazısı: 2006-2012", XVI. Ortaçağ-Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, 18-20 Ekim 2012, C.I, Sivas 2014, s.405-420.

bölümlerinin IX. yy. da Pavlikanlarca yapıldığı sanılan Divriği Kalesi, Türklerin eline geçtikten sonra 1097'de Mengüceklî Süleymanşah tarafından yeniden inşa edilmiştir¹².

Kale ilçenin doğusunda kayalıklar üzerindedir. Kalenin doğu ve kuzey kısımları dik ve derin uçurumlarla Çaltı deresine kıyıdır. Bundan dolayı kalenin bu taraflarında sur bulunmamaktadır. Kaleden Çaltı deresine uzun taş merdivenlerle inilmektedir. Engebeli bir arazide kurulmuş olması savunmasını kolaylaştırıyordu. Kale diğer Türk şehirlerinde olduğu gibi iç ve dış bölümlerden oluşmaktadır. Genellikle eğimli bir zemine sahip olan kalede, iç kalenin duvarları bu eğim üzerindedir. Kale duvarlarının bazı bölümleri günümüze kadar gelebilmiştir. Kalan duvarlar üzerinde arslan burcu diye isimlendirilen bir de burç bulunmaktadır. Bu burcun yukarı kısmında iki arslan başı heykeli vardır. Bunların dışında kalede iki su sarnıcı, kemer üzerine yapılmış iki oda (cephanelik olmalı) ve Kale Cami'si bugün ayakta. Dış kalenin sur uzunluğu 1 km iken iç kalenin ki 1.5 km ye ulaşmaktadır. Kalenin güney-kuzey açıklığı 400 m. doğu-batı eni ise 200 m. kadardır. Surların cephesi şehre dönüktür. Kalenin duvarları yüksek ve sağlamdır. Dış ve iç kale duvarları üzerinde birçok burç vardır. Dış kale güney batı ve batı yönlerinde iki kapı ile şehre açılmaktadır. Kalenin doğu kesiminde duvarlar tamamen moloz (kesme) taşlarla inşa edilmiştir surların yüksekliği ise 5 ile 8 metre arasındadır¹³.

Arslanlı burcun yer aldığı güneydoğu duvarları ise Moloz yerine düzgün taş örgü ile çevrilidir. Arslanlı burç 10 metrelik bir cephe üzerinde, 8 metre yükseltilmiştir. Arslanlı burcun etrafındaki duvarlar yıkılmışta olsa kendisi bütün azametiyle dimdik ayakta bulunmaktadır. Güney duvarı ise arslanlı burcun altından başlayarak batıya doğru devam eder. En yüksek duvarlar buradadır. Doğudaki burcun yüzeysel kesme taşları sökülmüş onarım görmeden günümüze ulaşmıştır. İki burç plan olarak beşgen olup buradaki bir delikten kalenin altındaki mağaraya, oradan da arslanlı burcun eteğine ulaşılır. Surun yüksekliği ise 15 metredir¹⁴.

Arslanlı burçtan kuzeye doğru devam eden bir çizgi üzerindeki iç kale surları ise bir iki burç ayağı ve beden temeli dışında yerle bir olmuştur. İç kale kapısının merkezde olduğu düşünülmektedir. Kalenin en önemli savunma yeri arslanlı burçtur. Kalenin giriş kapısı güney surlarının bitip batı surlarının başladığı köşededir. Kapıdaki kemer kilit taşının yerden yüksekliği 9 metredir. Bu dış kemerden 1 metre derinde ve ondan oldukça alçak bir ikinci kapı kemeri daha vardır. Yıkılan kemerin içi kaba moloz taş örgü ile doldurulmuştur¹⁵. Batı surları üzerinde yer alan, yakın

¹² Hikmet Denizli, Sivas Tarihi ve Anıtları, Özbelsan Yayınları, Sivas (Tarihsiz), s.227.

¹³ Necdet Sakaoğlu, Türk Anadolu'da Mengücekoğulları, YKY., İstanbul 2005, s.113- 114; Denizli, s.227.

¹⁴ Denizli, s. 227-228.

¹⁵ Denizli, s. 228.

zamana kadar sağlam olan kapı bugün yıkık durumdadır. Özellikle alınlık ve iç kemer yıkılmıştır. Kapının üst kemeri ise mevcuttur. Kapının solundaki üçgen burç üzerindeki kitabe ise Memlûklüler dönemine aittir¹⁶. Bu kapıdan girince sağda eskiden bir cami olduğu kaynaklarda geçer¹⁷. Kalenin kuzeyindeki surlar ise daha alçak ve zayıftır. Kuzey surlarının yüzünde iki mağara vardır. Bunlardan aşağıdakine “soğuk mağara” adı verilmektedir. Üstteki mağara ise kaleye gizli yol veren kaya tünelidir. Bunların dışında kalede su sarnıcı harabeleri¹⁸ ve ev temellerinin izleri mevcuttur¹⁹.

Mengüceklî Melik Salih döneminde Divriği Kalesi'nin özellikle 1243 Moğol istilâsından sonra yıkılan yerleri tamir ettirilip yarım kalan noktaları ise tamamlanmıştır. Bu onarım esnasında kaleye yeni burçlar da eklenmiştir. 7 Ekim 1252 tarihli onarım kitabesi²⁰ de kaledeki büyük kuleye Melik Salih tarafından koydurmuştur. Bunun dışında kale kapılarında 1236-1237 ve 1242-1243 tarihlerini taşıyan kitabeler de vardır. Yabancılara ait çok az iz taşıyan, büyük bir kısmı Mengüceklîlere ait olan Divriği kalesi, belki de Anadolu'da imar edilen ilk Türk kalesidir²¹.

Divriği Kalesi'nde Bulunan Onarım Kitabeleri

Ahmetşah²² yalnız Ulu Cami'nin yapımıyla kalmamış, su kanalları, yollar ve birçok hayır kurumları inşâ ettirerek ülkesinin birçok yönden imarını sağlamıştır. Bunun yanında özellikle yaklaşan Moğol tehlikesinden dolayı Divriği Kalesi'nin surlarını onartmış ve onlara karşı busunun güçlü muhkem bir kale konumuna gelmesini sağlamıştır. Kalede yaptırmış olduğu onarımlara dair kitabeler mevcuttur.

* *Ahmetşah'ın kitabeleri:* Girişin üzerinde, B kapısının kapı boşluğunun sonuna yerleştirilmiş 155 x 60 ebadında büyük bir taşın üzerinde Grenard tarafından yayımlanmış büyük harflerle pek çok yeri silik iki satırlık Selçuklu nakşi bir yazıyla:

¹⁶ Kitâbe Kalenin o dönemdeki onarımına işaret etmektedir. 14 Safer 854/29 Mart 1450 tarihli dir.

¹⁷ Sur Camî.

¹⁸ Kalenin su ihtiyacı sarnıçlarla giderilirdi. Kaleye güneydeki surların temelinden giren künklerle, Mengüceklîler döneminde Ahmetşah suyunun ulaştırıldığı sanılıyor. Büyük kalelerde zahire ambarları bulunurdu. Medafin denilen bu ambarların çoğu, kayalar üzerine oyuklar açılarak yapılırdı. En büyük medafinler Arslanlı Burcun altındaki kayalıklardır bunlara bir menfezle girilirdi. Kalenin yiyecekleri burada korunurdu medafine (yardamı) derlerdi. Daha birçok irili ufaklı medafinler mevcuttu. (Sakaoğlu, s.118).

¹⁹ Denizli, s. 228.

²⁰ İlhan Erdem, “Doğu Anadolu Türk Devletler”, Türkler, Ed. Hasan Celal Güzel, C.6, s.458; Albert Gabriel, *Monuments Ture D'Anatolie (Amasya-Tokat-Sivas)*, II, Paris 1934, s. 172

²¹ Denizli, s.227; Sümer, “*Mengüceklîler*”, VIII., s. 598.

²² (1220-1245) yılları arasında hüküm süren Divriği Mengüceklî hükümdarıdır.

امر بعمارة هذا الباب المبارك الملك العالم العادل المؤيد المظفر المنصور حسام الدولة والدين
"ابو المظفر احمد شاه بن سليمان شاه المحتاج الى عفو ربه في سنة اربع وثلثين وستمائة"

"Bu kutsal kapının yapılmasını bilgin ve adaletli Melik, güçlü, muzaffer, Allah'ın yardım ettiği, devletin ve dinin keskin kılıcı, zaferleri çok Süleymanşah oğlu Ahmetşah,-Rabbın bağışlamasına muhtaç- 634 (1236- 1237) senesinde buyurdu"²³ yazılıdır.

Kapının üzerinde yerleştirilmiş 55 x 50 ebadında bir taşın üzerine pek çok yeri silik iki satırlık bir yazıyla şu kitabe de vardır:

في ايام دولة الملك العادل حسام الدنيا والدين ابو المظفر احمد شاه بن سليمان شاه بن شاهنشاه
"نصير امير المؤمنين في تاريخ سنة اربعين وستمائة"

"Adaletli Melik, dünyanın ve dinin keskin kılıcı, zaferleri çok, Şahinşah oğlu Süleymanşah oğlu Ahmetşah'ın saltanatında (O) Halifenin yardımcısıdır. Zamanı 640 senesinde (1242- 1243)"²⁴ yazılıdır. Bu iki kitabe Ahmetşah'a aittir.

Kösedağ Savaşı'ndan Divriği de nasibine düşen mağlubiyeti aldı ve kale önlerine gelen Moğollar buralarını harabeye çevirdiler. Bölge Selçuklularla birlikte Moğol tahakkümüne girmişti. Ahmetşah'tan sonra Mengüceklîlerin başına geçen oğlu Melik Salih ise, Divriği Kalesi'nin noksan olan yerlerini ve Moğol istilâsında yıkılan kale burçlarını tekrar onartmış, eski burçlara ek olarak yenilerini inşa ettirmiştir. "Arslan burç" diye anılan, iki hayvan heykeli ile süslenmiş olan büyük kuleye de kitabesini koydurmuştur²⁵.

* *Melik Salih kitabesi*: Kalenin en yüksek noktası arslan burcunda 130 x75 ebadında bir taş üzerinde yer yer silik, iri harfli üç satırlık bir yazıyla

امر بانشاء هذا البرج الملك العالم العادل... حسام الدولة (؟) والدين عز الاسلام والمسلمين تاج ال منكوچك
ابو المويد ملك صالح بن ملك احمد شاه بن ملك سليمان شاه بن شاهنشاه نصير امير المؤمنين عزة شعبان حمسون
"وستمائة"

Bu burcun yapılmasını bilgin ve adaletli melik,devletin ve dinin keskin kılıcı İslâm'ın ve Müslümanların şereflişi, Mengücekoğullarının tacı, çok güçlü, Şahinşahoğlu Süleymanşah oğlu Ahmetşah'ın oğlu Melik Salih-Halifenin yardımcısıdır- 650 senesinin Şaban ayının birinci günü (7 Ekim 1252) buyurdu" yazılıdır²⁶.

²³ Max Van Berchem – Halil Edhem, *Materiaux Pour un Corpus Inscriptionum Arabicarum*, Kahire 1917, s. 88.

²⁴ Corpus, s. 88- 89.

²⁵ Abdülkerim Özyayın, "Mengüceklîler", DGBİT, Ed. H. D. Yıldız, C.8, İstanbul 1989, s.151; Faruk Sümer, Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri, TTK Yay., Ankara 1998, s.11; Aynı Müellif, "Mengüceklîler, İA, VIII., s.233.

²⁶ Corpus, s. 89.

Her ne kadar onarım kitabesi olmasa da Ahmetşah'ın babası II. Süleymanşah zamanında da Divriği Kalesi yenilenmiştir²⁷.

Abaka Han'ın Divriği'ye Gelişi ve Kale Duvarlarını Yıkması

Memlük Sultanı Baybars'ın Elbistan'da Moğol askerlerini yenmesinden dolayı Anadolu'ya gelen Abaka Han, Erzincan üzerinden Kemah ve Divriği'ye geçmişti. Moğolların geldiğini duyan ahali, onları karşılayarak yiyecek ve erzak verdi. İlhanlı hükümdarı durumdan gayet memnun idi, tam şehirden ayrılırken kale burçlarından bir kişinin ok ve yayla gösteri yaptığını gördü ve olaya çok sinirlendi. Bunun üzerine Divriği Kalesi'ndeki surların yıkılmasını emretti²⁸. Bu emrin yerine getirilip getirilmediği bilinmemekle birlikte²⁹, kalenin güney batı köşesinde yer alan kapının bu dönemde iptal edildiği düşünülmektedir³⁰. İbn Bibi'nin eserinde bu olay detaylıca anlatılır.

Memlüklüler Dönemi Divriği Kalesindeki Onarımlar

Sivas ve çevresi İlhanlılardan sonra Eratnalılara tabi olsa da Divriği Memlüklüler'in elinde kalıp bu iki devlet arasında sınır şehri olmuştur. Divriği Kalesi, Mengüceklilerden sonrada birçok kez onarım görmüştür. Bunlardan Memlüklüler dönemine ait olanları:

²⁷ Erdem, s.402.

²⁸ Abaka Han kale mazgallarından silahlı kişileri görünce, Elbistan'a hareket etmeden önce kaleyi yıktırmıştır.(Adnan Mahiroğulları, Seyyahların Gözüyle Sivas, Acar Matbaacılık, İstanbul 2001,s.228); Şehir eşrafının Abaka'yı çok iyi karşılamalarına rağmen surların yıkılmasını emretmiştir. Abaka halkın kendisine karşı ilgisizliğine ve kalede silahlı kişilerin bulunmasına kızmıştır. Halk hediyeler ile huzura gelmişse de Abaka kale surlarını yıktırmıştır.(Turan, s.68; Sümer, Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri, s.11; Aynı mlf., "Mengücekliler", VIII., s.717); İbn Bibi'nin eserinde anlatıldığı gibi, Divriğililerin kendisine karşı alicenap davranmaları ve hediyelerle karşılamalarından memnun kalmıştı. Bu durum tedirgin bekleyiş içindeki Divriği halkını da rahatlatmıştı ki bu sırada cahillerden ve aylıklardan bir grup, aşınılık ve sersemliklerinden Taceddin Zeyrek'in kölesini ve çocuklarını öldürmeye kalktılar. Abaka bunları cezalandırdı. Yine Divriği sakinlerinden birinin kalenin şereflerinden inip üzerinde ok ve yayla Abaka'nun yanına gelme cüretini göstermesinin karşılığını ağır gördü. Bu olaydan da sonra Abaka kalenin temelinden yıkılması ve surların duvarlarının yerle bir edilmesi konusunda ferman buyurdu.(İbn Bibi, *el Evâmiri'l -'Alâ'ıye Fi'l-Umuri'l-Ala'ıye(Selçuk name)*, Çev. Mürsel Öztürk, C.II, TTK yayınları, Ankara 1996, s.196-197 ; İbn Bibi'nin *Farsça Muhtasar Selçuknamesinden Anadolu Selçuki Devleti Tarihi*, Çev. M. Nuri Gençosman, F. N. Uzluk, TTK yayınları, Ankara 1941, s.287).

²⁹ Sümer, Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri, s.11; Aynı mlf., "Mengücekliler", VIII., s.233.

³⁰ Erdal Eser, "Divriği Kalesi Kazısı: 2006-2012", XVI. Ortaçağ-Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, 18-20 Ekim 2012, C.I, Sivas 2014, s.405-420.

Sultan Çakmak ve yönetici Ebubekir'in Fermanları: B kapısının birkaç metre solunda hisarın dış paramentine yerleştirilmiş 60 x 40 ebadında, Grenard tarafından da yayımlanmış bir taş üzerinde nakşi işlek 3 satırlık orta harfli bir yazıyla:

ورد (؟) المرسوم الشريف الملكي الظاهري خلدالله ملكه في ايام المقر الشرف
أبي بكر بن ملك الظاهري عز نصره بإبطال ؟ عدل الأديان بدوركي و
بلادها فرابع عشر صفر سنة أربع وخمسين وثمانمائة

"Bu mesken asil Melik el-Tahir'in emriyle ....Melik Tahir'in oğlu Ebu Bekr zamanında yapılmıştır. Yardımcısı Allah'tır. (O) dinlerin.....bu beldelerin (?) adaletli Sultanıdır) 14 Safer 854 (29 Mart 1450)" yazılıdır.³¹ Şüphesiz kitabeden de anlaşıldığı üzere Şerafeddin Ebubekir Memlükler döneminde Divriği'nin valisi konumundadır.

XIV. yüzyılın sonlarında Yıldırım Bayezid'in bölgedeki seferleri esnasında Osmanlı'ya katılan Divriği, kesin olarak Mercidabık zaferiyle 1526'da Osmanlı hâkimiyetine geçmiştir.

XV. Yüzyıldan Günümüze Seyyahların Gözüyle Divriği Kalesi'nin Durumu

Tarihi süreçteki görevlerini tamamlayan bu askeri savunma yapıları, maalesef daha sonraki dönemlerde yapılan taş binaların temellerini yahut duvarlarını oluşturan birer taş ocağı konumuna gelmişlerdi. Görüldüğü üzere geçmişte kentleri koruyan bu yapılar kuşatma dönemlerinin sona ermesiyle kendilerini koruyamamışlardır. Bu eserlerin zamanla tahrip oluşunun seyrini seyyahların eserlerindeki anlatımlarından daha iyi takip edebiliyoruz.

Mengüceklîler tarafından yapılmış olan Divriği Kalesi'nin duvarlarından büyük bir kısmı doğal sebeplerden ve düşman istilâlarından dolayı yok olup gitmiştir. Bu kadar öneme sahip olan bir kalenin bakımsızlığı görenleri üzmettedir. Bu eserin geçmişteki durumunu seyyahların seyahatnamelerindeki anlatımlarından yahut gravür çizimlerinden daha iyi görebiliyoruz.

1635 yılında Divriği'ye gelen Kâtip Çelebi, "Cihannuma" adlı eserinde ilçeye dair bilgiler vermekte, ancak kale hakkında detaylı bilgiler vermemektedir.

1650 yıllarında Eviya Çelebi Divriği Kalesi'nin tasvirini şöyle yapmıştır, Van, Maku, Şin ve Mardin kalelerinden sonra Divriği Kalesi gelmektedir. Öyle dayanıklı bir kaledir ki, ancak kuşatılıp aman dedirterek ele geçebilir. Yoksa hiçbir şekilde bir taraftan lağım, sibe ve siper yapmak mümkün değildir. Meğerki kalede kıtlık ola. Ne

³¹ Corpus, s. 92-93.

olursa olsun, halkı iç kale kayasının en tepesinden iki bin kesme taş merdiven ile ta Fırat nehrine inen bir su yolu vardır ki, dillere destandır. Suya gidenin başka yolu olduğu gibi, su getirenlerinde ayrı bir yolu vardır. İki nehir birbirine bakar. Bundan başka, kale içinde yağmur suyu sarnıçları, buğday ambarları, cephaneliği üç yüz adet toprakla örtülü ev ve bir cami olup, kalenin batıya bakan ve aşağı şehre açılan bir demir kapısı vardır. Burç ve kuleleri sağlam ve güzeldir. Yeniçeri ocağından kale dizdarı ve kale neferleri vardır. Kalenin içinde imaret yoktur³².

1839 yılında Divriği'ye gelen seyyah, Ainsworth, kale hakkında kısa ancak ilginç olan şu açıklamayı yapmaktadır: “*Divriği'nin batısındaki bir kaya üzerinde büyük bir kalenin izleri ile suyun ters tarafında kayalıklar üzerinde bir de küçük kale vardır.....Surlar iki sıralı, Sarasenic (Arap-İslam) karakterinde, batı Asya'da görülen bu tarz kalelerin en mükemmellerindendir*”³³. Bu anlatımdan kalenin artık kullanılmıyor olduğu anlaşılmaktadır.

1876 yılında Divriği'ye gelen bir başka seyyahta Fred Burnaby'dır. Ev sahibi ile birlikte kaleyi gezen Burnaby, buranın harabe bir görünümde olduğunu şu cümlelerle ifade etmektedir: “.....derken bu küçük kasaba görüldü. Kavak ağaçlarından ince bir kuşak, kasabanın etrafını çerçeve gibi sarıyor. Erişilmez görünen bir kayanın üzerine kuş misali tünemiş eski, yıkık bir hisar Divriği'nin karşı tarafından bize bakıyor. Daha da yüksek bir noktada bulunan ancak hisara gizli bir patika sayesinde bağlanan kule, hisarın bir saldırıda ele geçirilmesi olasılığına karşı garnizon için sığınak görevi görüyor. Hisarın aşağısında hızlı bir çay; Çaltı çayı akar.....kaledeki sağlam taş işçiliği, duvarların başlangıçta büyük bir özenle inşa edildiğini gösteriyordu”³⁴.

1890 yılında Divriği' ye gelen seyyah Vital Cuinet, “Asya Türkiyesi” adlı eserinde Divriği Ulu Cami ile ilgili olarak tespitlerini anlatırken kalenin durumuna da ayrıntılı değinmiştir: “*Eski şehir, üzerinde sadece duvarları ayakta kalan bir kalenin bulunduğu kayalığın eteğine kurulmuştur. Bu kalenin tepesinde Selçuklu üslûbuyla yapılmış fakat terk edilmiş durumda oldukça güzel bir cami bulunmaktadır. Aynı üslûplu başka bir Cami kale duvarının dışında yükselir ve tüm şehre hâkimdir. ....*”³⁵. Ayrıca Cuinet, Divriği'deki hanedanlığın son halinden bahsederken

³² Corpus, s. 87; Evliya Çelebi, Seyahatname III, İstanbul 1314, s.211-213; İbrahim Arslanoğlu, Evliya Çelebi Sivas'ı ve Sivaslıyı Anlatıyor, Sivas Hizmet Vakfı, İstanbul 1991, s.48

³³ W.F. Ainsworth, Travels and researches in Asia Minor, III, London 1842, s.7-12.

³⁴ Mahiroğulları, 2001, s.114-115.

³⁵ Vital Cuinet, La Turquie d'Asie -I- L' Anatolie Orientale Tre'bizonde, Erzeroum, Bitlis, Van, Diarbe'kir, Les éditions, İstanbul 2001, s.668;Mahiroğulları,2001, s.153; Aynı mlf., “Üç Yabancı Seyyah'ın Gözüyle Divriği Ulu Cami Süslerin Sırrı”, Tarih ve Düşünce, S.37, İstanbul- 2003, s. 48.

seyahatnamesinde kalenin son durumunu da anlatmıştır: *“Burada kurulmuş olan beylikler egemenliklerini yitirdikten sonra da bölgeyi terk etmeyerek buralarda eski güçlerinden ve zenginliklerinden yoksun bir şekilde hayatlarını sürdürmüşlerdir. Bunlar kale duvarlarının harabeye döndüğü, avlularının otlar tarafından kaplandığı o muhteşem saraylarının bir köşesine çekilerek yaşamlarına devam etmeye başladılar”*³⁶.

1890’larda gelen seyyahlardan Vincent W. Yorke ise Divriği Kalesi için; *“Tepedeki ilk duvarları, Paulikianların inşa ettiği”* tahmininde bulunmuştur³⁷.

Kalenin 1930’lu yıllardaki haline bakılırsa şimdiye göre çok daha sağlam bir vaziyettedir. Hatta XIX. Yüzyıl sonlarına kadar yerleşime sahne olduğu ve sonra terk edildiği anlaşılmaktadır. 1933 tarihli *“Sivas ve Tokat”* adlı çalışmaya göre *“kare, çokgen ve yuvarlak kulelerle güçlendirilmiş kalenin duvarları hala ayakta ve duvarları takip ederek tam turunu yapmak mümkündür”*. Bu çalışmada Divriği Kalesi şöyle tarif edilmektedir; *“Aşağı yukarı yuvarlak olan bu kalenin iç kısmında çeşitli yapılar vardı: Garnizon için yatacak yerler, dükkânlar bugün hemen hemen hiç bir şeyin kalmadığı bir depo, iyi korunmuş bir cami ve en sonunda, merkeze doğru kalenin burcu ya da iç istihkamları olduğu sanılan önemli bir bina bulunur”*³⁸. Bugün ise bundan geriye, çok kenar gövdesi kare bir kaide üzerinde bulunan bir kule ve buna bağlı birkaç duvar kalmıştır.

Bunun dışında birçok araştırmacı ve seyyah Divriği’ye uğramıştır. Ancak H. Von Der Osten gibi bazı araştırmacılar eserlerinde Ulu Cami hakkında bilgi verirken kaleden bahsetmemişlerdir. Osten, 1920’li yıllarda Divriği’ye gelmiş ve bura hakkında yazdığı *“Exploration in Hittite Asia Minor 1927- 1928”* adlı eserinde *“Küçük Asya’nın en güzel Cami ve medreselerinden biri buradadır”* diyerek sadece bu eserlere olan hayranlığını belirtmiş³⁹ ancak anlaşılan o ki kalenin mevcut görüntüsü onun çokta dikkatini çekmemiştir.

Divriği Kalesi’nde 2006 Yılında Başlayan Kazı Çalışmaları ve Sonuçları

Divriği Kalesi’nde yapılan kazı çalışmaları Sanat tarihçisi Doç.Dr. Erdal Eser ve ekibi tarafından 2006 yılında yüzey araştırmaları ile başlamış olup hâlâ devam etmektedir.

2007 yılında kalenin mevcut durumunu Sayın Erdal Eser şu şekilde tasvir etmiştir; *“Divriği Kalesi surlarının güney ve batı bölümleri dışında kalan birimleri günümüze gelememiştir. Güney bölüm duvarları genel hali ile iyi durumda olmak üzere;*

³⁶ Cuinet, s.334.

³⁷ Vincent W. Yorke, “A Journey in the valley of the Upper Euphrates” Geographical journal, VIII, 1896, s.453.

³⁸ Gabriel, s. 172.

³⁹ H.Von Der Osten, Exploration in Hittite Asia Minor, 1927- 1928, Chicago, 1929, s.118.

doğuda yer alan dairesel kesitli bir burcun dış kaplamalarının tamamen sökülmiş olduğu, batıya doğru ilerledikçe iki ayrı yerde kale alanına geçiş için taşların sökülerek kapı benzeri boşluklar oluşturulduğu, kimi yerlerde zemine yakın taşlarda ciddi bozulmalar olduğu ve kaplama malzemelerinin yer yer döküldüğü görülmüştür. Bu bölüm iç kısmında da, kaplamalar tamamen sökülüştür. Moloz malzeme üzerinde, taş sıraları rahatlıkla izlenmekle birlikte dışta yer alan bozulmaların içe de yansıdığı görülmektedir. Batıya bakan ve büyük oranda günümüze gelebilmiş olan duvarlar üzerinde de yer yer dökülme, bozulma ve zemine kadar inen büyük çatlaklar izlenmektedir. Biri kapının güneyi diğeri ise kuzeyinde iki alanda duvarın büyük oranda tahrip olduğu görülmektedir. Bu bölümde duvarlar çoğu yerde kaya zemine oturmakla birlikte, özellikle dört noktada, kalın toprak tabakası biriktiği gözlenmiştir”.

2007, 2008, 2009, 2010, 2011 ve 2012 yıllarında yapılan kazı çalışmalarından çıkan genel sonuca göre; ortaya çıkmaya başlayan mekânlar kuzeydoğu-güneybatı doğrultusundadır. Üst seviyedekiler ise geç dönem ekleridir. Stabil olmayan kaya zeminin derinliği de değişiklik göstermektedir. Yer yer zemine çok yakındır. Sur temellerinde olduğu gibi duvarlarda yer yer kayaya oturtulmuştur. Yapılan kazı çalışmaları esnasında ekseriyeti Osmanlı dönemine ait seramik parçaları, sikke, çok sayıda boncuk, bilezik, gülle, sapan taşı ve metal eser parçası bulunmuştur⁴⁰.

Sonuç olarak, bazı bölümleri M.S. IX. Yüzyılda Pavlikianlarca yapıldığı sanılan Divriği Kalesi'nin günümüze ulaşan büyük kısmının Mengücekliler tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır. Çalışmamızda, Anadolu'nun önemli savunma kalelerinden birisi olan Divriği Kalesi'nin yapıldığı zamanlardan bugüne kadar ki geçirmiş olduğu tahribat ve onarımlarını yani durumunu seyyahlarında yardımıyla rapor etmeye çalıştık. Ayrıca Divriği Kalesi'nde yapılan kazı çalışmalarının son beş yılının sonuçlarını aktarmaya çalıştık. Günümüzde ise kısmî aralıklarla ayakta olan kale duvarlarının onarım çalışmaları 2015 yılı itibariyle başlamış olup hâlâ devam etmektedir.

⁴⁰ Erdal Eser, “Divriği Kalesi 2007”, C. Ü. Sos. Bil. Der., C.34, S.1, Sivas 2009, s.38-42.

KAYNAKÇA

- AİNSWORTH, William Francis (1842), *Travels and Researches in Asia Minor III*, Londra.
- AKSARAYLI KERİMEDDİN, Mahmud(1943), *Müsameret-al-Ahyar*, (Çev: M.Nuri Genç, F.N.Uzluk), Ankara.
- ASLANOĞLU, İbrahim (1991), *Eoliya Çelebi Sivas'ı ve Sivaslıyı Anlatıyor*, İstanbul, Sivas Hizmet Vakfı.
- BAYRAM, Mikail 1995, *Ahi Evren Tasavvufî Düşüncenin Esasları*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- CAHEN, Claud (1994), *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, (Çev: Yıldız Moran), İstanbul, E Yayınevi.
- CUİNÉT, Vital (2001), *La Turquie d'Asie –I- L'Anatolie Orientale Trebizonde, Erzeroum, Bitlis, Van, Diarbe'kir, LEs editions*, İstanbul.
- DENİZLİ, Hikmet (Tarihsiz), *Sivas Tarihi ve Anıtları*, Sivas, Özbekan Yayını.
- DER OSTEN, H. von (1929), *Exploration in Hittite ASIA MİNOR, 1927-1928*, Chicago.
- ESER, Erdal (2009), "Divriği Kalesi 2007" Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C 34, S 1, Sivas, s.38-42.
- ESER, Erdal (2014), "Divriği Kalesi Kazısı: 2006-2012" XVI. Ortaçağ-Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler 18-20 Ekim 2012, C.1, Sivas, s.405-420.
- ERDEM, İlhan (2002), "Doğu Anadolu'da Türk Devletleri", *Türkler Ansiklopedisi*, C.6, S.458.
- EVLİYA, Çelebi (1314), "Seyahatname III", İstanbul.
- İBNİ BİBİ (1996), *El Evâmîrü'l -'Alâ'îye Fi'l-Umuri'l-Ala'îye (Selçuk name)*, (Çev. Mürsel Öztürk), C.II, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İBNİ BİBİ (1941), *İbn Bibi'nin Farsça Muhtasar Selçuknamesinden Anadolu Selçukî Devleti Tarihi*, (Çev. M. Nuri Gençosman, F. N. Uzluk), Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- GABRİEL, Albert (1934), *Monuments Ture D'Anatolie (Amasya-Tokat-Sivas) II*, Paris, Maarif Vekaleti.
- KAFALI, Mustafa (1997), *Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesi*, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- LANG, Marshall (1997), *Eski Halklar ve Ülkeler Gürcüler*, (Çev: Neşenur Domaniç), İstanbul, Ceylan Yayıncılık.
- MAHİROĞULLARI, Adnan (2001), *Seyyahların Gözüyle Sivas*, İstanbul, Acar Matbaacılık.
- MAHİROĞULLARI, Adnan (2003), "Üç Yabancı Seyyahın Gözüyle Divriği Ulu Cami Süslerinin Sırrı", *Tarih ve Düşünce*, İstanbul.
- MERÇİL, Erdoğan (1998), *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul.
- OSTROGORSKY, George(1999) *Bizans Devleti Tarihi (Çev:Fikret Işıltan)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları
- ÖNDER, Mehmet (1974), *Şehirlerden şehre Efsaneler, Destanlar, Hikâyeler*, III, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- ÖZAYDIN, Abdulkerim (1989), "Mengüceklîler", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C.8, İstanbul, s.151.
- SAKAOĞLU, Necdet 2005, *Türk Anadolu'da Mengücekoğulları*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- SEVİM, Ali (1990), *Ünlü Selçuklu Komutanları Afsin, Artuk, Atsız ve Aksungur*, Ankara, Türk

Tarih Kurumu Yayınları

SÜMER, Faruk (1998), *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

SÜMER, Faruk (1977), *"Mengücekler" İ.A.*, 3. Baskı, C.VIII, İstanbul.

TEXIER, Charles 2002, *Küçük Asya*, (Çev. Ali Suat), C.3, Ankara.

TURAN, Osman (2001), *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul, Boğaziçi Yayınları.

VAN BERCHAM, Max-EDHEM, Halil (1917), *Materiaux Pour un Corpus Inscriptionum*, Kahire.

YORKE, Vincent W. (1896), *"A Journey in the valley of the Upper Euphrates"* Geographical journal, VIII, s.453-472.

TÂRÎH-İ BEYHAKÎ'YE GÖRE SELÇUKLU-GAZNELİ İLİŞKİLERİ VE SELÇUKLU ALGISI

SELJUK-GHAZNAVIDS RELATIONS AND THE PERCEPTION OF SELJUK ACCORDING TO TÂRÎH-İ BEYHAKÎ

Mustafa AKKUŞ*
İzzetullah ZEKİ**

Öz

Gazneli Devleti, Sultan Mahmud döneminde Horasan ve Kuzey Hindistan'ı da içine alarak dönemin en büyük devleti haline gelmiştir. Gaznelilerin hâkim olduğu Horasan'da Selçuklu Türkmenleri Tuğrul ve Çağrı Beylerin liderliğinde, onların siyasi dirayetleri, askeri kabiliyetleri ve üstün zekâları sayesinde Büyük Selçuklu Devletini kurmuşlardır. Böylece başta Abbasi Hilafeti olmak üzere İslam birliğini koruma çabasında olan Gazneliler ve ardından Selçuklular, İslam âleminde önemli hizmetler üstlenmişlerdir. Tabi Büyük Selçuklu Devletinin doğuşu ve kuruluşu süreci sancılı olmuş, Türk-İslam tarihi açısından aynı gaye ve amaçla hareket eden Gazneli Devleti ile mücadeleyi de beraberinde getirmiştir.

Gazneli-Selçuklu Tarihi açısından çok değerli bir eser olan Târîh-i Beyhakî'ye göre Sultan Mahmud'un vefatından sonra oğlu Sultan Mesûd, taht mücadelesi sırasında Türkmenleri tekrar Horasan'a getirerek yerleştirmiş, önemli görevlere atamış ve böylece Selçuklu Türkmenlerinden de faydalanmaya çalışmıştır. Selçuklu Türkmenleri de bu fırsatı iyi değerlendirmiş, güç kazandıkça Gazneli Devleti ve ordusunu yıpratmaya başlamışlar, zaman zaman Gazneli ordusunu, kendi yaşadıkları Horasan bölgesine çekerek mağlup etmişler ve kısa sürede bu topraklarda kendi devletlerini kurmuşlardır. Bütün bu olayları en güzel şekilde ayrıntılarıyla günümüze taşıyan Beyhakî'dir. Bu çalışmamızda Selçuklu Türkmenlerinin varoluş mücadelesi Beyhakî'nin gözüyle ele alınarak, ilk Selçuklu-Gazneli ilişkileri, Selçuklu Türkmenlerinin Horasan'daki faaliyetleri ve Selçuklu-Gazneli mücadelesi genel hatlarıyla değerlendirilerek, Beyhakî'deki Selçuklu algısı ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Gazneliler, Selçuklular, Beyhakî, Selçuklu algısı.

* Yrd. Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, Konya/Türkiye, makkus@konya.edu.tr

** Doktora Öğr., Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü izzetullahzeki@yahoo.com

Abstract

Ghaznavids founded the greatest state of the era by acquiring Khorasan, North India during the reign of Sultan Mahmud. In the same territories, Seljuk Turkmens have founded Great Seljuk State under the leadership of Tugrul and Cagri Bey's with utmost political durability, military capability, and high intellectuality. Ghaznavids which aimed to protect the Islamic unity and Islamic Caliphate of Abbasids taken on important tasks that lately embraced by the Seljuks. The emergence and foundation of Great Seljuk Satate was distressed and paved the way the struggle against the Ghaznavids which fought for the same purpose with that of the former entity.

According to Târîh-i Beyhakî, one of the most significant pieces about the study of Ghaznavids and Seljuk history, Sultan Mesud become the ruler after Mahmud of Ghazni, and permitted to the settlement of Turkmens in Khorasan, appointed them to important posts, and tried to benefit from their existence. As Seljuk Turkmens highly benefited after these developments and began to weaken the Ghaznavids army and state, even won battles against the state by hauling army towards Khorasan that led to the emergence of their state in the region. The most successful work in transferring all these given events to modern-day is Tarih-i Beyhaki, a principal source of Ghaznavids history. This study aims at evaluating the struggle of Seljuk Turkmens for the survival into three periods from the perspective of Beyhakî as follows: Seljuk-Ghaznavids relations, Seljuk Turks in Khorasan and Seljuk-Ghaznavids struggle.

Keywords

Ghaznavids, Seljuks, Beyhakî, perception of Seljuks

GİRİŞ

XI. asrın tanınmış Tarihçisi Ebûl'-Fazl Beyhakî, bundan on asır önce Gazneliler ve Selçuklular hakkında eşsiz bir eser yazarak Selçuklu Tarihi araştırmacılarına sağlam bir rehber olmuştur.¹ Beyhakî'nin eseri Sultan Mesûd'un tahta çıkmasıyla başladığı için "*Târîh-i Mesûdî*" olarak bilinmişse de Sultan Mesûd ile sıcak temas halinde olan Selçuklulardan da sıkça bahsetmekte, ilk dönem Selçuklu Türkmenlerinin Gaznelilerle ilişkileri, Sultan Mesud'un iktidar mücadelelerindeki rolleri ve devlet kurmaya götüren süreçteki faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir. Sultan Mahmud'un kendilerini Horasan'dan çıkarttığı Selçuklu Türkmenlerinin yeniden Sultan Mesûd tarafından Horasan topraklarına yerleştirilmesi, hatta onların ordu komutanı yapmasını, daha sonra bu davranışından pişmanlık duymasından ancak bu pişmanlığın fayda sağlamadığında genişçe bahsetmektedir.²

Selçuk tarihi ile ilgili en doğru bilgileri dönemin çağdaş Gazneli tarihçilerinden Utbî, Gerdîzî ve Beyhakî nakletmektedir. Nitekim büyük tarihçi Utbî, Selçukluların övülmesinden bahsederken Selçuklu sultanlarının çevresinde büyük tarihçilerin olmadığını, Selçuklu tarihini yazacak âlimlerin himaye edilmediğini beyan ederek sadece Selçuklu tarihinin neden daha az bilindiğine dair rivayetleri zikreder.³ Gerdîzî ise Selçuklu Gazneli ilişkilerinden bahsederken Sultan Mahmud Maverâünnehr'de iken Türkistan'ın önde gelenlerinden bir grup Türkmen'in ona gelerek kendi emirlerinin zulmünden şikâyetle bulunmalarından

¹ Târîh-i Beyhakî, Gazneli-Selçuklu Tarihi ilgili çalışmalar yapan birçok araştırmacının kullandığı temel kaynaklardan biri olmuştur. Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi adlı eserin sahibi Mehmet Altay Köymen Gazneli Selçuklu ilişkilerini anlatırken defalarca Beyhakî'yi referans göstermiş, kendine özgü metotla aktardığı bilgilerin tahlilini yapmıştır. İbrahim Kafesoğlu, Osman Turan ve Erdoğan Merçil gibi Selçuklu tarihçilerinin ana kaynaklarından biri de Tarih-i Beyhakî'dir. Her ne kadar bu tarihçiler özellikle Selçuklu-Gazneli ilişkileri konusunda Beyhakî'yi sık sık kullansalar da, bu çalışmada farklı bir üslup ile Selçuklu-Gazneli ilişkilerini ve mücadelelerini Beyhakî'nin gözüyle ihtisar ederek aktarılmıştır. Böylece çalışmanın asıl amaçlarından biri olan Beyhakî'deki Selçuklu algısı müellifin eserine yansıttığı kadarıyla gösterilmeye çalışılmıştır.

² Beyhakî'ye büyük şöhret sağlayan Târîh-i Beyhakî adlı büyük eserden günümüze sadece 421-432 (1030-1041) yılları arasındaki olayları anlattığı bölüm kalmış ve bu kısımlar üç cilt halinde neşredilmiştir. Bizde bu çalışmamızda Selçuklu Tarihi açısından büyük önem taşıyan bu üç ciltlik kısmı tetkik ederek, makale hacmi içerisinde genel hatlarıyla Gazneli-Selçuklu ilişkilerini tarihi seyir içerisinde göstererek, Beyhakî'nin gözüyle ilk Selçuklular ve onları devlet kurmaya götüren süreci göstermeyi amaçladık.

³ Utbî, Târîh-i Yemini adlı eserinde Selçuklulardan bahsederken "Zikr-i Mahamid-i Selcûkiyân" olarak ele almış Selçukluların tarihinin az bilinmesinin sebeplerini anlatır. Utbî, bugünün tarihçilerinin Selçuk tarihinin açıklanması konusunda yaşayacağı sıkıntıları o gün görmüş, eserinde bu konu ile ilgili özetle şöyle demiştir: "... Onların anıları ceridelerden (günlük, gazete) silinecektir. Çünkü ehl-i fazıl olanlar onların döneminde bir hisseye sahip olmamıştır. Onların gazvelerini, makamlarını makaleler ile şerh etmeye ilgi göstermemiştir. Kimse onlardan bahsetmemiştir. Onların yüceliği, manası ve eserlerinden bahsetmemiştir." (Utbî 1966: 10).

itibaren ele almaktadır. Ona göre Sultan Mahmud'a gelen Türkmenler: "Biz dört bin haneyiz, eğer fermanın varsa, zat-ı âliniz kabul ederse Ceyhun'dan geçip Horasan'da yurt edinelim. Bizden gönlünüz rahat olsun, sizin vilayetinize bolluk gelecektir. Biz köylüyüz, çok koyunumuz var, ordunuz bizimle çoğalacaktır." derler. Bunları duyan Sultan Mahmud umutlar vererek Ceyhun'dan geçirip güneye inmelerine müsaade eder. Onlar da onun hükmüne göre dört bin hane erkek, kadın, çoluk çocuk, koyun, deve ve atlarıyla nehri geçip Serahs, Ferâve, Bâverd bölgelerine inerler. Bu duruma Tûs valisi Ebû'l-Hâris Arslan el-Câzib Sultan Mahmud'a gelerek "Türkmenleri bu vilayete neden getirdin? Bu yaptığın hatadır! Mademki getirdin ya hepsini öldür! Ya da bana ver erkeklerinin başparmaklarını keseyim ki ok atamasınlar" diyerek tepkisini ortaya koyar. Buna karşı Sultan Mahmud taaccüp ederek: "Acımasız adamsın! Gönlün çok katıdır!" deyince Tûs Valisi "Eğer dediğimi yapmazsan pişman olacaksın!" diyerek fikrini belirtir. (Gerdizî 2005: 275)

Gerdizî'nin aktardığına göre Sultan Mahmud'a gelen Türkmenlerin hedefleri Sultan'ın hâkimiyeti altında yurt edinerek kendileri ve hayvanlarının karınlarını doyurmak olmadığını, aksine baştan itibaren devlet kurma peşinde oldukları açıktır.⁴ Bunu yaparlarken bir yandan kendilerinden zarar gelmeyeceği teminatı verirler ve diğer yandan da mal varlıklarından dolayı faydalı olacaklarını belirtirler. Sultan Mahmud da kendi otoritesine güvenerek Türkmenleri kontrol altına alabileceği ve gerektiği zaman onlardan faydalanabileceğini düşünerek Türkmenleri kabul eder. Ancak Sultan Mahmud'un düşündüğünün aksine Tûs Valisi Türkmenlerle beraber yaşadığı için faydalarından çok zararları olabileceğini dile getirerek Sultan Mahmud'u uyarır. Nitekim daha sonra Sultan Mahmud Türkmenlerin ülkesine sokarak hataya düştüğünü dile getirir. (Şebânkâreî 1997: II 81). Tarihte görüldüğü üzere Tûs Valisi Arslan Câzib haklı çıkmış, Türkmenler huzursuzluk çıkarıp, Gazneli Devleti'ni tehdit edecek seviyeye gelmiş ve bu nedenle de Horasan'dan çıkarılmışlardır.

Târîh-i Beyhakî'ye Göre İlk Gazneli-Selçuklu İlişkileri

Gazneli tarihçilerinden Utbî, Müstevfî'nin Târîh-i Güzide'de ele aldığı ilk Selçuklu-Gazneli ilişkileri, Arslan Yabgu'nun meşhur ok hikâyesi, (Müstevfî, 2015: 19) Köymen'in Şebânkâreî'den, Kafesoğlu'nun Cuzcânî'den naklettiği, Arslan Yabgu ile Sultan Mahmud'un görüşmesi ve tevkif altına alarak Hindistan'ın Kalincâr Kalesine sürülmesinden bahsetmemektedir. (Köymen 2011: 78; Kafesoğlu 2014:19) Gerdizî ise Sultan Mahmud'un Aslan Yabgu'yu yakalayıp

⁴ Nitekim Köymen, Türkmenlerin bu masumane isteklerinin sadece karın doyurma ve yurt edinmeden ibaret olmadığını aslında o andan itibaren vatan edinmeye başladıklarını nakletmektedir. Tûs Valisi Arslan el-Câzib'in aldığı tavır ve daha sonra Türkmenlerin tarafından sergilenen tablo Köymen'in tezini desteklemektedir. (Köymen 2011: 166)

hapsetmesi olayı hakkında kısa bilgi verir. Beyhakî ise konuyu Gazneli Selçuklu ilişkilerinden ilk kez Sultan Mesûd'un, babasının ölümünden sonra tahta çıkmak üzere Zilkade 421/Ekim 1030 tarihinde Nişâbur'dan Gazne'ye doğru yola çıkış hikâyesini anlatırken bahseder. Buna göre Sultan Mesûd Nişâbur'dan Herat'a doğru yola çıkmadan önce kardeşi İsmail tarafından savaş hazırlığı yapıldığına dair Gazne'den haber almış, büyük bir orduya ihtiyacı olduğu kanaatine varmıştır. Bu doğrultuda Maverâünnehr hükümdarı Ali Tekin'e sert yapılı Ebû'l-Kâsım Reh'hâl adlı bir elçi ile mektup göndererek: *"Biz kardeşe doğru yola çıktık. Emir ya kendisi gelerek, ya oğlunu göndererek ya da güçlü bir ordu düzenleyerek büyük mesuliyetimin hâsıl olmasını (tahta hâkim olmamı) sağlasın"* şeklinde yardım talebinde bulunmuştur. Danışmanları ise bu konunun değerlendirilmesini aksi takdirde neticesinin çok büyük olacağını öne sürmüşler. Onlar Ali Tekin'in bu yardıma karşı bölgede yerinde durmayacağı, sürekli isteklerinin olacağını dile getirmişler, bunu bir hata olarak değerlendirmişlerdir. Beyhakî, Sultan Mesûd'un bu yardım talebinin sonucunu muğlâk bırakmıştır. Yine ikinci bir hata olarak da Türkmenlerin Horasan'ın nimetlerinden yararlandıkları halde önceki sultan Mahmud'a huzursuzluk verdikleri için onları Balhan dağlarına sürdüğünü, Sultan Mesûd ise büyük bir orduya ihtiyacı olduğunu düşünerek onların gönlünü alarak geri çağırıldığını, onların başında Kızıl, Boğa, Göktaş'ın olduğunu, adetleri gereği yağmalayarak kendisini üzdüklerini beyan etmişlerdir. Beyhakî, Türkmenlerden Taş Faraş'ın Rey ve Cibâl bölgelerine Sâlâr (komutan) olarak tayin edildiğini, onun Arslan Câzîb ve Gazi Sipehsâlâr'i incittiğini, ardından bu Türkmenlerin Horasan'dan çıkarıldığını zikreder. Ancak Beyhakî daha sonra Türkmenleri Humârtaş, Altuntaş, Gazi Sipehsâlâr, Câmedâr Yâruk Kutamış ile Mekran'a, amcası İzzü'd-devle Yusuf'u Büst'e gönderdiğini aktarmıştır (Beyhakî 1940: I 69).

Beyhakî'nin rivayetlerinde de görülüyor ki Sultan Mesûd babasının vefatının ardından tahta çıkmak için her türlü yolu denemeyi mubah görmüş, Ali Tekin ve Türkmenlerin gücünden istifade etmeyi düşünmüştür. Bu konuda en büyük hatası babasının Ceyhun'dan geçirek Horasan'a yerleştirdiği ve daha sonra devletin bekası açısından zararları olacağını düşünerek Horasan'dan çıkarttığı Türkmenleri kardeşine karşı mücadelede yardımlarından istifade amacıyla ülkesine sokması olmuştur. Daha da ileri giderek Humârtaş gibi Türkmen önde gelenlerini ordu komutanı yapmış, bunlar da güçlendikçe isyanlarda bulunmuşlardır. Sultan Mesûd bununla da yetinmeyerek daha da ileri gitmiş, Rabiulevvel 422/Şubat 1031 tarihinde Türkmen liderlerinden Kızıl, Boğa ve Göktaş'tan müteşekkil 2000 özel birliği Mekran'a göndermiş, savaş Mekran Valisi

İsa Maden'in⁵ öldürülmesiyle sonuçlanmış, müjdeli haberi alan Sultan Mesûd ikramlarda bulunmuş, işret meclisleri düzenlemiş ve eğlenmeye başlamıştır. (Beyhakî 1940: I 283-288).

Yine Beyhakî'nin aktardığına göre "Sultan Mesûd Recep 422/Haziran 1031 tarihinde babasının hâciblerinden olan Taş Faraş'a büyük bir ordu ile Nîşâbur'a gitmesi, oradan da Rey'e geçmesi için emir vermiştir (Beyhakî 1940: I 315). Türkmenlerin önde gelenlerinden Boğa, Göktaş ve Kızıl'ın da dâhil olduğu bütün Türkmenlerin Humârtaş komutasında Nîşâbur'a geleceklerini eklemiştir. Ardından Türkmenlerin gönlünü alarak Rey'e doğru gitmelerini, Taş Faraş'la birleşmelerini emretmiştir (Beyhakî 1940: I 316). Ancak Sultan'ın yanında bulunan Hâce-i Büzürg Ahmed b. Hasan el-Meymendî,⁶ Sultan Mesûd'un bu kararına karşı çıkararak bu Türkmenleri getirip eve sokmanın bir hata olduğunu belirtmiştir. Geçmiş sultanın otoritesi güçlü bir padişah olduğunu, böyle bir hataya düştüğünü, ardından zorla Horasan'dan çıkarttığını dile getirmiş, "şimdi sizin bunları hizmetinize almanız, hâciblik vermeniz revadır ancak öncü yapmanız doğru değildir" demiştir. Onların suizanna gireceklerini bunun da iyi olmadığını belirtmiştir. Sultan Mesûd buna karşın onlardan birkaç kişiyi bu konuma getirerek rahatlattığını ifade etmiş, Hâce-i Büzürg Ahmed b. Hasan el-Meymendî kendisinin onlarla birkaç yıl çalıştığını ancak Sultan'ın görüşlerine saygı duyacağını belirtmiştir. Ardından Hâce-i Büzürg Ahmed b. Hasan el-Meymendî ayrılırken orada bulunan Ebû Nasr Ahmad b. Abdüssemed Şirâzî⁷ ve Sâhib-i Divân-ı Arz Ebû Sehl Zûzanî'ye "ben mesuliyetimi yerine getirdim, siz ikiniz şahit olunuz" diyerek tepkisini ortaya koymuştur." (Beyhakî 1940: I 316)

Beyhakî'nin aktardığına göre Sultan Mesûd, Nîşâbur'a Taş Faraş'ı Sipehsâlâr olarak yolcu ettikten sonra her ne kadar kendisinden şüphe edilse de Ahmet Yınal Tekin'i Hindistan'a komutan olarak göndermiş, ardından kendi babasının sünnetini tekrarlamak için Hindistan'a gazaya gitmeye karar verdiğini ve bu konuda rüya gördüğünü açıklamıştır. Toplantıda bulunan Hâce-i Büzürg Ahmed b. Hasan el-Meymendî Sultan'ın iyi bir rüya gördüğünü ancak Horasan ve Rey

⁵ Mukran valisidir. Babası Maden vefat edince kardeşi Ebû'l-Asker ile arasında kavga çıkar, Sultan Mesûd Türkmen ordu sâları Humârtaş ve Ebû'l-Asker'i bir ordu üzerine gönderir.

⁶ Aslen Kandaharlı olan Hâce-i Büzürg Ahmed b. Hasan Meymendî çocukluğunu Sultan Mahmud ile beraber geçirir ve aynı zamanda onun sütkardeşidir. Gazneli Devletinde Horasan Divanı Debiri (sekreteri), Büst Şehri Amilî, Müstevfî el-Memalik ve Askerler Arzı Reisi olarak görev yaparak, 405/1015 tarihinde vezirliğe yükselir. Beytülmalde çok özen gösterir, kuraklık olduğu yıl Beytülmal konusundaki acımazlığı Sultan Mahmud'a şikâyet edilince 416/1026 yılında Sultan Mahmud Kalincâr Kalesine göndererek hapse atar. Sultan Mesûd tahta geçince onu serbest bırakır, devletin veziri yapar sürekli yanında bulunur, sözü dinler, ona babası gibi bakar. Meymendî 424/1034 yılında vefat eder (Handmir 1976: 110).

⁷ Ebû Nasr, ilk dönemlerinde Hârezm hükümdarı Altuntaş Hâcib'in Sâhib-i Divanlığını yapar. Sultan Mesûd, veziri Hâce-i Büzürg Ahmed b. Hasan Meymendî 424/1034 yılında vefat edince yerine vezir olarak atar. 20 yıl Sultan Mesûd döneminde ve iki yıl da oğlu Mevdud döneminde önemli görevlerde bulunur (Handmir 1976: 111).

meselesinin ele alınması gerektiğine vurgu yapmıştır. Ayrıca Ali Tekin'in kuyruğu kesik yılan gibi beklediğini, Hindistan'a gidildiği takdirde bu işlerin aksayacağını ve üstelik Selçukluların Ali Tekin ile birleştiğini, Belh ve Toharistan'a saldıramazlarsa da Huttalân ve Çağâniyân bölgelerine fesat çıkarabileceklerini ve doğru olanın kışı Belh'te geçirmek olduğunu öne sürmüştür (Beyhakî 1940: I 341).

Sultan Mesûd'a, 20 Rabiulahir 432/28 Aralık 1040 tarihinde Hârezmşâh'ın, Ali Tekin ile savaşmak üzere Hârezm'den Amû Derya'ya doğru yöneldiği haberi gelmiştir. Sultan Mesûd da Altuntaş'ı komutan tayin ederek onunla birleşmesi konusunda emir vermiştir. Ardından casuslar Ali Tekin'in Türkmenler ve Selçuklulardan oluşan kalabalık bir ordu ile beraber savaşmak üzere Debbûsiye'ye geleceklerine dair haber getirmişlerdir (Beyhakî 1940: I 414). Hârezmşâh ile Ali Tekin arasında ağır meydan muharebesi başlamış, her iki taraftan da birçok insan ölmüş ve savaş sonraki güne kalmıştır. Bu arada Hârezmşâh'ın hastalanması üzerine karşılıklı barış görüşmeleri başlamıştır." (Beyhakî 1940: I 412). Sultan Mesûd'un danışmanlarını dinleyerek tedbir alması kendi lehine sonuçlanmıştır. Böylece Belh bölgesini Ali Tekin, Selçuklular ve diğer Türkmenlerin tehditlerinden güvence altına almış olsa da, bu olaydan sonra bölge üzerindeki Türkmen tehdidi artarak devam etmiştir.

Beyhakî'nin aktardığına göre "Rabiulevvel 424/Şubat 1033 tarihinde memleketi istikrarsızlaştırmak ve atalarının intikamını Gaznelilerden almak üzere Balhan'dan inen birçok Türkmen Rey'e giderken, Yağmur ve diğer ileri gelen Türkmenlerin oğullarının Irak Sipehsâlâr'ı Taş Faraş tarafından öldürüldüğü haberini de almışlardır. Bu esnada Sultan Mesûd, Türkmenlerin durumunu öğrenmek ve önlem almak üzere Sipehsâlâr Ali Dâye'yi Tûs'a, komutan Belkâ Tekin'i Serahs'a göndermiştir (1940: I 448). Sultan Mesûd'un aldığı bu önlemlere rağmen Recep 424/Haziran 1033 tarihinde Sâhib-i Berîd, Türkmenlerin Yağmur'un oğlunun ölüm haberini aldıklarından beri hiç rahat durmadıkları, Balhan dağlarından topluca gelerek ataları ve öldürülenlerin intikamını almaya çalıştıkları, bazen de bozgunculuk çıkardıkları, böylece Sipehsâlâr Taş Faraş'ı ve Tahir Debir'i uğraştırdıkları bildirmiştir. Hemen bölgede bulunan Tahir'e kısa bir bilgi notu gönderilmiş, notta Ebû Sehl Hamdûnî'nin büyük bir ordu ile Recep ayının beşinde Herat'a gideceği, oradan Türkmenleri yakalayıp beraberinde getireceği ve ele geçirilen mallarını Gazne'ye göndereceği bildirilmiştir (Beyhakî 1940: I 483).

İktidarı döneminde Sultan Mesûd'u üç temel sorun meşgul etmiştir. Bunların başında şüphesiz Türkmen sorunu gelmektedir. Sultan Mesûd'u zor duruma sokan ikinci sorun ise komşusu Ali Tekin ve bazen de Hârezmşâh olmuştur.

Üçüncü ana sorunun ise Sultan Mesûd'un babasından ona kalan bir miras olarak gördüğü Hindistan seferlerine gereğinden fazla güç ve zaman harcaması olmuştur. Bu çerçevede Hindistan sürekli Mesûd'u meşgul etmiş, nitekim bu sefer tehlike de daha önceden şüphe ve endişelerle Hindistan'a komutan olarak gönderilen Ahmet Yınal Tekin'den gelmiştir.

Beyhakî'nin belirttiğine göre Hâce-i Büzürg Ahmed b. Hasan el-Meymendî'nin atanmasına muhalif olduğu Ahmed Yınal Tekin, Horasan'da Türkmenler ve Selçukluların güçlenmesi üzerine Gazne'ye karşı isyanda bulunmuştur (1940: I 485). Bölgeden gelen haberlerde Ahmed Yınal Tekin'in Lahor'a yeniden geldiği, Türkmenlerden birçok bozguncu ve her cinsten insanın etrafına toplandığı bildirilmiştir. Bu sorun biran evvel çözümediği takdirde uzayabileceği, hemen her gün Ahmed Yınal Tekin'in itibarının arttığı da vurgulanmıştır. Sultan Mesûd hemen Sipehsâlâr Ali Dâye ve diğer ayân ile toplantı yapmış, ne yapılması gerektiği üzerine fikirlerini almıştır. Sipehsâlâr Ali Dâye, Lahor'da isyankâr ordunun kalabalık ve havanın da çok sıcak olduğunu, bir komutanın sorunu gideremeyeceğini belirtmiştir. Buna karşılık Sultan Mesûd Horasan'da da birkaç isyanın çıktığını, Huttalân ve Toharistan'da isyanın devam ettiğini zikretmiştir. Sipehsâlâr Ali Dâye ise Sultan Mesûd'un söylediklerinin doğru olduğunu, bir yanda komutanların diğer yanda ise diğer kulların olduğunu belirtip *"kimin gitmesi gerektiğine siz karar veriniz"* demiştir. Toplantıda bulunan Sultan Mahmud'un Hintçe tercümanı ve hâciblerinden Tilek Hindî: *"Sultanın ömrü uzun olsun! Ben bu hizmete hazırım, Hindistanlıyım, havanın sıcaklığında ben daha iyi gidebilirim"* demiş, Sultan Mesûd bu konuda herkese düşünmesi için fırsat tanımış, kısa bir süre sonra alınan kararla Tilek'e Hindistan menşuru takdim edilmiş, Hindistan'a komutan olarak gönderilmiştir (Beyhakî 1940: I 490).

Ahmed Yınal Tekin'in isyanı Sultan Mesûd'u zor duruma sokmuş, onun Selçuklu Türkmenleriyle birleşmesi, gizli toplantılar yapması Sultan'ın daha da sıkı önlemler almasını gündeme getirmiştir. Beyhakî'nin ifadesine göre Sultan Mesûd Ramazan 425/Temmuz 1034'te Lahor'dan gelen Ahmed Yınal Tekin'in isyanıyla uğraşırken Horasan'dan da önemli mektuplar gelmiş, Türkmenlerin Merv, Serahs, Badgis ve Bâverd'in sınırlarına gelerek bozgunculuk çıkarttıkları beyan edilmiştir. Sultan Mesûd, Hindistan komutanı Tilek'e mektup göndererek Ahmet Yınal Tekin'in öldürülmesini emretmiş, nitekim Tilek kısa bir sürede Ahmed Yınal Tekin'i öldürmüş, bölgeyi kontrol altına almıştır (1940: I 527).

Ahmed Yınal Tekin'in öldürülmesi olayına mutlu olan Sultan Mesûd'u sevindiren olaylardan biri de Beyhakî'nin verdiği habere göre Gazneli komutanlarından Ali Neviştegin'den Muharrem 426/Kasım 1034 tarihinde getirdiği bir mektup olmuştur. Mektupta Türkmenlerden bir grubun Serahs

bölgesine gelerek onlara karşı büyük bir savaş verdikleri, savaşın öğleden akşama kadar devam ettiği ve sonunda Türkmenlerin hezimete uğrayarak ıssız bölgelere ve çöle kaçtıkları belirtilmiştir (1940: I 535). Bu müjdeyi alan Sultan Mesûd şarap içip, işret meclisleri düzenleyip vezirine, Toharistan ve Huttalân bölgesinin düzene girdiğini belirtmiş böylece Türkmenlerin korktuklarını, büyük bir bölümünün Bâverd, Nesâ üzerinden Ferâve'ye kaçtıklarını söylemiştir (Beyhakî 1940: I 536).

Selçukluların Horasan'daki Faaliyetleri

Selçuklu-Gazneli ilişkileri Gazneli hükümdarı Sultan Mahmud döneminde başlamıştır. Ancak Selçuklu Türkmenlerinin yurt edinmek amacıyla bu topraklara geldiğini anlayan Sultan Mahmud hâkimiyeti altındaki yerleri kaybetmemek için sıkı önlemler almış, liderleri Aslan Yabgu'yu tutuklayarak bir kısmını saf dışı bırakmış, isyan edenleri ağır bir şekilde cezalandırmış ve onları Horasan'dan çıkartmıştır. Buna rağmen Selçuklu Türkmenleri Gazneli Devleti sınırları içinde Horasan merkezli bir devlet kurma ideallerinden vazgeçmemişler, Sultan Mesûd döneminde bu amaçlarına ulaşmak için çabalamışlar, Gazne sultanıyla ikili ilişkileri geliştirmeye çalışmışlardır.

Tuğrul ve Çağrı Bey tarafından Sâhib-i Dîvân Sûrî'ye kendilerine aracılık etmeleri konusunda Recep 426/Mayıs 1035 tarihinde iki Türkmen atlı ile bir mektup gelmiştir. Mektupta, Türkmenlerden oluşan çok sayıda insanın Ceyhun'dan geçerek Merv üzerinden Nesâ'ya gittikleri, Nesâ ve Ferâve'yi kendilerine yurt olarak vermeleri karşılığında emredilen hizmeti yerine getireceklerini bildirmiştir. Bu mektupta: *"Kul Begu, Tuğrul ve Davûd tarafından Müminlerin Emrinin mevalisi efendimiz Mevlana Ebû'l-Fazl Sûrî Hazretlerine! Biz kulların Maverâünnehr ve Buhara'da yaşama şansımız bulunmamaktadır. Eskiden dostumuz Ali Tekin vardı. O vefat edince mülk iki oğluna kaldı ve istikrarsızlık başladı. Bizler nimet sahibi büyük Sultan'a geldik. Daha önceden Hâce-i Büzürg Abdüssemed bize referans olmuş, Hârezmşâh Altuntaş bizi ve mallarımızı her kışın bahara kadar topraklarında yer vermişti. Bizi kulluğa kabul ederseniz birimiz hizmetinizde kalır, diğerlerimiz ise ne emriniz varsa hazırız. Biz sizin gölgenizde rahat olalım, Nesâ, Ferâve illerine yerleşelim, Hârezm ve Ceyhun bölgesinden hiçbir Iraklı ve Hârezmli bozguncu Türkmen'in girmesine izin vermeyelim. Eğer yüce zatınız izin vermez ise ne olacağını bilmiyoruz. Bizim tarlamız ve gidecek yerimiz yoktur. Yüce zatınıza yazmaya cesaret edemedim Hocaya hitaben yazarak zat-ı âlinize ulaşmasını Allah'tan diledik."* şeklinde yazarlar. Bu haberi işiten Sultan Mesud: *"Hâce-i Büzürg Abdüssemed, Âriz Ebu'l Fetih Râzî, Sâhib-i Divân-ı Risâlet Ebû Nasr Muşkan, Hâcibler Beydoğdu, Ebû Nasr ve Ebû Sehl Zûzenî'ye hitaben bu ne manalı sözdür! On bin Türkmen süvari vilayetlerimize*

gelmiş, oturmuş bize hiçbir gidecek yerimiz yok diyorlar. Doğru olan bunları koymamamızdır. İşte bu Türkmenleri Ceyhun'u geçirerek babam getirmiş, Horasan'da yer vermişti. Onlardan gelen nice belalara maruz kalınmıştı. Doğru olan bizzat kendimin giderek onları Nesâ'dan çıkartmam gerektiği olacaktır." Sultan Mesûd'un bu sözüne karşı veziri Hâce-i Büzürg Abdüssemed: "sizin yalnız gitmeniz uygun düşmez. Bir kere bölge dağlıktır. Susuz ve otsuzdur. Doğru olan Mevlana Ebû'l-Fazl Sûrî 'nin onlara güzelce bir mektup yazarak hayatlarına devam etmelerine izin verilmesidir. Zaten şuan kendileri itaatinize girdiklerini bildirmiş ve hiçbir sıkıntı çıkarmamaktalar. Malumunuz üzere önümüzde bizim bir Rey seferimiz var. Uygun görüldüğünde güçlü bir ordu ile Horasan'dan ihraç ederiz" demiş ve önerisi kabul edilmiştir (Beyhakî 1940: I 579).

Anlaşıldığına göre Türkmenlerin Horasan'da hareketlenmelerine sebep olan etkenlerden biri de bölgeye çok sayıda Türkmen'in göç etmesidir. Selçuk Türkmenleri tarafından 19 Muharrem 427/23 Kasım 1035 tarihinde Sultan Mesûd'a iki elçisi gelmiş, izzet ve ikramla karşılanan bu elçiler getirdikleri mektubu vezire takdim etmişlerdir. Mektupta: "Bizden şüana kadar haddi aşma gibi bir olay ortaya çıkmamıştır. Ama unutulmamalıdır ki Horasan'da başka Türkmenler vardır. Ceyhun ile Balhan'ın yolu açıktır. Bize verilen bu vilayet dardır, bizi almıyor. Hâce-i Büzürg (vezir) araya girmeli, Sultan'dan istemeli ki çevreleri ıssızlıkla kapalı çevre illeri, mesela Merv, Serahs ve Bâverd'i bize vermelidir. Biz Sultan'ın orduları olalım, Horasan'ı bozgunculardan temizleyelim. Bu Irak olur ya da başka bir yer olur. Her sıkıntılı işin ortasına girelim. Subaşı Hâcib'in orduları Nişâbur ve Herat'a yerleştirsın. Eğer bizi hedef alırlarsa çaresizce biz de kendimizi müdafaa etmek zorunda kalırız ve hürmet ortadan kalkar. Bu bizim isteğimizdir. Yüce görüşünüz daha iyidir." (Beyhakî 1940: II 613).

Beyhakî'nin ifadesine göre Türkmenlerin bu isteğini duyan Sultan Mesûd, çok öfkelenmiş, vezire bu kavmin talep ve isteklerinin haddi aştığını, bir yönden Horasan'ı param parça ettiklerini diğer yönden de böyle güzel sözlerle mektup gönderdiklerini, bu elçilerin geri gönderilmesini, kendilerine açıkça bizimle sizin aranızda kılıcın olduğunu söylenmesi gerektiğini söylemiştir. Devamında da ordusunu savaşa hazır olduğunu, kendilerinin Büst'ten hareket ederek Herat'a geçeceklerini de eklemiştir. Vezir buna karşın "Bu kavim bu sözleri söylemekle yumuşamışlardır. Haşmetinizi birden göstermeniz daha iyi olmayabilir. En iyisi ağır ve yumuşak sözler söylememizdir. Eğer siz Herat'a gitmemi buyurursanız, Hâcib-i Büzürg bütün ordusuyla buraya gelecekte, oradaki durum, ya barış, ya da savaş olur, eğer savaş dersiniz de biz hazırız" şeklinde konuşmuştur. Sultan Mesûd vezirin konuşmalarını makul bulmuş, elçilere bu şekilde güzel ifadelerle mektup yazarak gönderin uyarısında bulunmuştur. Böylece elçiler barış mektubu ile dönmüşlerdir (1940: II 614).

Sultan Mesûd durumun vahametinin farkında olup kendince tehditlerle çıkış yolu aramaktadır. Türkmenlerin elçileri her ne kadar barış mektupları ile dönseler de asıl hedefleri olan toprak kazanma ve edinme politikalarını devam ettirmişlerdir. Bu olaylardan sonra Sultan Mesûd'un denetimi altında bir süre yaşamaya devam eden Türkmenler, Sâhib-i Berîd Hasan Abdullah Horasan'dan gelerek Türkmenler, Selçuklular ve Iraklıların birleşerek işbirliği yaptıkları, bölgelere adam göndererek reayayı rahatsız ettikleri, çok bozgunculuk yaptıkları haberini getirmesine kadar devam etmiştir. Yine bu esnada Büst bölgesinde Türkmenlerden büyük bir grubun hayvanlarıyla geldikleri haberi gelmiştir. Bununla beraber Gürgan ve Serahs'tan da aynı şekilde mektuplar gelmeye devam etmiştir. Bunlara karşı Gazneli yöneticileri, bir tedbirin alınması gerektiği, yoksa Horasan ilinin elden gidebileceğini düşünmüşler, Sultan Mesûd, vezir ve danışmanlarıyla toplantı yaparak görüşlerini almıştır. Toplantı sonunda Hâcib-ı Büzürg'un 10000 süvari ve 5000 piyade ile Horasan'a gitmesi, Ebû'l-Hasan Irakî'nin Arap ve Kürt askerleriyle Herat'ta kalması kararı uygun görülmüş, herkesin Hâcib-i Büzürg'a itaat etmesi ve bu şekilde Horasan'ın Türkmenlerden temizleneceği kanaatine varılmıştır (Beyhakî 1940: II 604).

Tarih-i Beyhakî'de zikredildiğine göre Sefer ayının başında Herat, Badgis ve Garcistan'dan Davûd'un (Çağrı Bey) dört bin süvari ile Ribât-ı Rezen, Gûr ve Siyâh Köh bölgesinden Gazne'yi hedeflediğine dair bilgiler gelmiştir. Bu haberi alan Sultan Mesûd'un canı çok sıkılmış, vezirini çağırarak: *"bu kavimden asla doğruluk gelmez, düşman ve dostun gücünü bilmeleri açısından bir ordu düzenle Herat'a git, ben Gazne'ye doğru gideyim çünkü evi hiçbir zaman boş bırakmamalıyız"* diye emretmiştir. Buna cevaben vezir: *"Baş üstüne ancak bu durum bana doğru gelmez. Mehregan'dan⁸ uzun bir zaman geçmiş, Ribât üzerinden Gazne'ye yetişemezsiniz"* demiştir. Sultan Mesûd ise: *"Ne haldir ki sen söylüyorsun, düşman zafer kazanıyor ve her yeri dar ediyor, kalk ordu düzenle! Yarından sonra Gazne'ye doğru yola çıkacağım"* diyerek tepkisini ortaya koymuştur. Bu konuşmadan sonra dışarı çıkmış, gelen haberi araştırmış, gerçeğin üç yüz süvari, elli piyade Türkmen'in Çağrı Bey'in öncülerini olduğunu, onun ordusunun takip edilmemesi gerektiği için bölgeye kadar geldikleri haberi üzerine Sultan Mesûd rahatlayıp Gazne'ye gitmekten vazgeçmiştir (1940: II 615).

Sultan Mesûd'un bu rahatlığı fazla sürmemiştir. Kısa bir süre sonra 22 Rabiulevvel 428/13 Ocak 1037'de Horasan'dan Türkmenlerin memlekete dağıldığı, Tûn şehrini yağmaladığı, Kürt ve Arap Sâlârı Ebû'l-Hasan Irakî, Herat'ta gece gündüz şarap içmekle meşgul olduğu, Ebû Talha Şiblî'nin ondan

⁸ İranlıların 17-24 Ekim aralarında kutladıkları Nevruz kutlamasından sonra kutlanan ikinci büyük kutlama ve bayramlarıdır. (Amid 2010: 955).

şikâyet ettiği, Türkmenlerden bir grubun saldırdığı, birçok insanın öldürüldüğü ve esir edilişi haberi gelmiştir. Bu haber üzerine Sultan Mesûd'un canı sıkılmış, vezirine Herat'a gitmesini, orada yerleşmesini, Subaşı ve diğer bütün Horasan ordusunun kendisinin yanında toplanmasını, böylece Türkmenlerin kılıcın zoruyla Horasan'dan temizlenmesini emretmiştir (Beyhakî 1940 II 629).

Vezir, Sultan Mesûd'un verdiği bu vazife ile meşgul olurken yine Beyhakî'nin ifadesine göre Türkmenler dört bir taraftan saldırmaya ve taciz etmeye devam etmiştir. 21 Cemaziyülevvel 428/12 Mart 1035 tarihinde Ebû Sehl Hamdûnî ve Sâhib-i Berîd'e Rey'den mektup gelmiş, insanların muhaliflerden Kâkû'nun oğlunun yanına toplandığı, etraftan Kızıl Türkmenler, Yağmurlular ve Balhanlıların Selçuklulardan kaçarak onunla birleştiğini bildirmiştir. Sultan Mesûd endişeye kapılmış, vezir ve Hâcib'in ordu ile Horasan'da olduklarını ve Selçuklulara karşı koyabileceğini ileterek, güçlü olmalarını istemiştir (Beyhakî 1940: II 634).

Türkmenler artık Sultan Mesûd'u daha da zor duruma sokacak adımlar atmakta, çevre kabileler ile anlaşmalar yapmaktadır. Durumun ciddiyeti Cemaziyülevvel 428/Mart 1037'de Herat'ta bulunan vezir tarafından gelen mektupla öğrenilmiştir. Vezir mektubunda, Sultan Mesûd'un Herat'a gelmesini arzu etmiş, Nevruz geçince yazı burada geçirmesini ve düşmanları kontrol altına almasını iletmıştır. Ancak Sultan Mesûd ise *"benim temsilcim oradadır. Horasan ve Merv ordumuzla doludur. Benim gelmeme gerek yok, Benim Gazne'ye gitmem gerekir çünkü Ali Tekin'in oğulları Belh ve Toharistan'a doğru yola çıkmış, gönlüm rahat değildir. Oğlum Mevdud ve ordu komutanı sipehsâlâr orada bulunmaktadır. Gerekteğinde yardım isteyebilirsiniz"* şeklinde cevap yazmıştır. Buna göre Ebû Nasr ve vezir tedbirini almış, ancak Sultan Mesûd bunları dinlememiş, Gazne'ye gitmeye karar vermiş, Gazne'nin tehdit altında olması onun Herat, Nişâbur ve Merv'e gitmesine engel olmuştur (Beyhakî 1940: II 635).

Sultan Mesûd bu tutumuyla Horasan'ı gözden çıkartmış, bencil uygulamalarından sonra pişmanlık duysa da fayda sağlamamış ve Horasan kontrolünden çıkmıştır. Bu doğrultuda Sultan Mesûd 11 Recep 428/30 Nisan 1037 tarihinde Büst şehrinde Gazne'ye doğru yola çıkmış, Şaban ayının yedisinde Gazne'ye varmıştır (Beyhakî 1940: II 635). Ardından vezir Horasan bölgesinde kısmen sükûneti sağlayarak Gazne'ye dönüp Sultan'a durumu anlatması kısa süreliğine de olsa Sultan Mesûd'un rahatlamasına sebep olmuştur. Ancak bu problemin tamamen çözülmesi için Sultan'ın bizzat ordusunun başında bölgeye gelmesini, aksi takdirde Türkmenlerin bölgeden temizlenmeyeceğini bildirmiştir. Sultan Mesûd ise Sipehsâlâr Ali Dâye ve Ebû Sehl Hamdûnî'nin bölgede olduğunu, oradan herhangi bir zararın gelmeyeceğini söylemiştir (Beyhakî 1940:

II 636).

Beyan edildiğine göre vezir ve danışmanların tüm ısrarlarına rağmen Sultan Mesûd Herat'a gitmeyip Gazne'de kalıp eğlence hayatına devam ederken Türkmenler de Horasan'da daha da güçlenmeye başlamışlardır. Durumun vahametinin farkında olan vezirin ısrarla Sultan'dan Horasan bölgesine gitmesini istemesine rağmen Sultan Mesûd'un Gazne'ye gelerek burada kalmak istemesinin iki nedeni olabilir. Birincisi payitaht olan Gazne'ye Belh, ve Tâlikan bölgesinden gelebilecek tehditlere karşı Sultan'ın "*ev sahipsiz bırakılmaz*" düşüncesiyle Gazne'de kalmak istemesidir. Nitekim bu bölgeden ufak çapta da olsa tehditlerin olması muhakkaktır. İkincisi ise Sultan Mesûd'un rahata, lükse, eğlenceye düşkün olmasıdır.⁹

Beyhakî'nin aktardığına göre Sultan Mesûd 428/1037 tarihinde vezirinin uyarılarına uymayarak Hindistan'daki Hansi Kalesini zapt etmek için oraya bir sefer düzenlemeyi niyet etmiştir. Ardından oğlu Mevdud'u bir sipahsâlâr ile Belh'e göndereceğini, Hâcib-i Büzürg'ün güçlü ordusuyla Merv'de olduğunu, bu durumda Türkmenlerin karşı koyamayacağını, Mevlânâ Ebû'l-Fazl Sûrî'nin ordusuyla Nişâbur'da olduğunu, aniden bir durum söz konusu olduğunda çabuk birleşebileceklerini de eklemiş, konuyla ilgili düşüncesi olan varsa paylaşsın demiştir. Vezir dışında etrafındakilerin hemen hepsi Sultan'ın görüşün kabul etmiş, ancak vezir Sultan'ın Hindistan'a gitmesini uygun görmediğini, doğru olanın kendisinin Belh'e gitmesi, konaklamadan Merv'e geçmesi ve Horasan'ı Türkmenlerden temizlenmesi gerektiğini öne sürmüştür. Sultan'ın Horasan'a gitmediği takdirde Türkmenlerin bu bölgede saldırı ve vur kaç ile kaos çıkaracaklarını, onların yakıp, yıkıp, yağmalayacaklarını da eklemiştir. Ayrıca Hansi seferinin de yeni sorunlar çıkaracağını, bir emel uğrunda koşmanın başka belalar getirebileceğini, Hindistan'a gitmektense burada kalmanın daha iyi olacağını dile getirmiştir. Buna karşın Sultan Mesûd: "*Ben bu adağı boynuma almış bulunmaktayım, gerekirse Horasan buna bedeldir demiş, ben Allah'ın zikrini (gaza emrini) yerine getirmek için bunu yaparım, Allah diğer işleri rast getirir*" demiştir. Vezir ise endişeli davranmış: "*Allah çalışanın muradını verir, umarız gıyabınızda bir hâlel olmaz*" diye temkinli yaklaşmıştır (Beyhakî 1940: II 647).

Beyhakî'nin aktardığına göre Sultan Mesûd, vezirin tüm ısrarına rağmen 22 Zilhicce 429/25 Eylül 1038 tarihinde Hindistan'a gitmek üzere Gazne'den Kabil'e

⁹ Beyhakî'nin aktardığına göre 428/1037 yılı Kurban Bayramı büyük programlar ve masraflar ile yapılmış, Türkistan hanları Arslan Han, Buğra Han, Leşker Han'ın (Türkistan Hanları) elçileri, Sümkan valisi de bayramlaşma programına katılmıştır. Ziyafet çekilmiş, şarap içilmiş, Emir Mevdud'a hil'at giydirilmiş, Belh şehrinin menşuru verilmiştir. Sultan Mesûd'un emriyle herkes Emir Mevdud'un ziyaretine koşmuş, ardından Sultan Mesûd gelen halka, vezir ve danışmanlarına ne düşündüklerini sormuş, gelenler ise biz kullanız, sizin reyiniz bizim reyimiz şeklinde konuşmuşlardır (Beyhakî 1940: II 647).

hareket etmiş, birkaç gün Kabil’de konaklamış, 6 Muharrem 429/19 Ekim 1037’de Kabil’den Hindistan’a doğru yola çıkmıştır (1940: II 649). Sultan Mesûd, 25 Muharrem 429/7 Kasım 1037’de Ceylem nehrine ulaşmış, on dört gün orada kalmış, burada şarap içmekten tövbe etmiş, bütün şarapları nehre döktürmüştür. Bundan sonra kimse açıktan şarap içme cesareti gösterememiştir. Hatta şarap içenleri cezalandırmak için muhtesipler atanmıştır. Sultan Mesûd, 9 Rabiulevvel 429/20 Aralık 1037 tarihinde Hansi Kalesine ulaşmış, 20 Rabiulevvel 429/28 Şubat 1038 tarihinde kaleye girmiş, kısa bir süre sonra bol ganimetle Gazne’ye dönmüştür.¹⁰ (Beyhakî 1940: II 665) Sultan Mesûd, Hansi dönüşünde hataya düştüğünün farkına varmış, Horasan’daki vaziyetin ciddiyetine vakıf olarak Hansi’ye gitmesinden pişman olsa da fayda sağlamamıştır.

Selçuklu-Gazneli Mücadelesi

Büyük Selçuklu Devletinin kurucuları Selçuklu Türkmenleri, Sultan Mahmud döneminden beri Horasan bölgesine akın ederek vatan arayışında bulunmuşlardır. Onlar bu vatan arayışlarının başında diplomatik yöntemini kullanarak uzunca bir süre mektuplaşmalarda bulunmuşlar, ancak bu ılımlı yaklaşımları muhatapları tarafından sıcak karşılanmayınca, güçlendikleri bölgelerde isyan çıkararak saldırılarda bulunmuşlardır.

Bu çerçevede Türkmen komutanı İbrahim Yınal, 27 Zilkade 429/11 Ağustos 1038 tarihinde 200 asker ile Nişâbur şehrinin yakınlarına gelip, Gazneli kuvvetlerini yenilgiye uğratmış, bir elçi ile şöyle bir mektup göndermiştir: *“Biz Tuğrul, Davûd ve Begu’nun öncüleriyiz. Eğer savaşıyorsanız geri döner haber ederiz. Savaşmayacaksanız şehre girecek hutbe okutacağız.”* der. Nişâbur halkı, İbrahim Yınal’ın gönderdiği mektuba ne cevap vereceklerini şehrin kadısı Kadı Saîd’e sormak için hemen onun evine koşmuşlar, o da halka alınacak tedbiri sormuş, halk: *“bizim kalemiz, silahımız yoktur. Şehrimiz kumlu bir şehirdir. Hâcib Subaşı’yı vurdular”* diyerek bizdeki tehlike nedir deyince Kadı Saîd: *“Sultan Mesûd gibi bir padişahı olan halkın orduya eli yetiştirmez, onun gelmesi gerekir. Ya da burayı kurtarmak için birinin göndermesi lazımdır. Bugün büyük bir ateş patlak vermiştir. Elleri yağma ve kan ile yıkanan bir halka itaat etmekten başka bir çaremiz yoktur”* demiştir. Halk: *“bu*

¹⁰ Gazne’ye gelen Sultan Mesûd, Köşk-i Mahmûdi’ye yerleşmiş, 26 Cemaziyevvel 429/6 Mart 1038’de şölenine katılmıştır. Bu arada vilayetlerden hediyeler gelmiş, Ceylem tövbesinden beri terk ettiği şarap eğlencesine girmiştir. 3 Cemaziyelahir 429/13 Mart 1038’de Horasan ve Rey’den önemli mektuplar da gelmeye devam etmiştir. Mektupta Türkmenlerin Sultan’ın gıyabında kışın başına geldiği, Talikan ve Fâryâb’ı yağmaladığı, yardımcı güçlerin faydası olmadığı, Sultan’ın Hansi’ye gitmesinin hâle getirdiği bildirilmiştir. Bu haberi alan Sultan Mesûd’un Hansi’ye gittiğinden pişman olduğunu dile getirerek şöyle yazmıştır: *“Güçlü gönle sahip olmalıyız, hava sıcaktır, yüce sancağı harekete geçireceğiz.”* Bu arada Türkmenler güçlenmiş, kurban bayramı gelmesine rağmen Sultan Mesûd huzur bulmamış, şiiir dinlememiş, şarap içmemiş, Horasan’dan gelen haberler ile morali iyice bozulup huzuru kaçırmıştır. (Beyhakî 1940: II 665)

şehir yağmalanırsa, Sultan'ın uzakta olduğuna göre telafisi nasıl olur" deyince Kadı Saîd, Sultan Mahmud'un Belh'i ele geçirmesini örnek vererek, "Sultan Mahmud'un halkın direnmeyeceği savaşmayacağını, yoksa halkın zarar göreceğini, hangi padişah güçlü ise ona haraç vermesi gerektiği" sözlerini aktararak İbrahim Yınal'ın elçisine şu şekilde cevap vermeyi uygun olduğunu söyler: "Biz bir halkız ve bizim bir padişahımız var. Halk savaşmaz. Emirlerin gelmesi gerekir. Şehir onların elindedir. Ya kendileri gelecek ya da başkasını gönderecek. Ancak halk sizin yağmalamanız, öldürmeniz ve boyun vurmanızdan çok korkmuştur. Nîşâbur sizin gibileri çok gördü. Bizim yanımızda Sultanımız yoksa Rabbimiz ve onun kulu Melekü'l-Mevt var" şeklinde cevap yazarlar (Beyhakî 1940: II 672).

Elçi bu mesajları İbrahim Yınal'a getirdiğinde isabetli karar verdiklerini dile getirir, "bunu bizim liderimiz olan Tuğrul Bey'e bildireyim ki Davûd ve Begu'yu Serahs ve Merv'e göndersin. Kendisi âdil bir sultan olduğu için burada kalsın. Ben İbrahim Yınal, yarın şehre girip Hurmak Bağında konaklayacağım. Kimse yağmalama cesaretini kendinde bulamaz" der. Böylece Nîşâbur halk biraz rahatlar, onları karşılar. İbrahim Yınal Hurmak Bağ'ına yerleşir. Ancak âlimlerden Kadı Saîd, Seyid Zeyd ve Alevilerin Nakib'i karşılamaya gelmez. İbrahim Yınal Cuma günü camiye giderek Tuğrul'un adına hutbe okutur, küçük bir kargaşa çıksa da yatıştırılır. Ardından Tuğrul Bey için Şâd Yak Bağ'ında hazırlıklar yapılır. (Nîşâburî, 2011: 14-18) Şehre giren Tuğrul Bey'i halk karşılar. Tuğrul Bey şehrin âlimlerinden yanına gelen Kadı Saîd'i ayakta karşılar, tahtının altına bir yastık koyarak oturtur. Kadı Saîd Tuğrul Bey'e: "Padişahın ömrü uzun olsun. Bu oturduğun Sultan Mesûd'un tahtıdır. Akıllı ol! Allah'tan kork! Mazlumları iyi dinle! Ben bunları söylemeye ve senin hakkını vermeye geldim. Yoksa ben dersle meşgulüm" der. Buna karşın Tuğrul Bey: "Senin gelmeden rahatsız olmam. Buyurduklarımı yaparım. Nasihatlerini benden eksik etme" der. Bu konuşmadan sonra orada bulunan şehrin ileri gelenleri ve halkın endişesi giderilerek rahat ve huzurlu bir şekilde evlerine dönerler (Beyhakî 1940: II 674).

Nîşâbur şehrine giren Tuğrul Bey'in âlimleri dinleyerek ılımlı ve saygın bir siyaset izlediğine şahit oluruz. (Turan 1999:100) Bununla beraber Tuğrul Bey'in âlimlere saygı göstermiş, halka güven vermiştir. Tuğrul Bey'in bu tutumu Utbî'nin Selçuklu Beylerinin âlimler ve fazıllarla ilişkileri ilgili yorumlarının kısmen de olsa gerçeği yansıtmadığı ve taraflı olduğunu göstermektedir (Utbî 1966: 10). Nîşâbur Berîdi Ebû'l-Muzaffer Cemhî'nin gönderdiği mektupla Nîşâbur'da yaşananlar hakkında haber alan Sultan Mesûd, bu duruma çok

üzülmüş, Mehregan'dan sonra büyük bir ordu ile Nişâbur'a gideceğini duyurmuştur.¹¹

Beyhakî'nin aktardığına göre Sultan Mesûd sefere çıkma kararını duyurmak için 2 Muharrem 430/4 Ekim 1038'de Fîrûzî Bahçesi'nin arkasında hazırlanan yere çıkarak oğlu Emir Said'in Gazne'de vekil olarak kalacağını duyurmuştur. Hâciblere, Sekretere, Saray Mensuplarına, kale komutanı Ebu Ali'ye, Sâhîb-i Divân Ebu Said Sehl Hamdûnî'ye, Sâhîb-i Berîd Hasan Abdullah'a da değerli hilatler giydirmiştir (Beyhakî 1940: II 677).

Sultan Mesûd 15 Şaban 430/23 Mayıs 1038'de büyük bir ordu toplayarak Belh'ten Serahs'a gitmeye karar vermiştir. Yolda diğer gelecek ordularını kendileriyle birleşmesi için kısa bir mola vermiş, Ramazan ayında Talikan'a varmıştır. O vakitte casuslar, Tuğrul Bey'in Nişâbur'dan Serahs'a geleceği, Davûd'un (Çağrı Bey) Nişâbur'da kalacağı, Begu'nun da Merv'den 20000 ordu ile Serahs'a geleceği haberini getirmişlerdir. Buna tedbir olarak onlara saldırma ve onlarla savaşma seçeneği ele alınmış, savaşın Talhab'da ve Barizgan'da başlayacağı düşünülmüştür. Tuğrul Bey Venelyân-i Rey ve Gürgan dağlarının kendilerinde olduklarını dile getirmiş, doğru olanın Bend-i Rum'a giderek savaşılmasını, Horasan ve diğer bölgelerin Sultan'a bırakılmasını önermiştir. Davûd (Çağrı Bey) ise: *"büyükler sizin hataya düştüğünüz bir konu var ki eğer Horasan'dan adımlarınızı çekerseniz bana hiçbir yer karar olmayacaktır"* diyerek tepkisini ortaya koymuş: *"kaçmayalım erkekçe önüne gidelim"* demiş ve herkes bu görüşte birleşmiştir (Beyhakî 1940: II 695).

Beyhakî, Selçuklu-Gazneli savaşını ve Gaznelilerin bu savaşta hezimete uğramalarını şöyle beyan eder: *"Sultan Mesûd, işlerin başka bir renk aldığına vakıf olmuş ve sancağının yok olacağını anlamış, kölelerini geri çevirmiştir. Savaş 18 Ramazan 429/20 Haziran 1038 tarihinde şiddetli bir şekilde başlamış, Sultan Mesûd dişi bir fil üzerinde ordunun kalbinde durmuştur. Düşmandan birkaç kişi öldürülmüş ve ordu yorulmuştur. Bayram gelince Sultan Mesûd bayramda kan dökmeyi uygun görmemiş ve bayramdan sonra savaşalım demiştir. Daha sonra Türkmenler kalabalık bir şekilde gelmişler. Sultan Mesûd ise bir köşeye çekilmiş ve danışmalarına: *"Ben bu kavmin bu kadar ihtişamlı (kalabalık) olduğunu bilmiyordum. Bana böyle iletmemişlerdi. Ona göre tedbir alacaktım. Bayramdan sonra**

¹¹ Beyhakî'nin aktardığına göre Sultan Mesûd 9 Zilhicce 429/12 Eylül 1038'de Mühregan'a katılmış ancak açıktan ve gizliden kimse eğlenememiş ve şarap içememiştir. Ertesi gün kurban bayramı yapılmış, namaz kılınmış, kurban kesilmiş, ardından şiirler okunmuş ve eğlence programı başlamıştır. Çoktan beri şarap içmeyen Sultan Mesûd şarap içmiş, sarhoş olmuş, bir hafta şarap içmeye devam etmiştir. Ardından öyle bir iş yapın ki Horasan'a gidelim! Orada şarap içelim, düşmanlar rüyalarında bile görmesin demiştir. Yanındaki şairler, sanatçılar şiirler söylemiş, Sultan'a övgüler yağdırmışlar, Sultan'ın hoşuna gitmiş, bin dirhem hediye vermiş, böylece bir hafta daha sabah namazından ikindiye kadar eğlence devam etmiştir. (Beyhakî 1940 II 676)

ona göre tedbir alalım" demiştir (Beyhakî 1940 II 696). Fakat Ramazan'dan sonra düşman dört beş bin ordu ile gelmiş, savaş hazırlığı yapılmıştır. Bu defa Türkmenler hezimete uğramış, Sultan Mesûd Türkmenleri bir fersah takip etmek istemişse de Hâcib-i Büzürg gelerek fetih kutlaması iletmiştir. Türkmenlerin arkalarından gittiklerini hiçbir Türkmen'i bulamadıklarını bildirmiştir (Beyhakî 1940: II 696).

Sultan Mesûd Türkmenlerin bu kadar güçlü olduklarını tahmin edememiştir demesini doğru ve samimi bulmak çok saflık olur. Çünkü veziri defalarca Sultan Mesûd'u uyarmış, Horasan'ın kontrolden çıkabileceğini bildirmiş, ancak Sultan buna itibar etmemiş, kendi istekleri doğrultusunda hareket etmişti. Diğer bir mesele ise Türkmenlerin geri çekilmesi yenilmelerinden değil taktik yapmaları ve stratejik hamlelerde bulunacaklarının bir göstergesi olmuştur. Nitekim kısa bir süre sonra Sultan Mesûd Türkmenlerin yeniden saldırma haberini almış, onları hezimete uğratalım, arkalarından gitmeyelim demiştir (Beyhakî 1940: II 697) Ardından Türkmenler gelerek saf tutmuş, Sultan Mesûd da bismillah diyerek ayağa kalkmış, savaşı başlatmıştır. Türkmenlerin kabalık olması Gazneli ordusuna yorgunluk vermiştir. Sultan Mesûd'un veziri Türkmenlerin sabırlı olduğunu ve ordularının ordumuzu bıktırdığını dile getirmiştir. Sultan'a, onlara elçi göndererek nasihat etmesini, onları korkutarak ve özür diletmesini dile getirmiş ancak Sultan Mesûd bunu bir acizlik olarak anlayacağını beyan etmiştir (Beyhakî, 1940: II 698). Buna karşın vezir Sultan'ın düşüncesinin doğru olduğunu kabul ederek itibarlı bir şekilde Herat'a gidilmesini öne sürmüş, Sultan Mesûd ise doğru olanın bu kurt kavimle barış yapmanın, ardından Herat'a dönmenin, yaza doğru hazırlanarak savaşılmaması gerektiğini söyleyerek vezirin görüşüne katılmıştır (Beyhakî 1940: II 699).

Sultan Mesûd, 30 Zilkade 430/23 Ağustos 1039 tarihinde Herat'a gelerek Türkmenlerle mücadelesini devam etmiştir. Bu doğrultuda Emir Hâcib'i bir ordu ile Poşeng bölgesine gönderirken, Hâcib Bedir'i Badgis bölgesine göndermiştir (Beyhakî 1940: II 716). Bu sırada Tuğrul Bey'in yeniden Nîşâbur'a gittiği ve Davûd'un da Serahs'ta konakladığı haberi gelmiştir (Beyhakî 1940: II 718). Bunun üzerine Sultan Mesûd 5 Zilhicce 430/28 Ağustos 1038 tarihinde komutanlarından Hiltaş'ı Gurgan'a göndermiş, Ebû Sehl Hamdûnî, Surî, Kalicar'dan Herat'a yardım için gelmiştir. Ardından Gazne ordusu savaşmak üzere Tûs ve Nîşabûr'a doğru yola çıkmış, yedi ay sonra Merv'de Dandanakan hezimetini gerçekleştirmiştir (Beyhakî, 1940: II 719) Dandanakan'da Sultan Mesûd'un ordusu defalarca başarısızlığa uğratılmış, Sultan Mesûd'un yüzü değişmiş ve çok öfkelenmiştir. (Beyhakî 1940 II 720)

Sultan Mesûd'un yaşının ilerlemesi, nasihat dinlemeziği, kendi havasına

göre hareket ettiği için sürekli yenilgilerle karşılaşmıştır. Beyhakî'nin uzun uzun anlattığı, onun Türkmenlere karşı son mağlubiyeti olan Dandandanakan'a götüren süreci şöyle özetleyebiliriz: Sultan Mesûd, 18 Sefer 430/19 Kasım 1038 tarihinde büyük bir ordu ile Herat'tan Poşeng bölgesine gelmiş, savaş hazırlığı yapmıştır. O vakit Tuğrul Bey'in de Nîşâbur'da olduğu bildirilince Sultan Mesûd, Tûs üzerinden Nişabur'a yönelmiştir. Bu esnada Tuğrul Bey de Bâverd bölgesine ulaşmıştır, Türkmenlere ıssız bir yerde buluşalım haberi göndermiş, Sultan Mesûd'un başka bir niyetle geldiğini bildirmiştir. Bu durumdan Türkmenler çok korkmuşlar, Nesâ tarafına gitmeye karar vermişlerdir. Sultan Mesûd da doğru olanın Türkmenleri takip ederek Nesâ'ya gitmeyi öne sürmüştür. Buna karşın Türkmenler Balhan bölgesine çekilmiş, Sultan Mesûd Nesâ'ya yerleşmiştir. (Beyhakî 1940 II 733-737) Sultan Mesûd, daha sonra Nesâ'dan dönmüş, Bâverd ve İstiva bölgeleri üzerinden Nîşabûr'a yönelmiştir.¹²

Türkmenler Sultan Mesûd ile karşı karşıya gelmekten kaçınmış, vur kaç taktiğiyle yıpratma savaşı yöntemini kullanmıştır. Bu bakımdan gerçekten de Gazneli ordusunu bu taktiklerle yıpratmayı başarmışlardır. Bu esnada Bağdat'ta bulunan Abbasi Halifesi de duruma göre siyaset izlemiş, görünüşte savaşın galibi görünen Sultan Mesûd'a bir mektup göndererek Horasan'ı terk etmemesi, Türkmen isyanının engellenmesi, Merv tamamlanunca Rey bölgesine yönelmesini ve bu bölgelerin temizlenmesi gerektiğini bildirmiştir. Halifenin bu mektubu Sultan Mesûd tarafından itaatle karşılanmış, Halife de bu itaatten memnun olmuştur. (Beyhakî 1940: II 738)

Sultan Mesûd, 28 Cemaziyülevvel 430/25 Şubat 1039 tarihinde Nîşâbur'u Tûs'a doğru terk etmiş, yol üzerindeki Serahs, Bâverd, Nesâ, İstiva'ya ordu göndermiş, Türkmenler de Serahs'a doğru harekete geçmiştir. Sultan Mesûd, Tûs'ta konaklayarak savaş hazırlığı yaparken kıtlık başlamış, insanlar ekmek, hayvanlar ot bulamamışlardır. (Beyhakî 1940: II 739) Sultan Mesûd, Serahs'a ilerleyen Türkmenlerin üzerine gitmek üzere Serahs'a hareket etmiş, 19 Şaban 430/16 Mayıs 1039 tarihinde Serahs'a varmıştır. Burada da insanlar açlıktan, susuzluktan bıkmış, Sultan Mesûd: *"böyle bir durumda düşmana saldıralım, buğday ve otlarla meşgul iken baskın yapalım"* demiş, buna karşı vezir ve danışmanları Herat'a giderek otlak bulmanın ve daha sonra tedbirli bir şekilde düşmana saldırımları gerektiğini öne sürmüşlerdir. (Beyhakî 1940: II 743) Sultan Mesûd

¹² Hasta olan Kadı Saîd dışındaki âlimler ve kadılar onu karşılamaya gelmiş, 15 Rabiulevvel 430/15 Aralık 430'de perşembe günü Nîşâbur'a varmıştır. Şad Yak Bahçesine inmiş, Sultan Mesûd'un tahtına ki Tuğrul Bey oturuyormuş parçalayarak dervişlere dağıtmıştır. Ardından Sultan Mesûd ise Bedir Hâcib'i Büst bölgesine, Altun Taş Hâcib'i Beyhak bölgesine, Hâcib-i Buzûrg'u Havaf, Baharz, İsfend bölgesine, Sipehsâlâr'ı Tûs bölgesine göndermiş, kendisi şarap içmeye ve eğlenmeye devam etmiştir (Beyhakî 1940: II 738).

bunlara karşı: “Sizin dediğiniz olamaz, benim Merv’e gitmem gerekir, ben her zaman buraya gelemem” şeklinde düşüncesini paylaşmış, vezir ve danışmanlar de çaresizce bu görüşü kabul etmişlerdir. Sultan Mesûd’un danışmanlardan Abdülcelil ve Mesûd Leys: “Merv’e gitmenin doğru olmadığını, kuraklık olduğunu, yolda su ve otlığın olmadığı, zor durumda kalabileceklerini bildirmiştir. Sultan Mesûd ise bu ikisine çok kızmış, sövmüş, siz dilinizi bir yaptınız! bu işin olmasını istemiyorsunuz, ben bundan rahatsız olurum, siz de hırsızlık edersiniz, sizi bir yere götürerek kuyuya atacağım” diyerek tehdit etmiştir. (Beyhakî 1940: II 745)

Sultan Mesûd’un vezir ve danışmanları böyle kıtlık ve kuraklık bir dönemde Merv’e gitmenin isabetli olmadığı görüşünü sıkça dile getirsel de Sultan Mesûd tarafından kınanmış ve hatta tehdit edilmişlerdir. Bütün bu olumsuz görüş ve şartlara rağmen Sultan Mesûd Ramazan ayında Merv’e yönelmiş, kıtlık ve kuraklıktan endişeli olarak gitmiştir. Ramazanın dördüncü günü bin Türkmen süvari gelmiş, komutanlarının Böri Tegin olduğu rivayet edilen Türkmenler dört taraftan gelmeye başlamış, savaş şiddet kazanmıştır. (Beyhakî 1940: II 749) Sultan Mesûd ise bencil davranışlarından ötürü pişman olmuş, istişare etmeye başlamıştır. (Beyhakî 1940: II 755)

Böyle bir durumda ertesi gün davullar çalmış, Sultan Mesûd yanında bulunan altmış tane deve, üç yüz teçizatlı köle, on iki güçlü fil yarım fersah ilerlemişken karşılarından dört tarafı çeviren Türkmen ordusu çıkmış ve savaş başlamıştır. Tuğrul ve Begu Beylerin nerde oldukları belli olmayan savaş Dandanakan bölgesine kadar devam etmiştir. Sultan Mesûd yüksek bir yere çıkarak su istemesi üzerine suyun testide olduğu, su arklarının kuruduğu, insanların aç olduğu belirtilmiştir. (Beyhakî 1940: II 756) Sultan Mesûd kuyuların durumunu sorunca hisarın içinde dört ve hisarın dışında dört kuyunun olduğu ve hisarın dışındaki kuyuya Türkmenler tarafından pislik atıldığını, buradan suya kadar beş fersah olduğu bildirilmiştir. Bu esnada savaş başlamış, saray köleleri savaşa gidiyoruz bahanesiyle fillerden inerek ata binmiş, birden bire kaçan aslan gibi 370 gulam Türkmen komutan Böri Tegin ile birleşerek Yar Yar (dost dost) diye seslenmişlerdir. (Beyhakî 1940: II 758)

Ordusuyla hezimeteye uğrayan Sultan Mesûd, danışmanları Hâce Abdürrazzak¹³, Ahmed Hasan, Ebû Sehl Hamdûnî, Ebû Nasr, Ebû'l-Hasan Irakî ve bazı köleleriyle kalmıştır. Hint filleri, Arap ve Kürt askerlerini kimse görmez olmuştur. Herkes nefsim demeye başlamış, düşman yağmalamış, saldırmaya devam etmiştir. Türkmenler birkaç kaç defa Sultan Mesûd’un has ordusuna yaklaşmış ve geri dönmüştür. Gaznelilerin yardım çığlıklarına kimse kulak

¹³ Gazneli devlet adamlarından olan Hâce Abdürrazzak b. Ahmed b. Hasan Meymendî Sultan Mevdud döneminde vezirlik koltuğuna getirir. (Handmir 1976: 112)

vermemiş, Sultan Mesûd'un oğlu Emir Mevdud at üzerinde kılıcı kuşanmış halde: "Ey namert askerler bana doğru gelin" demişse de kimseden cevap alamamış, ümitsizliğe kapılarak babasının yanına gelmiş, tazikan (yerli) denilen köleler ile beraber ağır mücadele vermiştir. Bu arada güçlü Türkmen köleleri saldırmış, Sultan Mesûd'un kölelerinden bazılarını öldürmüştür. Hâce Abdürrazzak ve Ebu Nasr Sultan Mesûd'a: "Ömrünü uzun olsun, durma imkânımız yoktur" demiş ve Camedar Hacib'e Türkçe olarak "Şimdi eğer gitmesek Sultan Mesûd düşmanın eline düşer" demiş bunun üzerine Hâcib de acele ile Sultan Mesûd'u Merv-i Rûd (Merv Nehri) üzerinden suya ulaşılarak kendilerini kurtarmıştır. (Beyhakî 1940: II 759)

Ancak Gerdîzî, Sultan Mesûd'un Dandanakan savaşı esnasındaki vaziyetini Beyhakî'ye göre az da olsa farklı yansıtmaktadır. O, Sultan Mesûd'un tek başında savaşmaya devam ettiğini, buna rağmen hiçbir Türkmen'in cesaret edip de ona doğru gelemediğini, onun gücü ve yeteneğini bildiklerini aktarır. (Gerdîzî 2005: 436). Neticede Köymen'in de işaret ettiği gibi Sultan Mesûd savaşı kaybetmiş, savaş meydanını terk etmiştir. (2011: I 345).

Gazneli Sultanı Mesûd bir devlet adamı ve bir lider gibi davranmamıştır. İsbetli adımlar atamamış ve söz dinlememiştir. Tehlikeyi gördüğü halde uyarıları dinlemeyip tedbir almaması ordusunun yenilgiye uğramasına sebep olmuş, devletini itibar kaybına uğratmıştır. (Turan 1999: 103) Türkmenler ise aksine temkinli davranmış, sanki yıllarca devlet yönetiyorlarmış gibi akıllı davranmışlar, isabetli adımlar atmışlardır. Bununla beraber o yılda kıtlık ve kuraklık olması, bölgeye hâkim olamamalarını görmezden gelmemek gerekir. Ayrıca bölgedeki kuyuların Türkmenler tarafından kapatılması Gazneli ordusunun hezimete uğramasına neden olurken Türkmenlerin zaferini sağlamıştır. Diğer taraftan Türkmenler yıpratma savaşı vererek Gazneli ordusunu yormuş, kendilerince daha stratejik bölgelere çekerek Gazneli ordusunu kuşatmaları zaferin diğer bir yönünü teşkil etmektedir. (Turan 1999: 104) Kısacası Dandanakan savaşı Gazneli Devleti'nin ihtişamını zedelerken, Selçukluların büyük bir devlet olarak sahneye çıkmalarını sağlamıştır.

Sultan Mesûd'un Dandanakan mağlubiyeti sonrası Türkistan Hanı Arslan'a mektup yazması, savaş meydanında yenilen bir komutanın kendi kendine verdiği teselliden ibaret olmuştur. Mektupta yapılan hatalar, karşılaşılan yenilgi kabul edilmiş, sorumluluk kadere yüklenmiş, yeniden güçlenebileceklerini beyan ederek Türkistan hanından bir nevi yardım talebinde bulunmuştur. (Beyhakî 1940: II 771)

Târîh-i Beyhakî'de Selçuklu Algısı

Sultan Mesûd'un yaveri, kâtibi ve danışmanı olarak izlenim ve gözlemlerini yazan Beyhakî, olayları tarafsız bir şekilde aktarmaya özen göstermiş, her iki tarafın olumlu ve olumsuz davranışlarını yansıtmaya azami derecede gayret göstermiştir.

Gaznelilerin safında ve hizmetinde olması hasebiyle zaman zaman Selçuklu Türkmenlerinden "muhalif, düşman, hasım ve hasmân" olarak bahsetse de onların birbirlerine olan düşkünlükleri, kardeşlerin bir nizam içerisinde akıllıca hareket etmeleri, birbirine olan bağlılıklarını ve böylece zafer elde etmelerini tarafsızca aktarmaktan çekinmemiştir. (Beyhakî 1940: II 763). O, Sultan Mesûd'un Nesâ seferini anlatırken Türkmenlerden "hasım" diye bahseder.(Beyhakî 1940: II 738) 28 Cemaziyelahir 431/15 Şubat 1040 tarihinde Türkmenlerin Serahs'ta huzursuzluk çıkarttıklarını anlatırken onlardan "muhalif" diye bahseder. (Beyhakî 1940: II 743). Beyhakî, Dandanakan savaşının başlamasını anlatırken Selçuklulardan düşmanlar diye şöyle bahseder: "*Düşman gelmiş, saf tutulmuş ve Mesûd da bismillah diye ayağa kalkın emrini vermiştir. Savaş başlamış, düşmanın çokluğu Gazneli ordusuna yorgunluk vermiştir.*" (1940: II 699).

Beyhakî, Selçukluları Gaznelilerin hasmı olarak görüyor, eserinde genellikle Selçuk Bey'in torunları ve oğulları olan Horasan'daki Türkmenlere liderlik eden beylerden bahsederken "hasım" veya hasımlar manasındaki hasmân kelimesini kullanmıştır. Düşman kelimesini nadiren savaş cereyanını anlatırken kullanmayı tercih eden Beyhakî, daha ziyade siyasi rakip olarak gördüğü Selçukluları hasımları olarak zikretmiştir. "*8 Ramazan 431 tarihinde Sultan Mesûd ile Dandanakan bölgesine doğru bir fersah yürümüşüük ki çokça hasım geldi saldırdı. Sultan Mesûd'un köleleri kaçıyordu.*" diyerek Selçuklulardan "hasım" diye bahseder. (Beyhakî 1940: II 753). O, Türkmenlerin Dandanakan meydan savaşından sonra mallarını yağmaladıklarını aktarırken onlardan şöyle bahseder: "*Hasmân çokça deve ve kumaşlarımızı götürdü, namaz vaktine kadar savaş devam etti, ardından üç fersah olan suya geldik.*" (Beyhakî 1940: II 754). Yine Beyhakî, Dandanakan savaşını esnasındaki Gazneli ordusundan ve Türkmenlerden şöyle bahseder: "*Biz 56 deve, üç yüz teçhizatlı köle ve 12 fil ile yarım ferseng yürümüşken hasımların sesi geldi. Savaş başladı ancak Tuğrul ve Begu ve Davûd gözükmezdi.*" (1940: II 756)

Gazneliler ile ilgili olayları aktarırken objektif bir yaklaşım sergileyen Beyhakî, gerektiğinde kendisini seven ve kollayan Sultan Mesud'u dahi eleştirmekten çekinmez ve hatalarını eserinde zikretmekten korkmadan cesaretle ele alır. Hakkaniyet ilkesini koruyarak hareket eden Beyhakî, Sultan Mesûd'un eğlence hayatına düşkün olması, söz dinlememesini defalarca dile getirmiş, böylece hataya düştüğünü tarihin sayfalarına kaydetmiştir. (1940 II 676). O, hasmı

olarak gördüğü Tuğrul Bey'in Dandanakan zaferinden sonra tahta çıkmasını aktarırken de objektif davranmıştır. Halkın önde gelenlerinin Tuğrul Bey'i Horasan emiri olarak selamladıklarını, Tuğrul Bey'in savaş esnasında zahmet ve emeği geçenleri mükâfatlandırdığı, komşu ülkelere fetihnameler gönderdiği konularına sadece bir Gazneli Tarihçisi gözüyle değil, bağımsız bir ortaçağ tarihçisi gözüyle bakabilmiştir. (Beyhakî 1940 II 663)

Ayrıca Beyhakî Sultan Mesûd ile Dandanakan'dan suya doğru gidişlerini anlatırken Türkmenlerin kendilerine gelerek güç gösterisi yaptıklarını zikrederek onları düşman veya hasım değil muhatap olarak görüp, eserlerinde hasımları ve düşmanlarına karşı hakaret ve aşağılamadan çekinmeyen Anadolu Selçuklu tarihçileri İbn-i Bîbî ve Aksarâyî gibi kötü sıfatlar kullanmadan sadece "Türkmenler" diye bahseder.¹⁴ Beyhakî her ne kadar Selçukluları birer hasım olarak görse de onların gücünü, kalabalık ve büyük ordularını, mücadele ve cesaretlerini görmezlikten gelmemiş, küçük gösterme gayreti içinde olmamış, aksine olayları olduğu gibi bir tarihçi sorumluluğuyla yansıtmaya çalışmıştır.

SONUÇ

Başta Târîh-i Beyhakî olmak üzere Gazneli kaynaklarına göre Gazneli-Selçuklu ilişkilerinin iki döneme ayrıldığı sonucuna varırız. Birincisi Sultan Mahmud dönemi Gazneli-Selçuklu ilişkileridir ki bu dönem Sultan Mahmud'un güçlü siyaseti ve üstün dirayeti sayesinde efendi-kul ilişkileri ya da zorunlu dostane ilişkileri olarak özetleyebiliriz. Nitekim bu dönemde Türkmenler Gerdîzî'nin aktardığı gibi yurt edinme, karın doyurma peşinde olmuşlardır. Sultan Mahmud'un devletini tehlike ve zor duruma sokabilecek eylemlerde bulunamamışlar, siyaseten Sultan Mahmud'un üstünlüğünü kabul etmişler, doğabilecek uygun fırsatı beklemişlerdir. Gazne devleti için tehdit oluşturdukları anda da Horasan'dan çıkartılmışlardır. Gazneli-Selçuklu ilişkilerinin ikinci dönemi ise Beyhakî'nin uzun uzun ele alıp ayrıntılarıyla anlattığı Sultan Mesûd dönemidir. Bu dönemde Türkmenler güçlenmeye başlamış, artık vatan kurma peşinde olduklarını, Sultan Mesud'a gönderdikleri mektuplarda ince tehditler içeren ve siyasi ustalıkla taleplerini bildirmeleri, uyguladıkları baskınlar ve

14 Beyhakî, Gaznelilerin hasımı olan Türkmenlerden bahsederken herhangi bir küçümseyici sıfat ve aşağılama ifadesi kullanmaz. Selçuklular konusunda önyargılı davranmadığını ve olayları gördüğü gibi ifade ettiği Tarih-i Beyhakî'de görülmektedir. "Biz suya doğru giderken Türkmenler dalga dalga gelir, güç gösterisi yaparlardı." (Beyhakî 1940: II 790) Moğol tahakkümü altındaki Anadolu Selçuklu Devletinin divanında kalem sahibi ve mutemet olarak görev yapan İbn-i Bîbî ve Aksarâyî gibi tarihçiler Moğol yanlısı bir tutum izleyen, istilaya karşı çıkarak isyan eden Moğol muhalifleri hakkında ağır ifadeler kullanırlar. Aksarâyî, Türkmenlerin Moğol karşıtlığını uzun uzun anlatır ve onlar hakkında "soysuz Türkler, zorba Türkler, asi, hâvâric, hilekâr" gibi ağır ifadeler de kullanmıştır (2000: 53-54, 69 vd.). Yine İbn-i Bîbî Moğol karşıtı Ahi ve Türkmenleri kastederek "evbaş, oğlan, erâzil ve esâfil" (ayak takımı, uşak, rezil ve sefiller) olarak zikreder (1996: II, 244-246). Bu anlayışı Kadı Ahmed'de de görürüz. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Akkuş, 2011: 259, 274).

eylemlerle de kanıtlamışlardır. Bununla beraber Sultan Mesûd'un basiretsiz ve dirayetsiz uygulamaları onların işine gelmiş, daha da cesaretlendirmiş ve güçlendirmiştir.

Târîh-i Beyhakî'de zikredildiği gibi Sultan Mesûd, Gazneli Devleti'nin başına geçince siyasi dirayetten yoksun kendi şahsi düşüncesi çerçevesinde hatalı davranışlarda bulunmuş, vezir ve danışmanlarını dinlememiş, kendini eğlence ve işrete vermiştir. Türkmenler, Horasan topraklarında isyankâr ve bağımsız hareket edip Gazneliler için tehdit oluşturmuş, tehlike kapıya dayanmışken, o yanlış bir siyaset uygulayarak ya Hindistan'a gitmiş, ya da Gazne'de kalmış, eğlence programları düzenlemiş, şair ve sanatçılara bolca ikramlarda bulunmuştur. Aksine göçebe Türkmenler birer tecrübeli devlet adamı gibi temkinli, basiretli ve ferasetli davranmışlardır. Stratejik öneme sahip bölgenin dağlık, mücadele döneminde kıtlık ve kuraklık olması, Türkmenlerin lehinde olmuştur. Böylece Dandanakan savaşı Gazneli Devleti'nin itibarını zedelemiş, Selçukluların bir devlet olarak tanınmasını sağlamıştır.

Dönemin siyasetinin çok iyi okuyup anlatan Beyhakî, Gazneli Selçuklu ilişkilerini aktarırken Gazneli safında olmasına rağmen tarafsız davranmayı ilke edinmiş, Selçuklu Türkmenlerinden hasım olarak bahsetse de gerçekleri olduğu gibi aktarmıştır. Diğer ümeraya karşı yardım ve desteğini gördüğü Sultan Mesûd'un hatalı yönlerini eleştirmekten çekinmemiş, Selçuklu Türkmenlerinin bir birlerine bağlılıkları ve cesaretlerinden övgüyle bahsetmiştir. Özellikle Selçuklu Türkmenlerinin Gazneliler ile olan ilk ilişkileri, ardından Horasan'daki faaliyetleri ve en son olarak istiklal mücadelelerini bir tarihçiye yakışacak şekilde objektif olarak yansıtmıştır.

KAYNAKÇA

- AKKUŞ, Mustafa, (2011), *İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyaseti*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya.
- AKSARAYÎ, Kerimüddin Mahmut, (2000), *Musameratü'l Ahbar*. çev: Mürsel Öztürk. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1. bs.
- AMİD, Hasan, (2010), *Ferheng-i Fârsî-i Amid*, nşr: Azizullah Alizâde, İntişârât-i Râh-i Rüşd, Tahran, 1. bs.
- BEYHAKÎ, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin, (1940), *Târîh-i Beyhakî*, nşr: Said Nefisi, Ez İntişârât-ı Kitâbhân-i Sanâyî, Tahran, 1. bs.
- GERDÎZÎ, Ebu Said Abülhey b. Dahhak b. Mahmud, (2005), *Zeynü'l-Ahbâr*, nşr: Rahim Rızâzade Melik, *Encümen-i Âsâr ve Mefâhîr-i Ferhengi* Yayınları, Tahran, 1. bs.
- HANDMİR, (1976), *Düstürü'-i-Vererâ*, Tahkik Eden Said Nefisi, İkbâl Yayınları, Tahran, 1. bs.
- İBN BİBÎ, (1996), *El Evamirül Alaiye Fil Umuril-Alaiye (Selçukname I-II)*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara: 1000 Temel Eser Kültür Bakanlığı Yayınları, 1. bs.
- KAFASOĞLU, İbrahim, (2014). *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2014. bs.
- MERÇİL, Erdoğan, (2011), *Selçukluar*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 1. bs.
- MÜSTEVFÎ KAZVİNÎ, Hamdullah, (2015), *Târîh-i Güzide (Zîkr-i Pâdişâhân-i Selçukiyân)*, çev: Erkan Göksu, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 1. bs.
- KÖYMEN, Mehmet Altay (2011), *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi I-III*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. bs.
- NİŞÂBURÎ, Zahirüddin, (2011), *Selçuknâme*, nşr: Mirza İsmail Afşar Hamidü'l-Mülk, Muhammed Ramazânî, Asâtir Yayınları, Tahran, 1. bs.
- TURAN, Osman, (1999), *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 8. bs.
- ŞEBANKÂREÎ, Muhammed b. Ali b. Muhammed, (1997), *Mecmeu'l-Ensâb I-II*, Tashih Eden: Mir Haşim Muhaddis, İntişârât-i Emir Kebir, Tahran, 1. bs.
- UTBÎ, Ebu Nasr Muhammed b. Abdülcebbar, (1966), *Târîh-i Yeminî*, Arapçadan Farsçaya çeviren: Ebu's-Şeref Nasih b. Zafer Curfadekânî (603H.) Tahkik Eden: Cafer Şiar, Tahran Üniversitesi Yayınları, Tahran, 1. bs.

IV. HAÇLI SEFERİNİN BALKANLARIN ETNİK YAPISINA ETKİLERİ

THE EFFECTS OF THE FOURTH CRUSADES ON THE ETHNICAL STRUCTURE OF THE BALKANS

Mehmet YILMAZ*

Özet

IV. Haçlı Seferi sırasında İstanbul'u ele geçiren Latinler, 57 yıl boyunca şehri işgal altında tutarlar. Bu sırada Trabzon, İznik ve Epir olmak üzere üçe bölünen Bizans yönetimi, Balkanlar üzerindeki hâkimiyetini tamamen kaybeder. 1204 yağması sırasında kan dökülerek kilise mallarının talan edilmesi, Bizans ile Latinler arasında kalıcı bir kırılmaya neden olur.

IV. Haçlı Seferi'nden sonra Venedik ve Cenova tarafından ekonomik vesayet altına alınan Bizans, parasızlık yüzünden bir daha donanma kuramadığı gibi, güçlü bir orduya da sahip olamaz. Bu durum Balkanlarda Bulgarlar, Sırp lar ve Boşnakların tamamen bağımsız hareket etmelerine neden olur. Epir'de yaşayan Arnavutlar uluslaşma sürecine girerler.

XIII. yüzyıl başlarında Balkanların güney kıyıları ile Akdeniz ve Ege'de birçok ada ve şehre yerleşen Venedik, Akdeniz'in en güçlü sömürgeci devletleri arasına katılır. Vaktiyle buralara yerleşen Slavlar, zamanla kuzeye doğru göç ederken, Rumların yoğunlaştıkları görülür.

Sefer sonrasında Bizans'ın elinde kalan topraklar, daha çok Rum nüfusun yaşadığı bölgelerdir. Bu nedenle Bizans, XIII. yüzyıldan sonra bir ulus devlet görünümünü kazanır. Yine İstanbul yağmasına karşı duyulan öfke, İstanbul ve Mistra'da toplanan aydınlar arasında ulusçuluk hareketine dönüşür.

Ekonomik ve askeri bakımdan Bizans'ın her geçen yüz yıl biraz daha çökmesine sebep olan IV. Haçlı Seferi, Osmanlıların Balkanlara geçişini kolaylaştırır. Yarım adaya Türklerin gelmesiyle, Balkanların etnik yapısı daha da çeşitlenir. Din değiştirmeye zorlanmayan bu etnik gruplar, Osmanlı yönetiminde âdeta uyuyan hücrelere dönüşerek varlıklarını XX. yüzyıla kadar sürdürürler.

Anahtar Kelimeler

IV Haçlı Seferi, Balkan, Bizans, Venedik, Latinler, Etnik yapı, İşgal, Yağma.

---

* Yrd. Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi Tarih Bölümü e-mail: m.yilmaz@selcuk.edu.tr

Abstract

The Latin army who captured İstanbul during the Crusade the Fourth occupied the city for 57 years. Meanwhile, the Byzantine sovereignty which had been divided into three regions such as Trabzon, İznik (Nicaea) and Epir completely lost its domination in Balkans. Blood is shed during the plunder in 1204 and the properties of the Church were pirated and this caused a permanent fraction between Byzantine and Latin people.

The Byzantine which was financially surrounded by Venice and Genoa after the Crusade the Fourth, can no longer afford to establish a new navy force and can no longer have a strong army. This occasion allows the Bulgars, Serbians and Bosnians completely act independently in Balkans. The people of Epir living in Epir constituted a nation.

At the beginning of the 13.th century, Venice which occupies the southern coasts of Balkans and numerous islands and cities in Aegean Sea and the Mediterranean turned into one of the strongest colonists of the Mediterranean. The Slavian people who had settled in the region once upon a time moved towards the north and they were substituted for the Greeks.

The land which remained under the control of Byzantine after the crusade is the regions where the Greek people live. For that reason, Byzantine turns into a nation state after the 13.th century. And, the fury against the plunder of İstanbul turns into a nationalist movement among the intellectual gathered in İstanbul and Mistra.

The Crusade Fourth which caused gradual collapse of Byzantine every century in terms of economy and military also facilitates the transition of Ottoman army to the Balkans. Upon the emerging of the Turks in the peninsula, the ethnical structure of the Balkans is also diversified. Those ethnical groups which easily converted in the new religion almost turn in to the sleeper cells under the Ottoman sovereignty and transfer their existence to the 20.th century.

Keywords

The Crusade Fourth, Balkan, Byzantine, Venice, Latins, Ethnical structure, occupy, plunder.

GİRİŞ

Osmanlı tarafından Rumeli adı verilen Balkanlar, Güneydoğu Avrupa'da üç tarafı denizlerle çevrili bir yarımada olup, tarih boyunca birçok isim almıştır. XIX. yüzyıl başlarında, Balkan Dağlarından esinlenen bir Alman coğrafyacı tarafından 'Balkan' adı verilmiştir. Engebeli ve fundalık bir arazi yapısına sahip olduğundan bu son adlandırma, yarımadanın yüzey şekilleriyle de mütenasip düşmüş ve yüzyıl sonlarında genel kabul görmüştür¹. Fiziki coğrafyayı dikkate alan bir anlayışa göre, Balkanların kuzey sınırlarını Tuna nehri ve bu nehrin bir kolu olan Sava ırmağı oluşturur. Daha çok beşeri coğrafyayı esas alan başka bir anlayışa göre de bu sınırlar, eski Yugoslavya ve Romanya'nın kuzeyinden geçer. Bunlardan birincisine göre yüzölçümü 505 bin km², ikincisine göre ise 788.685 km²'dir².

Neolitik çağlarda Balkanların etnik yapısı oldukça yalındır. Dalmaçya kıyılarından Epir'e doğru batısında Arnavutların ataları olan İllirler, doğuda Ege ile Tuna arasında Traklar ve yarımadanın güneyinde de ilk büyük Avrupa medeniyeti olarak kabul edilen Helenler yaşarlar. Daha sonra bu üç kavmin arasına Makedonlar katılır. Ancak Makedonların yarımadaya dışarıdan mı geldikleri, ya da bu üç kavmin karışımı mı oldukları tartışmalıdır³. Ayrıca Balkanların iç kesimlerinde bazı küçük kavimler ile çiftçilik yapan yerli halklar mevcuttur. Fakat Roma yönetimi sırasında asimile olmaya başlayan bu kabile ve halklardan hiçbiri, X. yüzyıla bile ulaşmadan Slav kavimleri arasında yok olurlar⁴.

M.Ö. III. yüzyıl sonlarında Dalmaçya kıyılarındaki adalara ayak basan Romalılar, M.S. II. yüzyıl başlarında Balkanların tamamını ele geçirerek, bu yeni topraklarda kendi yönetim sistemlerini kurarlar. Ancak Balkanlar dışındaki eyaletlerden çok fazla nüfus transfer etmezler. Güçlü bir medeniyete sahip olmayan Traklar ile İllirler zamanla asimile olurlar⁵. Mora ve çevresindeki Helen asilzadeleri de Bitinya, Kapodokya, Suriye ve Mısır taraflarına göç ederler⁶. Balkanlarda kalan yerli halklar her geçen yüzyıl biraz daha Romalılaşarak, başta dilleri olmak üzere Romalıların yaşam tarzlarını benimserler. Fakat M.S. 395 yılında Roma parçalanır. Bu parçalanma sırasında İlliria ve Panonnia eyaletleri Batı Roma'da kalırken, diğerlerini Doğu Roma alır (Harita I)⁷.

M.S. 395 yılındaki siyasi bölünmüşlük, giderek kültürel ayrılığa doğru evrilir⁸. Özellikle doğuda Latin kültürü yerini Grekçe ve Grek kültürüne bırakırken, devletin adı da zamanla Bizans İmparatorluğu'na dönüşür. Bu parçalanmışlık, 1054 yılında kilisenin bölünmesiyle doruk noktasına ulaşır. Bu tarihten itibaren iki taraf arasındaki rekabet, siyasi olmaktan çok dini bir karakter kazanır. Bizans topraklarında Hıristiyanlığın doğu yorumu olan Ortodoksluk hâkim olur⁹.

¹ Besim Darkot, "Balkan", *İslam Ansiklopedisi*, C.II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979^s s.281.

² Ramazan Özey, "Balkanların Coğrafi Yapısı", *Balkanlar El Kitabı I*, Ed: Bilgehan A. Göktay-Osman Karatay, Akçağ Yay., Ankara 2013^s, s.25.

³ Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi I (18. ve 19. Yüzyıllar)*, Küre Yayınları, İstanbul 2006, s.4-7.

⁴ Noel Malcolm, *Bosna*, Çev. Aşkın Karadağlı, Om Yayınevi, İstanbul 1999, s.30-33.

⁵ Georges Castellani, *Balkanların Tarihi*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1993, s.19-20.

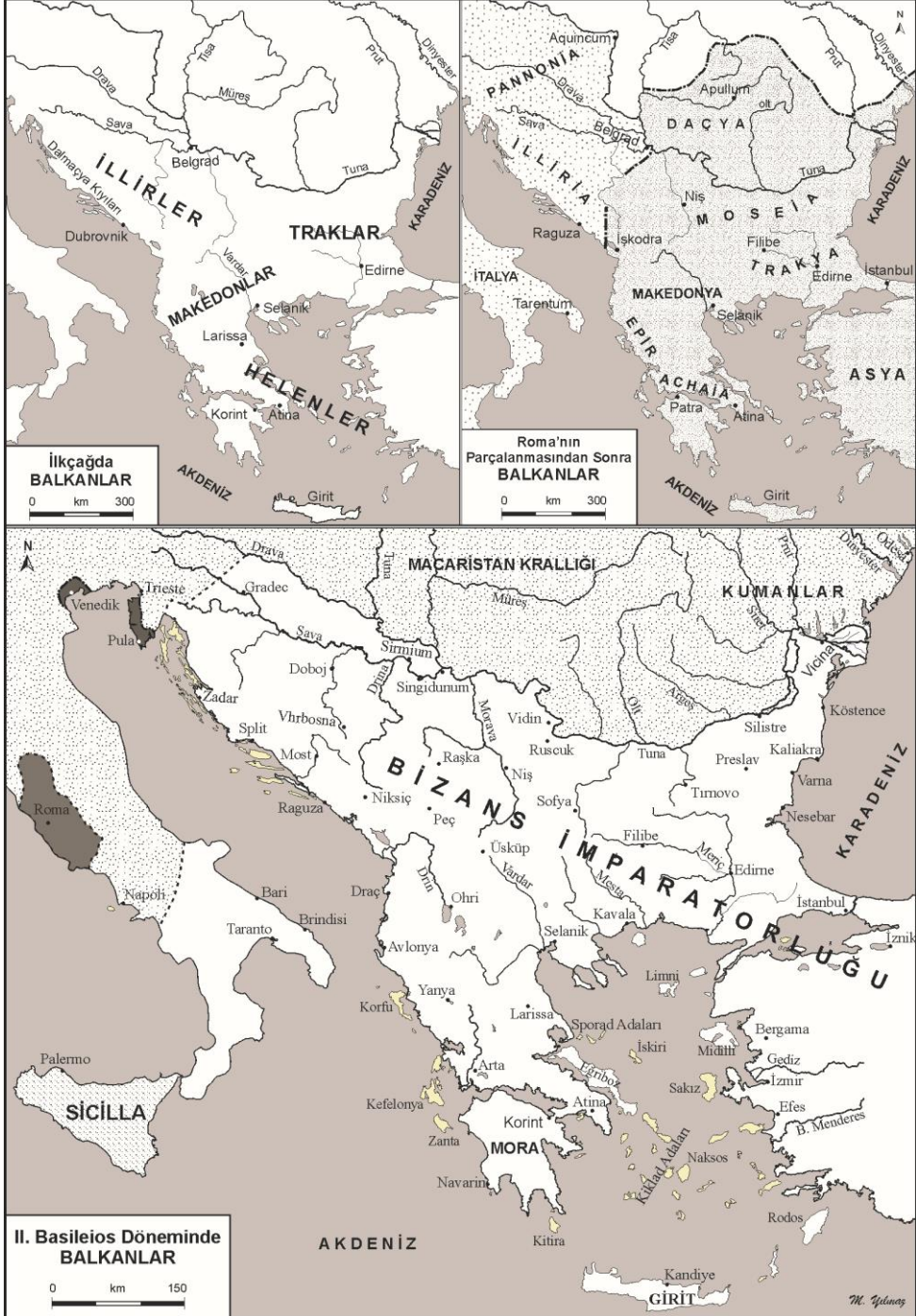
⁶ La Gorce, *Çağlar Boyu Yunanlılar*, Belge Yayınları, İstanbul 1986, s.168.

⁷ Jelavich, *Balkan Tarihi I*, s.9-12.

⁸ Stefanos Yerasimos, *Milliyetler ve Sınırlar: Balkanlar, Kafkasya ve Orta-Doğu*, İletişim Yayınları, İstanbul 2015^s, s.15.

⁹ Jelavich, *Balkan Tarihi I*, s. 13; Castellani, *Balkanların Tarihi*, s.22.

Harita I: İlk ve Ortaçağlarda Balkanlar

VI. yüzyılda Avrupa Hunlarının Orta Avrupa'dan çekilmesinden sonra, Tuna'yı aşan Slav kavimleri Balkanlara doğru saldırmaya başlarlar. Yarımadanın iç kesimlerinde yaşayan İllirler, Traklar ve bölgede bulunan yerli halklar, çaresiz ya dağlık arazilere sığınır ya da güneyde sahile doğru çekilirler. İllirler ve Traklar tarafından Tuna'nın güneyinde boşaltılan topraklara, 580'lerden itibaren Slav kavimleri yerleşmeye başlarlar. Özellikle İmparator Phokas zamanında (602-610) Balkanların büsbütün sahipsiz kalması yüzünden, Yarımadanın iç kesimleri tamamıyla Slav kavimlerinin eline geçer¹⁰. Slavlardan sonra 680 yılına doğru Basarabya üzerinden Tuna deltasına inen Bulgarlar, Küçük Balkan Dağlarının kuzeyinden Dobruca'ya kadar olan Bizans topraklarını ele geçirirler. O bölgedeki Slavları da bünyelerine kattıklarından, ilk yüzyıl içinde Slavlaşırlar. Zamanla güçlenerek Bizans'ın varlığını tehdit etmeye başlarlar¹¹.

1018 yılında Bulgarları ezen II. Basileios, Slavların Balkanlara yerleşmelerinden beri ilk defa Tuna-Drava hattının güneyinde kalan Balkanlarda hakimiyet kurabilir (Harita I)¹². Fakat 1205 yılında İmparatorun ölümünden sonra, Bizans'ın Balkanlardaki hâkimiyeti tekrar zayıflar. Bu fırsattan yararlanan Peçenekler, Uzlar ve Kumanlar Tuna'nın güneyine geçerek yağma amacıyla Balkanlara inerler¹³. Artık XII. yüzyıl sonlarında Mora ve Attik Yarımadaalarında bile birçok şehir sanki terk edilmiş bir görünüm kazanır. Bu şehirleri ziyaret edenler yıkık duvarlar, çökmüş çatılar ve تنها sokaklar ile karşılaşır¹⁴. Daha da kötüsü, zamanla Mora'nın güney ucuna kadar ulaşan Slav kavimleri, antik Yunanistan'ın her yerinde yerleşim yerleri kurarlar¹⁵.

Neolitik çağlarda oldukça yalın bir etnik yapıya sahip olan Balkanlar, XX. yüzyıla kadar geçen tarihi süreçte, etnik bakımdan "*Balkan Salatası*" benzetmesi yapılacak kadar girift bir mozaik dönüşmüştür. Hiç kuşkusuz bunda, geçmişten günümüze kadar Balkanlarda vuku bulan bazı önemli savaşlar ile bölgedeki ekonomik ve kültürel değişimler etkili olmuştur. Bilindiği gibi Balkan tarihi

¹⁰ Osman Karatay, "Avar Hakimiyeti ve Balkanların Slavlaşması", *Balkanlar El Kitabı I*, Editörler Bilgehan A. Göktay, Osman Karatay, Akçağ Yayını, Ankara 2013², s. 94-97; Osman Karatay, "Ortaçağ'da Karadağ Tarihi", *Balkanlar El Kitabı I*, s.144.

¹¹ Ayşe Kayapınar, "Bulgarların Balkanlara Göçü ve Tuna Bulgar Devleti", *Balkanlar El Kitabı I*, Balkanlar El Kitabı I, Editörler Bilgehan A. Göktay, Osman Karatay, Akçağ Yayını, Ankara 2013², s.110 vd.

¹² Levent Kayapınar, "Bizans'ın Hâkimiyet Sağlama Dönemi: II. Basileos'tan IV. Haçlı Seferi'ne", *Balkanlar El Kitabı I*, Editörler Bilgehan A. Göktay, Osman Karatay, Akçağ Yayını, Ankara 2013², s.217.

¹³ Muallâ Uydu Yücel, "Balkanlarda Peçenekler, Uzlar ve Kumanlar", *Balkanlar El Kitabı I*, Editörler Bilgehan A. Göktay, Osman Karatay, Akçağ Yayını, Ankara 2013², s.190-211.

¹⁴ M.V. Levçenko, *Kuruluşundan Yıkılışına Kadar Bizans Tarihi*, Çev. Maide Selen, Özne Yayınları, İstanbul 1999, s.221.

¹⁵ Malcolm, *Bosna*, s.16.

açısından en önemli savaşlardan birisi de IV. Haçlı Seferidir. O halde, Balkanlar mozağinin oluşumunda IV. Haçlı Seferinin bir katkısı var mıdır? Bu çalışmamızda, bu ve benzeri sorulara cevap aranmaya çalışılacaktır.

IV. Haçlı Seferi ve Bizans

1198 yılında Papa seçilen III. Innocentius, henüz 37 yaşında olmasına rağmen, bütün laik kralları kilisenin idaresi altında tutmak ister. Dini bakımdan olduğu kadar, siyaseten de Avrupa'nın en güçlü lideri olabilmek için yeni bir Haçlı Seferi düşünür¹⁶. Başarısız geçen III. Haçlı Seferi sırasında Kudüs'ün kurtarılamaması nedeniyle, Hıristiyan dünyası psikolojik olarak böyle bir sefere hazırdır¹⁷. O sırada Avrupa'da kendisine köstek olabilecek güçlü krallar da yoktur¹⁸. Papa'ya göre bu sefere krallar değil, aksine I. Haçlı Seferi'nde olduğu gibi asiller, din adamları ve halktan gönüllü olanlar katılmalıdır. Çünkü taçlı krallar tarafından yönetilen II. ve III. Haçlı Seferleri kralların şahsi çıkarları, ihtirasları ve entrikaları yüzünden hüsrarla sona ermiştir¹⁹.

Papa, asilleri ikna için birçok din adamı görevlendirir. Bunlardan hitabet gücünün yüksekliği ile tanınan Fouque de Neuilly, gezgin bir vaiz olup Fransa'yı dolaşmaya başlar²⁰. 1199 Kasım'ında Champagne kontunun malikânesinde şövalyeler arasında tertiplenen bir turnuvaya katılır. Bu turnuva sırasında bir konuşma yapan Neuilly, Champagne kontu Thibaut, Blois kontu Louis ve Flandra kontu Baudouin ile birçok asili ikna eder²¹. Bunu duyan marki Boniface de Montferrat idaresindeki kuzey İtalya asilleri de harekete geçerek diğerleri gibi törenle omuzlarına haç bağlarlar. Aralarında varılan sözleşmeye göre, Champagne kontu Thibaut'un başkomutanlığında yapılacak seferin ilk hedefi, o sırada Müslümanların yumuşak karnı olan Mısır'dır. Daha sonra sıra, kutsal şehir Kudüs'e gelecektir. Ancak asillerin deniz yoluyla Mısır'a kuvvet sevk edecek donanmaları yoktur. Daha hazırlık safhasındayken ilk önemli hatayı yaparak Venedik dükü Enrico Dandolo'ya başvururlar²². Kör ve oldukça ileri yaşta, fakat ruhen yaşından beklenmeyecek kadar dinç, bilge ve diplomat bir kişilik olan Dandolo bu teklifi heyecanla karşılar. Hatta yaşından ve bilge kişiliğinden aldığı

¹⁶ Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, Dünya Yayıncılık, İstanbul 1997, s.167.

¹⁷ David Nicolle, *Dördüncü Haçlı Seferi 1202-04: İhanete Uğrayan Bizans*, Çev. Gürkan Ergin, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013, s.7.

¹⁸ Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, C.III, Çev. Fikret İşıltan, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1998, s.96-97.

¹⁹ Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s.167-168.

²⁰ Ülkem Sakarya, *Dördüncü Haçlı Seferi (1204)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi), İstanbul 2004, s.14.

²¹ IV. Haçlı Seferi'ne katılan soylular için bkz. Geoffroi de Villehardouin, Henri de Valenciennes, *Konstantinopolis'te Haçlılar*, Çev. Ali Berkay, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s.38-39.

²² Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s.169.

tecrübe ile Haçlıları, kendi çıkarları doğrultusunda kurnazca körükler²³. Varılan anlaşmaya göre Venedik, 85.000 Köln gümüş markı karşılığında²⁴ 4.500 şövalye ve bunların atları ile 9.000 seyis ve 20.000 piyadeden oluşacak olan haçlı ordusunu Mısır'a taşıyacak ve bunların dokuz ay boyunca yiyecek ihtiyaçlarını karşılayacaktır. Ayrıca Venedik zapt edilen toprakların ve ganimetlerin yarısını almak şartıyla, Haçlı ordusuna 50 gemi ile 7.000 asker verecektir²⁵.

Daha seferin hazırlık safhasında başlayan bazı şanssızlıklar, hiçbir zaman Haçlıların peşini bırakmayacaktır. Nitekim bu sefer için başkomutan seçilen Thibaut, henüz 24 yaşlarında bir genç olmasına rağmen 1201 Mart'ında ansızın ölüverir²⁶. Yerine Boniface'ın başkomutan seçilmesiyle inisiyatif, Papa Innocentius'un elinden içten pazarlıklı ihtiyar Dandolo'ya geçer. Daha da kötüsü, beklenildiği kadar katılımcı sağlanamaz. Bu yüzden Venedik'e ödenmek üzere katılımcılardan toplanan para, 34.000 Mark eksik çıkar²⁷. Daha önceden Venedik ile Mısır arasında gizli bir kapitülasyon anlaşması bulunduğundan seferin Mısır'a değil, Bizans'a yapılması gerektiğini düşünen Dandolo'nun eline önemli bir fırsat geçer. Bu fırsatı kaçırmayan Dandolo, eksik kalan borcun ileriki tarihlere ötelenmesi karşılığında, Adriyatik kıyısında Macarların elinde bulunan Zadar'ın alınmasını teklif eder²⁸. Artık sefer hedefinden iyice sapmış ve savaş okları Müslümanların üzerinden Hıristiyanlara doğru çevrilmiştir²⁹.

Papa'nın aforoz tehditlerine rağmen³⁰ 1202 Kasım'ında Zadar'ı ele geçiren Haçlılar, halkının tamamı Katolik olan bu şehri yağmaladıktan sonra, mevsimin geçmekte olduğunu düşünerek kış burada geçirmeye karar verirler. Fakat edilen Haçlı yemini adına son şanssızlık da burada yaşanır. Çünkü bu sırada Haçlılar, bir kere daha ihtiyar Dandolo'nun tuzağına düşerler. Nitekim Dandolo'nun gizli eli tarafından Zadar'a getirttirilen devrik Bizans İmparatoru'nun oğlu Aleksios, çok cazip teklifler ile Haçlıların zihnini çeler. Bu teklife göre kendisini Bizans tahtına çıkartmaları karşılığında, devlet hazinesinden 200.000 gümüş Mark

²³ Emrullah Kaleli, *Haçlı Seferleri Zamanında Bizans ve Batılılar (1096-1204)*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora tezi), Isparta 2011, s.341.

²⁴ Bu rakam katılımın tam olacağı düşünülerek, at başına 4, adam başına 2 mark üzerinden hesaplanmıştır. Bkz. Villehardouin, *Konstantinopolis'te Haçlılar*, s.41; Sefere katılan her asker bu rakam üzerinden kendi hissesine düşeni ödeyecektir. Kaleli, *Bizans ve Batılılar*, s.344.

²⁵ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, s.100; Villehardouin, *Konstantinopolis'te Haçlılar*, s.41-42; Kaleli, *Bizans ve Batılılar*, s.343.

²⁶ Villehardouin, *Konstantinopolis'te Haçlılar*, s.38, 44; Thibaut'un ölümü katılımcı sayısını düşürdüğü sanılmaktadır. Bkz. Kaleli, *Bizans ve Batılılar*, s.345-346.

²⁷ Kaleliye göre yeteri kadar paranın toplanılmamasının sebeplerinden birisi de, nakliye işi için Venedik'e gönderilen heyetin abartılı rakam bildirmesidir. Bkz. Kaleli, *Bizans ve Batılılar*, s.343.

²⁸ Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s.169-171; Sakarya, *Dördüncü Haçlı Seferi*, s.34-35.

²⁹ Villehardouin, *Konstantinopolis'te Haçlılar*, s.13.

³⁰ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, s.102.

ödenecek, Filistin için önemli miktarda kuvvet gönderilecek ve daha da önemlisi iki kilisenin birleştirilmesine çalışılacaktır. Kontlardan bazıları bu teklife karşı çıkarlarsa da, ihtiyar Dandolo ve Boniface tarafından ikna edilirler³¹. Mısır'a daha sonra gidilmek şartıyla, İstanbul'a dümen kıran Haçlı donanması, Balkanların güney kıyılarındaki birçok şehir ve adayı ele geçirdikten sonra 24 Haziran 1203'te İstanbul önlerine ulaşır (Harita II)³².

Harita II: IV. Haçlı Seferi sırasında Balkanlar

İstanbul'u abluka altına aldıktan sonra Mısır işini çoktan unutan Haçlılar, surların önünde Bizans ile aylarca pazarlık yaparlar. Prens Aleksios tarafından Zadar'da verilen sözlerin yerine getirilememesi üzerine başkente saldırırlar. 13 Nisan 1204 tarihinde başlayan yağma, bütün acımasızlığı ile üç gün sürer. Saraylar, kiliseler ve kütüphaneler talan edilirken, şehirde birçok semt ateşe verilir. Binlerce yaşlı, kadın ve çocuk sokaklarda can çekişir. Girilmedik hane bırakılmayıp, kadınlara tecavüz edilir. Bu tecavüzlerden

³¹ Levçenko, *Bizans Tarihi*, s.225.

³² Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s.172-73.

manastırlardaki rahibeler bile kurtulamaz³³. Bir yolunu bulan hanedan üyeleri ele geçirdikleri hazine ile başkent dışına kaçarlar³⁴. İstanbul'u terk eden sivil halkın kimisi Anadolu'ya, kimisi de Atina veya Mora'ya göç eder³⁵. Ablukadan önce 200 bini geçtiği söylenen şehir nüfusu oldukça küçülür³⁶. Dokuz yüz yıldır Hıristiyan dünyasının kalbi olan İstanbul, bu yağma sonunda bütün ihtişamını, zenginliğini, sanat eserlerini ve her şeyini bir daha yerine getirilemeyecek şekilde kaybeder³⁷. En kötüsü de Avrupa'nın merkez pazar işlevi İstanbul'dan İtalya'ya kayar³⁸.

Harita III: IV. Haçlı Seferi'nden Sonra Bizans Topraklarının Parçalanması

³³ Radi Dikici, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2013⁷, s.402; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, s.109; Kaleli, *Bizans ve Batılılar*, s.371.

³⁴ Dikici, *Bizans İmparatorluğu*, s.399.

³⁵ Donald M. Nikola, *Bizans'ın Son Yüzyılları (1261-1453)*, Çev. Bilge Umar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s.10.

³⁶ Alain Ducellier, Michel Balard, *Konstantinopolis (1054-1261)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s.23-33, 36.

³⁷ Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s.177.

³⁸ Levçenko, *Bizans Tarihi*, s.241.

İstanbul'un düşmesinden sonra, Dandolo ile Latinler arasında daha Venedik'te iken yapılan sözleşmeye göre, sefer sırasında elde edilen topraklar önce dört eşit parçaya ayrılır. Bu parçalardan ilk iki hisseyi Venedikliler alırken, üçüncüsü yeni kurulacak olan Latin İmparatorluğu'na düşer. Sonuncu hisse ise tımar olarak şövalyelere taksim edilir. Başka bir ifadeyle, parçalanan Bizans topraklarından Raguza ve Draç'tan sonra, Peloponnes Yarımadası'nın güneyinde Koron, Modon ve Navarin limanları³⁹ ile İon Adaları ve Ege'deki birçok önemli adayı alan Venedik, Balkanların güney kıyılarında oldukça sağlam bir konum elde eder. Trakya ve Marmara bölgesini alan Latin İmparatorluğu ise, Bizans'ın merkezine yerleşerek, İmparatorluk misyonunu üzerine almaya çalışır. Dördüncü hisse olarak şövalyelere verilen topraklarda ise Selanik Latin Krallığı, Atina Dükalığı ve Achaia Prensiği kurulur⁴⁰. Ayrıca Eğriboz adasının güney doğusundaki Kiklad adalarında, Venedikli Sanudo ailesi tarafından Naxos Dükalığı teşkil edilir⁴¹.

Öte yandan bu durumu kabul etmeyerek İstanbul dışına kaçan hanedan üyelerinden bazıları, gittikleri yerlerde bağımsızlıklarını ilan ederler. Bunlardan Mikhail Komnenos Dukas "*Epir Destpotluğu*", David Komnenos "*Trabzon Rum İmparatorluğu*" ve Teodor Laskaris tarafından da "*İznik Rum İmparatorluğu*" kurulur. Bu devletlerden Trabzon uzun süre kendi kabuklarına çekilirken, Epir Destpotluğu ile İznik Rum İmparatorluğu Bizans topraklarından Latinleri uzaklaştırarak İmparatorluğu yeniden canlandırmak için kendi aralarında rekabete tutuşurlar. Nihayet 1261 yılında İstanbul'u ele geçiren İznik, Bizans İmparatorluğu'nu tekrar ihya etmeyi başarır (Harita III)⁴².

IV. Haçlı Seferinin Balkanların Etnik Yapısına Etkileri

IV. Haçlı Seferi ile tarihinin en önemli kırılma noktalarından birisini yaşayan Bizans'ta, feodal parçalanma hızlanarak devam eder. İmparatorluk bir daha eski görkemli günlerine dönemez. XIV. yüzyıl ortaları itibarıyla toprakları Trakya, Selanik, Peloponnes ve Mistra ile sınırlı kalır. Birkaç ada dışındaki bütün denizlerini ve adalarını Venedikliler ile Cenevizlilere kaptırır. Devleti ayakta tutan temel unsurlardan birisi olan '*pronoia*'lar bozulur. Mülkiyet Avrupa feodal

³⁹ IV. Haçlı Seferi sırasında Koron, Modon ve Navarin limanlarını alan Venedik, bu limanları 1500 yılına kadar elinde tutar. Hatta sonradan ele geçirdiği Monembasia (Hisar)'ı ise 1540 yılında kaybetti. Bkz. Nicol, *Bizans'ın Son Yüzyılları*, s.424.

⁴⁰ Castellan, *Balkanların Tarihi*, s.40, Kaleli, *Bizans ve Batılılar*, s.374-375.

⁴¹ IV. Haçlı Seferi'nden sonra Venedikli Marko Sanudo ailesi tarafından kurulan Naxos Dükalığı, 1383 yılında Veronali Crispolar ailesine satılmış ve 1566'da Osmanlı tarafından yıkılınca kadar bu ailede kalmıştır. Bkz. Nicol, *Bizans'ın Son Yüzyılları*, s.64,119,424.

⁴² Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s.180; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, s.112; Levçenko, *Bizans Tarihi*, s.233-235; Nicolle, *İhanete Uğrayan Bizans*, s.7.

sistemlerinde olduğu gibi, miras yoluyla yeni kuşaklara aktarılmaya başlanıldığından, toprak sahipleri orduya asker göndermezler. Asker sıkıntısı çeken İmparatorluk, Norman, Katalan, Kuman, Peçenek ve Uzlardan paralı asker toplamak zorunda kalır. İstanbul yağması sırasında hazinesini kaybettiğinden bir daha güçlü bir hazineye de sahip olamaz. Yüzyıllardır dünya ticaretinde hâkim para birimi olan Bizans *nomisma'sı*, tahtını Venedik dükasına kaptırır. Parasızlık yüzünden donanmadan vazgeçerek, kara ordusunu sınırlamak zorunda kalır⁴³. Aradan geçen yıllara rağmen, yağmadan sonra Latinlere karşı duyulan kin ve nefret daima tazeliğini korur⁴⁴. Bu düşmanlık Greklerin kültürlerine, inançlarına ve dinlerine daha sıkı sarılmalarına neden olur. Zaten halkı sadece Grekçe konuşan bölgelerde hâkimiyet kurulabildiğinden, ülke bir imparatorluktan ziyade bir ulus devlet görünümünü almıştır. Bizans cephesinden Balkanlara bakıldığında bir tarafta Grekçe konuşan Rumlar, diğer tarafta da ötekiler vardır. Bu durum Yunan ulusçuluğunu uyandırır. Bu nedenle İmparatorlardan bazılarının mezhep değiştirmek için baskı yapmalarına rağmen din adamları ve halk, Katolikliği şiddetle reddederler⁴⁵.

IV. Haçlı Seferi'nden sonra kurulan Mora ve Epir Despotlukları, Latin işgali sürecinde, İstanbul ve Trakya'dan kaçan Rumlar için iyi bir sığınak olur⁴⁶. Fakat Epir'de daha yoğun olan Arnavutlar, Rumların bir kısmını tedricen Mora'ya doğru sürüklerler⁴⁷. 1340'larda Trakya'nın, Sırp ve Türk saldırıları karşısında bir çöle dönüştüğüne bakılacak olursa, Mora ve Epir'e yapılan göçlerin süreklilik arzettiği söylenebilir⁴⁸. Netice itibarıyla Büyük İskender döneminden beri her geçen yüzyıl biraz daha ıssızlaşan Mora'nın talihi, IV. Haçlı Seferinden sonra tekrar dönerek, Rumlar için bir çekim merkezi haline gelir. En önemlisi de Mora'da yeniden Rum nüfus artarken, vaktiyle buralara yerleşmiş olan Slav kavimlerinin⁴⁹ bugünkü Sırbistan ve Bulgaristan'a doğru çekildikleri anlaşılır.

⁴³ Castellan, *Balkanların Tarihi*, s.41.

⁴⁴ Richard Clogg, *Modern Yunanistan Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1997, s.19-20.

⁴⁵ Nicol, *Bizans'ın Son Yüzyılları*, s.18-19; Levçenko, *Bizans Tarihi*, s.235,243.

⁴⁶ Mehmet Ali Gökaçtı, *Geographika: Yeniden Keşfedilen Yunanistan*, İletişim Yayınevi, İstanbul 2001, s.209.

⁴⁷ David Nicolle, *Haçlılar Çağında Bizans: Bizans ve Balkan Orduları (1100-1568)*, Çev.Emir Yener, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013, s.30-31; Nicol, *Bizans'ın Son Yüzyılları*, s.10,364.

⁴⁸ Levçenko, *Bizans Tarihi*, s.250.

⁴⁹ Malcolm, *Bosna*, s.36-37.

Harita IV: İstanbul'un Fethinden Önce Balkanlar

IV. Haçlı Seferi'nden sonra başkentte yaşanan siyasi, ahlaki ve ekonomik çöküşe rağmen, şiir, edebiyat, tarih, felsefe ve güzel sanatlara karşı şehirde hâlâ ilgi vardır. Bazı filozoflar, eski günlerde olduğu gibi Aristo ve Platon'un eserlerini yorumlamaya devam ederler. Nitelik ve nicelik bakımından olmasa da, bu dönemde ortaya çıkan eserlerin sayısı önceki yüzyılları hiç de aratmaz. Başkent in entelektüel havası, önceki yüzyıllarda olduğu gibi Batı'dan öğrenci çekmeye devam eder⁵⁰. XV. yüzyılda İstanbul'dan sonra entelektüel çevrenin en yoğun olduğu yer, Mora'nın güneyinde Mistra şehri olur. Bu yüzyılda Mistra için, İstanbul'un banliyösüdür denilebilir⁵¹. İstanbul ve Mistra'nın entelektüel

⁵⁰ Levçenko, *Bizans Tarihi*, s.262.

⁵¹ Nicol, *Bizans'ın Son Yüzyılları*, s.391,434.

çevreleri, Latin işgalinden sonra ortaya çıkan ulusçuluk akımını ileriki yüzyıllara taşıyacaktır.

Pula ve Dalmaçya kıyılarındaki birkaç ada haricinde daha önce hiç toprak kazanamayan Venedik, IV. Haçlı Seferi ile tarihinde ilk kez ana karası dışına çıkarak Adriyatik ve Ege kıyılarında pek çok şehir ve adayı alır⁵². En önemlisi de komşusu Cenevizliler ile birlikte Bizans'ı ekonomik vesayet altında tutar⁵³. Bu vesayet, Osmanlı tarafından İstanbul'un fethine kadar sürer. Ele geçirdiği adalardan Eğriboz'u bir üst olarak kullanan Venedik⁵⁴, 1797 yılında yıkılıncaya kadar Akdeniz'in kolonist ülkelerinden birisi olur (Harita III). Eline geçen şehir ve adalar için, dış tehditlere karşı âdeti bir kalkan görevi görür. Hatta hiçbir zaman yardıma koşmasa da, dolaylı olarak bu kalkan Naxos, Atina, Epir ve Mora için de geçerlidir. Buralardaki dükalıklar veya despotlukların Bizans'tan bile uzun ömürlü olmalarının nedeni ancak Venedik kalkanı ile açıklanabilir (Harita IV)⁵⁵. Yine hiç karşılığı olmasa da, özellikle Adriyatik ve Akdeniz kıyılarında dara düşen küçük ülkelerin zihninde, daima Venedik'ten yardım almak düşüncesi vardır⁵⁶. Öte yandan ele geçirdiği şehir ve adaları dış tehditlere karşı koruyan Venedik, içeride çok farklı gelişmelere neden olur. Bu topraklarda yerlilere karşı oldukça sert ve acımasız davranan Venedikli feodal yöneticiler, özellikle Ortodoksların yaşadıkları Mora ve adalarda çok derin bir nefrete sebep olurlar⁵⁷. Bu nefret, Latin işgali sırasında ortaya çıkan Yunan ulusçuluğunu daha da güçlenerek ileriye taşıyacaktır.

Venedik kalkanına bir başka örnek de Ragusa Cumhuriyeti'dir. Eski bir Yunan kolonisi olan Ragusa, Slav kavimlerinin Dalmaçya kıyılarına kadar inmesinden sonra VII. yüzyılda kayalık bir bölgeye taşınır. IV. Haçlı Seferi sırasında Venediklilerin eline geçer. Bir buçuk asır boyunca bu devletin egemenliğinde kaldığından, İtalyan kültürünün etkisiyle şehir cumhuriyetine dönüşür. XV. yüzyılda bile nüfusları 25-30 bini geçmeyen Raguzalılar, çok güçlenen Boşnaklardan ya da yakın komşuları Sırpılardan Venedik kalkanı sayesinde korunurlar. 1358-1526 yılları arasında Macarların, 1526-1808 yılları arasında da Osmanlıların hâkimiyetinde kalırlar. Ancak Ragusa, hiçbir zaman

⁵² IV. Haçlı seferi Roma topraklarında iki büyük sömürge imparatorluğunun doğmasına neden olur. Bunlardan birincisi Venedik, diğeri Ceneviz'dir. Bkz. Ducellier, *Konstantinopolis*, s.128; Levçenko, *Bizans Tarihi*, s.236, 240.

⁵³ Levçenko, *Bizans Tarihi*, s.240-241.

⁵⁴ Murat Keçiş, "Latin İşgali ve Sonrasında Balkanlar'da Bizans", *Balkanlar El Kitabı I*, Editörler Bilgehan A. Göktay, Osman Karatay, Akçağ Yayını, Ankara 2013, s.274.

⁵⁵ Nicol, *Bizans'ın Son Yüzyılları*, s.372,390,424-431.

⁵⁶ Malcolm, *Bosna*, s.51,59,90; Nicol, *Bizans'ın Son Yüzyılları*, s.372,390.

⁵⁷ Mark Mazower, *Bizans'ın Çöküşünden Günümüze Balkanlar*, Çev. Ayşe Özil, Alfa Yayınları, İstanbul 2014, s.93.

kültürel kimliğini kaybetmeyip, özerk bir cumhuriyet olarak XIX. yüzyıl başlarına kadar varlığını sürdürür⁵⁸.

IV. Haçlı Seferi'nden en kârlı çıkan Balkan halklardan olan Sırplar, VI. yüzyılda Tuna'nın güneyine yerleşen Slav kavimlerindenidir. 1186 yılında jupanları Stefan Nemanıç tarafından bir çatı altında toplanmışlardır⁵⁹. IV. Haçlı Seferinden sonra Bizans'ın Balkanlarda gücünün kırılmasıyla, askeri bakımdan çok güçlenirler⁶⁰. Venedik Dükü ile olan akrabalıklarından faydalanan II. Stefan Nemanıç (1196-1228), 1217 yılında Papa tarafından kendisine taç giydirilmesini sağlayarak "ilk-taçlı" kral unvanını alır⁶¹. Keşiş olan kardeşi Sava ise, İstanbul'un Latinlerin elinde olmasından yararlanır. Bağlı olduğu Ohrid Başpiskoposluğu'nu atlayıp, İznik Patriği ile temasa geçer. 1219 yılında İznik Patriği tarafından Sırbistan piskoposu olarak takdis edilen Sava, bağımsız Sırbistan milli kilisesinin temellerini atar⁶². Böylece ulus olma yolunda önemli bir mesafe kateden Sırplar, Stefan Duşan (1331-1335) zamanında Balkanların en güçlü devletlerinden olurlar⁶³.

VI. yüzyılda Balkanlara inen Slav kavimlerinden olan Hırvatlar, kabileler halinde Balkanların batısına yerleşmişlerdir. Bu sırada başlarında Ban adı verilen yöneticileri vardır. 1054 yılındaki dini bölünme sırasında Katolikliği tercih ederler. 1102 yılında Macarlar tarafından ele geçirilen Hırvatlar, 1918 yılına kadar bu devletin yönetiminde kalırlar⁶⁴. IV. Haçlı Seferi'nden doğrudan etkilenmemiş gibi görünseler de, dolaylı olarak bir etkiden söz edilebilir. Çünkü IV. Haçlı Seferi'nden sonra çökmeye başlayan Bizans, bir daha Hırvat topraklarına giremeyecek ve Macar yönetiminde daha rahat bir şekilde ulus devlet olma süreçlerini tamamlamışlardır.

Öte yandan diğer Slav kavimleri gibi VI. yüzyılda Balkanlara inen Boşnaklar, Bosna nehrinin iki yakasındaki dağlık bölgelere yerleşirler. Uzun süre Bizans hâkimiyetindeki Sırpların yönetiminde kalırlar. Sanki bu sırada Sırplar ile Hırvatların arasında bir tampon bölge gibi dururlar. Hırvatlarda olduğu gibi, başlarında Ban adı verilen yöneticileri vardır. Dinsel olarak önceleri Split Başpiskoposluğu'na tâbi iken, XII. yüzyılda Raguza Diyakozluğuna bağlanırlar.

⁵⁸ Castellan, *Balkanların Tarihi*, s.167-168;

⁵⁹ Noel Malkolm, *Kosova: Balkanları Anlamak İçin*, Sabah Kitapları, İstanbul 1999, s.72; Ayşe Özkan, *Miloş'tan Milan'a Sırp Bağımsızlığı (1830-1878)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2011, s.2.

⁶⁰ Malcolm, *Bosna*, s.46.

⁶¹ A. Hajek, "Sırbistan", *İslam Ansiklopedisi*, C.X, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, s.559.

⁶² Ayşe Nimet Bakırcılar, *XIX. Yüzyılda Balkanlarda Dinsel Yapı ve Bunun Ayrılıkçı Hareketlere Etkisi*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi), Antalya 2003, s.11.

⁶³ Jelavich, *Balkan Tarihi I*, s.20.

⁶⁴ Malcolm, *Bosna*, s.38-44.

Bizans'ın zayıflamasından faydalanarak 1180 yılında bağımsızlığını ilan eden Ban Kulin, Sırbistan'dan kaçan Bogomilleri⁶⁵ ülkesine kabul eder. 1199 yılında bu inancı ailesiyle birlikte kabul edince, Boşnaklar arasında Bogomillik hızla yayılmaya başlar. İlk başlarda sayıları oldukça az olup, hem Ortodokslar, hem de Katolikler tarafından heretik olmakla suçlanırlar⁶⁶. Fakat IV. Haçlı Seferi'nin getirdiği karışıklıklardan da yararlanarak, XIII. yüzyıl başlarında kendilerini gizlemeyi başarırlar. Bizans'ın Balkanlardan tamamen çekilmesinden sonra, her geçen yıl sayılarını biraz daha arttırlar. Yine bu sefer nedeniyle yorgun düşen Papalık, Bogomillğin yayılmasını önlemek için gerekli tedbirleri almakta yetersiz kalır⁶⁷. Daha Ban Kulin döneminde (1180-1204) bağımsız bir kiliseye sahip olan Boşnaklar, kavimdaşları Sırpılardan tamamen ayrıştıktan sonra gelecekteki ulus devletlerinin temellerini atarlar⁶⁸.

1018 yılında II. Basileios tarafından I. Bulgar Krallığı'nın ortadan kaldırılmasından sonra 169 yıl boyunca devletsiz kalan Bulgarlar, 1187 yılında Tırnova'da İkinci Bulgar Krallığı'nı kurarlar. Daha IV. Haçlı Seferi için hazırlıkların yapıldığı sırada Bulgarlar ile irtibat kuran Papa İnnocentius, Bulgar kralı Kaloyan'a krallık tacı ile Başpiskopos Vasiliy'e de patrik unvanı teklif eder. IV. Haçlı Seferi'nin yarattığı kaos ortamı sırasında bu teklifi kabul eden Kaloyan, I. ve II. Bulgar Krallıkları arasındaki süreklilik bağı kurmak ister. Papa tarafından 1204 Kasım'ında Tırnova'ya gönderilen Kardinal Leon, Vasiliy'i Bulgar Priması olarak takdis ettikten sonra, Kaloyan'a krallık tacını giydirir. Macarlara karşı Papa'nın desteğini arkasına alan Kaloyan, hem amacına ulaşmış, hem de Balkanların en güçlü kralı haline gelmiştir. Fakat bu sırada Latinler Bulgaristan'ı Bizans'ın bir parçası gibi gördüklerinden, İstanbul'da kurulan Latin İmparatorluğu ile arası açılır. 1205 yılında yapılan Edirne muharebesinde Latinleri yenen Kaloyan, İmparator I. Baudouin'i esir alarak Tırnova'da bir kuleye hapseder. Bu muharebe ile Romeoktonos (Romakıran) lakabı kazanan

⁶⁵ Bogomillik hareketi ve inançları için bkz. Kadir Albayrak, *Bogomilizm ve Bosna Kilisesi*, Emre Yayınları, İstanbul 2005, s.123 vd; Emel Fazlıoğlu, *Boşnak Kimliğinin Oluşumu*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara üniversitesi, Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü, İstanbul 1999, s.25-28.

⁶⁶ Albayrak, *Bogomilizm*, s.240.

⁶⁷ Malcolm, *Bosna*, s.38-46.

⁶⁸ İsmajil Hodjiç, *Bogomilizm ve Bosna-Hersek Bogomilleri*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi), Samsun 2007, s.35-36.

Kaloyan, hem Bulgarların 1014'ten gelen tarihi intikamı almış⁶⁹, hem de bir ulus devlet olma yolunda Bulgarların Balkanlardaki yerini sağlamlaştırmıştır⁷⁰.

İllirler soyundan gelen Arnavutlar ise⁷¹, IV. Haçlı Seferi'nden önce yarısı Katolik, diğer yarısı da Ortodoks olmak üzere çok sayıda dağ aşiretine ayrılmışlardır. İlk defa XII. yüzyılda Arnavut adıyla karşımıza çıkan bu aşiretlerin başında 'Arhon' adı verilen mahalli yöneticiler vardır⁷². İşkombi nehrinin kuzeyindekilere genel olarak "Gegler", Hellen kültürünün etkisiyle Ortodoks olan güneydekilere de "Tosklar" denilmektedir⁷³. IV. Haçlı Seferi'nden sonra kurulan Epir Despotluğu, 1216 yılında bütün Arnavut topraklarını ele geçirerek, onları tek çatı altında toplar. Hatırlanacağı gibi, en büyük Arnavut şehri olan Draç, daha sefer sırasında Venediklilerin eline geçmiştir. Özellikle XIV. yüzyılda sık sık tekrar eden kıtlıklar sırasında Hellenleri güneye doğru atan Arnavutlar⁷⁴, Epir bölgesinde çoğunluk sağlamaya başladılar. Hatta bu sıralarda Bizans'ta ulus kavramı, dini ve siyasi birlik olmaktan çok, dilsel ve siyasal birlik anlamı kazanmaya başladığından, güneyde yaşayan Ortodoks Arnavutlar Hellenleşmekten kurtulurlar. Bu sıralarda ulus bilincini kazanan Arnavutlar, 1272 yılından sonra Aragon Krallığı'nın yönetimine giren bölgelerde, kısa aralıklarla yarı bağımsız hareket etmeye başladılar⁷⁵.

IV. Haçlı Seferi'nin en önemli sonuçlarından birisi de Müslüman Türklerin Balkanlarda yerleşmelerini kolaylaştırmasıdır. Bu manada ilk yerleşen Türk kavmi Anadolu Selçuklularıdır. Çünkü IV. Rükneddin Kılıçsarı'ya karşı 1261 yılında tahtını kaybeden II. İzzettin Keykavus, annesi tarafından uzaktan akrabası olan Bizans İmparatoru III. Mihail Paleog'a sığınır. Kendisine tâbi olan Türkmenler ile birlikte yerleşebileceği bir yer gösterilmesini ister. IV. Haçlı Seferi'nden sonra çöküşe geçen Bizans Dobruca tarafını korumakta zorluk

⁶⁹ 1214'te Rodop Dağlarında Bizanslılara esir düşen 14.000 Bulgar askerinin gözlerine, II. Basileos tarafından mil çektilerle kör edilir. Bu olaydan sonra II. Basileos, 'Bulgaroktonos' (Bulgarkıran) lakabıyla anılmaya başlar. Bkz. Kayapınar, "II. Basileos'tan IV. Haçlı Seferi'ne", s.214.

⁷⁰ Ayşe Kayapınar, "Kumanlar ve İkinci Bulgar Devleti (1187-1370)", *Yeni Türkiye: Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı V*, Editör. Hasan Celal Güzel, Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, Ankara 2015, s.393-394.

⁷¹ Adriyatik kıyılarında geniş bir alanda yaşayan İllirlerin çoğu, Makedonya Kralı II. Filip'ten önce Yunan kültürünün etkisinde kalmışlar ve Romalılar döneminde dillerini kaybederek Latince konuşmaya başlamışlardı. Sadece çağdaş Arnavutluk topraklarında yaşayanlar dillerini muhafaza etmişlerdi. Bkz. Castellan, *Balkanların Tarihi*, s.31.

⁷² Nuray Bozbora, *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk: Arnavut Ulusçuluğu'nun Doğuşu*, Boyut Kitapları, İstanbul 1997, s.27-28.

⁷³ Bilgehan Pamuk, "Osmanlı Döneminde Arnavutluk", *Balkanlar El Kitabı I*, Editörler Bilgehan A. Göktay, Osman Karatay, Akçağ Yayını, Ankara 2013², s.335.

⁷⁴ Nicolle, *Haçlılar Çağında Bizans*, s.30-31.

⁷⁵ Bozbora, *Arnavutluk*, s.28-29.

çektüğinden, Keykavus ve adamlarına Babadağ tarafında yer gösterilir⁷⁶. 1263 yılında Dobruca'ya ulaşan Türkmenler, kendilerinden önce burada dağınık olarak yerleşen Peçenekler, Uzlar ve Kumanlar ile tedricen karışarak Hıristiyanlaşırlar⁷⁷. Uzlardan Balık Beyin (1320-1347) başa geçmesiyle bir devlet görünümü alırlar. Bizans'ın 'Uzi (Oğuz) Eyaleti' adıyla adlandırdığı bu sınır devletinin başkenti Balçık şehridir. Bu devletin kurulmasıyla ortaya çıkan yeni Türk boyuna, XIX. yüzyıl başlarında Ruslar tarafından 'Gagavuz' adı verilir⁷⁸.

Daha uzun vadeli düşünülecek olursak, IV. Haçlı Seferi'nin Balkanlara asıl etkisi, Osmanlı'nın Rumeli'ye geçişini kolaylaştırmasıyla olur⁷⁹. Çünkü IV. Haçlı Seferi'nden sonra çökmeye başlayan Bizans, Balkanlarda Sırpların, Bulgarların ve Boşnakların güçlenmesini engelleyemediği gibi, Osmanlı'nın Balkanlara geçmesine de mani olamaz. Hatta Gelibolu tarafına geçen ilk Osmanlı kuvvetleri, Bizanslıların müttefiki olan Ceneviz gemileriyle taşınır. Yine Edirne'nin güneyinde Sırplarla yapılan bir savaşta Bizanslılara yardım ettikleri için Çimpe kalesi Türklere bir nevi edilir⁸⁰. İstanbul'un fethi haricinde Bizans, Balkanlarda yapılan hiçbir büyük savaşta Osmanlı'nın karşısında yer alamaz. Rumeli yakasındaki fetihler sırasında Türklerin asıl rakibi, IV. Haçlı Seferi'nin getirdiği kaos ortamından beslenip güçlenen Sırplar, Bulgarlar, Boşnaklar ve Arnavutlar olacaktır.

SONUÇ

IV. Haçlı Seferi'nden sonra toprakları parçalanıp, hazinesi yağmalanan Bizans, uzun yıllar Venedik ve Cenevizlilerin ekonomik vesayeti altında kalır. Ege ve Akdeniz'deki bütün önemli liman ve adalarını bu iki devlete kaptırır. Bir daha ne güçlü bir donanması, ne de güçlü orduları olur. 1204'teki İstanbul yağmasından sonra Katolikler ile Ortodokslar arasındaki kırılma, Bizans'ın asli unsurlarından Grekler arasında Latinlere karşı uzun yıllar unutulmayacak derin bir kine dönüşür. Bu nefret, zamanla Grekler arasındaki birliği pekiştirerek, dilsel ve siyasal birlik anlamında ulus bilincini uyandırır. Özellikle Mora'da başlayan

⁷⁶ Ahmet Yaşar Ocak, *Sarı Saltık: Popüler İslâm'ın Balkanlar'daki Destanı Öncüsü (XIII. Yüzyıl)*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2011, s.23 vd.

⁷⁷ Mustafa Argunşah, "Gagauzlar", *Yeni Türkiye: Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı V*, Editör. Hasan Celal Güzel, Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2015, s.5536-5537.

⁷⁸ Roman Velev, *Moldova'da Ulusal Azınlıklar ve Ağıt'ın Rolü: Gagauz Örneği*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi), İstanbul 2007, s.107,112.

⁷⁹ Kemal Karpat, "Etnik Kimlik ve Ulus Devletlerin Oluşumu", *Yeni Türkiye: Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı V*, Editör. Hasan Celal Güzel, Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2015, s.42.

⁸⁰ Mehmet İnbaşı, "Balkanlarda Osmanlılar: Fetih ve İskan", *Balkanlar El Kitabı I*, Editörler Bilgehan A. Göktaş, Osman Karatay, Akçağ Yayını, Ankara 2013², s.284-285.

bu bilinç, bir domino etkisi yaratarak, ilk çağlardan beri Balkanlarda birbirlerine karışmış olan halkları tedricen ayrışmaya zorlar. Mora civarında yaşayan Slavlar kuzeye doğru çekilirken, Epir bölgesindeki Rumlar da güneye doğru yönelir.

Ege ve Akdeniz’de birçok ada ve limanı elinde tutan Venedik, merkezde fazla insan gücüne sahip olmadığından buralara dışarıdan nüfus getirerek etnik yapıyı değiştiremez. Özellikle Grek nüfusun yoğun olduğu ada ve limanlarda, Venedikli idarecilere karşı duyulan kin, zamanla ulusal öfkeye dönüşür.

Öte yandan Bizans’ın, IV. Haçlı Seferi’nden aldığı ağır darbeden yararlanarak Balkanlara sahip olan Osmanlı, Anadolu’dan göçürdüğü Türkmen aşiretlerini Rumeli’de yerleştirerek, Balkanlardaki etnik çeşitliliği biraz daha arttırmıştır. Ancak Türkler Balkanların her tarafına dağılmamış ve daha çok Dobruca, Deliorman, Tesalya, ve Makedonya gibi belli bölgeleri tercih etmişlerdir. Ayrıca Osmanlı, XVI. yüzyıl başlarında Şah Abbas’ın İran’da yaptığı gibi, Balkanların etnik yapısını değiştirmeye yönelik toplu sürgünler gerçekleştirmemiştir.

Sonuç olarak Balkanların etnik yapısını değiştirmeye yönelik dini baskı ve asimilasyon politikası izlemeyen Osmanlı, Balkanlarda kendisinden önce ortaya çıkan kavimleri yok etmemiştir. Hatta bunlar için Fransız İhtilali’nden sonra modern milliyetçilik akımı ortaya çıkıncaya kadar bir nevi örtü görevi görmüştür. Sanki XIX. yüzyılda, Balkanların eski sakinleri yüzyıllar süren bir uykudan uyanmış gibidirler. IV Haçlı Seferi’nden sonra Balkanlarda kavimler arasında başlayan mücadele, kaldığı yerden devam etmiş ve Balkanların çağdaş etnik yapısını yeniden şekillendirmiştir. Netice itibarıyla IV. Haçlı Seferi’nin Balkanlar mozaiğinin oluşumunda oldukça önemli bir katkısının olduğu anlaşılmaktadır.

KAYNAKLAR

- ALBAYRAK, Kadir, *Bogomilizm ve Bosna Kilisesi*, Emre Yayınları, İstanbul 2005.
- ARGUNŞAH, Mustafa, "Gagauzlar", *Yeni Türkiye: Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı V*, Editör. Hasan Celal Güzel, Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, Ankara 2015, s.5533-5546.
- BAKIRCILAR, Ayşe Nimet, *XIX. Yüzyılda Balkanlarda Dinsel Yapı ve Bunun Ayrılkçı Hareketlere Etkisi*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi), Antalya 2003.
- BOZBORA, Nuray, *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk: Arnavut Ulusçuluğu'nun Doğuşu*, Boyut Kitapları, İstanbul 1997.
- CASTELLAN, Georges, *Balkanların Tarihi*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1993.
- CLOGG, Richard, *Modern Yunanistan Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1997.
- DARKOT, Besim, "Balkan", *İslam Ansiklopedisi*, C.II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979^s, s.280-283.
- DEMİRKENT, Işın, *Haçlı Seferleri*, Dünya Yayıncılık, İstanbul 1997.
- DİKİCİ, Radi, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2013⁷.
- DUCELLİER, Alain, Michel Balard, *Konstantinopolis (1054-1261)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.
- GORCE, La, *Çağlar Boyu Yunanlılar*, Belge Yayınları, İstanbul 1986.
- GÖKAÇTI, Mehmet Ali, *Geographika: Yeniden Keşfedilen Yunanistan*, İletişim Yayınevi, İstanbul 2001.
- FAZLIOĞLU, Emel, *Boşnak Kimliğinin Oluşumu*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü, İstanbul 1999.
- HAJEK, A., "Srbistan", *İslam Ansiklopedisi*, C.X, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, s.556-566.
- HODJİC, İsmajil, *Bogomilizm ve Bosna-Hersek Bogomilleri*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi), Samsun 2007.
- JELAVICH, Barbara, *Balkan Tarihi I (18. Ve 19. Yüzyıllar)*, Küre Yayınları, İstanbul 2006.
- İNBAŞI, Mehmet, "Balkanlarda Osmanlılar: Fetih ve İskan", *Balkanlar El Kitabı I*, Editörler Bilgehan A. Göktay, Osman Karatay, Akçağ Yayını, Ankara 2013², s.283-295.
- KALELİ, Emrullah, *Haçlı Seferleri Zamanında Bizans ve Batılılar (1096-1204)*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora tezi), Isparta 2011.
- KARATAY, Osman, "Avar Hakimiyeti ve Balkanların Slavlaşması", *Balkanlar El Kitabı I*, Editörler Bilgehan A. Göktay, Osman Karatay, Akçağ Yayını, Ankara 2013², s.91-98.
- , "Ortaçağ'da Karadağ Tarihi", *Balkanlar El Kitabı I*, Editörler Bilgehan A. Göktay, Osman Karatay, Akçağ Yayını, Ankara 2013², s.143-153.
- KARPAT Kemal, "Etnik Kimlik ve Ulus Devletlerin Oluşumu", *Yeni Türkiye: Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı V*, Ed.: Hasan Celal Güzel, Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi Yayını, Ankara

2015, s.41-61.

KAYAPINAR, Ayşe, "Bulgarların Balkanlara Göçü ve Tuna Bulgar Devleti", *Balkanlar El Kitabı I*, Editörler Bilgehan A. Göktaş, Osman Karatay, Akçağ Yayını, Ankara 2013², s.109-131.

———, "Kumanlar ve İkinci Bulgar Devleti (1187-1370)", *Yeni Türkiye: Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı V*, Editör. Hasan Celal Güzel, Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, Ankara 2015, s.390-401.

KAYAPINAR, Levent, "Bizans'ın Hakimiyet Sağlama Dönemi: II. Basileos'tan IV. Haçlı Seferi'ne", *Balkanlar El Kitabı I*, Editörler Bilgehan A. Göktaş, Osman Karatay, Akçağ Yayını, Ankara 2013², s.215-230.

KEÇİŞ, Murat, "Latin İşgali ve Sonrasında Balkanlar'da Bizans", *Balkanlar El Kitabı I*, Editörler Bilgehan A. Göktaş, Osman Karatay, Akçağ Yayını, Ankara 2013², s.269-281.

LEVÇENKO, M.V., *Kuruluşundan Yıkılışına Kadar Bizans Tarihi*, Çev. Maide Selen, Özne Yayınları, İstanbul 1999.

MALCOLM, Noel, *Bosna*, Çev. Aşkın Karadağlı, Om Yayınevi, İstanbul 1999.

———, *Kosova: Balkanları Anlamak İçin*, Sabah Kitapları, İstanbul 1999.

MAZOWER, Mark, *Bizans'ın Çöküşünden Günümüze Balkanlar*, Çev. Ayşe Özlü, Alfa Yayınları, İstanbul 2014.

NİCOL, Donald M., *Bizans'ın Son Yüzyılları (1261-1453)*, Çev. Bilge Umut, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.

NİCOLLE, David, *Dördüncü Haçlı Seferi 1202-04: İhanete Uğrayan Bizans*, Çev. Gürkan Ergin, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013.

———, *Haçlılar Çağında Bizans: Bizans ve Balkan Orduları (1100-1568)*, Çev.Emir Yener, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013.

NİKOLA, Donald M., *Bizans'ın Son Yüzyılları (1261-1453)*, Çev. Bilge Umar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.

OCAK, Ahmet Yaşar, *Sarı Saltık: Popüler İslâm'ın Balkanlar'daki Destanı Öncüsü (XIII. Yüzyıl)*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2011.

ÖZKAN, Ayşe, *Miloş'tan Milan'a Sırp Bağımsızlığı (1830-1878)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2011.

ÖZEY, Ramazan, "Balkanların Coğrafi Yapısı", *Balkanlar El Kitabı I*, Editörler Bigehan A. Göktaş, Osman Karatay, Akçağ Yayını, Ankara 2013²; s.25-46.

PAMUK, Bilgehan, "Osmanlı Döneminde Arnavutluk", *Balkanlar El Kitabı I*, Editörler Bilgehan A. Göktaş, Osman Karatay, Akçağ Yayını, Ankara 2013², s.335-343.

- RUNCİMAN, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi*, C.III, Çev. Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1998.
- SAKARYA, Ülkem, *Dördüncü Haçlı Seferi (1204)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,(Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi), İstanbul 2004.
- VELEV, Roman, *Moldova'da Ulusal Azınlıklar ve Agit'in Rolü: Gagauz Örneği*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi) İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007.
- VİLLEHARDOUİN, Geoffroi de, Henri de Valenciennes, *Konstantinopolis'te Haçlılar*, Çev. Ali Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.
- YERASİMOS, Stefanos, *Milliyetler ve Sınırlar: Balkanlar, Kafkasya ve Orta-Doğu*, İletişim Yayınları, İstanbul 2015⁷.
- YÜCEL, Muallâ Uydu Yücel, "Balkanlarda Peçenekler, Uzlar ve Kumanlar", *Balkanlar El Kitabı I*, Editörler Bilgehan A. Göktay, Osman Karatay, Akçağ Yayını, Ankara 2013², s.187-214.
-

SELÇUKLUDAN GÜNÜMÜZE KONYA'DA HALICILIK ÖRNEĞİNDE BİR SELÇUKLU HALISINDA RENK ANALİZİ

FROM SELJUKIANS TO TODAY A CASE STUDY IN CARPET BUSINESS IN KONYA: A COLOR ANALYSIS OF A SELJUKIAN CARPET

Ahmet AYTAÇ*

Öz

Orta Asya kökenli Türk halıcılığının Anadolu'daki başlangıcı Selçuklulara dayanır. O dönemden kaldığı bilinen halılar bugün müze ve özel koleksiyonlarda yer almaktadır.

Gerek üretim gerekse muhtelif müzelerde barındırdığı halılarıyla Konya ve civarı Selçuklulardan bu yana önemli bir merkezdir.

Makale Konya Etnoğrafya Müzesi'nde bulunan bir Selçuklu halısının renk analiz sonuçlarını içermektedir.

Anahtar Kelimeler

Halı, dokuma, renk, analiz, müze.

Abstract

The starting of Turkish carpet business which was originated by Central Asia in Anatolia was based on Seljukians. The carpets which were known from that period are included in museums and private collections today.

Konya and nearby is an important center since the Seljukians both in production carpets and hosting carpets in several museums.

This study is about color analysis of the Seljukians carpet which is in the Ethnography Museum in Konya.

Keywords

Carpet, weaving, color, analysis, museum.

---

* S. Ü. Türk El Sanatları Arş. ve Uyg. Merkezi, Konya. aaytac@selcuk.edu.tr

GİRİŞ

Dokumacılık, insanın sadece doğal çevreye uyum zorunluluğundan kaynaklanan bir üretim olmamıştır. Aynı zamanda sosyokültürel yaşam çevresi içinde moda ve mekân düzenleme örnekleri ile de zevk, incelik sanatı olmuştur. Dolayısıyla halılar kültür mirası içerisinde ayrıcalıklı bir yere sahiptir.

Dokuma üslubu, tekniği, yapıların anlamları, simgeleri, boya ve renkleri ile geleneği olan Türk halıları üretildikleri dönemin teknik, ekonomik, sanatsal ve estetik değerlerini sergilerler. Orta Asya steplerinden Anadolu'ya uzanan geniş bir coğrafyada yaşama fırsatı bulan Türk oymaklarının hayat biçimleri dokumalarda kendini bulmuş ve bu üslup, yapılar, renkler arasındaki ince farklarla, geçmişten günümüze kadar gelmiştir¹. Halı ve kilim denilince tüm dünyada doğal olarak geçmişte bir kısmı “yaylak-kışlak” hayat sürmüş Türkler akla gelmektedir. Halıcılık tüm dünyada Türklerle birlikte gelişmiştir.

Türk halı sanatı, Türklerin 1071 yılında Anadolu'yu fethetmesiyle birlikte, gelişimini Anadolu'da sürdürmüştür. Anadolu-Türk halı sanatının temeli Orta Asya Türk halı sanatına dayanır ki, Anadolu'ya geldiklerinde halı geleneğini de beraberlerinde getirmişlerdir².

Anadolu'da ise dokumacılık bakımından Konya oldukça önemli bir merkezdir. Anadolu ve çevresi Türk halı sanatının erken tarihli örneklerle kayda değer bir merkezidir. Bu merkez Selçuklu ve Beylikler dönemine verilmiş erken tarihli halıları ile ünlüdür³.

Selçuklular döneminde Anadolu'ya yerleşen Türkmenler, Konya ve civarında yüzyıllardır el dokumacılığının eşsiz örneklerini vermişlerdir. Dolayısıyla Konya ortaçağdan başlayarak bu güne kadar el dokumalarıyla Türk sanatında önemli bir yer tutmaktadır.

Adını hükümdarlığın kurucusu Selçuk Bey'den alan Selçuklular fethettikleri her yere adalet ve hoş görüyle birlikte sanatlarını da götürmüşlerdir⁴. İran

¹ AYTAÇ, Ahmet, *Koyunoğlu Müzesi'nde Bulunan Halı ve Kilimler*, Konya, 2014.

² SÜMER, Faruk, *Anadolu'da Türk Halıcılığı'na Dair En Eski Tarihi Kayıtlar*, s. 46- 47.

³ DENİZ, Bekir, *Türk Dünyasında Halı ve Düz Dokuma Yaygıları*, AKM Yay., Ankara, 2000.

⁴ AYTAÇ, Ahmet, *Geleneksel Türk El Dokumacılığı Sanatı*, Konya, 2000, s. 6 (2.Baskı).

Selçuklularından günümüze ulaşan tek bir örnek bile yoktur. Ancak Anadolu’ya yerleşmelerinden sonraki döneme ait örnekler bu güne ulaşmıştır⁵.

Fotoğraf: 1, Konya’da bulunan Selçuklu halısı.

O dönemden kalan (Oktay Aslanapa’nın Tibet’te bulunduğunu belirttiği bir kaç parça dışında) on sekiz adet halı mevcuttur⁶. 1220 Yılında tamamlanan Konya Alâaddin Camii’nde üçü bütün, beşi parça halinde 13. yüzyıla ait toplam sekiz adet halı 1905 yılına kadar hiç kimsenin ilgisini çekmemiştir. İlk defa İsveçli bilim adamı Martin tarafından keşfedilerek Konya’daki Alman konsolosluğu temsilcisi olan Danimarka asıllı Loytved’e anlatılmıştır. İsveç Prensi Wilhelm, Konya ziyareti esnasında dönemin Valisi Ferit Paşa’ya İsveç Kralı’nın ricası olduğunu ve bu halıların fotoğrafları ile (o dönemde siyah-beyaz) suluboya resimlerini istemiştir. Bunun üzerine halıların fotoğrafları ve resimleri hazırlanmış, krala götürmek üzere Loytved’e emanet edilmiştir. Loytved kendisi içinde birer kopya yaptırarak müsaade almadan Berlin’e göndermiştir. Böylece Sarre’de 1907 yılında Avusturya’da çıkan ‘Kunst und Kunsthandwerk’ dergisinde ilk defa yayınlamıştır. Bu halılar günümüzde Türk İslam Eserleri Müzesi’nde muhafaza edilmektedirler.

⁵ AYTAÇ, Ahmet, “Selçuklu Halılarının Desen Özellikleri”, *Tarım Köy Dergisi*, Ankara, S: 114, Mart-Nisan1997, s. 32.

⁶ AYTAÇ, Ahmet, *Halı Dokumacılığı*, Konya, 1997, s. 3.

Fotoğraf: 2, Beyşehir’de bulunan Selçuklu halısı.

Amerikalı Profesör Riefstahl Beyşehir Eşrefoğlu Camii’nde 1930 yılında dört halı daha bulmuştur. Bunlardan üçü 13. yüzyıldan kalma Selçuklu halısı olup, diğeri ise 15. yüzyıla aittir. Bu üç halıdan ikisi günümüzde Konya Etnoğrafya Müzesi’ndedir. Bulunan üçüncü halının ise İngiltere’de Unger adlı bir koleksiyoncuda olduğu bilinmektedir⁷.

Fotoğraf: 3, Fustat’ta bulunan Selçuklu halısı.

1935-1936 Yıllarında Fustat’da da 100 kadar halı parçası bulunmuştur. C. Lamm tarafından İsveç’e götürülmüştür. Bu halılardan 29 tanesi Lamm tarafından yayınlanmıştır. Bunlardan da yedisinin Selçuklu halısı olduğu bilinmektedir.

Konya’da diğerk pek çok yörede olduğu üzere, belirli bir merkezde standart bir düğüm - atkı kalitesinde, tipik, klasikleşmiş bir renk sistematiğiyle halı ya da kilim dokunmamıştır⁸. Yörenin geniş coğrafyasında hemen hemen her köy ya da kasaba kendine özgü kalitesiyle, rengiyle, desen anlayışıyla üretim yapmıştır.

⁷ ASLANAPA, Oktay, “Konya Selçuklu Halılarının Menşei ve Gelişmesi”, *Türk Edebiyatı Dergisi*, İstanbul, S: 132, Ekim 1984, s.16.

⁸ AYTAÇ, Ahmet, “Konya Yöresi Halılarında Kandil Motifi (Yanışı)”, *İpek Yolu Dergisi Konya Kitabı VI.*, Konya, Aralık 2003, s. 520-528.

Bunların her biri üretildiği yerleşim yerinin adıyla anılır. Sille halısı, Emirgazi halısı, Karapınar halısı/tülüsü, Obruk kilimi, Nuzumla halısı, Derbent halısı, Çiğil kilimi, vd. gibi⁹. Geçmişten buyana el dokumacılığı sahasında sürekli önemli bir merkez olmuş olan Konya günümüzde de bu önemini korumaktadır.

BİR SELÇUKLU HALISINDA RENK ANALİZİ ÖRNEĞİ

Selçuklu halı sanatının; Asya, yerel Anadolu ve İslâm kültürü olmak üzere en az üç kaynağa dayandığı belirtilmekle birlikte, bütüne katılan ve onu besleyen bu kaynakların nerede başlayıp, nerede bittiği çok net değildir¹⁰. Özellikle Selçuklu halılarında görülen renk düzenlemeleri bu anlamda oldukça ilgi çekicidir.

Renklerin özelliklerinin saptanması ve ölçülmesinden yararlanarak tekstil boyacılığında önemli bir yeri olan reçete hesaplaması, beyazlık derecesi ölçümü, konsantrasyon saptanması ve renk farkı hesaplanması gibi işler renk ölçüm uğraşısının temel görevleri olarak sayılabilir¹¹. Renk, subjektif bir kavram olduğundan ortamın koşullarını ve bakan kimsenin o anda ki psikolojik durumuna göre her zaman aynı görülmemektedir. Buna karşın ölçme aletlerinde yapılan renk ölçümlerinde bütün koşullar sabit ve tekrar elde edilebilir karakterdedir.

Cisimlerin renklerinin ölçümü, renklerin fiziksel özellikleri sayesinde mümkündür¹². Kaldı ki 'boya' kelimesi ise dilimizde kullanılan çok anlamlı kelimelerden biridir. Yerine göre bir rengi, yerine göre de renklendirme işlemini gerçekleştiren boyarmaddeyi ifade etmede kullanılır.

Konya Etnografya Müzesi, 1901 yılında Müze-i Hümâyun'un Konya şubesi olarak kurulan ilk müzeden ve 1927'de Mevlânâ Mûzesi'ne çevrilen Mevlânâ Dergâhı'ndan getirilen bir kısım etnoğrafik eşyalarla 6 Aralık 1975'te ziyarete açılmıştır.

⁹ AYTAÇ, Ahmet, "Halı ve Kilim Sanatının Konya Ekonomisine Katkısı", *I. Ulusal Konya Ekonomisi Sempozyumu Bildirileri*, Konya, 2003, s. 501-511.

¹⁰ SÜRÜR, Ayten, "Geleneksel El Sanatlarında Mitolojik İzler", *Türk Dünyası Kültür ve Sanat Sempozyumu S.Demirel Üniversitesi Bildirileri*, Isparta, 07-15 Nisan 2000, s. 31. 27-32.

¹¹ DURAN, Kerim, "Renk Ölçümü", *Ege Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi Dergisi*, Bornova, 1983, s.1.

¹² DURAN, a.g.e., s.3.

Rafet Yardımcı ve Kenan Özbel koleksiyonlarının dışında, bindallı, yemeni, cepken, şalvar, uçkur, çorap, vd gibi giysiler, oyalalar, gümüş gerdanlık, hamail, bilezik, kaşbastı, tepelik gibi aksesuarlar ve de kahve takımları, kahveteşbihler, tütün tabakaları, ağızlıklar, sofrta takımları, nakışlı ve yazılı kaşıklar, ağaç ve tunç havanlar, bakır kazanlar, tencere ve tabaklar, porselen mutfak kapları, ibrikler, buhurdanlık ve gülabdanlar, aydınlatma araçları bunlardan bazılarıdır. Osmanlı kitap sanatlarıyla ilgili yazı takımları, sedef kakmalı rahleler, tezhipli mushaflar, nâdir hat ve deri cilt örnekleri de başka bir grubu oluşturur. Müzenin bodrum katı ise son dönemlerde yapılan bir düzenleme ile “halı-kilim seksiyonu” olarak düzenlenmiştir. Selçukludan günümüze yaklaşık 50-60 adet dokumanın da teşhir edildiği halı seksiyonunda XIII. yüzyıla ait iki adet Selçuklu halısı da yer almaktadır.

Fotoğraf: 4.

Renk okumalarında Konica Minolta marka Croma Meter CR-400 model renk ölçme cihazı kullanılmıştır. Okunan değerler Hunter Lab yöntemine göre okunmuştur. Bu yöntemde okunan L değeri rengin parlaklığının siyahtan beyaza (0 değerinden 100 değeri) ile tanımlar. Koordinat üzerinde a değeri, pozitif değer olarak kırmızıdan negatif değerle belirlenen yeşil rengin yerini belirler. b değeri ise pozitif değer olarak sarıdan negatif değerle belirlenen mavi rengin yerini belirler.

Fotoğraf: 5.

- Halının Envanter Bilgileri ve Özellikleri

İNCELEME TARİHİ	:05.03.2014
İLGİLİ KOLEKSİYON	:Etnoğrafya Müzesi
GELDİĞİ YER	:Beyşehir Eşrefoğlu Camisi'nden nakil
İMALAT TARİHİ	:XIII. yüzyıl
CİNSİ	:Halı
YÖRESİ	:Konya
EBATLARI	:92x294 cm
SEÇİLEN KONU	:Geometrik, nesneli ve yazılı bezeme
KULLANILAN MALZEME	:Yün
BOYA ÖZELLİĞİ	:Doğal boya
DÜĞÜM TEKNIĞİ	:Türk
DURUMU	:Eksik halde
KOMPOZİSYON	:Lacivert rengin tonlarıyla dokunmuş olan halıda sekiz köşeli yıldız ve çengellerle oluşturulmuş raport bir kompozisyon dikkat çekmektedir.

Renk Bilgileri

Kırmızı

Okunan kırmızı renklere ait L,a,b, Hue,Chroma, Ortalamalar ve standart sapma değerleri Çizelge-1'de verilmiştir. Ortalama L aydınlık değeri 23.10889, standart sapma değeri 1.26317, a değerinin ortalaması 17.46778 standart sapması 1.1994 ve b değerinin ortalaması 9.5262 standart sapması 0.61558'dir. Renk tonu olarak Hue değerlerinin ortalaması 1.6432, standart sapması 0.13065 gibi çok

küçük bir değerdir. Renk tonu değerlerinin standart sapmalarının bu derece düşük olması okuma yapılan örnekler arasında renk tonunun çok değişmediğini göstermektedir. Rengin parlaklığını ve berraklığını veren Chroma değerlerinde ise ortalama 19.92009 değeri ve standart sapmasının ise 1.23715 olduğu görülmektedir. Rengin parlaklığında okunan değerler arasında farklılaşmalar az da olsa mümkündür.

Çizelge-1 Selçuklu 1. halı örneğinde okunan kırmızı renge ait değerler

L	a	b	HUE	CHROMA	
23,82	18,97	10,04	1,709638424	21,46304964	
24,66	19,37	10,358	1,688310695	21,96554265	
22,99	17,17	10,25	1,471237391	19,99678474	
20,33	16,81	8,31	1,855332454	18,75185857	
23,65	15,64	9,47	1,444586251	18,28361288	
23,54	18,41	9,5	1,762753721	20,71661411	
23,26	17,16	9,47	1,624236387	19,59965561	
23,73	16,86	9,34	1,616589359	19,27421075	
22	16,82	9,32	1,616125657	19,22952938	
Ortalama	23,10889	17,46778	9,562	1,643201149	19,92009537
Standart Sapma	1,263175	1,199414	0,615586	0,130652992	1,237157425

Lacivert

Okunan lacivert renklere ait L,a,b, Hue, Chroma, Ortalamalar ve standart sapma değerleri Çizelge-2’de verilmiştir. Ortalama L aydınlık değeri 10.77333, standart sapma değeri 2.98786, a değerlerinin ortalaması 1.96555 standart sapması 0,53474 ve b değerlerinin ortalaması -3.86 standart sapması 1.78549’dur. Renk

tonu olarak Hue değerlerinin ortalaması -1.78447, standart sapması 3.00482'dir. Standart sapma değerinin yüksekliği renk tonunda farklılaşmalar olduğunu göstermektedir. Rengin parlaklığını ve berraklığını veren Chroma değerlerinde ise ortalama 4.50806 değeri ve standart sapmasının ise 1.31125 olduğu görülmektedir.

Çizelge-2 Selçuklu 1. halı örneğinde okunan lacivert renge ait değerler

	L	a	b	HUE	CHROMA
	6,71	2,23	-1,86	-0,907084826	2,903876719
	5,58	2,91	-0,75	-3,793706479	3,005095672
	14,94	1,71	-6,39	-1,476700606	6,614846937
	10,29	1,65	-4,14	1,364343158	4,456691598
	12,58	1,51	-4,96	-6,936641805	5,184756503
	10,54	1,9	-3,19	0,108574692	3,712963776
	12,88	1,14	-3,78	-5,682449508	3,94816413
	12,35	2,23	-3,89	0,175363447	4,483859944
	11,09	2,41	-5,78	1,088054796	6,262307881
Ortalama	10,77333	1,965556	-3,86	-1,784471903	4,508062574
Standart Sapma	2,987867	0,534746	1,785497	3,004822476	1,311251621

Açık mavi

Okunan açık mavi renklere ait L,a,b, Hue, Chroma, Ortalamalar ve standart sapma değerleri Çizelge-3'de verilmiştir. Ortalama L aydınlık değeri 21.83778, standart sapma değeri 4.01867, a değerlerinin ortalaması -0.85556 standart sapması 0,77120 ve b değerlerinin ortalaması -4.34222 standart sapması 2.03245'dir. Renk tonu olarak Hue değerlerinin ortalaması -1.17354 standart

sapması 2.99853'dür. Bu standart sapma değeri ile renk tonunun değışiklik gösterdiğini söylemek mümkündür. Rengin parlaklığını ve berraklığını veren Chroma değerlerinde ise ortalama 4.52712 değeri ve standart sapmasının ise 1.92461 olduğu görülmektedir. Renk tonu ve renk parlaklığı değerlerindeki farklılaşmalar standart sapma değerlerinden görülmektedir.

Çizelge-3 Selçuklu 1. halı örneğinde okunan açık mavi renge ait değerler

	L	a	b	HUE	CHROMA
	26,65	-1,68	-6,7	0,884693359	6,907416304
	21,34	-0,96	-5,04	0,596186882	5,130613998
	26,33	-1,43	-6,76	0,014884846	6,909594778
	23,17	-0,8	-2,19	2,338492921	2,331544552
	22,1	-1,88	-2,1	0,487719522	2,818581203
	25,71	-1,07	-1,54	0,132308017	1,875233319
	16,93	0,42	-6,24	0,87702529	6,254118643
	17,8	-0,24	-4,37	1,339681855	4,376585427
	16,51	-0,06	-4,14	-8,65437114	4,14043476
Ortalama	21,83778	-0,85556	-4,34222	1,173541273	4,527124776
Standart Sapma	4,018678	0,771202	2,032454	2,998531644	1,924612667

SONUÇ

Halıcılığın Anadolu'ya Selçuklularla birlikte geldiği ve böylece Konya'nın dokuma merkezi haline geldiği anlaşılmaktadır.

Selçuklulardan kalma bir takım halıların 1905 yılına kadar kimsenin dikkatini çekmediği, bu tarih ve sonrasında öneminin anlaşıldığı görülmektedir.

Çalışma kapsamında renk analizi bakımından ele alınan Selçuklu halısındaki renk tonu değerlerinin standart sapmalarının düşük olması okuma yapılan örnekler arasında renk tonunun çok değişmediğini göstermektedir. Rengin parlaklığında okunan değerler arasında farklılaşmalar az da olsa mümkündür.

Lacivert renkte standart sapma değerinin yüksekliği renk tonunda farklılaşmalar olduğunu göstermektedir.

Açık mavide standart sapma değeri ile renk tonunun değişiklik gösterdiğini söylemek mümkündür.

Halının imal edildiği dönemdeki renk değerlerini elbette ki bilmiyoruz. Bu araştırmada halının şuan ki renkleri ölçüme tabi tutulmuştur. Bu değerlerle ilerleyen yıllarda tekrar ölçüm yapılarak renk değişimleri kolaylıkla tespit edilebilecektir.

Selçuklulardan beri önemli bir dokuma merkezi olan Konya müzelerde barındırdığı halılarıyla da bu önemini pekiştirmektedir.

Teknolojinin kısıtlı olduğu, üretimin-üretenin yararlanabileceği kaynakların kıtlığının olduğu bir dönemde Selçuklular tarafından böylesine muhteşem kompozisyonları oluşturmadaki sanatsal beceri ve anlayış günümüz sanatsal üretimlerine önemli bir kaynak oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

- ASLANAPA, Oktay, "Konya Selçuklu Halılarının Menşei ve Gelişmesi", *Türk Edebiyatı Dergisi*, İstanbul, S: 132, Ekim 1984, s.16.
- AYTAÇ, Ahmet, "Halı ve Kilim Sanatının Konya Ekonomisine Katkısı", *I. Ulusal Konya Ekonomisi Sempozyumu Bildirileri*, Konya, 2003, s. 501-511.
- AYTAÇ, Ahmet, "Konya Yöresi Halılarında Kandil Motifi (Yanışı)", *İpek Yolu Dergisi Konya Kitabı VI.*, Konya, Aralık 2003, s. 520-528.
- AYTAÇ, Ahmet, "Selçuklu Halılarının Desen Özellikleri", *Tarım Köy Dergisi*, Ankara, S: 114, Mart-Nisan1997, s. 32.
- AYTAÇ, Ahmet, *Geleneksel Türk El Dokumacılığı Sanatı*, Konya, 2000, s. 6 (2.Baskı).
- AYTAÇ, Ahmet, *Halı Dokumacılığı*, Konya, 1997, s. 3.
- AYTAÇ, Ahmet, *Koyunoğlu Müzesi'nde Bulunan Halı ve Kilimler*, Konya, 2014.
- DENİZ, Bekir, *Türk Dünyasında Halı ve Düz Dokuma Yaygıları*, AKM Yay., Ankara, 2000.
- DURAN, Kerim, "Renk Ölçümü", *Ege Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi Dergisi*, Bornova, 1983, s.1.
- SÜMER, Faruk, *Anadolu'da Türk Halıcılığı'na Dair En Eski Tarihi Kayıtlar*, s. 46- 47.
- SÜRÜR, Ayten, "Geleneksel El Sanatlarında Mitolojik İzler", *Türk Dünyası Kültür ve Sanat Sempozyumu S.Demirel Üniversitesi Bildirileri*, Isparta, 07-15 Nisan 2000, s. 31. 27-32.
-

SOVYETLER BİRLİĞİ DÖNEMİ DERS KİTAPLARINDA ESKİÇAĞ TARİHİ VE ESKİ TÜRK TARİHİ'NİN ÖĞRETİMİ

TEACHING ANTIQUE AGE AND ANCIENT TURKISH HISTORY IN THE TEXTBOOK OF THE SOVIET UNION PERIOD

Mehmet Ali KAPAR*

Öz

Tarihsel süreçte Türk devletleri ile kadim sınır komşusu olan ve ilk dönemden günümüze kadar genellikle mücadele halinde bulunulan Rusya'nın, siyasi tarihinin yanı sıra kültürel öğelerinin bilinmesi de büyük önem taşımaktadır. Zira askerî ve siyasi başarılar elde edebilmek için muhakkak iyi bir eğitim sistemi uygulanmalıdır. Eğitimin bir parçası tarih öğretimi ise, onun da en önemli kısımlarından birisi komşu ülkeler ile olan ilişkilerin öğrenilmesidir. Bu çalışmamızda Sovyetler Birliği'nde tarih eğitiminin bir parçasını teşkil eden Eskiçağ Tarihi ve Eski Türk Tarihi'nin öğretimi incelenecektir. Çalışmanın hacmi gereği diğer dönemlere girilmeyecektir.

Anahtar Kelimeler

Sovyetler Birliği, Eskiçağ, Eski Türk Tarihi, Eğitim

Abstract

Knowing the political history as well as its cultural elements of Russia, which was in a border with Turkey numerously from the archaic times and in a struggle against it from then carries great importance. For military and political success, there should be a good education system. A part of the education is teaching history and a part of that is the history of the relationships with the neighbor countries. Teaching of Ancient History and Ancient Turkic History which was a part of the applied History education of period of Soviet Union is going to be examined in this study. Because of the scope of this study, other periods won't be analyzed.

Keywords

Soviet Union, Ancient History, Old Turkish History, Education

---

* Dr. e-mail: mkapar78@gmail.com

GİRİŞ

Eğitim, pek çok düşünür ve eğitimci tarafından değişik biçimlerde tanımlanmıştır. Genel olarak eğitim; “kişilerin belirli konularda bilgi, beceri ve deneyim kazanmalarını sağlamak üzere yetiştirme ve geliştirilmesine yönelik düzenli faaliyetler bütünüdür” şeklinde tanımlanabilir.¹ Bu çalışmanın esasını, içinde bulunduğumuz son yüzyılın etkin güçlerinden birisi olan ve aynı zamanda bulunduğu coğrafyanın yanı sıra dünyanın diğer bölgelerinde de bu nüfuzunu hissettiren Sovyetler Birliği’nde verilen Tarih eğitiminde Eski Çağ ve Eski Türk Tarihi konularının öğretimi teşkil etmektedir. Burada Eski Türk Tarihi’nden kasıt İslâmiyet öncesi Türk Tarihi’dir. Bunun için incelenen ders kitapları ise R. Yu. Vipper’in 1925 tarihli *Uçebnik İstorii Drevnosti*² isimli ders kitabı, A. V. Mişulina’nın 1952 yılında yayınlanan *İstoriya Drevnego Mira* adlı 5. sınıf kitabı³, F. P. Korovkin tarafından yazılan ve 1957–1961 yılları arasında 5. sınıf düzeyinde okutulan *İstorii Drevnego Mira*⁴ adlı ders kitabı ile B. A. Goloşekin, G. M. Linkon, A. İ. Popova, L. İ. Feldman tarafından 1958 yılında yayınlanan *Uroki Po İstoriya Drevnego Mira Dla V-VI. Klasa*⁵, adlı 5–6. sınıf ders kitaplarıdır.

I. RUS EĞİTİM SİSTEMİ’NİN KÖKENLERİ

Karadeniz’in kuzeyinde siyasi birlikten yoksun bir şekilde yaşayan Ruslar, devlet teşkilatına dair ilk adımları 862 yılında atmışlardır⁶. Rusya’da ilk dönemlerde okullar, dönemin diğer devletlerinde olduğu gibi manastırlar bünyesinde açılmış ve buralarda dersleri daha çok din adamları vermiştir. Diğer yandan bu dönemde, dindar bir yapıya sahip olan Rus halkının kiliselere devam etmesine karşın okur-yazarlık oranı oldukça düşüktür. Hatta bu durum ruhbanlar arasında bile aynı şekilde görülmektedir⁷.

Rusların kullandığı ilk alfabe “Glagolitic” alfabesidir ve 9. yüzyıla kadar kullanılmıştır. Bu alfabenin Ruslara girişi Hıristiyan misyonerler eliyle gerçekleşmiştir. “Kirilitsa” Alfabesi, 9. yüzyılın ilk çeyreğinde Aziz Cyrill ve

¹ Sabit Mentese, “Eğitim ve Toplumsal Değişme”, *Tunceli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. II (3), Tunceli 2013, s. 39.

² R. Yu. Vipper, *Uçebnik İstorii Drevnosti*, I-II, İzdani Valter i Rapa, Riga 1925.

³ V. Mişulina, *İstoriya Drevnego Mira*, Bilim Akademisi SSCB, Moskva 1952.

⁴ F. Korovkin, *İstorii Drevnego Mira*, Gosudarstvennaya Uçebno Pedagogičeskiy İzdatelstvo, Moskva 1957.

⁵ B. A. Goloşekin-G. M. Linkon-A. İ. Popova-L. İ. Feldman, *Uroki Po İstoriya Drevnego Mira Dla V-VI. Klasa*, Moskva 1958.

⁶ Mualla Uydu Yücel, “İlk Rus Yıllığı ‘Povesti Vremennih Let’e Göre X. Yüzyılda Rus-Bizans-Türk Münasebetleri”, *Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına*, Globus Dünya Basınevi, İstanbul 2010, s. 210.

⁷ O. Kamil Ercantürk, *Rus Eğitim Sisteminin İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2010, s. 2.

kardeşi *Metodius* tarafından Yunan etkisinde kalınarak oluşturulmuştur⁸. Bu alfabe ilk başlarda âyin kitaplarında yer almış, ardından Balkanlar dâhil olmak üzere Slavların yaşadığı tüm yerlere yayılmıştır. Rahipler ve papazlar yüzyıllarca dini kitaplarında bu alfabeği kullanmışlardır⁹.

Rusların, 988 yılında Hıristiyanlığın kabulünden sonra yazılı kültür, yayılma sürecine girmiştir. Rus eğitimi ile ilgili ilk kaynaklar, ilk el yazmalarının yazıldığı, devlet ve hukuki belgelerin korunduğu Büyük Novgorod şehridir. Bu şehirdeki kitaplar oldukça eskiye gitmekte ve 11-12. yüzyıllara tarihlenmektedir. 14-15. yüzyıllarda Merkezi Rus Devleti'nin yönetim merkezi, Büyük Moskova Knyezliği (Prenslik) oldu ve burada birçok Rus şehirde, kilise ve manastırlar bünyesinde köy ilkokulları açıldı¹⁰.

Stoglav Kilisesi bünyesinde, 1551'de yeni bir nizamname hazırlanarak Rus Ortodoks eğitim sistemi meydana getirildi. Buna göre; Piskoposluk yönetiminde ayin hizmetlilerini yetiştirmek için yeni okullar ihdas edildi. Bu okullarda aşamalara göre eğitim değişmekteydi. Başlangıç merhalesinde okumayı öğrenme, ikinci merhalede Zebur ve ilahiler kitabının, ileri merhalede Havarilerin ve onların öğretilerinin, yüksek merhalede ise İncil'in okunması vardı. En son aşamada ise Hıristiyan kitaplarının ilmine sahip olmanın yanında gramer eğitimi de verilmekteydi¹¹.

17. ve 18. yüzyıllara damgasını vuran I. Petro (1689-1725) ve II. Katerina'nın (1762-1796) dönemleri, Rusya'nın Aydınlanma Dönemi olarak bilinir ve bundan sonraki kültürel gelişimi etkileyen/belirleyen isimlerdir. I. Petro, öğretim ve eğitim sistemine ilişkin başlangıçlar yapmış, laik, çok kademeli ve çok yönlü bir eğitim sistemini kurmak istemiştir. Petro'nun bu yönde yaptığı çalışmalar II. Katerina döneminde zengin kültürel meyvelerini vermiştir. I. Petro, zor kullanarak uygulattırıldığı karar ve emirleriyle, II. Katerina ise idealist fikirleri ve kesin yargılarıyla, (her biri kendine göre doğru yöntemler ve yaklaşımlarla) aydınlanmayı Rusya'ya getirmeye çalışmıştır¹². Bu dönemde birçok teknik okul açılmıştır. Bunlardan 1701'de açılan Topçuluk Okulu ile Matematik ve Denizcilik Okulu, 1707'de kurulan Moskova Tıp Okulu ve Sankt-Peterburg Tıp Okulu,¹³

⁸ Zubrinic Darko, "The Exotic Croatian Glagolitic Alphabet", *TUGboat*, Vol. 13, No. 4, (1992), 470; Hatice Şirin User, *Başlangıçtan Günümüze Türk Yazı Sistemleri*, Ankara 2006, s. 142-143.

⁹ Alexander M. Schenker, "Early Writing", *The dawn of Slavic: An Introduction to Slavic Philology*, New Haven and London: Yale University Press, New Haven 1995, p. 168-172.

¹⁰ Ercantürk, a.g.t., s. 2.

¹¹ Ercantürk, a.g.t., s. 3.

¹² Zulfıya Şahin, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Rusya'nın Kültürel Gelişimi ve Batıya Uyum Çabaları", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 5 (2), Ankara 2014, s. 172.

¹³ Bu okul 1725 yılında, I. Petro'nun girişimiyle "Bilim Kültür Merkezi Bilimler Akademisi" olarak kuruldu. 1747'de "Sankt Petersburg İmparatorluk Bilim ve Sanat Akademisi" adını aldı ve 1803'te "İmparatorluk Bilimler Akademisi", 1806 yılında "İmparatorluk Sankt Petersburg Bilimler Akademisi", 1917

ayrıca 1714’de Matematik ve Denizcilik Okulu’ndan devşirilen Deniz Akademisi, bu okulların en önemlileridir¹⁴. Bu meslek okullarında temel okuma yazma becerileri başta olmak üzere, alt yapılarının oluşturulması için de yine I. Petro tarafından 1703–1722 yılları arasında Rus Dili alanında da, Rusça eğitim veren kırkı aşkın Ruskiye (Rus) Okulları ile matematik ve geometri ağırlıklı Tsifirniye (Rakam) Okulları açılmıştır. Açılan ilkokul statüsüne denk gelen bu okullarda eğitim vermek üzere, her eyalete Matematik, Denizcilik ve Slav, Grek-Latin Okulları’nın mezunları görevlendirilmiştir¹⁵.

18. yüzyılda Aydınlanma Felsefesi, bütün sivil eğitim kuruluşları dâhil olmak üzere tüm sivil enstitülerine işleyerek, toplum tarafından benimsenmeye başlanmıştır. Aydınlanma Dönemi’nde uygulanan felsefe sayesinde Rusya, Avrupa medeniyetine yaklaşmış, din merkezli toplumsal yapının yerini alan akıl merkezli toplumsal düzenlemeler için temel oluşturmuştur. Tüm bu gelişmeler sayesinde Tatar-Moğol istilasının ve kilise baskısının neden olduğu beş asırlık zoraki kültürel tecrit sona ermiş ve Avrupa’ya özgü bir kültürel gelişim sergilenmeye başlanmıştır. Bundan sonra Rus düşünce yapısı ciddi bir dönüşüm geçirmiş ve Rus toplumunun temel ekolü Avrupa Kültürü olmuştur¹⁶.

18. yüzyılda yapılan çalışmaların neticesinde Rus eğitim sistemi hızlı bir evrim sürecine girmiştir. Bu konuda ciddi adımlar için 1782’de Rusya’da geniş okul reformu yapmak amacıyla özel bir halk okulları komisyonu kurulmuştur. Komisyonun amacı köylülerden başka bütün halk zümreleri için ilköğretim okulları kurmaktır. Alınan kararlardan sonra büyük okullar eyaletlerde, küçükleri kaza merkezlerinde açılmış ve devlet tarafından finanse edilmiştir. Kurulan büyük okullarda ilk defa sistemli bir şekilde tarih öğretimi yapıldığına da şahit olunmaktadır. Bunun yanında buralarda dini bilgiler, Rus dili, coğrafya, tarih, doğa tarihi, geometri, mimarlık, mekanik ve fizik ile yabancı dil öğretilmekteydi¹⁷.

19. yüzyıl Çarlık Rusyası’nda devlet kurumları, Batı Avrupa’daki örneklerine benzer şekilde yeniden yapılandırıldı. 8 Eylül 1802’de yayınlanan manifestoyla Rusya’da aralarında ilk eğitim, orta, yükseköğretim kurumları ve Bilimler Akademisi, Sanat Akademisi, matbaa ve sansürü yönetmek için kurulan Millî Eğitim Bakanlığı’nın da olduğu sekiz bakanlık kuruldu.¹⁸ Bundan sonra Rus

Temmuzunda “Rusya Bilimler Akademisi”, 1925 Temmuzunda” SSCB Bilimler Akademisi”, Aralık 1991 yılından itibaren de “Rusya Bilimler Akademisi” adını aldı. Ercantürk, a.g.t., s. 5.

¹⁴ Petr. Miliukov, *Schools Under Peter the Great*, D.C. Heath and Company, Toronto 1991, p. 185.

¹⁵ Şahin, a.g.m., s. 174.

¹⁶ Şahin, a.g.m., s. 172.

¹⁷ Ercantürk, a.g.t., 6.

¹⁸ A. A. Slezin- O. V. Schuplenkov, “Social and Political Movements of the Russian Youth Abroad in 1920-1930: Attempts to Preserve National Identity”, *Law and Politics*, No. 7, (2012), p. 1261-1271.

Çarlığı'ndaki eğitim kuralları düzenlenerek ülke dört kategoriye ayrılıp altı eğitim bölgesi oluşturuldu ve her alt kategori üst kategoriye hazırlık hizmeti gördü. 1819 yılına gelindiğinde ise 6 bölgenin hepsinde üniversite kurulmuştu. Bu sistemde kilise okullarında eğitim 1 yıl, taşra okullarında 2 yıl, Jimnazilerde ise eğitim süresi 4 yıl idi. Jimnazilere sadece asilzade ve memur çocukları alınırdı.¹⁹

II. SOVYETLER BİRLİĞİ DÖNEMİ'NDE EĞİTİM

Sovyetler Birliği'nde eğitim, Komünist Parti'nin esaslarını kendi parti programlarında belirledikleri şekilde oluşturulmuş ve 16 Aralık 1919 yılında "Sosyalist Rusya Federasyonu Halkının Okuma Yazma Seferberliği" kararnamesi yayınlanmıştır. Buna istinaden 1920 yılında bu sahadaki bütün çalışmaların yönetildiği Halk Komiserliği bünyesinde "Rusya Okuma Yazma Seferberliği Olağanüstü Komisyonu" kurulmuştur. Burada alınan kararlara göre Sovyetler Birliği'nde eğitim devlet eliyle yürütölmüş ve laik eğitim sistemi benimsenmiştir. Ayrıca 7-15 yaşları arasındaki bütün çocuklar için zorunlu tutulmuştur. 1936 Anayasası'nda Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği yurttaşlarının eğitim hakkı "Bu hak genel ve ücretsiz yedi yıllık öğrenim, on yıllık öğrenimin geniş olarak gelişmesi, yüksek ücretsiz eğitim, yüksek okullarda çalışmalarında üstünlük gösteren öğrencilere verilen devlet bursları sistemi, okullarda ana dilinde öğretim yapılması, fabrikalarda, devlet çiftliklerinde, makine ve traktör istasyonlarında ve kolektif çiftliklerde ücretsiz mesleki, teknik ve tarım eğitimi yoluyla elde edilir" şeklinde tanımlanmıştır.²⁰

Sovyetler dönemindeki okul sisteminde zorunlu eğitim, 3-4 yaşındaki çocuklara yuvalarda, 5-6 yaşlarındakilere ise anaokullarında verilirdi. Bundan sonra 7-10 yaşları arasındakiler zorunlu olarak dört yıl ilkokul, ardından 11-13 yaşları arasındakiler birinci devre orta öğretime tabi tutulurdu. Zorunlu olan bu aşamadan sonra da öğrenciler fabrika okulları, tekhnikumlar, öğretmen enstitüleri veya ikinci devre orta öğretim okullarından birine yönlendirilirdi. Eğitimin bu aşamasından sonra üniversiteler, yüksek enstitüler, sonraki aşama da ise araştırma enstitüleri ile mezuniyet sonrası programlar yer alırdı.²¹

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Komünist Parti'nin 1952 yılındaki 19. Kongresi'nde, Sovyetler Birliği'nin büyük kültür ve sanayi merkezlerinde 7 yıllık eğitimden temel eğitime geçilmesi ve gelecek yıllarda geri kalmış şehir ve yerlerde umumî eğitim şartlarının hazırlanması kararı alındı. Bu çalışmalardan sonra yatılı okullarda gelişim yaşandı. 1962 yılından sonra zorunlu eğitim 8 yıla

¹⁹ Ercantürk, a.g.t., s. 7.

²⁰ Türkkiye Ataöv, *Sovyetler Birliği Devlet İdaresi*, Ankara 1961, s. 99-100.

²¹ Y. Yılmaz Karataş, *Sosyalist Eğitim Halk İçin Bilim*, <http://www.ozgurlukdunyasi.org/arsiv/253-sayi-176/629-sosyalist-egitim-halk-icin-bilim>, Erişim tarihi: 26.11.2016.

çıkartılmıştır. Orta öğretim okulları; üretim yapılan okullar (meslek liseleri), bazı derslerin teorik ve pratik daha derinlemesine öğretildiği okullar (fen liseleri gibi), yatılı okullar, gençlerle çalışan orta öğretim okulları (teknik/tekhnicum liseleri), fiziki ve akli yetersizliklere sahip çocukların eğitildiği (rehberlik merkezleri) okulları kapsıyordu²². Ülkenin bütün okullarında ders yılı 1 Eylülde başlayıp, 1.-7. sınıflarda 30 Mayıs, 8. sınıflarda 10 Haziranda, 9.-11. sınıflarda 25 Haziranda bitiyordu ve eğitim yılı dört çeyrek döneme bölünmüştü. Birinci çeyrek 1 Eylül-4 Kasım, ikinci çeyrek 10 Kasım-29 Aralık, üçüncü çeyrek 11 Ocak-23 Mart tarihleri arasında olup, dördüncü çeyrek ise 1 Nisandan eğitim yılı sonuna kadar sürüyordu. Buna uygun olarak tatiller de sonbahar, kış, ilkbahar ve yaz tatili olarak isimlendirilmiştir. Öğrencilerin dersteki bilgileri 5'li not sistemine göre, davranışları ise "örnek", "tatmin edici (iyi)", "tatmin etmiyor (zayıf)" şeklinde değerlendirilmiştir. 8.-10. ve 11. sınıflarda ise bitirme sınavlarının yapılması bir zorunluluktur.²³

A. Ders Kitaplarında Eskiçağ ve Eski Türk Tarihi Öğretimi

Sovyet dönemi ve Sovyet sonrası dönemde okullarda okutulan tarih ders kitapları, birçoğu ünlü Rus aydın ve öğretmenler tarafından yazılmıştır. R. Yu. Vipper'in 1925 tarihli *Uçebnik İstorii Drevnosti* isimli ders kitabında ana metinler, bölümler ve alt bölümlere ayrılmıştır. Bu bölümler içerisinde, birçok dikkat çekici başlık ve alt başlıklar halinde konular ele alınmıştır. Kitap hitap ettiği sınıf düzeyine uygun olarak tarih bilimine giriş ve tarih biliminin başlangıç dönemini kapsayan Eskiçağ tarihi, Uzak Doğu, Batı ve Ön Asya kültür çevrelerini konu edinmiştir. Ayrıca bu kültür çevreleriyle doğrudan ilişki halinde bulunan komşu bölgelerin yazı ile başlayan en eski devirlerinden, Roma'nın kurduğu siyasal mekân birliğinin çöküşüne ve Avrupa Orta Çağı'na kadar olan süreyi de içerecek şekilde konuları ele almıştır. Bu ders kitabı genel olarak 5. sınıf seviyesindeki öğrencilerden başlamak üzere takip edilmekteydi.

Vipper'in tarih ders kitabında Eskiçağ Tarihi ve Eski Türk Tarihi ile ilgili şu bilgiler aktarılmaktadır:

Başlangıçta Türklerin ilk yurtları ile ilgili olarak genel bilgiler verilir. Bu bölgelerin tanımı şu şekilde yapılmaktadır: "Geniş Orta Asya coğrafyası; Himalaya Dağları'nın doğusunda, Kara-Kurum ve Tian-Şan (Tanrı) Dağları'nın batısında, Hindikuş ve Pamir Dağları ile Hazar Denizi'nin doğu ve kuzeydoğusunda, Aral ve Balkaş Göllerini içine alan, deniz seviyesinden yüksek,

²² Ercantürk, a.g.t., s. 12.

²³ Ercantürk, a.g.t., s. 16-18.

dağ, plato ve ovalarından müteşekkildi"²⁴. Bu tanım yapıldıktan sonra bölgede yaşayan halkları Moğol kökenli olarak kabul edip, Çin kökenli ırklarla kaynaştığını, Büyük Çin Devleti'ni kurduklarını ve Çinleştiklerini varsaymaktadır. Bu sarı ırkın zamanla Beyaz yüzlü (Ari) ırkına dönüşüm sürecini öğrencilere anlatır. Buna göre;

"Tian-Şan Dağları'ndan, Gaong Nehri'nin yukarı vadilerinde Sarı adı ile anılan Moğol boyları bulunmaktaydı. Moğol menşei kalabalık göçebe nüfusun önemli kitlesi zamanla Gaon, Yandzi ve Huanhı Nehirleri arasında oturan kavimlerle karışıp kaynaşarak Büyük Çin Devleti'ni kurmuşlardır. Onların bir grubu, Hindikuş ve Pamir Dağları'nı aşarak Orta Asya üzerinden Kafkasya'ya kadar yayılmışlardır. Kafkasya'ya açılan bu grup uzun bir süre sonra Beyaz yüzlü (Ari) adı ile anılmaya başlanmıştır. Zamanla şu veya bu nedenle Ariler üç bağımsız gruba ayrılmışlardır. Bunlardan ilki olanlar, Massaget²⁵ ve Sakalar adı ile Hazar Denizi'nden, Aral Denizi'nin sahillerine kadar uzanan hudutlara geçerek burada göçebe olarak yaşamışlardır. İkinci grub; İran platosuna gelip buranın yerli ahalisiyle karışarak ileride İran Persleri adıyla ün yapmışlardır. Üçüncü grup ise, Afganistan Dağları'nı aşarak, Hindistan'ın İndus-Pencap havalisine doğru göç etmişlerdi"²⁶. Vipper; bu ders kitabında Hindistan'a göç eden Ariler hakkında kapsamlı bilgileri, Eski Çağ Hindistan Tarihi bölümünde vermiştir.

Massagetler ve Sakalar Tarihini değerlendiren yazar şu bilgileri vermektedir: "İhtişamlı Asur İmparatorluğu'nun gücünün zayıflaması sonucunda eyalet bölgeleri, Babiller ile Sami Kavimlerinden oluşan göçebe ve yarı göçebeler arasında paylaşıldı. Asur hâkimiyetine bağlı olan Hazar ve Aral Denizleri arasında yer alan bozkırlarda, Sakalar, Massagetler ve Moğol kabilelerinden meydana gelen Hun göçebe kavimleri yaşamaktaydı. Asur Devleti'nin siyasi olarak parçalanması sürecinde, bölgedeki göçebe kavimlerin önemli bir kısmı Volga ve Don Nehirlerini geçerek bugünkü Rusya topraklarının güney kısmına saldırmışlardır. Bu dönemde Rusya'nın güney kısmında en eski devirlerden beri yaşayan yerli ahalisi olan Kimmerler, Orta Asya steplerinden gelip bölgeyi istila

²⁴ Vipper, a.g.e., I, 64.

²⁵ Eskiçağ kaynaklarına göre Massagetler, Hazar Denizi'nin doğusunda yaşamışlardır. Bunlar, Hazar Denizi'nin doğusunda uçsuz bucaksız bir düzlüğün büyük çoğunluğunu ellerinde tutarlardı. Herodotos, *Herodot Tarihi*, çev. Müntekim Ökmen, İstanbul 1973, 64; Buradan anlaşılacağı üzere, Asya'daki İskitlerin bir kısmına Grekler, Massaget demekteydiler. Massagetler, İskitlerle aynı ırktandırlar ve Massagetler Asya'da tek başlarına bağımsız bir siyasi birleşme oluşturmuşlardır. "Saka Tıgrakhauda", yani ok şeklinde başlık giyen Sakalar, antik Grek kaynaklarında Massagetler olarak belirtilmiştir. Massagetler hareketli, atlı-göçebe bir kavimdir. Bu durum dikkate alındığında, Massagetlerin yayıldığı coğrafyanın doğuda Altay ve Tanrı Dağlarından batıda Urallar ve Hazar Denizi arasında kalan geniş saha olduğu kabul edilebilir. İlhami Durmuş, "Massagetler", *Bilgi*, Sayı: 3/Güz, Ankara 1996, s. 86-91.

²⁶ Vipper, a.g.e., I, s. 64.

eden ve diğer amaçlarla gelen göçebe işgalcilere karşı, Karadeniz'in kuzeybatı sahillerini takip ederek Küçük Asya'ya, onların arasında kalabalık kitleyi teşkil eden Tavır boyları bugünkü Kırım'a yerleşmişlerdir. Rusya'nın kuzey ve güney bölümlerine kitleler halinde gelip yerleşen göçebeler, zamanla yerleşik hayatı benimsemişlerdir". Yazar, Orta Asya'daki göçebelerin kimlerden oluştuğu konusuna hiçbir şekilde değinmemektedir. Ancak göçebe kabileleri, etnik köken olarak en eski devirlerden beri gelen bir Hun Türk kabilesi yerine, bir Moğol kabilesi olarak nitelendirmektedir²⁷.

Bu kitabın üçüncü bölümünde konu olarak, Pers İmparatorluğu'nun ortaya çıkışı ve bu imparatorluğun çöküşüne kadar geçen süre anlatılır. Bu dönem ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Vipper, özellikle Darius ile Sakalar arasındaki savaşları derinlemesine çizer. Bu ders kitabında en çok dikkat çeken husus ise Massagetler ve Sakaları çok vahşi ve barbar olarak tanıtmasıdır. Zira Massagetler ve Sakalar; savaş esnasında ilk öldürdüğü kişinin kanını içen, her öldürülen düşmanın kafasını kesip krala sunan, düşmanın kesilen ellerinden zırhlar yapan, öldürülen kişinin kafatasından kadeh yapıp içine düşmanın kanını dökerek içen, yine çıkartılan bu kafa derisini atın başına takan, kesilen kafaların sayısına göre kraldan birçok ödülleri alan ve kanla doldurulmuş büyük bir kazandan bir bardak kan içerek sefere çıkan şekilde anlatılmıştır. Yazar, bununla da yetinmez ve savaşlarda elde edilen esirler ile ilgili olarak, kral öldüğü zaman kralın cesedini yüksek bir yere koyduklarını ve na'sının yanına bazı hayvanlar ve eşyaları dizdiklerini anlatır. Bu esnada ellerindeki tuttıkları esirleri krala saygı olarak kralın na'sının yanında canlı canlı yaktıklarını ekler. Yine Kralın na'sının üzerine birçok değerli eşyaların, altın ve gümüşten yapılmış ziynet ve savaş aletlerinin konularak süslendiği, bu haliyle çevredeki yaşayan kavimlerin arasında dolaştırıldığını aktarır²⁸.

Pers dönemini ayrıntılı bir şekilde anlatan ders kitaplarında, Pers kralı Darius'un, Orta Asya göçebe kabileler karşısında cesaretle savaşması, vahşi olarak nitelendirdiği Sakaları yenilgiye uğratması, yenilen bu göçebe toplulukların korkuya düşerek kaçması bu dönemin kitaplarında rastlanan ortak konular arasındadır²⁹.

Vipper, *Uçebnik İstorii Drevnosti* isimli kitabının ikinci cildinde, Roma İmparatorluğu'nun çöküşü ve Hunların Avrupa'ya ilerleyişi hakkında bilgiler vermiştir. Vipper, bu bölümde Hunları yine vahşi kabileler şeklinde tanıtmış, ardından Çinlilerin, Hunlar karşısındaki galibiyetlerini anlatır ve Hun

²⁷ Vipper, a.g.e., I, s. 56.

²⁸ Vipper, a.g.e., I, s. 115.

²⁹ Vipper, a.g.e., I, s. 115.

göçlerinden bahsetmiştir. “Çin’deki Han İmparatorluk sülalesi, göçebe Moğol kavimlerinden oluşan en vahşi ve en barbar Hunları kesin bir yenilgiye uğrattı onları Huanhu (Sarı) nehrin aşağı kesimlerinden söküp atmıştı. Bu toprakları kendi denetimine almış ve yönetimlerindeki toprakların sınırlarını genişletmişlerdir. Çinlilerin başarıları ve bölgeyi denetim altına almaları, bu göçebe kavimleri göçe zorlamıştır. Bunun üzerine Hunların kalabalık grupları iki ana gruba ayrılmıştır. Bunlardan güney kolu Çin’in egemenliğini kabul ederek ve bağımlı konuma düşmüşlerdir. Diğer grup ise, Kuzey Altay’ı seçerek Obi ve İrtiş Nehirleri arasına göç etmişlerdir. Bu bölgeye yerleşen kalabalık kitleler, zamanla iki bağımsız gruba ayrılmışlardır. Bunların önemli bir kitlesi olan Ak Hunları, Aral Denizi’nin aşağı kesimlerinde bulunan bugünkü Hiva ve Belh civarlarına yerleşmişlerdir. Ak Hunlar, zaman zaman Sâsânilerin hüküm sürdüğü İran’ın içlerine akınlar düzenlemişlerdir. Sâsânilerle yapılan uzun savaşlar sonucunda Ak Hunların büyük bir bölümü, Afganistan üzerinden Hindistan’a geçerek yerleşmişlerdir. Türkistan Bölgesi’nde, Sibiryta Bozkırlarında yaşayan sarı yüzlü Hunların ikinci göçebe nüfusu ise Hazar Denizi kıyıları ile Ural Dağlarını aşarak Avrupa’nın güneydoğusundaki ormansız bozkırlara yerleşmiş ve buradaki birçok yerel kavimler ile karşı karşıya gelmişlerdir. M. 350 yılında Hunlar, Sarmatların bölgelerini fethetmek amacıyla Volga sınırlarından içeri girmiştir. Hunların hücumu neticesinde Sarmatların, Alan boylarından önemli bir kısmı Kafkasya dağ eteklerine kaçmışlar, diğerleri ise Hunlarla birleşmişlerdir”³⁰.

Kitapta Hunların ilerlemesi ile birlikte burada oturan birçok yerel kavim ve boyun bunlara katıldığı anlatılmıştır. Ayrıca bu katılımlar ile büyük bir kalabalık grubu teşkil eden Hunların, Don Nehri’ni geçerek Don, Karpat ve Tuna’ya kadar uzanmış bölgede barınan Alman kavimlerinden oluşan Vizigot ve Ostrogotlar üzerine saldırdıkları verilmiştir. Hücum esnasında meydana gelen savaşta, cesurluğu ile şiir ve destanlarda ünlenen Vizigotların ünlü hükümdarı Ermaprih’in, aldığı mağlubiyet karşısında intihar etmiş olduğu ayrıntıları ile anlatılmıştır. Ostrogotlar hakkında ise Sarmatlar gibi Hunlarla birleşmek zorunda kaldıkları, Vizigotların kalabalık kitesini teşkil eden nüfusun, itaat altına girip birleşmek yerine Roma İmparatorluğu’nun batı sınırlarına doğru kaçtıkları aktarılmıştır. Yazar, kitapta Hunlar hakkında diğer ders kitabı yazarlarının yaptığı gibi klasik barbar tasviri çizmeye devam etmiştir. Diğer konularda birçok ayrıntıyı atlarken söz konusu Hunlar olunca şöyle yazmaktadır; “Hunlar sayı olarak çok kalabalık, işgal ettikleri bölgeleri acımasızca yağmalayıp yerleşik yerleri yıkarak duyulmamış bir korku yayan vahşilerdi”³¹.

³⁰ Vipper, a.g.e., II, s. 40.

³¹ Vipper, a.g.e., II, s. 40.

Vipper, Hunları yerli halkın yanında vücutları geniş, sakalsız çok çirkin ve vahşi görünüşlü, üzerinde işlenmemiş hayvan postu giyen insanlar biçiminde tasvir etmiştir. Aşırı derecede açgözlü olup yurtlarının olmadığını, kadın ve çocuklar ile birlikte bir çadır içinde yaşadıklarını, erkeklerin bütün günü at üzerinde geçirdiğini, savaşırken düzen içinde değil de dağınık bir şekilde savaştıklarını, onların düşmanı aldatmak için yalandan kaçarak aniden saldırdıklarını (kast edilen Turan/Hilal Taktiği) anlatır. Düşmanlarının silahları ile kıyaslandığı zaman, Hun askerlerinin bilenmiş kemikleri attıkları ve eğri büğrü kılıçlar kullandıkları şeklinde bilgiler verir. Roma İmparatorluğu'nun parçalanması ve düşüşü konusunda yapılan açıklamalarda da fetih, iç ve dış faktörler altında Hunların, Avrupa'ya gelişinin temel nedeni olarak gösterilmektedir³².

Vipper, 59. sayfasında Mısır tarihine ilişkin bilgiler verir. Bu bölümde Mezopotamya ile ilgili bilgilerde Küçük Asya'dan (Anadolu) Hitit veya Hatti isimli yeni bir düşmanın ortaya çıktığını belirtir. Onlar hakkında bilgi verirken savaşçı bir kavim olduklarını ve dağlarda yaşadıklarını vurguladıktan sonra, saçlarının kazınarak üst kısmında bir miktar saç bırakmak suretiyle bunları tepelerinde bağladıklarını tasvir eder. Bu kabileleri, çevredeki diğer kabileleri yağmalayan vahşiler olarak anlatır. Ayrıca dini inanışları hakkında da dağ başlarına büyük tanrıların heykellerini diktiklerinden bahseder.³³

A. V. Mişulina'nın 1952 yılında yayınlanan *İstoriya Drevnego Mira* adlı 5. sınıf kitabında genel olarak Pers tarihi ve Perslerin diğer milletlerle olan münasebetleri anlatılır. Burada en eski devirlerden itibaren Pers Devleti'nin kuruluşu, bu dönemde İran'da gelişen siyasi vakıalar, Perslerin Hindistan'daki Ari kavimleri üzerine yaptıkları seferleri ve burada gerçekleştirdikleri sosyal ve siyasi faaliyetler, Persler ile Yunanlılar arasında cereyan eden mücadeleler ve Persler ile Yahudiler arasında ilişkilerin yanında sosyal, ilmi ve ticari durumu hakkında da bilgiler kısa kısa anlatılmaktadır. Ayrıca Antik Yunan Tarihi bölümünde, Yunan Tarihi ile birlikte Pers ordusunun büyük bir bozguna uğratılması sonucu Horasan sınırlarına giren Büyük İskender'in ordusunun, Amuderya'ya kadar ilerlemesi ve Orta Asya üzerinden geçerek gerçekleştirdiği Hindistan seferleri hakkında bilgiler verilmektedir. Bu eserde de, yukarıda verilen ders kitaplarının içeriğindeki gibi Türk tarihine bakılmakta ve genel olarak Türkler, barbar kavim olarak tasvir edilmektedir³⁴.

³² Vipper, a.g.e., II, s. 40.

³³ Vipper, a.g.e., II, s. 59.

³⁴ Mişulina, a.g.e., s. 77.

1957-1961 yıllar arasında yayınlanan F. P. Korovkin'in *İstorii Drevnego Mira* adlı 5. sınıf ders kitabında yine Persler, ilk kuruluşundan başlamak üzere yıkılışına kadar bütün özellikleriyle incelemiştir. "Persler ile Sakalar arasındaki savaş" başlıklı konu altında, M.Ö. VI. yüzyılda Persler ile Sakalar arasındaki mücadeleler uzunca işlenmiştir. Yazar olayları; "Kral Darius'un komutasındaki büyük Pers birlikleri, Sakalara karşı harekâta başladı. Mükemmel donanımlı birlikler karşısında göçebe boyları teşkil eden Sakalar, Orta Asya'nın kumsal bozkırlarına çekilmeye başladılar. Sakaların korktuğunu düşünen I. Darius kaçmaya koyulan göçebe birliklerini belli bir süre takip etti, ardından bir mektup göndererek onların teslim olmalarını istedi" şeklinde bir giriş ile birlikte verir. Bundan sonra da Sakaların, Darius'a, bir kuş, fare, kurbağa ve beş tane yay oku gönderdiklerini anlatır. Ardından bundan anlatılmak isteneni ise şöyle açıklar: "Sen bizden kurtulmak için ya kuş olup uçarak kaçmalı, ya fare olup yerin altına girerek kurtulmalı, ya da kurbağa olup deryalara dalmalısın. Aksi takdirde oklarımız ve yaylarımız seni bulacak ve cezanı keseceklerdir"³⁵.

Korovkin ders kitabında, Darius'un Sakaların cevabına karşılık, birlikleriyle havanın çok sıcak olmasına rağmen harekete geçtiğini, bozkırda şiddetli sıcak su sıkıntısı çektikleri için Pers ordusunda çözümlerin baş gösterdiğini anlatır. Göçebeler olarak adlandırdığı Sakaların ise ünlü bozkır taktiğini kullanarak su kuyuları kumla kapattığını ve sulardan Perslerin faydalanmaması için kuyuları leşlerle doldurduklarından bahseder. Pers ordusu sıcak havadan bitkin ve susuz düşünce, ağır çöl koşullarına alışkın göçebelerin saklandıkları yerlerden çıkararak düşmanı ok yağmuruna tuttıklarını, ardından da kılıçlarını devreye soktuklarını ifade eder. Korovkin; Sakaların, Pers ordusunu korkunç bir hezimete uğrattığını belirttikten sonra I. Darius'un yenilgisi ile imparatorluğun çözülmeye başladığını ve itaat altına alınan halklar arasında bağımsızlık için isyanların başladığını kitabında işler. Burada ilk ayaklanmaların Medler tarafından başlatıldığını belirtir³⁶.

1958 yılında; B. A. Goloşekin, G. M. Linkon, A. İ. Popova, L. İ. Feldman tarafından yayınlanan *Uroki Po İstorii Drevnego Mira Dla V-VI. Klasa*, adlı kitapta Antik Yunan tarihine ait bilgiler yoğun olarak yer almış ancak Türk tarihine ait bilgilere fazla yer verilmemiştir. Burada daha çok Yunan ve Saka mücadeleleri ele alınmıştır. Bu mücadeleler ile ilgili olarak; bu dönemde Karadeniz bölgesinde yaşayan Sakaların, ilkel komünal hayatı sürdürdükleri, ayrıca bu dönemde Yunanlıların bu bölgelerde kolonilerinin bulunduğu, Yunanlılar ile Sakalar arasında doğal takasın yaygın olduğu, öte yanda temaslar sonucunda

³⁵ Korovkin, a.g.e., s. 94.

³⁶ Korovkin, a.g.e., 94.

Yunanlıların kendine has kültürel hayatının, Sakaların kültür hayatını etkilediği şeklinde değişik bilgiler verilmiştir. Ayrıca Sakaların, kültürel olarak Yunan medeniyeti üzerinde etkilerinin olduğu vurgulanmıştır³⁷.

---

³⁷ Goloşekin vd., *Uroki Po İstorii Drevnego Mira Dla, V-VI. Klasa*, Leningrad 1958.

SONUÇ

M. 9. yüzyıldan itibaren siyasi oluşumlarını tamamlayan Rusların, 988 yılında Hıristiyanlığı kabullerinden sonra, onlar arasında yazılı kültür yayılma sürecine girmiştir. Rusya'nın Aydınlanma Dönemini başlatan ve sürdüren I. Petro ve II. Katerina, ülkenin kültür politikasına yön veren isimler olmuştur. I. Petro, öğretim ve eğitim sistemine ilişkin başlangıçlar yaparak, laik, çok kademeli ve çok yönlü bir eğitim sistemi kurmuş, Katerina döneminde ise bu sistem zengin kültürel meyvelerini vermiştir. İlerleyen zamanlarda köklü reformlarla modern bir şekle bürünen Rus eğitim sistemi, Sovyetler döneminde de önemini kaybetmediği gibi gelişimini sürdürmüştür.

Sovyetler Dönemi birinci kademe tarih eğitiminde, Eskiçağ tarihi ile ilgili üniteler işlenirken, konular tarihin ilk dönemlerinden itibaren ele alınmış fakat coğrafyası gereği sürekli münasebet halinde buldukları Türklerin tarihi ile ilgili olarak ayrıntılı bilgiler verilmemiştir. Konular, daha çok Pers ve Yunan Tarihi ağırlıklı olarak işlenmiştir. Bu esnada Türklerden bahsederken Türk kelimesini kullanmamaya özen gösterilmiş ve daha çok göçebeler terimi kullanmaya çalışılmıştır. Özellikle Sakalardan ve Hunlardan devlet ismi olarak bahsedilmiş, bunlar da daha çok barbar ve vahşi göçebe kavimler olarak gösterilmiştir. Bu bölümlerde, Persler ile Sakalar arasındaki savaşlar ayrıntılı olarak incelenmiş, Sakaların galibiyetleri anlatılmıştır. Ayrıca Hunların, Avrupa'ya olan akınları aktarılmış ve Vizigotlar ile Ostrogotların faaliyetleri hakkında da ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Yine bu Avrupa Hunlarından bahsedilirken de onların barbar olduğuna vurgu yapılırken, onların Türk kavimleri olduğundan kesinlikle bahsedilmemiştir.

KAYNAKÇA

- ATAÖV, Türkkaya, *Sovyetler Birliği Devlet İdaresi*, A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara 1961.
- DARKO, Zubrinic, "The Exotic Croatian Glagolitic Alphabet", *TUGboat*, Vol. 13, No. 4, (1992), p. 470-471.
- DURMUŞ, İlhami, "Massagetler", *Bilig*, Sayı: 3/Güz, Ankara 1996, s. 86-91.
- ERCANTÜRK, Oğuz Kamil, *Rus Eğitim Sisteminin İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2010.
- GOLOŞEKİN, B. A -G. M. Linkon-A. İ. Popova-L. İ. Feldman, *Uroki Po İstoriya Drevnego Mira Dla V-VI. Klasa*, Moskova 1958.
- HERODOTOS, *Herodot Tarihi*, çev. Müntekim Ökmen, Remzi Kitabevi, İstanbul 1973.
- KARATAŞ, Y. Yılmaz, *Sosyalist Eğitim Halk İçin Bilim*, <http://www.ozgurlukdunyasi.org/arsiv/253-sayi-176/629-sosyalist-egitim-halk-icin-bilim>, Erişim tarihi: 26.11.2016.
- KOROVKİN, F., *İstorii Drevnego Mira*, Gosudarstvennaya Uçebno Pedagogičeskiy İzdatelstvo, Moskva 1957.
- MENTEŞE, Sabit, "Eğitim ve Toplumsal Değişme", *Tunceli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. II (3), Tunceli 2013, s. 39-59.
- MİLİUKOV, Petr., *Schools Under Peter the Great*, D.C. Heath and Company, Toronto 1991.
- MİŞULİNA, V., *İstoriya Drevnego Mira*, Bilim Akademisi SSCB, Moskva 1952.
- SCHENKER, Alexander M., "Early Writing", *The Dawn of Slavic: An Introduction to Slavic Philology*, New Haven and London: Yale University Press, New Haven 1995, p. 168-172.
- SLEZİN, A. A.- O. V. Schuplenkov, "Social and Political Movements of the Russian Youth Abroad in 1920-1930: Attempts to Preserve National Identity", *Law and Politics*, No. 7, Bratislava 2012, p. 1261-1271.
- ŞAHİN, Zulfiya, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarisında Rusya'nın Kültürel Gelişimi ve Batıya Uyum Çabaları", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 5 (2), Ankara 2014, s. 171-191.
- USER, Hatice Şirin, *Başlangıçtan Günümüze Türk Yazı Sistemleri*, Akçağ Yay., Ankara 2006.
- VİPPER, R. Yu., *Uçebnik İstorii Drevnosti*, I-II, İzdani Valter i Rapa, Riga 1925.
- YÜCEL, Mualla Uydu, "İlk Rus Yıllığı 'Povesti Vremennih Let'e Göre X. Yüzyılda Rus-Bizans-Türk Münasebetleri", *Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına*, Globus Dünya Basınevi, İstanbul 2008, s. 114-128.

KARATAY MEDRESESİ'NİN BİÇİMLENDİRİLMESİ VE MİMARİ ANLAM BOYUTU

FORMATTING THE KARATAY MADRASAH AND ARCHITECTURAL SENSE EXTENT

Zehra ODABAŞI*

Özet

Tarihi mimari, kavram ve sembollerle biçimler arasındaki bağlantıyı ortaya koyan en önemli araçlardan biridir. Dönemin ürettiği kültürel değerler, sosyo-etnik oluşumlar ile inanç ve gelenekler mimari tarzı etkileyen en önemli unsurlardır. Türk-İslam sanatında ayrı bir yere sahip olan medreseler, Türkiye Selçuklu mimarisinin en dikkate değer yapı türlerinden biridir. Fars, Rum ve Türk-İslam sentezinin özgün örneklerinden birini oluşturan bu mimari yapıların süslemesinde kullanılan motifler ile yapılara adeta nakşedilen ayet ve hadisler Selçukluların kozmolojiye olan yaklaşımlarını net bir şekilde ortaya koymuştur. Bu çalışmada, Karatay Medresesi'nin mimari kavram ve sembollerinin anlamları medresenin bölümleri üzerinden tartışılmaya çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler

Selçuklu, medrese mimarisi, mimari anlam, vakıf, kültür.

Abstract

Historical architecture is the one of the most important means which reveals connection between concept, symbols, and shapes. Cultural values in that period, socio-ethnic formation and beliefs and traditions are the most important factors influencing architectural style. Madrasah, having a different place in Turkish-Islamic art, is the one of most remarkable building types in Anatolian Seljuk architecture. Motifs used to decorate and verses and hadiths imprinted onto these architectural buildings which constitute one of the original examples of Persian, Greek and Turkish-Islamic synthesis have clearly revealed the approaching of Seljuks to cosmology. In this paper, it will be worked to discuss the senses of architectural concept and symbols of Karatay Madrasah through its parts.

Keywords

Seljuks, madrasah architecture, architectural sense, foundation, culture.

---

* Yrd. Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Konya/Türkiye, ze.odabasi17@gmail.com.

GİRİŞ

Ortaçağ İslam dünyasında din ilimleri başlangıçta camide ortaya çıkmış, eğitilmiş bir hatibin etrafında oluşturulan düzenli halkalar şeklinde başlamıştır. Büyük Selçuklu Devleti döneminde fıkıhın öğretilmesi yarı profesyonel hale gelmiş ve medrese eğitimine geçilmiştir. Dönemin akademik kurumları olan medreselerde öncelikle dini ilimlere odaklanılmıştır. Halkın, fıkıh ve itikat konularında bilgi aldığı ulema; Arapça dilbilgisi, Kuran, Hadis ve diğer dini ilimlerin yanında İslam'a uygun davranışları ve güzel ahlaki öğütlemiştir. Bağdat Nizamiye Medresesi'nden sonra Horasan'ın birçok bölgesinde vakıf yoluyla medreseler inşa edilmiş ve bunlar çoğunlukla Şafi mezhebine göre eğitim vermiştir. Selçuklu veziri Nizamülmülk'ün (ö. 1092) adının verilmesinin bir örnek oluşturmasının ardından dini bir amel işlemek ve dini ilimlerin geliştirilmesini sağlamak isteyen devlet adamları bir vakfiye yoluyla mülk vakfederek medreseler inşa ettirmişlerdir. Türkiye Selçuklu Devleti de, Horasan'dan devraldığı bu gelenek ile Anadolu'da medreselerin kurumsallaşmasını sağlamış, Celâleddin Karatay¹ gibi devlet adamları etkileri günümüze kadar devam eden fıkıh medreseleri kurmuşlardır.

Selçuklu döneminde medrese binaları genellikle bir dersane ve öğrenciler için hücrelerden oluşmuş, her mezhep için 20 öğrenci kabul edilmiştir. Bağdat ve Şam gibi ana kültür merkezlerinde dört mezhebin her biri için ayrı müderris tayin edilmiştir². Anadolu'da inşa edilen medreselerde ise öğrenci sayısı daha azdır³. Bu nedenle medreselerde genellikle Hanefi mezhebine uygun olarak eğitim veren tek müderris istihdam edilmiştir⁴. Selçuklu medreselerindeki eğitim süresi

¹ Celâleddin Karatay hakkında detaylı bilgi için bkz. Zehra Odabaşı, "Selçuklu Devleti'nde Mühtedi Vakıfları: Celâleddin Karatay Vakıfları Örneği", (S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi), Konya 2012.

² George Makdisi, *The Rise of Colleges*, Edinburgh 1981, s. 175.

³ Selçuklu döneminde ihtisas eğitimi vermeyen medreselerde tahmini olarak 20 ile 40 arasında öğrenci mevcuttur. Sivas Burûciye Medresesi'nde 30, Konya Altun-Aba Medresesi'nde 38 öğrencinin eğitim gördüğü bilinmektedir. Aynı dönemde Amasya Halifet Gazi Medresesi'nin mevcudu ise 12'dir, Bkz Refet Yananç, "Selçuklu Medreselerinden Amasya Halifet Gazi Medresesi ve Vakıfları", *Vakıflar Dergisi*, XV (1982), s. 9. Karatay Medresesi, Fıkıh okutulan bir ihtisas medresesidir. Bunun için öğrenci sayısı normal medreselerden çok daha az olmalıdır. Turan, diğer Selçuklu medreseleriyle mukayese yaparak Karatay Medresesi'nde 20-30 öğrencinin bulunabileceğini tahmin etmektedir, Bkz. Osman Turan, "Selçuklu Devri Vakfiyeleri III, Celâleddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri", *Belleten*, XII/45 (1948), s. 72-79. O, buranın ihtisas medresesi olduğunu göz ardı ederek bu tahmini yapmış görünmektedir. Osmanlı döneminde XVI. yüzyıl başlarında bile Karatay Medresesi'nde öğrenci sayısı beştir, Bkz. *TTD EVKAF* 584.40. Bu durum, Selçuklu geleneğinin bu yüzyılda bile hala devam ettirildiğini göstermektedir.

⁴ Anadolu'ya gelen Selçuklular çoğunlukla Hanefi Mezhebinde bulduklarından Sünni mezhepler arasında fark gözetmemişler, ancak müderrislerin Hanefi olmasına özen göstermişlerdir.

çoğunlukla dört yıldır, ancak müderris olmak isteyen öğrencilerin farklı âlimlerden on ya da daha fazla yıl eğitim almaları şartı bulunmaktadır. Vakıflar tarafından finanse edilen medreselerde talebelere burs⁵, müderrislere maaş verilmiştir. Müderris yardımcısı olup, ders saatleri dışında medresede okutulan ilimleri talebelere tekrarlamakla görevli olan muid de medresenin maaşlı görevlilerinden biridir. Ortaçağ İslam kültürü, bilginin şifahen aktarılmasıyla gelişmiş, öğrencilere de bir fıkıh kitabını başından sonuna ezberlemeleri ve bunu yaparken yüksek sesle tekrar etmeleri tavsiye edilmiştir. Medrese eğitiminin tamamlanmasından sonra başarılı olup birer fakih kabul edilen öğrenciler, bir münazarada ilmuni sergileyerek kendi başına ders verebilmek üzere müderrislerden icazetname almıştır. İcazetname yalnızca tedris için değil, aynı zamanda fıkıh medreselerinde görüş bildirmek veya fetva vermek içindir⁶.

Türkiye Selçuklularında XIII. yüzyılın ilk yarısına gelindiğinde Konya başta olmak üzere Kayseri, Sivas ve Alanya gibi birçok şehrin kale ile yeni bir koruma düzenine kavuşturulması tamamlanmış⁷, varlıklı Selçuklu devlet adamları yeni iktisadi düzenin ihtiyaç duyduğu yapılar ve tesislerin yapımına yönelmişlerdir. Karatay Medresesi'nin bir vakıf eser olarak inşa edilmesi de bu döneme rastlamaktadır.

Öğrenciler için ise herhangi bir ayırım söz konusu değildir. Örneğin Altun-Aba Medresesi'nin vakfiyesinde öğrencilerin Hanefi ve Şafii mezheplerinden olabileceği; Karatay Medresesi'nin vakfiyesinde ise, burada eğitim görecektir olan talebenin dört Sünni mezhepten birine mensup olması gerektiği belirtilmiştir. Burada müderris ve muidin Hanefi Mezhebinden olması şartı da yer almaktadır. Bkz. O. Turan, "Selçuklu Devri Vakfiyeleri I, Şemseddin Altun-Aba Vakfiyesi ve Hayatı", *Belleten*, 42 (1947), s.202. Aynı şekilde Atabekiye Medresesi'nin vakfiyesinde de "medresenin müderrisinin mutlaka Hanefi ve sofu olup, burada daima fıkıh ilimlerinin okunması" şart koşulmuştur. Bkz. VGMA, Defter No. 591, s. 255. Aynı vakfiyede Şafilere medresede yer verilmemesi şartı da yer almaktadır. Yine 1242 yılında inşa edilen Sırçalı Medrese'nin kitabesinde buranın "Ebu Hanife yolunda olan fakihler ve fıkıh öğrenmek isteyenler" için vakfedildiği belirtilmiştir. Detaylı bilgi için Bkz. Metin Sözen, *Anadolu Medreseleri Selçuklu ve Beylikler Devri-Açık Medreseler*, I, İstanbul 1970, s. 160.

⁵ Konya'da bulunan Altun-Aba Medresesi'nin 1202 yılında tanzim edilen vakfiyesinde, ileri seviyede üç öğrenciye ayda 15'er dinar, orta seviyede 15 öğrenciye ayda 10'ar dinar, başlangıç durumunda olan 20 öğrenciye de ayda beşer dinar ödeniyordu. Karatay Medresesi vakfiyesinde öğrencilere verilecek burs miktarı belirtilmemiş, ancak medresenin masraflarının karşılanmasından sonra devamlı olan öğrencilere eğitim yardımı yapılacağı vurgulanmıştır. Yine Altun-Aba Medresesi vakfiyesinde her yıl medreseye 100 dinar değerinde kitap alınması şart koşulmuştur.

⁶ Borhan al-Din al-Zarnuji, *Ta'lim al-Muteellim: Tarik et-Te'ellüm: Instruction of the Student: The Method of Learning*, çev. G.E. von Grunebaum, Theodora Abel, New York 1947, s. 53-62.

⁷ Tuncer Baykara, *Türkiye Selçuklularının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, İstanbul 2004, s. 205.

A. Medresenin Kuruluşu ve Tarihi

Türk-İslam mimarisinde bir gelenek olarak inşa edilen eserlere genellikle o eseri vakfeden kişinin adı verilmiştir. Karatay Medresesine de adını Türkiye Selçuklu Devleti'nin en önemli devlet adamlarından biri olan Emir Celâleddin Karatay vermiştir. Alaaddin Tepesi'nin kuzeyinde kale kapılarından Ayaz Kapısına uzanan yönde bulunan Karatay Medresesi, Türkiye Selçuklular döneminde Konya'da inşa edilen önemli eğitim kurumlarından biridir. Medresenin doğusunda, Celâleddin Karatay'ın kardeşi Kemaleddin Rumtaş tarafından yaptırılmış olan Küçük Karatay (Kemaliye Medresesi) yer almaktadır⁸. Karatay Medresesinin taç kapısındaki kitabede okunan 1251 yılı medresenin inşa tarihini kesin olarak belgelemekle birlikte, kitabenin yazılı olduğu taşların farklılığı ve bu farklı taşlardaki yazı karakterlerinin diğerleriyle benzeşmemesi, tarihleme ile ilgili bazı tereddütler oluşturmaktadır⁹. Taç kapısı üzerindeki kitabede “*Bu kutlu yapımın inşası Yüce Sultan, Yüce Allah'ın gölgesi, din ve dünyanın izzeti, fetih babası Kılıçarslan oğlu Şehit Sultan Keyhüsrev'in oğlu, Keykubad'ın oğlu, Keyhüsrev'in oğlu el-muzaffer Keykavus zamanında Abdullah oğlu Karatay tarafından 649 yılı içinde emr olundu. Bu eseri yaptıranın Allah günahlarını affetsin*” ibaresi yer almaktadır¹⁰. Birçok araştırmacının üzerinde durduğu medresenin inşa tarihi ile ilgili varılabilecek sonuç, Karatay Medresesinin muhtemelen I. Alaaddin Keykubad döneminde inşasına başlandığı ve ölümünden sonraki siyasi istikrarsızlık nedeniyle yapımına ara verilerek II. İzzeddin Keykavus döneminde 649/1251 yılında tamamlandığıdır¹¹. Diğer eserlerinden farklı olarak Celâleddin Karatay'ın adı yalnızca Konya'da bulunan medrese kitabesinde zikredilmiştir¹². Mimarisi ve özellikle iç bölümlerinin çini kaplamasıyla Türkiye Selçuklu mimarisinin en güzel eserlerinden biri olan medresenin sadece portali yani taç kapısı ile iç hacmi günümüze kadar ulaşmıştır¹³.

⁸ Detaylı bilgi için bkz. Zehra Odabaşı, “Türkiye Selçuklularından Osmanlı'ya Küçük Bir Miras: XIX. Yüzyılda Küçük Karatay (Kemaliye) Medresesi”, *Vakıflar Dergisi*, 44 (2015), s. 95-105.

⁹ Bu konuda bkz. T. Cantay, “Konya Karatay Medresesinin İnşa Tarihi ve Kapısının Mimari Kuruluşu”, *Rölöve ve Restorasyon Dergisi*, 6 (1987), s. 25-30; M. Meinecke, “Tus'lu Mimar Osman oğlu Mehmed oğlu Mehmed ve Konya'da 13. Yüzyılda Bir Çini Atölyesi”, *Türk Etnoğrafya Dergisi*, 11(1968), Ankara 1969, s. 81-93.

¹⁰ Mehmet Emin Eminoğlu, *Karatay Medresesi Yazı İncileri*, Konya 1999.

¹¹ Hamdizade Abdulkadir Erdoğan, *Ala'eddin Cami-i Şerifi ve Karatay Medresesi, Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*, 33 (1915), s. 532-534. Medresenin mimari tasviri için bk. Metin Sözen, *Anadolu Medreseleri, Selçuklu ve Beylikler Devri*, II, İstanbul 1972, s. 63-65; Friedrich Sarre, “Konya Selçuklu Abideleri”, *Yeni İpek Yolu Konya Ticaret Odası Dergisi*, Konya Özel Sayısı, Konya 1999, s. 127.

¹² Aksarayî onun tevazudan eserlerine ismini yazdırmadığına işaret etmektedir. Kerimüddin Mahmud-ı Aksarayî, *Müsameretü'l-Ahbâr*, (çev. Mürsel Öztürk), Ankara 2000, s. 28.

¹³ Aptullah Kuran, *Anadolu Medreseleri*, I, Ankara 1969, s. 51.

Karatay Medresesi hakkındaki en eski kayıt, Ahmed Eflaki'nin *Menakıbu'l-Arifin* adlı eserinde yer almaktadır. Burada, medresenin açılışında büyük bir törenin düzenlendiğine, Mevlânâ Celâleddin-i Rumî, Sadreddin Konevi, Kadı Siraceddin Mahmud el-Urmevî (ö. 1285) ve Şerefeddin Muslî gibi ilim adamı ve sufilerin hazır bulunduğu dair bilgiler yer almıştır¹⁴. Eflaki'nin bildirdiğine göre Celâleddin Karatay, medresesinin tamamlanmasından sonra büyük bir toplantı düzenlenmesini emretmiştir. Bilginler arasında başköşenin neresi olduğu konusunda bir bahis açılmış, Mevlana'nın gönül dünyasında büyük değişikliklere neden olan mutasavvıf Şems-i Tebrizi (1185-1248), medresede ayakkabıların çıkarıldığı yerde bulunan halkın arasına oturmuştur¹⁵. Mevlana Celâleddin Rumi başköşe konusunda kendisine yöneltilen soruya şu şekilde cevap vermiştir: “*Bilginlerin başköşesi sofanın ortasıdır. Ariflerin başköşesi bir evin köşesidir. Sufilerin başköşesi sofanın kenarıdır. Âşıkların mezhebinde ise başköşe dostun kucağıdır*”. Verdiği bu cevap ile Şems'in şahsında Allah'a duyduğu ilahi aşkı dile getiren Mevlana Celâleddin Rumi kalkıp Şems-i Tebrizi'nin yanına oturmuştur¹⁶. Dönemin kaynaklarından anlaşılacağı üzere Mevlana medresenin açılışından sonra birçok defa burada bulunmuş, medresede zaman zaman sabah namazlarını kıldırması ve Celâleddin Karatay'ın ölümünden sonra da müritleriyle birlikte buraya gelerek medresenin banisi için türbede dua etmiştir.

İçinde Evliya Çelebi'nin de bulunduğu Osmanlı seyyahları Karatay Medresesi hakkında herhangi bir bilgi vermemiş olsalar da Osmanlı dönemi arşiv belgeleri medrese ile ilgili zengin kayıtlara sahiptir. XIX. yüzyıla gelindiğinde John Mac Donald Kinneir, Charles Texier ve Friedrich Sarre ile Clement Huart gibi Avrupalı seyyahlar, Selçuklu döneminde inşa edilmiş olan Karatay Medresesi'nin taç kapısının muazzamlığı ve çinilerinin sanatsal zenginliği hakkında görüşlerini aktarmışlardır¹⁷. Döneminde Câmi-i Ezher kadar yaygın bir şöhreti bulunduğu belirtilen bu medrese¹⁸ ileri düzeyde bir fıkıh eğitiminin

¹⁴ Ahmed Eflaki, *Ariflerin Menkıbeleri*, Kabcacı Yay., İstanbul 2006, s. 148.

¹⁵ Bu, Şems-i Tebrizi'nin Konya'ya ilk gelişi değildir. Konya'ya gelmeden önce Erzurum'da müderrislik yapmış ve ilk olarak 1244 yılında Konya'ya gelmiştir. Abdülbaki Gölpcınarlı, *Mevlana Celâleddin, Hayatı, Eserleri, Felsefesi*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1999, s. 62-73.

¹⁶ Eflaki, *aynı eser*, s. 148.

¹⁷ John Mac Donald Kinneir, *Journey through Asia Minor, Armenia and Koordistan in the years 1813 and 1814*, London 1818; Charles Texier, *Description de l'Asie-Mineure*, Paris 1849; Friedrich Sarre, *Konia, Seldschukische Baudenkmäler*, Berlin 1921; Clement Huart, *Konia, La ville des derviches tourneurs, souvenirs d'un voyage en Asie Mineure*, Paris 1897.

¹⁸ Mehmet Ziyâ, *Bursa'dan Konya'ya Seyâhat*, (haz. Ahmet Çaycı, Bayram Ürekli), Selçuklu Belediyesi Kültür Yay., Konya 2010, s. 355.

verildiği medrese konumunda iken¹⁹, zamanla eski önemini kaybetmiş, Osmanlı döneminde fıkıh dışında diğer İslami ilimler okutulur hale gelmiştir²⁰.

B. Medresenin Mimarı ve Mimari Özellikleri

XIII. yüzyıl Anadolu mimarisi çok farklı etkiler gösteren, sanat ve mimaride İran geleneği ile Orta Asya Türk geleneğini hatta devşirme malzeme aracılığıyla antik geleneği de sentezleyen çok yönlü bir kültür yapısının ürünüdür. Selçuklu yapılarında, İran'ın hükümdarlık geleneğinden gelen kahramanların davranışları, *Şehname* anlatımları ve bilgelerin sözleri ile ayetler ve Hz. Muhammed'in hadisleri sembol olarak bir arada kullanılmıştır. Karatay Medresesi, Selçuklu döneminde mimari sembolizmin en iyi ifade edildiği eserlerin başında gelmektedir. Kubbedeki gökyüzü ve sonsuzluk ilkesi, iç cephelerdeki halı ve kilim gibi asılı duran çini panolar, pandantiflerdeki anlamlı ve gizli peygamber ve halife adları muazzam bir sanat anlayışı ve inceliğiyle ele alınmıştır.

1. Medresenin Mimarı ve Çini Ustası

Karatay Medresesi'nin mimarının ya da burayı inşa eden ustanın kim olduğu ile arşiv kayıtlarında ve dönemin kaynaklarında herhangi bir bilgi yoktur. Ancak medrese taç kapısı, renkli mermerlerin kullanılışı "zengi düğümü" adı verilen geçmelerin konumlandırılışı ile dikdörtgen girişi ve bitkisel süslemeleri bakımından Alaaddin Camii ile kıyaslandığında iki yapı arasında büyük bir benzerlik görülmektedir. Aynı şekilde Konya-Aksaray Sultan Hanı ile Karatay Medresesi arasında taç kapının cephesini dışta çevreleyen bordürün içindeki zengin geometrik motifler, portal cephesindeki yan panoları sınırlayan üçlü zencerekle ve taç kapıdaki renkli mermer geçmeler, portal cephesindeki yazı ve karakterler Sultan Hanı ile yakın paralellik göstermektedir. Sultan Hanını inşa eden Havlan oğlu Muhammed buraya adını yazdırmıştır. Yine Alaaddin Camii'nin mimarının da Havlan el-Dımaşki olduğu bilinmektedir²¹. Buradan hareketle Sanat Tarihçileri, Karatay Medresesi'nin mimarının Alaaddin Camii'nin ve Sultan Hanı'nın mimarı Havlan el-Dımaşki olduğunu öne sürmüşlerdir.

Türkiye Selçuklu mimarisinde XIII. yüzyılın ilk yarısında basit ve sade olan çini kullanımı, yüzyılın ortalarına doğru hızlı bir gelişme göstererek artmaya başlamıştır. Bu dönemde Karatay Medresesi bütün duvarları, kubbeye geçiş

¹⁹ İbrahim Hakkı Konyalı, *Konya Tarihi*, Konya 2007, s. 556; Mehmet Önder, "Konya'da Bir Selçuklu Şaheseri Karatay Medresesi", *Kaynaklar*, I, İstanbul 1983, s.33.

²⁰ Caner Arabacı, *Osmanlı Dönemi Konya Medreseleri 1900-1924*, Konya 1998.

²¹ Yaşar Erdemir, *Karatay Medresesi Çini Eserleri Müzesi*, Konya 2009, s. 26-30.

alanları, kubbesi, eyvanı ve tonozu halı gibi kaplayan çinileri ile Selçuklu çini sanatının en muazzam örneğini oluşturmuştur²². Çiniler siyah, patlıcan moru ve firuze renklidir. Karatay Medresesi'nin özellikle eyvan bölümünün arka duvarındaki çini kompozisyonu ile Sırçalı Medrese'nin çini dekorasyonu büyük benzerlik göstermektedir. Bu nedenle Karatay Medresesi'ndeki çinilerin Sırçalı Medresenin çini ustası olan Muhammed Tusi tarafından yapılmış olabileceği öne sürülmüştür²³. Nitekim her iki medresenin yakın tarihlerde inşa edilmiş olması ve çini sanatının uygulanmasında ortaya çıkan benzerlikler bu görüşü teyit eder niteliktedir.

2. Medresenin Mimari Özellikleri

Karatay Medresesi mimarisi, kullanılan malzemeleri ve çini süslemeleriyle Selçuklu sanatında bir üslup ve karakter oluşturan en sembolik eserlerden biridir. Bu nedenle medresenin mimari yapısı hakkında sanat tarihçileri tarafından yapılmış olan birçok çalışma bulunmaktadır. Burada daha çok medresenin bölümlerinin içerdiği sembolik anlamlar üzerinde durulacaktır.

a. Taç Kapı: Kapalı avlulu ve merkezi kubbeli Selçuklu medreselerinden olan Karatay Medresesi'nin en dikkat çeken mimari bölümü, şüphesiz Türkiye Selçuklu sanatının en güzel örneklerinden biri olan portali yani taç kapısıdır. Selçuklu taç kapılarını benzersiz kılan en önemli özelliklerden biri bunların farklı simge sistemlerini içermesidir. Selçuklular bir şehri ya da stratejik açıdan öneme sahip ticari bir güzergâhı fethettiklerinde eserlerinde kendi sanatsal üsluplarını yansıtan bir taç kapı inşa etmişlerdir. Ticaret yolları üzerinde inşa edilen Selçuklu tarzı bu taç kapılar Selçuklu ülkesinden geçenlere sultanın memleketinde bulduklarını, seyahat ederken ve ticaret yaparken güven içinde olduklarını göstermiştir. Sultan kervansaraylarında temel bir taç kapı modelinin kullanımı ile birlikte bu model, egemenliği simgeleyen bir araç haline gelmiştir²⁴. Diğer taraftan, Celâleddin Karatay gibi devlet adamları da inşa ettikleri eserlerde farklı taç yapı üslupları tercih etmişlerdir. Bu açıdan bakıldığında Karatay Medresesini sembolize edip gri ve beyaz mermerlerle kaplı olan taç kapı, mimari ve malzeme bakımından klasik Türkiye Selçuklu portal geleneğinden ayrılmaktadır. Medresenin sanat literatüründe en iyi tanınan eserlerin başında yer almasının

²² Gönül Öney, *Anadolu Selçuklu Mimari Süslemesi ve El Sanatları*, Ankara 1988, s. 82.

²³ Meinecke, "Tus'lu Mimar Osman oğlu Mehmed oğlu Mehmed ve Konya'da 13. Yüzyılda Bir Çini Atölyesi", s. 81-93.

²⁴ Ethel Sara Wolper, "Understanding the Public Face of Piety: Philanthropy and Architecture in Late Seljuk Anatolia", *Mésogeios*, S. 25-26 (2005), s. 318-321.

başlıca nedenlerinden biri bu taç kapının estetiği ve sadeliğidir. Kapının mimari kuruluşu, görünüş ve süslemeleri²⁵, kapı açıklığı, geometrik tasarımı²⁶ hakkında birçok çalışma bulunduğundan burada bu detaylara girilmemiştir. Karatay Medresesinin taç kapısının üst kısmında Selçuklu sülüsü ile yazılmış bir kitabe bulunmaktadır. Bu kitabe Tevbe Suresinin 120. ayetinin son bölümü ile başlamaktadır. Kitabenin anlamı şu şekildedir:

“...Yüce Allah buyuruyor ki: “Allah iyilik yapanların ecrini (sevabını) katiyen zayi etmez”. Bu mübarek mamurenin kurulmasını 649 yılı civarında Kılıçarslan oğlu Mesud oğlu Kılıçarslan oğlu şehid Sultan Keyhüsrevzade tanrının yeryüzünde gölgesi din ve dünyanın ulusu fetih babası Sultan Keykavus’un hükümdarlığı günlerinde Abdullah oğlu Karatay’a emretti. Allah bunu yaptırana mağfiret etsin”.

Türk-İslam kültüründe Allah'a ve peygambere imandan sonra yapılacak en makbul dini uygulama şüphesiz vakıf kurmaktır. Bu nedenle vakıf kurucuları inşa ettikleri kurumun hem vakfiyesinde hem de vakıf eserin çeşitli yerlerinde konu ile ilgili ayet ve hadislere yer vererek bu sayede iyilikte bulunma amaçlarını somutlaştırmışlardır. Medreselerde ayetler, genellikle taç kapı, eyvan, kubbe kasnağı ve fener açıklıklarındadır. Bu durum Karatay Medresesi için de geçerlidir. Medresenin taç kapı üzerindeki kitabesi, Tevbe suresinden ayetlerle başlamakta ve medresenin giriş kapısının çevresindeki bordürlerin arasında da yanlarda 13'er, üstte 11 adet olmak üzere toplam otuz yedi hücreciğin içine yirmi altı Hadis-i Şerif kabartması bulunmaktadır. Giriş kapısını çevreleyen ve Selçuklu sülüsüyle yazılmış olan Hz. Peygamberin az kelimeli çok anlamlı olarak nitelendirilen sözleri şu şekilde sıralanmaktadır:

Sağdan başlayarak yukarıya doğru anlamları,

1. *Ameller, niyetlere göredir.*
2. *Meclislerdeki sözler ve haller emanet gibi korunmalıdır.*
3. *Danışılan kimse güvenilir kimse olmalıdır ve güvenilirliğini sürdürmelidir.*
4. *Vaad borçtur. Bir şeyi vermeyi vaad etmek bir borç sayılır. Ondan, ahlaki yönden dönüş olmaz.*
5. *Bir şeyi vermeyi vaad etmek, onu hibe etmek gibidir. O'ndan ahlaki yönden dönüş olmaz.*
6. *Harp aldatıcıdır.*
7. *Yapılan suçtan pişman olmak, tövbe etmenin aslıdır.*

²⁵ M. Akok, “Konya Karatay Medresesi Röleve Mimarisi”, *Türk Arkeoloji Dergisi*, 18/2 (1970), s. 5-28.

²⁶ O. Cezmi Tuncer, “Birkaç Selçuklu Taç kapısında Geometrik Araştırma”, *Vakıflar Dergisi*, 16 (1982), s. 61-76.

8. *Birlikte olmak rahmete ve başarıya ulaştırır,*
9. *ayrılık da ceza ve azabı getirir.*
10. *Güvenilirlik zenginliktir.*
11. *Dinin temeli nasihattir.*
Üst tarafta;
12. *İnsanlar arasında üstünlük mal ile ise,*
13. *Allah yanında takva iledir.*
14. *Selam vermek kelamdan önce olmalıdır.*
15. *Sormasını bilmek ilmin yarısıdır.*
16. *Dua ibadetin özüdür, anahtarıdır.*
17. *Borcu geç ödemek dindarlığa lekedir.*
18. *Tedbir, geçimin yarısıdır.*
19. *İnsanlara yakın olmak ve onlara muhabbetle davranmak aklın yarısıdır.*
Sol tarafta;
20. *Keder de ihtiyarlığın yarısıdır.*
21. *Hayır işlemek tekrarlamakla adet halini alır.*
22. *Kötülük yapmak da tekrarlamakla adet halini alır.*
23. *Anlayışlı olmak kazançtır.*
24. *Zorluk göstermek de bereketsizlik ve kötülük getirir.*
25. *İhtiyatlı ve iyi fikirli olmak, kötü zannı göz önüne almakla mümkün olur.*
26. *Muhakkak ki çocuk, cimri ve korkak olmaya sebep olur.*
27. *Terbiyesizce konuşmak, kabalık ve zor geçimden gelir.*
28. *Kur'an-ı Kerim devadır.*

Türkiye Selçuklu mimari eserlerinde kullanılan hadis içerikli yazılar genellikle uyguladıkları mimari eserin fonksiyonuna uygun olarak seçilmişlerdir. Medreselere işlenen hadislerin büyük bir kısmı ilmin faziletlerinden ve ahlaki değerlerden söz etmektedir. Selçuklu eserleri içerisinde Hz. Peygamberin hadislerine en çok yer verilen yapı, Karatay Medresesi'dir. Bu hadisler içerik bakımından değerlendirildiğinde, toplumun birbirleriyle olan ilişkilerini düzenlemeye, sabır ve iman esasları ile cömertliğe ve iyi niyetli olmaya dair ahlaki kurallara vurgu yapıldığı görülmektedir.

Taç kapının cephesini alt ve üst olmak üzere iki bölüme ayıran ve giriş kapısının sağ ve sol yanlarında bulunan yazı levhalarında ise "Neml Suresi"nden bir ayet sülüs yazı ile kabartma olarak yazılmıştır. Burada Hz. Süleyman'ın duasının yer aldığı ayetin anlamı şu şekildedir;

"Ya Rab! Bana, kendime, anne ve babama inayet ve ihsan buyurduğun nimetle şükretmeyi, hoşnut olacağın güzel işi yapmayı ilham et. Ya Rab! Beni de rahmetinle,

lütfunla, salih kullarının arasına koy”.

b. Eyvan: Medresenin iç avlusunun batısında büyük bir eyvan bulunmaktadır. Vakfiyede medrese içerisinde mescitten söz edilmemesi ancak Osmanlı döneminde müderrisliğe meşrut bir imamet görevinin bulunması, medrese içerisinde bulunan iki basamak yükseklikteki ana eyvanın yazlık derslane ve gerektiğinde mescit olarak kullanıldığını düşündürmektedir. Mehmet Ziyâ'nın XIX. yüzyıla ait bir kaydındaki medrese ile ilgili değerlendirmelerinde de irfân ve kemâl sahibi zatların gayretleriyle medrese içerisinde vücuda getirilmiş bir mescitten söz etmesi yukarıdaki bilgileri teyit eder niteliktedir²⁷. A. Kuran, medrese binasının kuzey-doğu köşesindeki bu bölümün, birbirine geçme iki hücre, kütüphane ya da aşhane olabileceğini yazmaktadır²⁸. Ona göre buranın kapısının ters tarafa bakmasından ve vakfiyede mescitten söz edilmemesinden dolayı, mescit olma ihtimali yok gibidir. Ancak derslane ve mescidin çini mihrabının çalınarak, yerine değersiz bir mihrabın yapılmış olması buranın önceden beri namaz kılınan yer olarak değerlendirildiğini göstermektedir²⁹. Dini eğitimin yapıldığı bir medresede mescide ihtiyaç bulunduğu da göz önüne alınırsa, medresede mescit olarak kabul edilebilecek bir bölümün bulunmaması nedeniyle eyvanın mescit olarak kullanıldığı düşünülebilir. Nitekim Sırçalı Medresede olduğu gibi, derslane olarak kullanılan ana eyvanların Selçuklular ve Beylikler döneminde aynı zamanda mescit görevini de üstlendiği birçok medrese örneğine rastlanmaktadır³⁰.

Bakara Suresi'nin 255. ayeti olan “Ayetü'l-Kürsi” cami, türbe ve medrese gibi neredeyse bütün vakıf eserlerde mihrap, minber ya da eyvan duvarı gibi çeşitli öğeler üzerinde yer almaktadır. Karatay Medresesi'ndeki Besmele ile başlayan “Ayetü'l-Kürsi” sülüs hatla medresenin içindeki eyvan kemeri üzerine kaydedilmiştir. Bu ayet muhtemelen, saltanat ve hükümdarlığın Allah'a ait bulunduğunu ve kainatın mutlak hakiminin Allah olduğunu vurguladığından, vakıf kurucularının hayat felsefesini belirleyen bir düstur olarak algılanmış, dolayısıyla mimaride bezeme unsuru olarak değerlendirilmiş ve kullanılmıştır.

c. Havuz: Medresenin taç kapısından girildikten sonra giriş holünün kuzey-batı köşesindeki kapıdan medresenin üstü kubbeye örtülü merkezi holüne geçilmektedir. Merkezi mekânın orta bölümünde kare bir havuz bulunmaktadır.

²⁷ Mehmet Ziyâ, *aynı eser*, s. 355.

²⁸ Kuran, *aynı eser*, s. 53; Erdemir, *aynı eser*, s. 161.

²⁹ Faik Soyman, İbrahim Tongur, *Konya Eski Eserler Kılavuzu*, Konya 1944, s. 3; Konyalı, *Konya Tarihi*, s. 853.

³⁰ Yaşar Erdemir, *Karatay Medresesi Çini Eserleri Müzesi*, s. 161.

Merkezi holü örten kubbenin orta yeri bir tepe penceresi şeklinde deliktir³¹. Bu göz bugün camekânla kapatılmışsa da aslında Selçuklu döneminde açıktır ve medresenin orta mekânına buradan hava ve ışık sağlanmakta, yağmur suları da gözün tam altına rastlayan havuzda toplanmaktadır. Havuzun kenarında bulunan kanallar ile havuz suyunun tahliyesi ve temizliği sağlanmıştır.

Türkiye Selçuklu mimarisinde medrese, cami ve kervansaray yapılarının üst bölümünde merkezde yer alan açıklık ve medrese yapılarında buna ek olarak tepe açıklığının altında yer alan havuz, Selçuklu mimari sembolizmini açıklayan anahtarlardan biridir. Buna göre havuz yeraltının, zeminden kubbeye kadar olan bölüm yeryüzü ve havanın, ortasındaki açıklıkla birlikte kubbe ise gökyüzü ve gökyüzü kapısının bir simgesi olarak değerlendirilmektedir. Medreselerin iç mekânına kubbe açıklığı üzerinden yansıyan ışık ile ulaşılmaktadır. Medrese duvarlarındaki pencereler muhtemelen ısı kaybını engellemek için genellikle küçük tutulmuş ve sadece kubbe penceresinden gelen tek odaklı ışığın iç mekânı aydınlatması tercih edilmiştir. Ayrıca pencerelerin demir kafeslerle örtülü olması da ışığın içeri girişini engellemiştir. Medrese içlerindeki havuzlar üstlerinde yer alan açıklıklı kubbe pencereleri ile birlikte değerlendirildiğinde kozmolojik bazı anlamları çağrıştırmaktadır. Medreselerin iç mekânında mikrokozmos bir boyut temsil edilmektedir. Bu boyut, makrokozmos olan benzerini insan tarafından inşa edilmiş yapı içerisinde yeniden üretmektedir. Makrokozmos en genel anlamda yeryüzü, gökyüzü katmanları ve arştan oluşmaktadır. Mikrokozmos ise, insanın beş duyusu ile hissedebildiği alanı, yani yeraltı, yeryüzü, hava, gökyüzü ve var olduğu tasavvur edilen gökyüzü kapısını içermektedir. Selçuklu döneminde inşa edilmiş olan medreseler gökyüzü kapısı anlayışının birer yansımasıdır. Mikrokozmosun benzerini medrese içlerinde yeniden inşa etmenin amacı, bu yapıların makrokozmos yani manevi boyut ile iletişim kurulan kutsal mekânlar içeriyor olmasından kaynaklanıyor olabilir³². Kur'an-ı Kerim'de "Allah göklerin ve yerin nuru" olarak tanımlanmaktadır. Tepe açıklığı, yani gökyüzü kapısı aracılığıyla gelen ışık, nur kavramı ile ilişkilendirilerek duyular ötesi boyuttan yani *alemü'l-gaib*'ten gelerek evreni sentezleyen ve merkezde yer alan insana ulaşan ilahi bir ışık olarak değerlendirilebilir³³. Bu açıdan bakıldığında Selçuklu

³¹ A. Kuran, *Anadolu Medreseleri*, s. 52.

³² A. U. Peker, "Anadolu Selçuklu Mimarisi İkonografisi Yazımına Doğru", *Selçuk Üniversitesi VII. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri (Konya 30 Nisan-2 Mayıs 1998) Bildirileri*, Konya 1998, s. 288-299.

³³ Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Hilmi Ziya Ülken, *İslam Düşüncesi*, İstanbul 1995, s. 137-138; William C. Chittick, "The Circle of Spiritual Ascent According to Al-Qunawi", *Neoplatonism and Islamic Thought*, Edt. Parwiz Morewedge, New York 1992, s. 185-186.

mimari sembolizminde havuz ve kubbe penceresinin özel ve anlamlı bir yeri vardır.

d. Türbe ve Kışlık Dershane: Eyvanın her iki tarafında kubbeli iki oda bulunmaktadır. Güneydeki odada medresenin banisi olan Celâleddin Karatay'ın türbesi bulunmaktadır ve içindeki sanduka ona aittir. Eskiden bu sandukanın çini ile kaplı olduğu, 1830-40'lı yıllarda Celâleddin Karatay'ın mumyasının hala sağlam vaziyette yerinde durduğu ve ziyaret edildiği, türbenin bodrum katının bulunduğu ve buradan mumyalığa açılan kapının sonradan kapatıldığı kaynaklarda ifade edilmiştir³⁴. Medrese içerisinde türbe yaptırma geleneği, vakıf medresesinde ders veren müderrislerin ve öğrencilerin dualarında vakıf sahibinin daima hatırlanacağı düşüncesinden doğmuştur. Bugün yıkılmış olmakla birlikte türbeyle aynı mimari özelliklere sahip olan ve aynı ölçülerdeki diğer oda muhtemelen kışlık dershane olarak kullanılmıştır.

Medresenin güneye yakın olan duvarının türbeye yakın cephesinde üst üste bulunan iki plakadan yukarıda olanda "el-Mülkü Lillah" yani *Mülk Allah'ındır*, hemen altındaki başka bir plakada ise daha silik olarak "el-İzzetü Lillah" yani *Yücelik Allah'a mahsustur* ibareleri Selçuklu sülüsü ile yazılmıştır.

e. Hücreler: Merkezi avlunun diğer cephelerinde içeriyle bağlantılı olan öğrenci hücreleri sıralanmaktadır. Medresenin iki yanında bulunan hücrelerin hiçbirinin duvarları bugün mevcut değildir. Sadece tonoz başlangıçlarını görmek mümkündür. Buralarda dörder adet kapı izine rastlandığından ilk bakışta yanlarda dörder hücre olduğu tahmin edilmiştir³⁵. Ancak Aptullah Kuran, merkezi holün iki yanında üçer hücre, doğusunda ise diğerlerinden daha derin iki hücreli bir plan şeması olduğunu öne sürmüştür. Bunlardan kuzey ve güneydekiler restore edilerek kullanılır hale getirilmiş, doğudakiler ise işlevini kaybetmiştir. Bugün tamamen yıkılmış olan doğudaki hücrelerden yalnızca biri onarılarak müze görevlilerinin kullandığı bir hizmet odası şekline dönüştürülmüştür. Doğuda bulunan duvar cephesine "mühr-ü Süleyman" motifi işlenmiştir.

Medrese eğitimi almak üzere taşradan Selçuklu başkenti Konya'ya gelen genç erkek öğrenciler yer bulabildikleri takdirde medrese içerisindeki hücrelere yani odalara yerleşmişler, aksi takdirde yer buluncaya kadar hanlarda konaklamışlardır. Medreselerde konaklama durumu, medresenin koşullarına göre değişkenlik göstermiştir. Örneğin külliyele bağlı medreselerde sıhhi koşullar, Karatay Medresesi gibi daha ufak çaplı ihtisas medreselerine oranla daha iyi durumdadır.

³⁴ Konyalı, *Konya Tarihi*, s. 853, 876.

³⁵ Kuran, *Anadolu Medreseleri*, s. 53.

f. Kubbe: Selçuklu çini sanatının harikası olarak kabul edilen Karatay Medresesinin kubbesi, yapının en etkili kısmıdır. Merkezi kubbe dört sıra papatyayı andıran yıldızlarla bezenmiş, yıldızların arası geçmeli kıvrımlarla doldurulmuştur. Medresenin merkezi kubbe kasnağının ve tepedeki gözün etrafına kufi yazı ile ayetler yazılmış, beşli üçgenlerin ortadakilerinin içine kufi hatla *Muhammed*, diğerlerinin içine ise *Ebubekir*, *Ali*, *Ömer* ve *Osman* adları işlenmiştir. Bu isimlerin bezeme unsuru olarak kullanılmasını, dört halifeye duyulan saygının bir tezahürü olarak anlamak mümkündür. Bununla birlikte, birçok Selçuklu eserinde "Hulefa-i Raşidin" olarak bilinen sadece dört halifenin adlarının kullanılması, Sünni İslam anlayışının benimsediği bu nitelendirmenin Selçuklular tarafından da kabul edildiğine işaret etmektedir. Medresenin banisi olan Celâleddin Karatay, semavi dinlerin tümüne saygı içindedir. Muhtemelen bu anlayışın tezahürü olarak Karatay Medresesi'nin kubbeye geçiş elemanı olan üçgenlerinde Musa, Davut, İsa ve Muhammed peygamberlerin adlarına yer verilmiştir.³⁶ Bu durum onun Hristiyanları İslam Dini'ne ısındırmak amacıyla dinleri eklektize etme eğiliminde olduğunu düşündürmektedir. Ayrıca yüzeyleri dolduran bu peygamber ve halife adları, mekânın kubbesini bu isimler üzerinde tutmanın Allah'a yaklaşmanın sembolik anlatıcıları olarak kabul edildiği de düşünülebilir.

Kubbe kasnağında bulunan geniş kitabede kufi hatla yazılmış Bakara Suresi'nin 255. ve 256. ayetleri yer almaktadır. Bakara Suresi'nin bu ayetleri Selçuklu döneminde birçok medrese ve türbede kullanılmıştır³⁷. Söz konusu ayetlerde İslam Dini'nin iman esaslarına değinildiğinden bu ayetlerin toplumun inanç ve düşünce dünyasına yön vermek amacıyla kubbe bölümüne kaydedildiği düşünülebilir. Kubbe açıklığının etrafındaki yazı frizinde yine "Ayetü'l-Kürsi" ile yanında "Dinde Zorlama Yoktur" anlamına gelen "La ikrahe fi'd-Din" ayet-i kerimesi bulunmaktadır. Bu yazılar arasında kalan kubbe yüzeyi, adeta bir gökyüzü gibi gözler önüne açılarak seyredenler üzerinde mitolojik, kozmik ve sembollere dayanan derin etkiler bırakmaktadır. Gök kubbe sembolizminin açıkça belirlediği Karatay Medresesi, kubbesinin iç yüzündeki lacivert ve firuze renkler bu imgeyi destekler niteliktedir ve Selçuklu yapıları içinde evrensel imge ifadesi en güçlü kubbedir³⁸.

³⁶ Selçuk Mülayim, "Konya Karatay Medresesi'nin Ana Kubbe Geometrik Bezemesi", *Sanat Tarihi Yıllığı*, S. 11 (1982), s. 111-121.

³⁷ Konya Sırçalı Medrese'nin ana eyvanını saran bordürde, Sivas Gök Medrese portalinde kemer üzerinde ve Konya II. Kılıçarslan Türbesi içerisinde bulunan sandukalar üzerinde bu ayetler yer almaktadır.

³⁸ Kubbe bölümünde renklerin mavi firuzeden laciverte kadar geniş bir yelpazede kullanılması, ayrıca siyah bağlantısının ön plana çıkması, Asya renk sembolizminde mavinin gök ve siyahın

g. Aşhane ve Misafirhane: Selçuklu yapılarında bazı mekânların işlevlerine dair ayrıntılı bilgiler ne yazık ki bulunmamaktadır. Bu durumun en önemli sebebi, döneme ait günümüze ulaşan yapıların asli halinden büyük oranda uzaklaşmış olmasıdır. Karatay Medresesi'nin vakfiyesinde de bir eğitim kurumunda bulunması gereken en temel unsurlardan aşhane ve misafirhane ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Selçuklu döneminde Anadolu medreselerinin yanında genellikle imaret ile mescit gibi yapıların yer aldığı ve buralarda hem öğrencilere hem de dışarıdan gelen ilim ehline yemek ikram edilerek misafir edildikleri bilinmektedir³⁹. Nitekim Seyyid Taceddin er-Rifaî'nin Konya ziyareti esnasında Karatay Medresesi'nde misafir edildiğinden hareketle⁴⁰, burada bir misafirhanenin varlığı tahmin edilse de, vakfiyede bir mutfak ve burada görevli bir personelden söz edilmemiş olmasından aşhanenin olduğunu düşünmek zor görünmektedir. Ayrıca XVI. yüzyıl kayıtlarında Karatay Medresesi öğrencilerine Karamanoğlu İbrahim Bey İmaretinden yemek verileceğinin belirtilmiş olması da⁴¹, medresede bir aşhanenin bulunmadığını ve medrese öğrencilerinin başka bir imareten bu hizmeti aldıklarını teyit etmektedir.

h. Kütüphane: Türkiye Selçukluları döneminde ilim ve fikir hayatında ortaya çıkan gelişmeler medreselerin, dolayısıyla da medrese bünyesinde oluşturulan kütüphanelerin sayısının artmasına ve bu kütüphanelerin üretilen birçok yeni eserle zenginleşmesine neden olmuştur. Türkiye Selçukluları döneminde bilinen en zengin medrese kütüphanesi Sadreddin Konevi'ye aittir ve bu kütüphaneyle ilgili hem Sadreddin Konevi'nin vasiyetinde hem de vakfiyesinde detaylı bilgiler bulunmaktadır⁴². Buna karşılık Karatay Medresesi'nin vakfiyesinde burada bir kütüphane binası bulunduğu, kütüphane görevlisine ya da kütüphanede bulunabilecek eserlere dair hiçbir bilgi yoktur. Ancak buranın bir ihtisas medresesi olduğu ve dönemin medreselerinin birçoğunda kütüphanelerin yer aldığı düşünülürse Celâleddin Karatay'ın bunu vakfiyede belirtmemiş olsa da medrese içinde mutlaka bir kütüphane bölümünün olduğu ve fıkhi eserlerden öğrenciler tarafından istifade edildiği söylenebilir.

---

toprak rengi olduğu düşünülürse bu seçimin bir rastlantı olamayacağı anlaşılmaktadır. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi II*, Ankara 1998, s. 328.

³⁹ Turan, "Şemseddin Altun-Aba Vakfiyesi ve Hayatı", s. 187-200; Bayram Sadi Bayram, Hamdi Karabacak, "Sahib Ata Fahrüddin Ali'nin Konya İmaret ve Sivas Gök Medrese Vakfiyeleri", *Vakıflar Dergisi*, 13 (1981), s. 31-69.

⁴⁰ Eflâkî, *aynı eser*, s. 538.

⁴¹ *TTD EVKAF* 584.40; CB, No. 7083.

⁴² Uğur Altuğ, "Sadreddin Konevi Kütüphanesindeki Kitaplar", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, IX/43 (2016), s. 565-573.

---

1. Tuvalet: Orta Çağ Anadolu Türk Mimarisinde tuvalet mekânları konusunda bilinenler oldukça azdır. Türkiye Selçuklu medreselerindeki bilinen tuvalet ya da abdesthane mekânlarının tamamı ön cephenin bir köşesinde yer almaktadır. Bunlar genellikle açık tuvaletler olup üç veya dört kabinden oluşan, temiz ve kirli su kanalları bulunan birimlerdir. Mehmet Önder, Karatay Medresesi'ndeki merkezi holün yanlarındaki öğrenci hücrelerinin her bir tarafında ikişer olmak üzere medresede dört tuvaletin varlığını öne sürmüştür, ancak Kuran buna karşı çıkmıştır⁴³. Kanaatimce Karatay Medresesi'nde tuvalet, yapının muhtemelen ön cephesinde binaya bitişik olarak inşa edilmiştir. Bununla birlikte, medresenin tuvaletinin tam olarak nerede olduğu konusu tahminlerden öteye gitmemektedir ve yapılacak olan kazı, sondaj çalışmaları ile ortaya çıkarılabilir.

SONUÇ

Anadolu'ya 1243'deki Köseadağ Savaşı'na kadar tarihinin en müreffeh dönemlerinden birini yaşatan Türkiye Selçuklu Devleti, bu tarihten sonra siyasi ve askerî bakımdan Moğol tahakkümüne karşı koyamamıştır. Ancak Anadolu'ya hâkim kıldığı Türk nüfusu, kültürü ve devlet geleneği ile bölgedeki Türk-İslam hakimiyetinin devamını sağlamıştır. Bu devirde çeşitli ülkelerden Anadolu'ya gelen Mevlâna Celâleddin-i Rûmi, Fahrüddin-i Irakî ve Evhadüddin-i Kirmânî gibi ilim ve tasavvuf erbabı, Moğolların bu coğrafyada oluşturdukları maddi ve manevi yıkımı edebiyat, tasavvuf ve ilimle telafi etmeye çalışmışlardır. Celâleddin Karatay'ın düşünce hayatına o devirde Konya'da oldukça etkili olan Ahilik, Sühreverdilik, Evhadilik ve Mevlevilik etki etmiştir. Bu tarikatlarla yakından ilgilenmesine rağmen Celâleddin Karatay, bunlardan herhangi birinin müfrit savunucusu değildir. Türkiye Selçukluları döneminde önemli kabul edilen birçok mevkide bulunan bir devlet adamı olarak onlara eşit mesafede durmuştur.

Çeşitli kavim ve dindeki insanların buluşma noktası olan başta başkent Konya olmak üzere Kayseri, Sivas ve Antalya gibi birçok Selçuklu şehrinde XIII. yüzyıldan itibaren Sultanlar ve varlıklı devlet adamları tarafından halkın ve yeni iktisadi-sosyal düzenin ihtiyaç duyduğu eserler inşa etmiş, bunlar için zengin vakıflar tahsis etmişlerdir. Bu hayır müesseselerini birtakım gelir getirici ticari yapılarla besleyen vakıf geleneği, Türkiye Selçukluları döneminden sonra da bu kurumların devamını sağlamıştır. Böylece, Osmanlı devrinden önce Anadolu'da başlatılan sosyal, kültürel, dinî ve ekonomik faaliyetler ile inşa edilen ilmî ve sosyal müesseseler Osmanlı Devleti döneminde de işlevlerini devam ettirmiştir.

⁴³ Kuran, *Anadolu Medreseleri*, s. 53.

Müslümanlığı kabul etmiş gayrimüslimlerin XIII. yüzyıl Selçuklu Devleti'nin kültürel hayatına faal bir biçimde katıldıklarına dair en önemli deliller, onların mimarlık sanatının öncüleri olarak ortaya çıkışlarıdır. Bunlardan Celâleddin Karatay ve ailesi kurdukları kervansaray, medrese ve zaviyelerle toplumun sosyal, kültürel ve mimari yapısına önemli katkılarda bulunmuşlardır. Çok zengin gelirleri olan bu kurumlar, Celâleddin Karatay ve ailesinin Müslüman geleneklerine samimi bir şekilde yöneldiğini göstermektedir.

Celâleddin Karatay tarafından Türkiye Selçukluları Devleti'nin başkenti olan Konya'da inşa edilmiş olan "*Karatay Medresesi*" devrinin önde gelen ihtisas medreseleri arasında yer almıştır. Medrese bir Ortaçağ kurumu olarak vâkıfı tarafından kendisine tahsis edilmiş olan gelirleri ile Osmanlı döneminde sıradan bir medrese olarak işlevini devam ettirmiştir.

Türkiye Selçukluları devri ile Osmanlı döneminin ilim ve kültür hayatına önemli katkıları olan Karatay Medresesi'nde hadis, tefsir, usul ve furû, münazara gibi dinî ilimler okutulmuştur. Ayrıca burası, Mevlâna Celâleddin Rûmî, Şems-i Tebrizî ve Sadreddin Konevî gibi devrin birçok alim ve şeyhi tarafından ziyaret edilmiş, burada büyük ilim adamları ve mutasavvıflar tarafından fıkıh-tasavvuf tartışmaları gerçekleştirilmiştir. Ancak Osmanlı'nın son dönemlerinde devletin içinde bulunduğu durumla paralel olarak eğitim sisteminin bozulması ve medreselere alternatif olarak modern eğitim kurumlarının hayata geçirilmesi bir eğitim kurumu olan Karatay Medresesi'nin de ihmaline neden olmuştur.

Bibliyografya

a) Arşiv Belgeleri

CB, No. 7083.

TTD EVKAF 584.40.

VGMA. Defter No. 608/1, s. 148.

b) Kitaplar

Ahmed Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, I-II, (çev. Tahsin Yazıcı), Remzi Kitabevi, İstanbul 1986.

-----, *Ariflerin Menkıbeleri*, (çev. Tahsin Yazıcı), Kabcacı Yayınevi, İstanbul 2006.

Kerimüddin Mahmud-ı Aksarayî, *Müsameretü'l- Ahbâr*, (çev. Mürsel Öztürk), Ankara 2000.

Mehmet Ziyâ, *Bursa'dan Konya'ya Seyâhat*, (haz. Ahmet Çaycı, Bayram Ürekli), Selçuklu Belediyesi Kültür Yay., Konya 2010.

ARABACI Caner, *Osmanlı Dönemi Konya Medreseleri 1900-1924*, Konya 1998.

BAYKARA Tuncer, *Türkiye Selçuklularının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, İstanbul 2004.

EMİNOĞLU Mehmet Emin, *Karatay Medresesi Yazı İncileri*, Konya 1999.

ERDEMİR Yaşar, *Karatay Medresesi Çini Eserleri Müzesi*, Konya 2009.

GÖLPINARLI Abdülbaki, *Mevlana Celâleddin, Hayatı, Eserleri, Felsefesi*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1999.

HUART Clement, *Konia, La ville des dervishes tourneurs, souvenirs d'un voyage en Asie Mineure*, Paris 1897.

KINNEIR John Mac Donald, *Journey through Asia Minor, Armenia and Koordistan in the years 1813 and 1814*, London 1818.

KONYALI İbrahim Hakkı, *Konya Tarihi*, Konya 2007.

KURAN Aptullah, *Anadolu Medreseleri*, I, Ankara 1969.

ODABAŞI Zehra, "Selçuklu Devleti'nde Mühtedi Vakıfları: Celâleddin Karatay Vakıfları Örneği", (S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi), Konya 2012.

ÖGEL Bahaeddin, *Türk Mitolojisi II*, Ankara 1998.

ÖNDER Mehmet, "Konya'da Bir Selçuklu Şaheseri Karatay Medresesi", *Kaynaklar*, I, İstanbul 1983.

ÖNEY Gönül, *Anadolu Selçuklu Mimari Süslemesi ve El Sanatları*, Ankara 1988.

SOYMAN Faik-İbrahim Tongur, *Konya Eski Eserler Kılavuzu*, Konya 1944.

SÖZEN Metin, *Anadolu Medreseleri Selçuklu ve Beylikler Devri-Açık Medreseler*, I, İstanbul 1970.

-----, *Anadolu Medreseleri, Selçuklu ve Beylikler Devri*, II, İstanbul 1972.

TEXIER Charles, *Description de l'Asie-Mineure*, Paris 1849; Friedrich Sarre, *Konia, Seldschukische Baudenkmäler*, Berlin 1921.

ÜLKEN Hilmi Ziya, *İslam Düşüncesi*, İstanbul 1995.

c) Makaleler

AKOK Mahmut, "Konya Karatay Medresesi Röleve Mimarisi", *Türk Arkeoloji Dergisi*, S.

- 18/2, Ankara 1970, s. 5-28.
- ALTUĞ Uğur, "Sadreddin Konevi Kütüphanesindeki Kitaplar", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, IX/43 (2016), s. 565-573.
- BAYRAM Sadi, Hamdi Karabacak, "Sahib Ata Fahrüddin Ali'nin Konya İmareti ve Sivas Gök Medrese Vakfiyeleri", *Vakıflar Dergisi*, S. 13 (1981), s. 31-69.
- BERKİ Ali Himmet, "Vakıflarda Şartlara Riayet Meselesi", *VD*, S. 7 (2006), s. 13-17.
- CANTAY T., "Konya Karatay Medresesinin İnşa Tarihi ve Kapısının Mimari Kuruluşu", *Rölöve ve Restorasyon Dergisi*, S. 6, Ankara 1987, s. 25-30.
- CHITTICK William C., "The Circle of Spiritual Ascent According to Al-Qunawi", *Neoplatonism and Islamic Thought*, Edt. Parwiz Morewedge, New York 1992, s. 185-186.
- ERDOĞAN Hamdizade Abdulkadir, "Al'aeddin Cami-i Şerifi ve Karatay Medresesi", *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, S. 33 (1915), s. 532-534.
- HUART Clement, "Epigraphie arabe d'Asie mineure", *Revue Semitique d'epigraphie et d'histoire Ancienne*, S. 3 (1895), s. 73-371.
- , "Anadolu Selçukluları ve Beylikler Döneminde Bilim", *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygurluğu*, I, (ed. Ahmet Yaşar Ocak), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 2006, s. 401- 412.
- MAKDİSİ, George, *The Rise of Colleges*, Edinburgh 1981.
- MEINECKE M., "Tus'lu Mimar Osman oğlu Mehmed oğlu Mehmed ve Konya'da 13. Yüzyılda Bir Çini Atölyesi", *Türk Etnografya Dergisi*, S. 11(1968), Ankara 1969, s. 81-93.
- MÜLAYİM Selçuk "Konya Karatay Medresesi'nin Ana Kubbe Geometrik Bezemesi", *Sanat Tarihi Yıllığı*, S. 11 (1982), s. 111-121.
- ODABAŞI Zehra, "Türkiye Selçukluları'ndan Osmanlı'ya Küçük Bir Miras: XIX. Yüzyılda Küçük Karatay (Kemaliye) Medresesi", *Vakıflar Dergisi*, S. 44, Ankara 2015, s. 95-105.
- PEKER A. U., "Anadolu Selçuklu Mimarisi İkonografisi Yazımına Doğru", *Selçuk Üniversitesi VII. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri (Konya 30 Nisan-2 Mayıs 1998) Bildirileri*, Konya 1998, s. 288-299.
- SARRE Friedrich, "Konya Selçuklu Abideleri", *Yeni İpek Yolu Konya Ticaret Odası Dergisi*, Konya Özel Sayısı, Konya 1999, s. 97-144.
- TUNCER O. Cezmi, "Birkaç Selçuklu Taçkapısında Geometrik Araştırma", *Vakıflar Dergisi*, S. 16, Ankara 1982, s. 61-76.
- TURAN Osman, "Selçuklu Devri Vakfiyeleri I, Şemseddin Altun-Aba Vakfiyesi ve Hayatı", *Belleten*, 42 (1947), s. 187-200.
- , "Selçuklu Devri Vakfiyeleri III, Celâleddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri", *Belleten*, XII/45 (1948), s. 17-160.
- WOLPER Ethel Sara, "Understanding the Public Face of Piety:Philanthropy and Architecture in Late Seljuk Anatolia", *Mésogeios*, S. 25-26 (2005), s. 311-336.
- YİNANÇ Refet, "Selçuklu Medreselerinden Amasya Halifet Gazi Medresesi ve Vakıfları", *Vakıflar Dergisi*, XV (1982), s. 5-22.
- ZARNUJİ Borhan al-Din, *Ta'lim al-Muteellim:Tarik et-Te'ellüm: Instruction of the Student: The Method of Learning*, çev. G.E. von Grunebaum, Theodora Abel, New York 1947.